

॥ नमोऽस्तु तस्मै जिनशासनाय ॥

श्रुतकेवलि श्रीशय्यंभवसूरिविरचितं

॥ श्री दशवैकालिकसूत्रम् ॥

सभाषांतर भाग-४ (अध्य. ८-९-१०-यूलिका)

नियुक्तिकार : श्रुतकेवली श्रीभद्रबाहुस्वामि
वृत्तिकार : १४४४ ग्रन्थरचयिता श्रीहरिभद्रसूरि

प्रेरक

सिद्धान्तमहोदधि श्रीमद्विजय प्रेमसूरीश्वरजु म.साहेबनां
शिष्यरत्न

प.पू.पं. गुरुदेवश्री चन्द्रशेखरविजयजु म.साहेब

प्रकाशक

कमल प्रकाशन ट्रस्ट

अमदावाह

भाषांतरकर्ता

मुनि गुणहंसविजयजु

संशोधनकर्ता

मुनि भव्यसुंदरविजयजु

પ્રકાશક :

કમલ પ્રકાશન ટ્રસ્ટ
જીવતલાલ પ્રતાપશી સંસ્કૃતિ ભવન
૨૭૭૭, નિશાપોળ, ઝવેરીવાડ,
રીલિફ રોડ, અમદાવાદ-૧
ફોન ૨૫૩૫૫૮૨૩, ૨૫૩૫૬૦૩૩

લેખક :

સિદ્ધાન્તમહોદયિ, સચ્ચારિત્રચૂડામણિ,
સ્વ. પૂજ્યપાદ આ. ભગવંત શ્રીમદ્વિજય
પ્રેમસૂરીશ્વરજી મહારાજ સાહેબનાં વિનેય
પૂ. પં. શ્રી ચન્દ્રશેખરવિજયજીનાં શિષ્ય
મુનિશ્રી ગુણહંસવિજયજી

પ્રથમ પ્રકાશન : વિ.સં. ૨૦૬૬ તા. ૧૫-૧૨-૨૦૦૮

નકલ : ૧૦૦૦

સૂચના : આ પુસ્તક જ્ઞાનખાતાની રકમમાંથી છપાવેલ હોવાથી પુસ્તકનું મૂલ્ય જ્ઞાનખાતે ચૂકવીને માલિકી કરી શકાય.

મૂલ્ય રૂા.૨૫૦/-

ટાઈપસેટીંગ :

અરિહંત ગ્રાફિક્સ
ખાડિયા ચાર રસ્તા, અમદાવાદ.

મુદ્રક :

ભગવતી ઓફસેટ
બારડોલપુરા, અમદાવાદ.

સમર્પણમ્....

જેઓએ જિનશાસનની પતાકાને ગગનમાં લહેરાવવા
તન-મન-જીવન-સર્વસ્વ અર્પણ કર્યું છે...
જે ગુરુમાતાએ સંયમજીવન આપીને વાચના, સ્વાધ્યાય,
શાસ્ત્રાભ્યાસાદિ દ્વારા પથ્થર જેવા મને
પારસ બનાવવાનો અનહદ ઉપકાર કર્યો છે...
જેઓશ્રીની કૃપાથી જ આ ભાષાંતરકાર્ય સરળ બન્યું છે...
એ

વાત્સલ્યદાતા, જ્ઞાનદાતા, શુદ્ધિદાતા, પરમતારક ગુરુમાતા

પ.પૂ. પંચાસપ્રવર

શ્રી ચન્દ્રશેખરવિજયજી મ. સાહેબજીનાં

કરકમલોમાં આ ગ્રંથરત્ન અર્પણ કરતાં ધન્યતા અનુભવું છું.

લિ. કૃપાકાંક્ષી ગુણહંસવિ.

સૌજન્ય

ચિંતામણીરત્ન જેમની સામે કાંકરા જેવું તુચ્છ લાગે,
ચક્રવર્તીનું ભોજન જેમની વાણીના આસ્વાદ સામે ફીકકું લાગે,
ઈન્દ્રનું રૂપ જેમના અંગુઠાના રૂપ સામે અણગમતું થઈ પડે,
સંસારના તમામ સુખો જેમના સાચા દર્શનના સુખ સામે
સાવ વામણા લાગે

એવા

અનંત - અનંત - અનંત - ઉપકારી

ત્રણ લોકના નાથ

પરમપિતા

સર્વજીવવત્સલ

સિદ્ધાર્થનંદન

ત્રિશલાના લાડકવાયા

શ્રમણ ભગવાન મહાવીરદેવનો

સાચો સેવક બનવા ઈચ્છતો

એક શ્રાવકપરિવાર

શ્રુત સમુદ્ધારક

શ્રી પાર્શ્વનાથ ભગવાનની પેઢી
મધુમતિ, નવસારી

જ્ઞાનદ્રવ્યથી શ્રુતભક્તિનો લાભ લીધો
એ બદલ ખૂબ ખૂબ ધન્યવાદ.....

લિ. કમલ પ્રકાશન ટ્રસ્ટ

શ્રુત સમુદ્ધારક

શ્રી મહાવીરનગર જૈન દહેરાસર ટ્રસ્ટ
નવસારી

જ્ઞાનદ્રવ્યથી શ્રુતભક્તિનો લાભ લીધો
એ બદલ ખૂબ ખૂબ ધન્યવાદ.....

લિ. કમલ પ્રકાશન ટ્રસ્ટ

શ્રુત સમુદ્ધારક

શ્રી જૈન શ્વે. મૂર્તિપૂજક સંઘ
નેત્રંગ

જ્ઞાનદ્રવ્યથી શ્રુતભક્તિનો લાભ લીધો
એ બદલ ખૂબ ખૂબ ધન્યવાદ.....

લિ. કમલ પ્રકાશન ટ્રસ્ટ

શ્રુત સમુદ્ધારક

શ્રી આદીશ્વર શ્વે. મૂ.પૂ. જૈન સંઘ
શ્રીનગર સોસાયટી, ગોરેગાંવ (વેસ્ટ),
મુંબઈ.

જ્ઞાનદ્રવ્યથી શ્રુતભક્તિનો લાભ લીધો
એ બદલ ખૂબ ખૂબ ધન્યવાદ.....

લિ. કમલ પ્રકાશન ટ્રસ્ટ

પ્રસ્તાવના

દશવેકાલિક સૂત્ર !

પરમ પાવન વિસ્તાલીશ આગમોમાંનું એક અતિસુંદર આગમ !

૨૧૦૦૦ વર્ષ પાંચમા આરાનાં અંત સુધી જે અખંડ પણે ટકશે !

એનો મહિમા અપરંપાર છે, એ તો એના પરથી જ જણાઈ આવે કે ચૌદપૂર્વધર - શ્રુતકેવલી - શય્યંભવસૂરિ મહારાજાએ, માત્ર છ મહિનાનું જેનું આયુષ્ય શેષ હતું, તેવા પોતાના દીક્ષિત પુત્ર 'મનક'નાં કલ્યાણને માટે પૂર્વોમાંથી તેને ઉદ્ધત કર્યું !

કેવા સુંદર પદાર્થો હશે એમાં, જેને ભણવાથી ૬ મહિનામાં સાધુજીવનનો સાર સમજાઈ જાય... આત્મકલ્યાણ નિશ્ચિત થઈ જાય !

આજે પણ એનો મહિમા અખંડ છે - એના ચાર અધ્યયન અર્થસહિત ભણાય નહીં ત્યાંસુધી મહાવ્રત આરોપણ (વડીદીક્ષા) ન કરવાની પરંપરા છે... એનું પાંચમું પિંડેષણાઅધ્યયન અર્થસહિત ભણ્યા વિના ગોચરી જવાનો અધિકાર નથી મળતો.

એનું સાતમું વાક્યશુદ્ધિ અધ્યયન અર્થસહિત ભણ્યા વિના દેશના આપવાનો - અરે ! બોલવાનો પણ અધિકાર નથી મળતો... ટંકશાળી અને અર્થશાળી છે એના વચનો... દરેક સાધુભગવંતે અવશ્ય ભણવા - ગોખવા - સમજવા - ઉતારવા જેવા.

પણ, આ તો ચૌદપૂર્વધર મહર્ષિનાં વચનો... ગંભીર, રહસ્યભરપૂર... અલ્પમતિ એવા આપણે તેનો તાગ શી રીતે પામી શકીએ ?

ઉપકાર કર્યો આપણા પર પૂર્વર્ષિઓએ... ભદ્રબાહુસ્વામી મહારાજાએ... નિર્યુક્તિ રચીને... અગત્યસિંહસૂરિએ ચૂર્ણિ રચીને... હરિભદ્રસૂરિઆદિ મહાપુરુષોએ ટીકાઓ રચીને...

આ વિવરણો પ્રમાણમાં સરળ છે. તાર્કિકશિરોમણિ હરિભદ્રસૂરિ મ.સા.ની ટીકા સૌથી વિસ્તૃત છે. ખૂબ સુંદરપદાર્થો છે, તેમાં...

છતાં, પડતાં કાળને કારણે પ્રાથમિક અભ્યાસીઓને તે પણ સમજવું કઠિન પડે, તે સંભવિત છે.

અને એટલે અનુવાદકાર પૂ.મુ.શ્રી ગુણહંસવિજયજી મ.સા. સરળ ગુજરાતી ભાષામાં તેનો અનુવાદ પ્રસ્તુત કરી રહ્યા છે.

સ્વયં ઉચ્ચકક્ષાનાં વિદ્વાન્ હોવા છતાં, આવા પ્રાથમિક ગ્રંથ ઉપર અનુવાદ લખવા માટે આટલો પરિશ્રમ વેઠે છે, સમયનો ભોગ આપે છે, તે તેમની પ્રાથમિક અભ્યાસુઓ પરની કૃષ્ણાનું પરિણામ છે. વર્તમાનકાળે અભ્યાસની રૂચિ ધરાવનારાઓને પણ અભ્યાસ કરાવનાર અધ્યાપકોનો સંયોગ સરળતાથી નથી થતો, તેવું ઘણીવાર જોવા મળે છે અને સ્વયં અભ્યાસ કરવામાં કઠિન સ્થળો એ અટકી જવાથી હતોત્સાહ થઈ જાય છે.

એ સમસ્યાનું નિરાકરણ કરવા જ આ અનુવાદ પ્રસ્તુત થઈ રહ્યો છે.

પૂ. હરિભદ્રસૂરિ મહારાજની કઠિન પંક્તિઓને વિસ્તારથી સરળભાષામાં રજૂ કરવા તેમણે ઘણો પુરુષાર્થ કર્યો છે, તે અનુવાદ જોતાં જ સમજાઈ જશે.

પ્રત્યેક સાધુ-સાધ્વીજી ભગવંતો અવશ્ય આ ગ્રંથનો તલસ્પર્શી અભ્યાસ કરે તો તેમનું જીવન સંયમની સુવાસથી મહેકી ઊઠે, તે બાબતમાં કોઈ શંકા નથી... એટલે મારા સહિત સહુ આ ગ્રંથને ભણે, અને તેમાં આ અનુવાદ સહાયકસાથીની ગરજ સારે... અને તેના દ્વારા વિશુદ્ધસંયમજીવનની પ્રાપ્તિ કરી, પરમપદને નજીક લાવે, એ જ શુભાભિલાષા...

લિ.

મુનિ ભવ્યસુંદરવિજય

ખાસ ધ્યાન રાખો.

આ ગ્રંથ વાંચનના અધિકારી યોગોદ્ભવહન કરી ચૂકેલા પૂ. સાધુ-સાધ્વીજી ભગવંતો જ છે.

તેથી ગૃહસ્થોએ આ ગ્રંથ વાંચવો નહીં.

અનધિકૃત વાંચન જ્ઞાનવરણીય-મોહનીય વિ. કર્મોના બંધ દ્વારા સંસારવર્ધક હોવાથી અહિતકર છે.

પૂજ્ય સાધુ-સાધ્વીજી ભગવંતોએ પણ મુખ્યતયા ગીતાર્થ ગુરુભગવંતો પાસે જ અભ્યાસ કરવાનો છે.

પરંતુ જેમને તેવા સંયોગો ઉપલબ્ધ નથી. તેઓ, પોતાના ગુરુવર્ગની અનુજ્ઞા લઈને આ અનુવાદની સહાય લઈને અભ્યાસ કરી શકે છે.

આ ગ્રંથ માત્ર વાંચી જવા માટે નથી. સાંગોપાંગ અભ્યાસ, ગાથાઓ - અર્થો પદાર્થોને ગોખીને ઉપસ્થિત કરાશે, તો સંયમજીવનમાં અત્યંત ઉપકારી બનશે.

શબ્દો

દશવૈકાલિક જેવા મહાન સૂત્રની રચના કરી છે ચૌદપૂર્વધર શ્રી શયંભવસૂરીશ્વરજી મહારાજાએ ! એના ઉપર નિર્યુક્તિની રચના કરી છે ચૌદપૂર્વધર શ્રી ભદ્રબાહુસ્વામીજીએ !

ચૂર્ણિની રચના કરી છે શ્રી જિનદાસગણિમહત્તરજીએ !

વૃત્તિની રચના કરી છે ૧૪૪૪ ગ્રન્થરચયિતા શ્રી હરિભદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજાએ !

હજારો વર્ષો પૂર્વેનું આ અણમોલ સાહિત્ય કાળના પ્રવાહમાં ક્યાંય ખતમ ન થઈ જાય અને આપણાં સુધી પહોંચે એ માટે એની સુરક્ષા કાજે જબરદસ્ત ભોગ આપ્યો છે હજારો શ્રમણ-શ્રમણીઓએ અને શ્રાવક-શ્રાવિકાઓએ !

મારા જેવા સાધુ પણ આનું ભાષાંતરાદિ કામ સારી રીતે પાર પાડી શકે એ માટે કૃપાબળ-પીઠબળ પૂરું પાડ્યું છે પરમોપકારી પૂજ્યપાદ ભવોદધિતારક ગુરુદેવશ્રીએ !

ભાષાંતરમાં ભૂલો ન રહી જાય એ માટે અક્ષરશઃ બધું જ તપાસી આપવાનો અનહદ ઉપકાર કર્યો છે પૂજ્યપાદ શાસનપ્રભાવક આચાર્યદેવ શ્રી રત્નસુંદરસૂરીશ્વરજી મ.સાહેબનાં શિષ્ય મુનિરાજ ભવ્યસુંદરવિજયજીએ !

ત્રણ-ત્રણ મુકો જોવા - કમશઃ ગોઠવવા... વગેરે વગેરે અતિ મહેનત અને ઘણો લાંબો સમય માંગી લેતું કપરું કામ સહર્ષ વધાવી લઈને સંપૂર્ણ કરી દીધું છે વિદ્યાશિષ્ય મુનિરાજ રાજહંસવિજયજીએ !

પ્રકાશનનાં કાર્યમાં ખૂબ ઉલ્લાસથી સહકાર આપ્યો છે તે કમલ પ્રકાશનનાં ગુણવંતભાઈ અને તેમની પ્રેસની ટીમે !

આવી તો ઢગલાબંધ સહાય બાદ જે કામ શક્ય બન્યું છે, એમાં ભાષાંતરકર્તા તરીકેનો યશ લેવાનો મને કોઈ જ હક નથી. આ આખા કાર્યમાં મારા ભાગે તો ૧% જેટલો ય હિસ્સો માંડ આવે... એટલે જો આ કાર્ય ખરેખર સારું થયેલું લાગે, ઉપયોગી લાગે તો એનો યશ મને આપવાને બદલે આ તમામ ઉત્તમ આત્માઓને જ આપવું એવી મારી નમ્ર વિનંતી છે. હા ! જે કંઈ ક્ષતિઓ હશે, એ મારી જ હશે એ પણ નિશ્ચિત હકીકત જાણવી.

વર્તમાન ૧૫ હજાર સાધુ-સાધ્વીજી ભગવંતો અઘરી ભાષાદિને કારણે આ ગ્રન્થનાં અમૂલ્યપદાર્થોથી વંચિત ન રહી જાય, એ માટે તેઓને ગુજરાતી ભાષામાં સ્પષ્ટતાવાળું ભાષાંતર આપવું જરૂરી લાગ્યું, માટે જ આ ભાષાંતર કર્યું છે. બાકી તો સંયમીઓ સંસ્કૃતમાં જ અભ્યાસ કરે, ભાષાંતરને ન અડે એ જ અમને ઈષ્ટ છે. ભાષાંતર વિના વૃત્તિ નહીં સમજી શકનારાઓ માટે જ આ ભાષાંતર છે, એ ખાસ ધ્યાનમાં લેવું. વળી જો અધ્યાપન કરાવનાર સદ્ગુરુનો યોગ મળે તો એમની પાસે જ જ્ઞાન મેળવવું... એ ન મળે તો જ નાણુટકે ભાષાંતરના સહારે વાંચન કરવાનું છે.

આ ભાષાંતરમાં નિક્ષેપાદિની સમજમાં સરળતા રહે તે માટે પૂ.પં.શ્રી હીરચંદ્રવિજયજી મ.સાહેબનાં શિષ્યવૃંદે તૈયાર કરેલ અધ્યયનપ્રમાણેનાં કોષકો પણ લીધા છે. કોષક તૈયાર કરનાર મહાત્માનો પણ હું સબહુમાન આભાર માનું છું.

પ્રાંતે આ આખા ભાષાંતરમાં મહાપુરુષોની ઈચ્છા વિરુદ્ધ કંઈપણ લખાયું હોય તો મન-વચન-કાપાથી ત્રિવિધે-ત્રિવિધે મિચ્છા મિ દુઃકડં.....

લિ.

મુનિ ગુણહંસવિજય

ભા.સુ. ૧૩ સં. ૨૦૬૫

પ્રથમો વિરામ:

- મુનિ રાજહંસવિજય

અધ્યયન-૮

ગ્રંથકાર પરમર્ષિ આ અધ્યયનદ્વારા આચારમાં અપ્રમત્ત ધવાનું જણાવે છે. (ટૂંકસાર આ પ્રમાણે-) બાદર ષટ્કાયની જયજ્ઞાની સાથે આઠ સૂક્ષ્મોને જજ્ઞાવી તેની યતનામાં ઉદ્યમવંત યવું (ગા. ૧૬) ગોચરીગતની યતના (ગા. ૧૮) સાધુ કાનોથી ઘણું સાંભળે છે, આંખોથી ઘણું દેખે છે. પણ દેખેલું કે સાંભળેલું બધું જ કહેવા માટે સાધુ યોગ્ય નથી. (ગા. ૨૦) સાધુ કોઈપણ ઉપાયથી ગૃહસ્થના યોગને ન આચરે (ગા. ૨૧) સાંધુ કર્ણને સુખકારી શબ્દ સાંભળી રાગ ન કરે અને શરીરવડે દારૂણ, કર્કશ સ્પર્શને સહન કરે. (ગા. ૨૬) સાધુ દેહનું દુઃખ મહાફળવાળું છે એમ વિચારી તમામ કષ્ટો સહન કરે (ગા. ૨૭) સાધુ અનાચારને આચરીને તેને છૂપાવે નહીં (ગા. ૩૨) જીવન અધ્રુવ જાણીને, સિદ્ધિમાર્ગ જાણીને, પોતાના પરિમિત આયુષ્યને જાણીને ભોગોથી પાછા ફરવું (ગા. ૩૪) જ્યાંસુધી ઘડપણ ન આવે, રોગો ન આવે અને ઈન્દ્રિયો જ્યાં સુધી દુર્બળ ન થાય ત્યાં સુધી ધર્મ આચરવો (ગા. ૩૬) પોતાનું હિત ઈચ્છતો - પાપ વધારનાર કોષાદિને વમે (ગા. ૩૭) સાધુ નિદ્રાને બહુ ન માને, અત્યંત હાસ્યને વર્જે. સદા સ્વાધ્યાયમાં રત પરસ્પર કથાઓમાં ન રમે. (ગા. ૪૨) નક્ષત્ર, સ્વપ્ન, યોગ, નિમિત્ત, ભૈષજ ગૃહસ્થોને ન કહેવા (ગા. ૫૧) જેમ કુકડાનાં બચ્ચાંને સદા બિલાડાથી ભય હોય, એમ બ્રહ્મચારીને સ્ત્રીનાં શરીરથી ભય હોય. (ગા. ૫૪) વિભૂષા, સ્ત્રીસંસર્ગ અને પ્રણીતરસ ભોજન આત્મગવેષક નરને તાલપુટ ઝેર જેવા છે. (ગા. ૫૭)

આના જેવી અનેક આચારપ્રેરક બાબતો ગ્રંથકારશ્રીએ આ અધ્યયનમાં ગૂંથી છે.

અધ્યયન-૯

આ અધ્યયન દ્વારા ગુરુનો વિનય ન કરનાર કયા અનર્થોને પામે, ગુરુનો વિનય કેવી રીતે કરવો, વિનય એ ધર્મનું મૂળ છે ઈત્યાદિ વિનયની મહત્તા દર્શાવાઈ છે.

આ રહી તેની કેટલીક ઝલકો - (ઉદેશો - ૧)

જેમ સાપને નાનો જાણીને તેની આશાતના કરનારને તે સાપ અહિતને માટે થાય છે. તેમ આચાર્યને નાના જાણી તેની આશાતના કરનાર નક્કી સંસારભ્રમણ કરે છે. (ગા. ૪) કદાચ મસ્તકથી પર્વત ભેદાય, કદાચ કુપિતસિંહ પોતાને ન ખાય, કદાચ શત્રુથી પોતાનું શરીર ન ભેદાય પણ જે ગુરુની હિલના કરે તેનો મોક્ષ થતો નથી. (ગા. ૯)

(ઉદેશો-૨) જેમ વૃક્ષનાં મૂળમાંથી સ્કંધ, શાખાદિ પ્રગટે તેમ ધર્મનું મૂળ વિનય છે. તેનાથી કીર્તિ, શ્રુતાદિ અને અંતે મોક્ષ મળે છે. (ગા. ૧-૨) ભવાન્તરમાં વિનયને નહીં કરનારા વૈમાનિક, જયોતિષ્ક, ભવનપતિ અને વ્યંતરનાં દેવો દુઃખને અનુભવતાં અને આભિયોગપણાંને પામેલા આગમદ્વારા જણાય છે. (ગા. ૧૦) જેઓ આચાર્ય-ઉપાધ્યાયનાં શુશ્રૂષાવચનને કરનારા છે તેઓની ગ્રહણ અને આસેવનશિક્ષા જલથી સિંચાયેલ વૃક્ષની જેમ વધે છે. (ગા. ૧૨) સાધુએ આચાર્ય કરતાં શય્યા, ગતિ, સ્થાન, આસન વિ. નીચા રાખવા, પગમાં નમીને વંદન કરવા તથા નમીને અંજલિ કરવી. (ગા. ૧૭)

(ઉદેશો-૩) આ ઉદેશોમાં વિનીત પૂજ્ય છે એ વાત વિશેષથી જણાવાઈ છે. એક સાથે સામે આવી આવી પડતાં કર્કશવચનરૂપ પ્રહારોને “આ તો ધર્મ છે.” એમ વિચારીને જે સહન કરે તે પૂજ્ય છે. (ગા. ૮) “ગુણોથી યુક્ત સાધુ થાય અને અવગુણોથી અસાધુ થાય. માટે સારાગુણોને ગ્રહણ કરવા અવગુણોને ત્યાગવા” આ ઉપદેશથી પોતાના આત્માને વિવિધ રીતે ભાવિત કરે છે અને જે રાગ-દ્વેષમાં સમાન છે તે પૂજ્ય છે. (ગા. ૧૧) જે નાના કે મોટા, સ્ત્રી કે પુરુષ, સાધુ કે ગૃહસ્થની હિલના ન કરે, માન અને કોપને ત્યાગે

તે પૂજ્ય છે. (ગા. ૧૨)

(ઉદ્દેશો-૪) આ ઉદ્દેશમાં ચાર વિનયસમાધિસ્થાનોનું સુંદર સ્વરૂપ દર્શાવવામાં આવ્યું છે. આ રીતે વિસ્તારથી વિનયનું સ્વરૂપ ચાર ઉદ્દેશનાં માધ્યમે ગ્રંથકારશ્રીએ દર્શાવ્યું છે.

અધ્યયન-૧૦

આ અધ્યયનમાં સાચો ભિક્ષુ કોને કહેવાય એના લક્ષણોનું વર્ણન કરાયેલ છે. નિર્યુક્તિકારશ્રીએ “નવઅધ્યયનમાં કહેલા આચારો ન પાળનારા શાક્યાદિ સાચાભિક્ષુ નથી.” એ પદાર્થ દ્રવ્યભિક્ષુ નિક્ષેપનાં વર્ણનમાં સુંદર દર્શાવ્યો છે. તથા ભિક્ષુનાં ૨૮ સમાનાર્થી જણાવ્યા છે. ટૂંકસાર આ પ્રમાણે -

જે તીર્થકરની આજ્ઞાથી નીકળીને સદા તીર્થકર - ગણધરનાં વચનમાં ચિત્તથી અતિપ્રસન્ન થાય. સ્ત્રીઓને વશ ન થાય. વાન્ત એવા વિષયોને ફરી ન પીએ તે ભિક્ષુ. (ગા. ૧) જ્ઞાતપુત્રનાં વચનોને ગમાડીને, ષટ્કાયને આત્મસમાન માને, પાંચ મહાવ્રતોને સેવે, પાંચ ઈન્દ્રિયોનાં સંવરવાળો જે હોય તે ભિક્ષુ. (ગા. ૫) વિવિધ અશન, પાન, ખાદિમ, સ્વાદિમને પામીને સાધુઓને નિમંત્રીને વાપરે, વાપરીને સ્વાધ્યાયરત બને તે ભિક્ષુ. (ગા. ૮) જે હાથ, પગ, વાક્યમાં સંયમવાળો, ઈન્દ્રિયનાં સંયમવાળો, અધ્યાત્મરત, ધ્યાન પ્રાપ્ત-કરાવનાર ગુણોમાં સુસમાહિતઆત્માવાળો, સૂત્રાર્થનો જ્ઞાતા હોય તે ભિક્ષુ. (ગા. ૧૫) જે જ્ઞાતિ, રૂપ, લાભ, શ્રુતનો મદ ન કરે આથી જ સર્વમદોનો ત્યાગ કરીને ધર્મધ્યાનમાં લીન બને તે ભિક્ષુ. (ગા. ૧૮)

આના જેવા અનેક લક્ષણો જણાવવા દ્વારા સાચા ભિક્ષુ = સાધુનું સ્વરૂપ આ અધ્યયનમાં જણાવાયું છે.

ચૂલિકા-૧

ભિક્ષુગુણયુક્ત એવો પણ ભિક્ષુ કર્મને પરતન્ન બનવાથી સંયમમાં સીદાય અર્થાત્ અરતિવા બને અને તેથી જ દીક્ષા છોડવાનું ઈચ્છતાં પણ દીક્ષા નહિ છોડી ચૂકેલા પ્રવ્રજિતને ૧૮-૧૮ સ્થાનો દર્શાવીને સંસારગમન કરતાં અટકવા અને સંયમમાં પુનઃ ચિત્તને સ્થિર કરવા હિતશિક્ષા આપીને ગ્રંથકારે ગજબનો ઉપકાર કર્યો છે અને સંયમગુણોમાં રત એવો સંયમી પણ મોહનીયકર્મને વશ બનીને અરતિ-ઉદ્વેગ પામી સંયમ છોડવા પણ ઉત્સુક બની જાય એ સત્યને જાહેર કર્યું છે.

દરેક સંયમીએ સંયમની સ્થિરતાને સુદૃઢ કરવા અવશ્ય આ ચૂલિકાનું અધ્યયન-પરિશીલન કરવું જોઈએ.

ચૂલિકા-૨

આ ચૂલિકા શ્રી સીમંધરસ્વામી પ્રણીત છે એવો આર્ષવાદ છે. આ ચૂલિકામાં સાધુઓની વિવિક્તચર્યાનું સ્પષ્ટ નિરૂપણ કરવામાં આવ્યું છે.

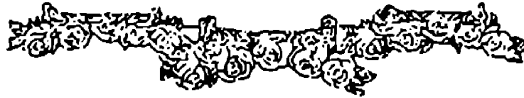
ટૂંકસાર : અનિયતવાસ, સમુદાનચર્યા, અજ્ઞાતઉંછ, પ્રતિરિક્તતા, અલ્પોપધિ, કલહવિવર્જના ઋષિઓની આ વિહારચર્યા પ્રશસ્ત છે - (ગા. ૫) સાધુ મદ-માંસનો ત્યાગી, અમત્સરી, વારંવાર વિગઈરહિતભોજન કરનાર, વારંવાર કાયોત્સર્ગ કરનાર, સ્વાધ્યાયયોગોમાં યત્નવાળો થાય. (ગા. ૭) ગામ, કુલ, નગર કે દેશ ક્યાંય પણ મમત્વભાવ ન કરે. (ગા. ૮) ગૃહસ્થોની વૈયાવચ્ચ, અભિવાદન, વંદન કે પૂજન ન કરવા. તથા મુનિએ અસંકલ્પે સાથે વસવું કે જેનાથી ચારિત્રની હાનિ ન થાય. (ગા. ૯) સાધુ રાત્રિના પ્રથમ અને ચરમ પ્રહરમાં આત્મસંપ્રેક્ષણ કરે કે, “મારી શક્તિને અનુરૂપ મેં શું કર્યું? તપાચરણાદિ યોગોમાંથી કયું ઉચિતકર્તવ્ય મારે બાકી છે? શક્ય એવું કયું કાર્ય આચરતો નથી?” (ગા. ૧૨) સુસમાહિત સર્વઈન્દ્રિયોવડે આત્મા સતત રક્ષણ કરવો જોઈએ. અરક્ષિત આત્મા સંસારને પામે છે અને સુરક્ષિત આત્મા સર્વદુઃખોનાં મોક્ષને પામે છે. (ગા. ૧૬)

આના જેવી ઘણી વાતો વિવિક્તચર્યાનામની આ ચૂલિકામાં જણાવાઈ છે. જેના અધ્યયનથી સાધુધર્મની જાણકારી સ્પષ્ટરીતે થઈ શકશે...

અધ્યયનાનુક્રમ

(૧) અધ્યયન-૮	૧
(૨) અધ્યયન-૯	૬૨
ઉદ્દેશો-૧	૬૩
ઉદ્દેશો-૨	૮૧
ઉદ્દેશો-૩	૧૦૯
ઉદ્દેશો-૪	૧૨૧
(૩) અધ્યયન-૧૦	૧૩૨
(૪) ચૂલિકા-૧	૧૭૧
(૫) ચૂલિકા-૨	૨૦૫

ળમોત્થુ ણં સમણસ્સ ભગવઓ મહાવીરસ્સ

દશવૈકાલિકસૂત્રમ્

ચતુર્દશપૂર્વધર શ્રીભદ્રબાહુસ્વામીવિરચિતનિયુક્તિયુત-સૂરિપુરંદર
શ્રીહરિભદ્રસૂરિવિરચિતવૃત્તિયુત ચતુર્દશપૂર્વધર શ્રીશય્યાંભવસૂરિકૃત
શ્રી દશવૈકાલિકસૂત્ર હારિભદ્રીવૃત્તિનું ભાષાંતર

॥ અથાષ્ટમમાચારપ્રણિધિનામાધ્યયનં પ્રારમ્ભ્યતે ॥

વ્યાખ્યાતં વાક્યશુદ્ધિઅધ્યયનમ્, ઇદાનીમાચારપ્રણિધ્યાખ્યમારમ્ભ્યતે, અસ્ય
ચાયમભિસંબન્ધઃ, ઇહાનન્તરાધ્યયને સાધુના વચનગુણદોષાભિજ્ઞેન નિરવદ્યવચસા
વક્તવ્યમિત્યેતદુક્તમ્, ઇહ તુ તન્નિરવદ્યં વચ આચારે પ્રણિહિતસ્ય ભવતીતિ તત્ર યત્નવતા
ભવિતવ્યમિત્યેતદુચ્યતે, ઉક્તં ચ—“પણિહાણરહિઅસ્સેહ, નિરવજ્જંપિ ભાસિઅં । સાવજ્જતુલ્લં
વિન્નેઅં, અજ્ઞાત્યેણેહ સંવુડમ્ ॥૧૧॥” ઇત્યનેનાભિસંબન્ધેનાયાતમિદમધ્યયનમ્,
અસ્યચાનુયોગદ્વારોપન્યાસઃ પૂર્વવત્તાવદ્યાવત્ત્રામનિષ્પન્નો નિક્ષેપઃ, તત્ર ચાચારપ્રણિધિરિતિ
દ્વિપદં નામ, તત્રાચારનિક્ષેપમતિદિશન્ પ્રણિધિં ચ પ્રતિપાદયન્નાહ—

જો પુર્વિ ઉદ્દિઠ્ઠો આયારો સો અહીંમમ્હરિત્તો ।

દુવિહો અ હોઈ પણિહી દવ્વે ભાવે અ નાયવ્વો ॥૨૧૩॥

આચારપ્રણિધિનાનામક આઠમું અધ્યયન

વાક્યશુદ્ધિઅધ્યયન વ્યાખ્યાન કરાયું.

હવે આચારપ્રણિધિ નામનું અધ્યયન શરુ કરાય છે.

આનો આ સંબંધ છે કે અનંતરઅધ્યયનમાં એ વાત કરી કે “વચનના ગુણો
અને દોષોનાં જ્ઞાતા સાધુએ નિરવદ્યવચનથી બોલવું.” આ અધ્યયનમાં એ વાત
કહેવાય છે કે “તે નિરવદ્ય વચન આચારમાં પ્રણિધિના વાળાને હોય છે (બીજાને
નહિ) એટલે આચારપ્રણિધિનામાં યત્નવાળા થવું.” કહ્યું છે કે “પ્રણિધિનારહિતનું
અહીં નિરવદ્ય, અધ્યાત્માર્થથી યુક્ત એવું પણ ભાષિત = વચન સાવદ્યતુલ્ય જણવું.
આ સંબંધથી આવેલું આ અધ્યયન છે. આના અનુયોગદ્વારોનો ઉપન્યાસ પૂર્વની જેમ
ત્યાંસુધી કરવો કે યાવત્ નામનિષ્પન્ન નિક્ષેપ આવે. તેમાં આચાર પ્રણિધિ એમ બે

પદવાળું નામ છે. તેમાં આચારનાં નિકોપાનો અતિદેશ કરતાં અને પ્રણિધિનું પ્રતિપાદન કરતાં કહે છે કે

નિ.૨૯૩ પૂર્વે જે આચાર ઉદ્દેશેલો, એ અહીંન, અનતિરિક્ત (અહીં જાણવો) દ્રવ્યમાં અને ભાવમાં બે પ્રકારનો પ્રણિધિ જાણવો.

વ્યાખ્યા-ય: પૂર્વે ક્ષુલ્લિકાચારકથાયામુદ્દિષ્ટ આચાર: સોઠ્ઠીનાતિરિક્ત:-તદવસ્થ એવેહાપિ દ્રષ્ટવ્ય ઇતિ વાક્યશેષ:, ક્ષુણ્ણત્વાન્નામસ્થાપને અનાદૃત્ય પ્રણિધિમધિકૃત્યાહ- દ્વિવિધશ્ચ ભવતિ પ્રણિધિ:, કથમિત્યાહ-'દ્રવ્ય' ઇતિ દ્રવ્યવિષયો 'ભાવ' ઇતિ ભાવ- વિષયશ્ચ જ્ઞાતવ્ય ઇતિ ગાથાર્થ: ॥

ટીકાર્થ પૂર્વે ક્ષુલ્લિકાચારકથા નામના ત્રીજા અધ્યયનમાં જે આચાર કહેલો તે ઓ યે નહિ અને વધારે પણ નહિ, પણ તે જ અવસ્થાવાળો = સંપૂર્ણ અહીં પણ જોવો = સમજી લેવો. ઇહાપિ દ્રષ્ટવ્ય: શબ્દ વાક્યના શેષ તરીકે અત્રે લેવું.

પ્રણિધિના નામ સ્થાપના ભેદ ક્ષુણ્ણ = પ્રસિદ્ધ હોવાથી તેનો અનાદરકરીને પ્રણિધિને આશ્રયીને કહે છે કે પ્રણિધિ બે પ્રકારે છે. પ્રશ્ન : કેવી રીતે ? ઉત્તર : દ્રવ્યમાં અને ભાવમાં... અર્થાત્ દ્રવ્યસંબંધી અને ભાવસંબંધી.

તત્ર-

દવ્વે નિહાણમાઈ માયપત્તાણિ ચેવ દવ્વાણિ । ભાવિદિઅનોઈદિઅ દુવિહો ડ પસત્થ અપસત્થો ॥૨૧૪॥

તેમાં

નિ.૨૯૪ દ્રવ્યમાં નિધાનાદિ અને માયાપ્રયુક્ત દ્રવ્ય ભાવમાં ઈન્દ્રિય અને અનિન્દ્રિય બે પ્રકારે પ્રશસ્ત અપ્રશસ્ત.

વ્યાખ્યા-'દ્રવ્ય' ઇતિ દ્રવ્યવિષય: પ્રણિધિ: નિધાનાદિ પ્રણિહિતં નિધાનં નિક્ષિપ્તમિત્યર્થ:, આદિશબ્દ: સ્વભેદપ્રખ્યાપક:, માયાપ્રયુક્તાનિ ચેહ દ્રવ્યાણિ દ્રવ્યપ્રણિધિ:, પુરુષસ્ય સ્ત્રીવેષેણ પલાયનાદિકરણં સ્ત્રિયો વા પુરુષવેષેણેત્યાદિ । તથા 'ભાવ' ઇતિ ભાવપ્રણિધિ- દ્વિવિધ:-ઈન્દ્રિયપ્રણિધિર્નોઈન્દ્રિયપ્રણિધિશ્ચ, તત્રેન્દ્રિયપ્રણિધિર્દ્વિવિધ:-પ્રશસ્તોઽપ્રશસ્તશ્ચેતિ ગાથાર્થ: ॥

ટીકાર્થ : દ્રવ્યવિષયક પ્રણિધિ નિધાનાદિ છે. એટલે કે પ્રણિહિતનિધાન =

જમીનવગેરેમાં ઢાંકેલું નિધાન એ દ્રવ્યપ્રણિધિ છે. નિહાણમાઈ માં આદિ શબ્દ નિધાનના જ જુદા જુદા ભેદોને જણાવનાર છે. તથા માયાથી પ્રયુક્ત દ્રવ્યો દ્રવ્યપ્રણિધિ. દા.ત. પુરુષનું સ્ત્રીના વેષ દ્વારા પલાયનાદિ કરવું તે. અથવા તો સ્ત્રીનું પુરુષના વેષથી પલાયનાદિ કરવું તે. (પ્રણિધિનો અર્થ મુખ્યત્વે માયા, કપટ લઈને આ પ્રમાણે દર્શાવેલું છે.)

તથા ભાવપ્રણિધિ બે પ્રકારે છે. (૧) ઈન્દ્રિયપ્રણિધિ (૨) નોઈન્દ્રિયપ્રણિધિ. તેમાં ઈન્દ્રિયપ્રણિધિ બે પ્રકારે છે. (૧) પ્રશસ્ત (૨) અપ્રશસ્ત.

પ્રશસ્તમિન્દ્રિયપ્રણિધિમાહ—

સદેસુ અ રૂવેસુ અ ગંધેસુ રસેસુ તહ ય ફાસેસુ । નવિ રજ્જઈ ન વિ દુસ્સઈ એસા ખલુ ઇંદિઅપ્પણિહી ॥૨૯૫॥

પ્રશસ્તઈન્દ્રિયપ્રણિધિને કહે છે.

નિ.૨૯૫ શબ્દ, રૂપ, ગંધ, રસ અને સ્પર્શોમાં રાગ ન પામે અને દ્વેષ ન પામે આ ખરેખર ઈન્દ્રિયપ્રણિધિ છે.

વ્યાખ્યા-શબ્દેષુ ચ રૂપેષુ ચ ગન્ધેષુ રસેષુ તથા ચ સ્પર્શેષુ એતેષ્વિન્દ્રિયાર્થેષ્વિષ્ટાનિષ્ટેષુ ચક્ષુરાદિભિરિન્દ્રિયૈર્નાપિ રજ્યતે નાપિ દ્વિષ્યતે એષ ખલુ માધ્યસ્થ્યલક્ષણ ઇન્દ્રિયપ્રણિધિઃ પ્રશસ્ત ઇતિ ભાવાર્થઃ, અન્યથા ત્વપ્રશસ્તઃ,

ટીકાર્થ : શબ્દવગેરે જે ઈન્દ્રિયાર્થો છે, તે ઈષ્ટ અને અનિષ્ટ બંને પ્રકારના છે. એમાં ચક્ષુરાદિ ઈન્દ્રિયવડે જે રાગ પણ ન પામે કે દ્વેષ પણ ન પામે. આ માધ્યસ્થ્યસ્વરૂપ ઈન્દ્રિયપ્રણિધિ પ્રશસ્ત છે. પણ જો રાગદ્વેષ પામે તો એ ઈન્દ્રિયપ્રણિધિ અપ્રશસ્ત છે.

તત્ર દોષમાહ—

સોઈંદિઅરસ્સીહિ ડ મુક્કાહિં સદ્મુચ્છિઓ જીવો । આઈઅઈ અણાડત્તો સદ્ગુણસમુટ્ટિએ દોસે ॥૨૯૬॥

તેમાં દોષ બતાવે છે.

નિ.૨૯૬ મુક્ત શ્રોત્રેન્દ્રિયદોરડાઓવડે શબ્દમાં મૂર્ચ્છિત થયેલો જીવ અનાયુક્ત છતોં

શબ્દગુણથી સમુત્થિતદોષોને ગ્રહણ કરે છે.

વ્યાખ્યા-'શ્રોત્રેન્દ્રિયરશ્મિભિઃ શ્રોત્રેન્દ્રિયરજ્જુભિઃ 'મુક્તાભિઃ' ઉચ્છૃહ્વાભિઃ, કિમિત્યાહ-'શબ્દમુર્ચ્છિતઃ' શબ્દગૃહ્ણો જીવઃ 'આદત્તે' ગૃહ્ણાત્યનુપયુક્તઃ સન્, કાનિત્યાહ-શબ્દગુણસમુત્થિતાન્ દોષાન્-શબ્દ એવેન્દ્રિયગુણઃ તત્સમુત્થિતાન્ દોષાન્-બન્ધવધાદીન્ શ્રોત્રેન્દ્રિયરજ્જુભિરાદત્ત ઇતિ ગાથાર્થઃ ॥

ટીકાર્થ શ્રોત્રેન્દ્રિય દોરડી જેવી છે. એ જો ઉચ્છૃંખલ = સ્વચ્છંદ હોય, તો એના કારણે જીવ શબ્દમાં આસક્ત બને, અને ઉપયોગરહિત બનેલો તે જીવ ગ્રહણ કરે.

પ્રશ્ન : કોને ગ્રહણ કરે ?

ઉત્તર શબ્દાત્મક ગુણથી ઉત્પન્ન થયેલા બંધ વધવગેરે દોષોને શ્રોત્રેન્દ્રિયદોરડીઓવડે ગ્રહણ કરે.

શેષેન્દ્રિયાતિદેશમાહ-

જહ एसो सदेसुं एसेव कमो उ सेसएहिं पि । चउहिंपि इंदिएहिं रूवे गंधे रसे फासे ॥૨૧૭॥

બાકીની ઈન્દ્રિયોના અતિદેશને કહે છે.

નિ.૨૯૭ જેમ આ શબ્દોમાં, એ જ કમ બીજી ચાર ઈન્દ્રિયોવડે રૂપ, ગંધ, રસ અને સ્પર્શમાં જાણવો.

વ્યાખ્યા-યથૈષ 'શબ્દેષુ' શબ્દવિષયઃ શ્રોત્રેન્દ્રિયમધિકૃત્ય દોષ ઉક્તઃ, એષ એવ ક્રમઃ 'શેષૈરપિ' ચક્ષુરાદિભિશ્ચતુર્ધિરપીન્દ્રિયૈર્દોષાભિધાને દ્રષ્ટવ્યઃ, તદાથા-ચક્ષિન્દિઅરસ્સીહિ ઉ, ઇત્યાદિ, અત એવાહ-'રૂપે ગન્થે રસે સ્પર્શે' રૂપાદિવિષય ઇતિ ગાથાર્થઃ ॥

ટીકાર્થ : જેમ આ શબ્દસંબંધી દોષ શ્રોત્રેન્દ્રિયને આશ્રયીને કહ્યો. આ જ કમ બાકીની ચક્ષુ વગેરે ચાર ઈન્દ્રિયો વડે દોષનું કથન કરવામાં જાણવો. તે આ પ્રમાણે ચક્ષિન્દિઅરસ્સીહિ... (૨૯૬મી ગાથા ફરી ચાર વાર લેવી. માત્ર શ્રોત્રાના સ્થાને ચક્ષુવિ. લેવા અને સદ્ શબ્દના સ્થાને રૂપાદિ લેવા.) આથી જ કહે છે કે રૂપમાં, ગંધમાં, રસમાં અને સ્પર્શમાં...

અમુમેવાર્થ દૃષ્ટાન્તાભિધાનેનાહ-

જસ્ય ખલુ દુષ્પણિહિઆણિ ઈંદિઆઈં તવં ચરંતસ્સ । સો હીરઙ્ અસહીણેહિં સારહી વા તુરંગેહિં
॥૨૧૮॥

આ જ અર્થને દષ્ટાન્તનાં કથનદ્વારા કહે છે.

નિ.૨૯૮ તપને આચરતા જેની ઈન્દ્રિયો દુષ્પ્રણિહિત છે. તે જેમ સારથિ અસ્વાધીન ધોડાઓવડે, તેમ હરણ કરાયા છે.

વ્યાખ્યા-‘યસ્ય ખલ્વિ’તિ યસ્યાપિ દુષ્પ્રણિહિતાનીન્દ્રિયાણિ વિશ્રોતોગામીનિ
‘તપશ્ચરત’ ઇતિ તપોઽપિ કુર્વતઃ સ તથાભૂતો ‘હિયતે’ અપનીયતે ઇન્દ્રિયૈરેવ
નિર્વાણહેતોશ્ચરણાત્, દૃષ્ટાન્તમાહ-‘અસ્વાધીનૈઃ’ અસ્વવશૈઃ ‘સારથિરિવ’ રથનેતેવ ‘તુરઙ્મૈઃ’
અશ્વૈરિતિ ગાથાર્થઃ ॥

ટીકાર્થ : જે સાધુ તપને કરે છે, છતાં પણ જેની ઈન્દ્રિયો દુષ્પ્રણિહિત છે એટલે કે
વિરુદ્ધપ્રવાહે = ખોટામાર્ગે જનારી છે. તે તેવા પ્રકારનો સાધુ એ ઈન્દ્રિયોવડે જ
નિર્વાણનાં કારણભૂત એવા ચારિત્રથી દૂર કરાય છે.

એમાં દષ્ટાન્ત બતાવે છે કે જેમ સ્વચ્છંદબનેલા, સારથિને આધીન નહિ રહેલા એવા
ધોડાઓવડે સારથિ અપહરણ કરાય (ગમે ત્યાં લઈ જવાય...)

ઉક્ત ઇન્દ્રિયપ્રણિધિઃ, નોઇન્દ્રિયપ્રણિધિમાહ-

કોહં માણં માયં લોહં ચ મહબ્ધયાણિ ચત્તારિ । જો રૂંભઈં સુદ્ધપ્પા एसो નોઈંદિઅપ્પણિહી
॥૨૧૯॥

ઈન્દ્રિયપ્રણિધિ કહેવાયો.

નોઈન્દ્રિયપ્રણિધિ કહે છે.

નિ.૨૯૯ ક્રોધ, માન, માયા, લોભ, ચાર મોટાભયોને જે શુદ્ધાત્મા રુંધે છે, એ
નોઈન્દ્રિયપ્રણિધિ છે.

વ્યાખ્યા-ક્રોધં માનં માયાં લોભં ચેત્યેતેષાં સ્વરૂપમનન્તાનુબન્ધ્યાદિભેદભિન્નં પૂર્વવત્,
એત એવ ચ મહાભયાનિ ચત્તારિ, સમ્યગ્દર્શનાદિપ્રતિબન્ધરૂપત્વાત્ । એતાનિ યો રુણદ્ધિ
શુદ્ધાત્મા ઉદયનિરોધાદિના ‘એષ’ નિરોદ્ધા ક્રોધાદિનિરોધપરિણામાનન્યત્વાત્નો-
ઈન્દ્રિયપ્રણિધિઃ, કુશલપરિણામત્વાદિતિ ગાથાર્થઃ ॥

ટીકા : ક્રોધ, માન, માયા અને લોભ... આમનું સ્વરૂપ અનંતાનુબંધી વગેરે ભેદથી અનેકપ્રકારનું છે, એ પૂર્વની જેમ સમજી લેવું આ જ ચાર મોટાભય છે, કેમકે એ સમ્યગ્દર્શનાદિના પ્રતિબંધરૂપ છે. જે શુદ્ધાત્મા આ કષાયોને એમના ઉદયનો નિરોધવગેરે કરવાદ્વારા રુંધે છે. એ નિરોધ નોઈન્દ્રિયપ્રણિધિ કહેવાય. આમ તો ક્રોધાદિના નિરોધનો પરિણામ નોઈન્દ્રિયપ્રણિધિ છે, પણ એ નિરોધકરનાર જીવ તાદૃશ પરિણામથી અનન્ય = અભિન્ન હોવાથી તે પણ નોઈન્દ્રિયપ્રણિધિ કહેવાય. કેમકે એ કુશલપરિણામવાળો છે.

एतदनिरोधे दोषमाह—

जस्सवि अ दुप्पणिहिआ होंति कसाया तवं चरंतस्स । सो बालतवस्सीविव गयणहाणपरिस्समं कुणइ ॥३००॥

આ કષાયોનો નિરોધ ન કરવામાં જે દોષ છે, તે બતાવે છે.

નિ.૩૦૦ તપને આચરતાં એવા પણ જેના કષાયો દુષ્પ્રણિહિત હોય છે. તે બાલતપસ્વીની જેમ ગજસ્નાનનાં પરિશ્રમને કરે છે.

व्याख्या-यस्यापि कस्यचिद्व्यवहारतपस्विनो दुष्प्रणिहिता-अनिरुद्धा भवन्ति 'कषायाः' क्रोधादयः 'तपश्चरतः' तपः कुर्वत इत्यर्थः स बालतपस्वीव उपवासपारणकप्रभूततरारम्भको जीवो (यथा) गजस्नानपरिश्रमं करोति, चतुर्थषष्ठादिनिमित्ताभिधानतः प्रभूतकर्मबन्धोपपत्तेरिति गाथार्थः ॥

ટીકાર્થ : જે કોઈપણ સાધુ વ્યવહારથી તપસ્વી છે, પણ તપને કરતાં એવા એના ક્રોધાદિ કષાયો રુંધાયેલા ન હોય તો તે બાલતપસ્વીની જેમ ઉપવાસ, પારણા વગેરેમાં ઘણા વધારે અનુષ્ઠાનોનો આરંભ કરનાર જીવ ગજસ્નાનપરિશ્રમ કરે છે (હાથી તળાવાદિમાં પડી પોતાના આખા શરીરને નવડાવે અને પછી કિનારા પર આવી પોતાની સુંઢથી બધી ધૂળ ઊડાડી પોતાના શરીરને આખું ધુળવાળું કરે. આમ એણે જે સ્નાનનો પરિશ્રમ કર્યો, એ નકામો જ ગયો. જેટલો મેલ ગયો એના કરતાં વધુ મેલ આવ્યો. એમ ઉત્કટકષાયી તપસ્વીને તપ દ્વારા જેટલો કર્મનાશ થાય, એના કરતાં કષાયોત્કટતાથી કર્મબંધ વધારે થાય.)

प्रश्न शा माटे तमे आने गजस्नानपरिश्रम कडो छो ?

उत्तर उपवास, छह वगेरे निमित्तोनां अभिधानद्वारा अने पुष्कलकर्मबंधनी

ઉપપત્તિ થાય છે, માટે એને ગજસ્નાનપરિશ્રમ કહ્યો છે. (ઉપવાસ અને છઠ્ઠ વગેરે તપના નિમિત્તને આગળ કરીને એ પોતાના ક્રોધાદિ કષાયોને પોષે. “મારે છઠ્ઠ છે અને તમે મારું પડિલેહણ પણ નથી કરતાં...” “મારે ૧૫ ઉપવાસ છે, હું પાટ ઉપર બેસીશ” “મારે તપનું પારણું છે, સારામાં સારી વસ્તુ લાવો.” વગેરે. આના દ્વારા એ વધુ કર્મબાંધે...)

અમુમેવાર્થ સ્પષ્ટતરમાહ—

સામત્રમણુચરંતસ્સ કસાયા જસ્સ ઉક્કઠા હોંતિ । મત્ત્રામિ ઉચ્છુપુલ્લં વ નિષ્ફલં તસ્સ સામત્રં
॥૩૦૧॥

આ જ અર્થને વધુ સ્પષ્ટ કહે છે.

નિ.૩૦૧ શ્રામણ્યને આચરનારા ।યો ઉત્કટ હોય છે. માનું છું કે શેરડીના પુષ્પની જેમ તેનું શ્રામણ્ય નિષ્ફળ છે.

વ્યાખ્યા-‘શ્રામણ્યમનુચરતઃ’ શ્રમણભાવમપિ દ્રવ્યતઃ પાલયત ઇત્યર્થઃ, કષાયા યસ્યોત્કટા ભવન્તિ ક્રોધાદયઃ મન્યે ઇક્ષુપુષ્પમિવ નિષ્ફલં નિર્જરાફલમધિકૃત્ય તસ્ય શ્રામણ્યમિતિ ગાથાર્થઃ ॥

ટીકાર્થ : સાધુભાવને પણ આચરતાં એટલે કે દ્રવ્યથી પાળતાં જે જીવનાં કષાયો ઉત્કટ હોય છે. હું માનું છું કે શેરડીના પુષ્પની જેમ નિર્જરારૂપી ફલની અપેક્ષાએ તેનું શ્રામણ્ય નિષ્ફળ છે.

(ભાવથી સાધુપણું પાળનારાનાં કષાયો ઉત્કટ ન હોય, એટલે દ્રવ્યતઃ શબ્દ લીધો. તથા આ સાધુપણું પાળનારાને આલોક-પરલોકના અમુક અમુક ફળો તો મળે જ છે, એટલે એ રીતે તે નિષ્ફળ નથી. નિર્જરાની અપેક્ષાએ એ નિષ્ફળ છે.

ઉપસંહરત્રાહ—

एषो दुविहो पणिही सुद्धो जइ दोसु तस्स तेसिं च । एत्तो पसत्थमपसत्थ लक्खणमज्झत्थनिप्फत्रं
॥૩૦૨॥

ઉપસંહાર કરતાં કહે છે કે

નિ.૩૦૨ ટીકાર્થથી સ્પષ્ટ થશે.

વ્યાખ્યા-‘एषः’ अनन्तरोदितो ‘द्विविधः प्रणिधिः’ इन्द्रियनोइन्द्रियलक्षणः ‘शुद्ध’ इति निर्दोषो भवति, यदि ‘द्वयोः’ बाह्याभ्यन्तरचेष्टयोः ‘तस्य’ इन्द्रियकषायवतः ‘तेषां च’ इन्द्रियकषायाणां सम्यग्योगो भवति, एतदुक्तं भवति-यदि बाह्यचेष्टायामभ्यन्तरचेष्टायां च तस्य च प्रणिधिमत इन्द्रियाणां कषायाणां च निग्रहो भवति ततः शुद्धः प्रणिधिरितरथा त्वशुद्धः, एवमपि तत्त्वनीत्याऽभ्यन्तरैव चेष्टेह गरीयसीत्याह, अत एवमपि तत्त्वे प्रशस्तं चारु, तथाऽप्रशस्तमचारु लक्षणं प्रणिधेः ‘अध्यात्मनिष्पन्नम्’ अध्यवसानोद्गतमिति गाथार्थः ॥

ટીકાર્થ : અનંતર દર્શાવેલો બે પ્રકારનો પ્રણિધિ = ઈન્દ્રિયપ્રણિધિ અને નો ઈન્દ્રિયપ્રણિધિ એ તો નિર્દોષ થાય જો બાહ્ય અને અભ્યન્તરચેષ્ટાઓમાં ઈન્દ્રિયકષાયવાળાનો અને ઈન્દ્રિયકષાયોનો સમ્યગ્ યોગ હોય.

કહેવાનો ભાવ એ છે કે બાહ્યચેષ્ટાઓમાં અને અભ્યન્તરચેષ્ટાઓમાં પ્રણિધિવાળા જીવનો નિગ્રહ થયો હોય અને તે જીવની ઈન્દ્રિયો તથા કષાયોનો પણ એ ચેષ્ટાઓમાં નિગ્રહ થયો હોય તો એનો એ પ્રણિધિ શુદ્ધ ગણાય. જો આવો નિગ્રહ થયો ન હોય તો એ પ્રણિધિ શુદ્ધ ન ગણાય.

(મુખ્યત્વે વચન અને કાયા સંબંધી ચેષ્ટાઓ એ બાહ્યચેષ્ટાઓ અને મન સંબંધી ચેષ્ટાઓએ અભ્યન્તર ચેષ્ટાઓ. સાધુનો આત્મા આ ચેષ્ટાઓમાં નિયંત્રણવાળો હોવો જોઈએ, ગમે તેમ પ્રવૃત્તિકરનારો ન હોવો જોઈએ. એમ સાધુની ઈન્દ્રિયો અને કષાયો પણ આ ચેષ્ટાઓમાં સ્વચ્છંદપણે વર્તે એ ન ચાલે એ નિયંત્રિત હોવા જોઈએ. આમ બને તો જ સાધુની પ્રણિધિ શુદ્ધ.)

આમ હોવા છતાં પણ તત્ત્વનીતિથી = તાત્ત્વિકદૃષ્ટિએ = પરમાર્થથી તો અભ્યન્તરચેષ્ટા જ અહીં મહાન છે એ વાત હવે બતાવે છે કે... (પૂર્વાર્ધમાં બાહ્ય અને અભ્યન્તર બંને ચેષ્ટાઓમાં આત્માદિનો નિગ્રહ હોવાથી જરૂરિયાત જણાવી, હવે એમાં બાહ્યચેષ્ટાને ગૌણ કરી અભ્યન્તરચેષ્ટાની પ્રધાનતા દર્શાવે છે.)

एतो = अतः = एवमपि तत्त्वे आ रीते હોવા છતાં પણ પ્રણિધિનું પ્રશસ્ત = સારું અને અપ્રશસ્ત = ખરાબ લક્ષણ અધ્યવસાયથી નિષ્પન્ન છે. (અર્થાત્ અધ્યવસાય શુદ્ધ તો પ્રણિધિ શુદ્ધ અને અધ્યવસાય અશુદ્ધ તો પ્રણિધિ અશુદ્ધ.)

एतदेवाह-

માયાગારવસહિઓ ઈંદિઅનોઈંદિઈ અપસત્થો । ધમ્મત્થા અ પસત્થો ઈંદિઅનોઈંદિ-
અપ્પણિહી ॥૩૦૩॥

આ જ વાત કરે છે કે

નિ.૩૦૩ માયા અને ગારવવાળો ઈન્દ્રિય અનો નોઈન્દ્રિયવડે અપ્રશસ્ત છે. ધર્મને માટે ઈન્દ્રિય નોઈન્દ્રિયપ્રણિધિ પ્રશસ્ત છે.

વ્યાખ્યા-‘માયાગારવસહિતો’ માતૃસ્થાનયુક્ત ઋદ્ધ્યાદિગારવયુક્તશ્ચેન્દ્રિય-
નોઈન્દ્રિયયોર્નિગ્રહં કરોતિ, માતૃસ્થાનત ઈર્યાદિપ્રત્યુપેક્ષણં દ્રવ્યક્ષાન્ત્યાદ્યાસેવનં તથા
ઋદ્ધ્યાદિગારવાદ્દેતિ ‘અપ્રશસ્ત’ ઇત્યયમપ્રશસ્તઃ પ્રણિધિઃ । તથા ધર્માર્થ પ્રશસ્ત ઇતિ,
માયાગારવરહિતો ધર્માર્થમેવેન્દ્રિયનોઈન્દ્રિયનિગ્રહં કરોતિ યઃ સ તદભેદોપચારાત્ ‘પ્રશસ્તઃ’
સુન્દર ઇન્દ્રિયનોઈન્દ્રિયપ્રણિધિર્નિર્જરાફલત્વાદિતિ ગાથાર્થઃ ॥

ટીકાર્થ : જે આત્મા કપટવાળો છે અને ઋદ્ધિ - રસ - શાતા ગારવવાળો છે, અને એ ઈન્દ્રિય અને નોઈન્દ્રિયના નિગ્રહને કરે છે. એટલે કે કપટથી કે ઋદ્ધિ વગેરે ગારવથી ઈર્યા વગેરેનું પ્રત્યુપેક્ષણ અને દ્રવ્યક્ષમા વગેરેનું આસેવન કરે છે. તેનો પ્રણિધિ અપ્રશસ્ત છે. (ઈર્યાદિ પ્રત્યુપેક્ષણ એટલે ઈર્યાસમિતિમાં બરાબર જોઈને ચાલવું વગેરે તથા માયાદિ હોવાથી તેની ક્ષમા વગેરે દ્રવ્યક્ષમા કહેવાય છે.)

ધર્મને માટેનો પ્રણિધિ પ્રશસ્ત છે. એટલે કે જે માયા અને ગારવ વિનાનો ધર્મને માટે જ ઈન્દ્રિયના અને નોઈન્દ્રિયના નિગ્રહને કરે છે, તે આત્મા પ્રણિધિના અભેદોપચારથી પ્રશસ્ત ઈન્દ્રિયનોઈન્દ્રિયપ્રણિધિ કહેવાય. (“જે જીવ ધર્મ માટે નિગ્રહ કરે, તે જીવમાં પ્રશસ્તપ્રણિધિ છે” એમ કહેવાને બદલે “તે જીવ પ્રશસ્તપ્રણિધિ છે” એમ કહ્યું છે. એટલે વૃત્તિકારે ખુલાસો કર્યો છે. જીવમાં પ્રણિધિનો અભેદ ગણી લીધો છે, એટલે જીવ પોતે પણ પ્રણિધિ કહેવાય. માટે દોષ નથી...)

એ પ્રશસ્ત એટલા માટે કે એ પ્રણિધિ નિર્જરારૂપી ફલવાળો છે.

સામ્પ્રતમપ્રશસ્તેતરપ્રણિધેર્દોષગુણાનાહ-

અટ્ટવિહં કમ્મરયં બંધઈ અપસત્થપણિહિમાઉત્તો । તં ચેવ ખવેઈ પુણો પસત્થપણિહી-
સમાઉત્તો ॥૩૦૪॥

હવે અપ્રશસ્તપ્રણિધિનાં દોષોને અને પ્રશસ્તપ્રણિધિનાં ગુણોને કહે છે.

નિ.૩૦૪ અપ્રશસ્તપ્રણિધિમાં આયુક્ત અષ્ટવિધ કર્મરજને બાંધે. પ્રશસ્તપ્રણિધિસમાયુક્ત વળી તેને જ ખપાવે.

વ્યાખ્યા-‘અષ્ટવિધં’ જ્ઞાનાવરણીયાદિભેદાત્ કર્મરજો ‘બઘ્નાતિ’ આદત્તે, ક इत्याह- ‘અપ્રશસ્તપ્રણિધિમાયુક્તઃ’ અપ્રશસ્તપ્રણિધૌ વ્યવસ્થિત इत्यર્થઃ, તદેવાષ્ટવિધં કર્મરજઃ ક્ષપયતિ પુનઃ, કદેત્યાહ-પ્રશસ્તપ્રણિધિસમાયુક્ત इति ગાથાર્થઃ ॥

ટીકાર્થ : જ્ઞાનાવરણીયાદિ ભેદથી આઠ પ્રકારની કર્મરજને બાંધે છે = ગ્રહણ કરે છે.

પ્રશ્ન : કોણ બાંધે છે ?

ઉત્તર : અપ્રશસ્તપ્રણિધિમાં રહેલો જીવ.

તથા તે જ અષ્ટવિધ કર્મરજને ખપાવે છે.

પ્રશ્ન : ક્યારે ખપાવે છે ?

ઉત્તર : જ્યારે પ્રશસ્તપ્રણિધિમાં વ્યવસ્થિત થાય છે ત્યારે...

સંયમાદ્યર્થ ચ પ્રણિધિઃ પ્રયોક્તવ્ય इत्याह-

દંસળનાળચરિત્તાણિ સંજમો તસ્સ સાહળદ્વાઇ । પળિહી પઝંજિઅવ્વો અળાયળાઈં ચ વજ્જાઈં ॥૩૦૫॥

વળી સંયમાદિને માટે પ્રણિધિ પ્રયોજવો જોઈએ. (આદરવો જોઈએ.)

નિ.૩૦૫ દર્શન, જ્ઞાન, ચારિત્ર એ સંયમ છે. તેના સાધનને માટે પ્રણિધિ પ્રયોજવો. અનાયતનો વર્જવા.

વ્યાખ્યા-દર્શનજ્ઞાનચારિત્રાણિ સંયમઃ સંપૂર્ણઃ, ‘તસ્ય’ સંપૂર્ણસંયમસ્ય સાધનાર્થ પ્રણિધિઃ પ્રશસ્તઃ પ્રયોક્તવ્યઃ, તથા ‘અનાયતનાનિ ચ’ વિરુદ્ધસ્થાનાનિ વર્જનીયાનિ इति ગાથાર્થઃ ॥

ટીકાર્થ : દર્શન, જ્ઞાન અને ચારિત્ર એ સંપૂર્ણ સંયમ છે. તે સંપૂર્ણસંયમનાં સાધનને માટે પ્રશસ્તપ્રણિધિ આદરવો જોઈએ. તથા દર્શનાદિને વિરુદ્ધ એવા સ્થાનો વર્જવા.

એવમકરણે દોષમાહ-

દુષ્પણિહિઅજોગી પુણ લંછિજ્જઇ સંજમં અયાણંતો । વીસત્થનિસદ્દંગોવ્વ કંટંડલ્લે જહ પડંતો

॥૩૦૬॥

આવું ન કરવામાં જે દોષ લાગે, તે કહે છે.

નિ.૩૦૬ દુષ્પ્રણિહિતયોગી, સંયમને ન જાણનારો લંછાય છે. વિશ્રબ્ધ નિસૃષ્ટાંગ જેમ કાંટાળાસ્થાનમાં પડતો લંછાય...

વ્યાખ્યા-‘દુષ્પ્રણિહિતયોગી પુનઃ’ સુપ્રણિધિરહિતસ્તુ પ્રવ્રજિત ઇત્યર્થઃ લજ્જયતે-
સ્વખંડયતે સંયમમજાનાનઃ સંયત એવેતિ । દૃષ્ટાન્તમાહ-વિશ્રબ્ધો નિસૃષ્ટાઙ્ગસ્તથા અયત્તપરઃ
કંટકવતિ શ્વભ્રાદૌ યથા પતન્ કશ્ચિલ્લજ્જયતે તદ્વદસૌ સંયત ઇતિ ગાથાર્થઃ ॥

ટીકાર્થ : જે સાધુ સુપ્રણિધિરહિત છે. સંયમને નહિજાણતો એવો તે સાધુ જ ખંડિત થાય છે. (અર્થાત્ એના સંયમાદિનો વિનાશ થવા લાગે છે...)

આ જ વાતમાં દષ્ટાન્ત બતાવે છે કે જે માણસ એકદમ વિશ્વાસવાળો બને અને પોતાનું શરીર છોડી દે એટલે કે કાંટાવાળા ખાડા વગેરેમાં બચવાના કોઈપણ પ્રયત્ન વિના પોતાનું શરીર ફેંકે તો એ કાંટા વગેરેથી હણાય છે = પીડા પામે છે... તેની જેમ આ સાધુ પણ સમજવો.

વ્યતિરેકમાહ-

સુપ્પણિહિઅજોગી પુણ ન લિપ્પઈ પુવ્વભણિઅદોસેહિં । નિદ્દહઈ અ કમ્માઈ સુક્કતણાઈ જહા અગ્ગી ॥૩૦૭॥

વ્યતિરેકને (નિ.૩૦૬ કરતાં વિપરીતબાબતને) કહે છે.

નિ.૩૦૭ સુપ્રણિહિતયોગી પૂર્વે કહેલા દોષોથી લેપાતો નથી. જેમ અગ્નિ સુકાઠાસને તેમ કર્મોને બાળે.

વ્યાખ્યા-‘સુપ્રણિહિતયોગી પુનઃ’ સુપ્રણિહિતઃ પ્રવ્રજિતઃ પુનઃ ન લિપ્પયતે ‘પૂર્વભણિતદોષેઃ’ કર્મબન્ધાદિભિઃ, સંવૃતાશ્રવદ્વારત્વાત્, નિર્દહતિ ચ કર્માણિ પ્રાક્તનાનિ તપઃપ્રણિધિભાવેન, દૃષ્ટાન્તમાહ-શુષ્કતૃણાનિ યથા અગ્નિર્નિર્દહતિ તદ્વદિતિ ગાથાર્થઃ ॥

ટીકાર્થ : સુંદર પ્રણિધાનવાળો સાધુ પૂર્વે કહેલા કર્મબંધાદિ દોષોથી લેપાતો નથી.

કેમકે એના બધાં આશ્રવદારો ઢંકાઈ ગયેલા છે. તથા પૂર્વના કર્મોને તપપ્રશિધાનભાવથી બાળી નાંખે છે.

આ જ વાતમાં દષ્ટાન્ત બતાવે છે કે જેમ અગ્નિ સુકા ઘાસને બાળે, તેમ.

તમ્હા ઉ અપ્પસત્થં પણિહાણં ઉજ્જીઠુણ સમણેણં । પણિહાણંમિ પસત્થે ભણિઓ આચારપણિહિત્તિ ॥૩૦૮॥

નિ.૩૦૮ તેથી અપ્રશસ્તપ્રશિધાનને છોડીને સાધુએ પ્રશસ્તપ્રશિધાનમાં (યત્ન કરવો.) આચારપ્રશિધિ કહેવાયો.

વ્યાખ્યા-યસ્માદેવમપ્રશસ્તપ્રણિધિર્દુઃખદ્ ઇતરશ્ચ સુખદસ્તસ્માદ્ 'અપ્રશસ્તં પ્રણિધાનમ્' અપ્રશસ્તં પ્રણિધિમ્ 'ઉજ્જિત્વા' પરિત્યજ્ય 'શ્રમણેન' સાધુના 'પ્રણિધાને' પ્રણિધૌ 'પ્રશસ્તે' કલ્યાણે યત્નઃ કાર્યં ઇતિ વાક્યશેષઃ । નિગમયન્નાહ-ભણિત આચારપ્રણિધિરિતિ ગાથાર્થઃ ॥

ટીકાર્થ : ઉપરમુજબ હકીકત છે, કે અપ્રશસ્તપ્રશિધિ દુઃખ આપે છે અને પ્રશસ્ત સુખ આપે છે. તેથી અપ્રશસ્તપ્રશિધાનને છોડીને સાધુએ પ્રશસ્ત = કલ્યાણરૂપ એવા પ્રશિધાનમાં યત્ન કરવો. ('યત્નઃ કાર્યઃ' એ વાક્યનો શેષ છે. (ગાથામાં નથી, પણ લઈ લેવું)

નિગમન કરતાં = સમાપન કરતાં કહે છે કે આચારપ્રશિધિ કહેવાયો.

ઉક્તો નામનિષ્પન્નો નિક્ષેપઃ, સામ્પ્રતં સૂત્રાલાપકનિષ્પન્નસ્યાવસર ઇત્યાદિચર્ચઃ પૂર્વવત્તાવઘાવત્સૂત્રાનુગમેઽસ્ખલિતાદિગુણોપેતં સૂત્રમુચ્ચારણીયં, તચ્ચેદમ્-

આચારપ્પણિહિં લઘ્ઠું, જહા કાયવ્વ ભિક્ષુણા ।

તં મ્હે ઉદાહરિસ્સામિ, આણુપુવ્વિં સુણેહ મે ॥૧॥

નામનિષ્પન્ન નિક્ષેપ કહેવાયો.

હવે સૂત્રાલાપકનિષ્પન્નનો અવસર છે... આ વગેરે ચર્ચા પૂર્વની જેમ ત્યાંસુધી જાણવી, યાવત્ સૂત્રાનુગમમાં અસ્ખલિતાદિ ગુણોવાળું સૂત્ર ઉચ્ચારવાનું આવે.

તે સૂત્ર આ છે.

ગા.૧ આચારપ્રાણિધિને પામીને ભિક્ષુએ જેમ કરવાનું છે, તેને ક્રમશઃ તમને કહીશ,

મને સાંભળો.

અસ્ય વ્યાખ્યા-'આચારપ્રણિધિમ્' ઉક્તલક્ષણં 'લઙ્ઘ્વા' પ્રાપ્ય 'યથા' યેન પ્રકારેણ કર્તવ્યં વિહિતાનુષ્ઠાનં 'ભિક્ષુણા' સાધુના 'તં' પ્રકારં 'ભે' ભવદ્ભ્યઃ 'ઉદાહરિષ્યામિ' કથયિષ્યામિ 'આનુપૂર્વ્યા' પરિપાટ્યા શ્રુણુત મમેતિ ગૌતમાદયઃ સ્વશિષ્યાનાહુરિતિ સૂત્રાર્થઃ ॥૧॥

ટીકાર્થ કહેવાયેલા લક્ષણવાળી આચારપ્રણિધિને પામીને સાધુએ જે પ્રકારે વિહિત = શાસ્ત્રોક્ત અનુષ્ઠાન કરવાનું છે, તે પ્રકાર તમને કમશઃ કહીશ. તમે મને સાંભળો.

આ વાત ગૌતમાદિ ગણધરોએ પોતાના શિષ્યોને કહી.

તં પ્રકારમાહ-

પુઢવિદગઅગણિમારુઅ, તણરુક્ષસ્સબીયગા । તસા અ પાણા જીવત્તિ, ઇઙ્ઙ વુત્તં મહેસિણા ॥૨॥

તે પ્રકારને કહે છે.

ગા.૨ પૃથ્વી, પાણી, અગ્નિ, વાયુ, તૃણ, વૃક્ષ, બીજ, ત્રસ પ્રાણો જીવ છે' એમ મહર્ષિવડે કહેવાયું છે.

'પુઢવિ'ત્તિ સૂત્રં, પૃથિવ્યુદકાગ્નિવાયવસ્તૃણવૃક્ષસબીજા એતે પઞ્ચૈકેન્દ્રિયકાયાઃ પૂર્વવત્, ત્રસાશ્ચ પ્રાણિનો દ્વીન્દ્રિયાદયો જીવા ઇત્યુક્તં 'મહર્ષિણા' વર્ધમાનેન ગૌતમેન વેતિ સૂત્રાર્થઃ ॥૨॥

ટીકાર્થ પૃથ્વીવગેરે પાંચ એકેન્દ્રિય કાયો પૂર્વવત્ સમજવા. (તૃણ-વૃક્ષ-સબીજ = બીજસહિત આ બધા વનસ્પતિ છે.) ત્રસ પ્રાણીઓ એટલે બેઈન્દ્રિયવગેરે.

યતશ્ચૈવમતઃ

તેસિં અચ્છણજોણ, નિચ્ચં હોઅવ્વયં સિઆ । મણસા કાયવક્કેણં, એવં હવઙ્ઙ સંજણ ॥૩॥

'આ બધા જીવ છે' એમ મહર્ષિવડે = વર્ધમાનવડે કે ગૌતમવડે કહેવાયું છે. આવું

છે, માટે

ગા.૩ તેઓના અક્ષયયોગથી સતત મનવચનકાયાથી થવું જોઈએ. આ રીતે સંયત થાય.

'તેસિં'તિ સૂત્રં, અસ્ય વ્યાખ્યા-'તેષાં' પૃથિવ્યાદીનામ્ 'અક્ષયયોગેન' અર્હિસાવ્યાપારેણ નિત્યં 'ભવિતવ્યં' વર્તિતવ્યં સ્યાત્ ભિક્ષુણા મનસા કાયેન વાક્યેન એભિઃ કરણૈરિત્યર્થઃ, એવં વર્તમાનોઽર્હિસકઃ સન્ ભવતિ સંયતો, નાન્યથેતિ સૂત્રાર્થઃ ॥૩॥

ટીકાર્થ : તે પૃથ્વીવગેરે જીવો છે, માટે તેમની હિંસાનો વ્યાપાર ન થાય એ રીતે ભિક્ષુએ મનથી, વચનથી અને કાયાથી સતત રહેવું જોઈએ.

આ રીતે વર્તતો સાધુ અર્હિસક અને એટલે સંયત બને, એ વિના નહિ.

એવં સામાન્યેન ષડ્જીવનિકાયાર્હિસયા સંયતત્વમભિધાયાધુના તદ્વતવિધીન્વિધાનતો વિશેષેણાહ-

પુઢવિં ભિત્તિં સિલં લેલું, નેવ ભિંદે ન સંલિહે । તિવિહેણ કરણજોણં, સંજા સુસમાહિણ ॥૪॥

આ રીતે સામાન્યથી ષટ્જીવનિકાયની અહિંસાવડે સંયતપણું કહીને હવે તદ્ગતવિધિને વિધાનથી વિશેષથી કહે છે (ષટ્કાયની અહિંસા સંબંધી જે વિધિ = કાર્ય = કર્તવ્ય = ક્રિયાને વિધાનથી = વિધિપૂર્વક વિશેષથી = પૃથ્વીવગેરે એક એક કાયને આશ્રયીને...)

ગા. ૪ સુસમાહિત સંયત ત્રિવિધ કરણયોગથી પૃથ્વી, ભિત્તી, શિલા અને લેલુને ન ભિંદે, ન સંલેખે.

'પુઢવિ'ત્તિ સૂત્રં, પૃથિવી શુદ્ધાં 'ભિત્તિ' તટી 'શિલાં' પાષાણાત્મિકાં 'લેષ્ટમ' ઇટ્ટાલખણં નૈવ ભિન્દ્યાત્ નો સંલિખેત્, તત્ર ભેદનં દ્વૈધીભાવોત્પાદનં 'સંલેખનમ્' ઈષલ્લેખનં 'ત્રિવિધેન કરણયોગેન' ન કરોતિ મનસેત્યાદિના 'સંયતઃ' સાધુઃ 'સુસમાહિતઃ' શુદ્ધભાવ ઇતિ સૂત્રાર્થઃ ॥૪॥

ટીકાર્થ : પૃથ્વી = ચોક્ષ્મીપૃથ્વી. ભિત્તી = તટી (નદીવગેરેના કિનારે પડરૂપે થયેલી માટી)

શિલા = પથ્થરરૂપ. લેષુ = ઈંટનો ટુકડો.

આ બધાંને ભેદવા નહિ અને સંલેખવા નહિ.

એમાં ભેદન એટલે એ પૃથ્વી વગેરેના બે ટુકડાને કરી દેવા.

સંલેખન એટલે કંઈક કોતરવું.

શુદ્ધભાવવાળો સાધુ ત્રણકરણ અને ત્રણયોગવડે ભેદનાદિ ન કરે.

મન-વચન-કાયા એ ત્રણયોગ, કરવું-કરાવવું-અનુમોદવું એ ત્રણકરણ.

તથા

સુદ્ધપુઢવી ન નિસીણ, સસરક્ષંમિ અ આસણે । પમજ્જિત્તુ નિસીઙ્જ્જા,
જાઙ્ગત્તા જસ્સ ડગ્ગહં ॥૫॥

ગા.પ શુદ્ધપૃથ્વી પર ન બેસે. સરજસ્ક આસન પર ન બેસે. જેનો અવગ્રહ હોય, તેની પાસે માંગીને પ્રમાણને બેસે.

‘સુદ્ધ’ત્તિ સૂત્ર, ‘શુદ્ધપૃથિવ્યામ્’ અશસ્ત્રોપહતાયામનન્તરિતાયાં ન નિષીદેત્, તથા ‘સરજસ્કે વા’ પૃથ્વીરજોડવગુણિઠતે વા ‘આસને’ પીઠકાદૌ ન નિષીદેત્, નિષીદનગ્રહણા-ત્સ્થાનત્વગ્વર્તનપરિગ્રહઃ, અચેતનાયાં તુ પ્રમૃજ્ય તાં રજોહરણેન નિષીદેત્ ‘જ્ઞાત્વે’ત્યચેતનાં જ્ઞાત્વા ‘યાચયિત્વાડવગ્રહ’મિતિ યસ્ય સંબન્ધિની પૃથિવી તમવગ્રહમનુજ્ઞાપ્યેતિ સૂત્રાર્થઃ ॥૫॥

ટીકાર્થ : શુદ્ધ પૃથ્વી = જે પૃથ્વી શસ્ત્રથી હણાઈ નથી એટલે કે સચિત્ત છે. અનન્તરિત એવી તે પૃથ્વી પર ન બેસે. (સાધુ અને પૃથ્વીની વચ્ચે વસ્ત્ર વગેરેનું આંતરુ હોય તો એ અન્તરિત બને. પણ સાધુ સીધો જ એ પૃથ્વી પર બેસે તો એ વખતે પૃથ્વી અનન્તરિત કહેવાય. આમ તો અન્તરિતમાં પણ ન જ બેસાય. પણ જે અન્તરિતમાં બેસવાથી હિંસા ન થાય તેમાં બેસાય. દા.ત. આપણે મકાનમાં બેસીએ, તો મકાનની નીચે જમીનમાં સચિત્ત પૃથ્વી છે જ, આપણે પરંપરાએ એના ઉપર બેઠા છીએ. પરંતુ એનાથી કંઈ એ પૃથ્વીની હિંસા નથી થતી... એટલે એવા અન્તરિત પૃથ્વીમાં બેસવામાં કોઈ દોષ નથી.)

તથા પૃથ્વીની રજથી ખરડાયેલા આસનઉપર સાધુ ન બેસે. (રજસચિત્ત છે માટે)

અહીં નિષીદનનું ગ્રહણ કરેલું છે, એનાથી ઉભા રહેવું, ઊંઘવું વગેરેનું પણ ગ્રહણ કરી લેવું.)

જો પૃથ્વી અચિત્ત હોય, તો તેને ઓધાથી પ્રમાર્જને તેના ઉપર બેસે.

આ નિષીદન પણ 'એ પૃથ્વી અચિત્ત છે' એમ જાણીને જ કરવું. તથા જે માલિકના સંબંધી એ પૃથ્વી છે, તેની પાસે તે પૃથ્વી પર બેસવાની રજા લઈ નિષીદન કરવું.

(વૃત્તિકાર લખે છે કે 'જ્ઞાત્વા' ઇતિ અચેતનાં જ્ઞાત્વા' આનો અર્થ એ કે ગાથામાં જ્ઞાત્વા શબ્દ હોવો જોઈએ. તો જ વૃત્તિકાર એનો અર્થ કરે ને ? જો જાહત્તા નો અર્થ જ્ઞાત્વા કરો તો એ પણ બરાબર નથી. કેમકે વૃત્તિમાં તરત જ યાચયિત્વા... એમ લખ્યું છે. એટલે એ જાહત્તા શબ્દનો યાચયિત્વા અર્થ તો લીધો જ છે. એટલે જ્ઞાત્વા નો સૂચક કોઈ શબ્દ ગાથામાં નથી. કોઈ એમ કહે કે "વૃત્તિકાર પોતાની રીતે અમુક શબ્દો બહારથી લાવીને અર્થ સંગત કરી શકે છે" તો એનો ઉત્તર એ કે એ વાત સાચી. પણ વૃત્તિકાર જ્યારે બહારથી કંઈક ઉમેરે, ત્યારે કાં તો વાક્યશેષ: કે ઇતિ ગમ્યતે ઇત્યાદિ લખે. ધારો કે એ કંઈ ન લખે તો ય પોતે જ પોતાના શબ્દનો અર્થ દર્શાવવાનું કામ ન કરે. એ સીધું એમ જ લખી દે કે 'અચેતનાં જ્ઞાત્વા' જ્યારે અહીં તો જ્ઞાત્વા ઇતિ અચેતનાં જ્ઞાત્વા. એમ લખ્યું છે. જ્ઞાત્વા શબ્દનો અર્થ ખોલ્યો છે...

એટલે આ બાબતમાં વિશેષ તો બહુશ્રુતો જાણે...

उक्तः पृथिवीकायविधिः, अधुना अप्कायविधिमाह-

सीओदगं न सेविज्जा, सिलावुदुं हिमाणि अ । उसिणोदगं तत्तफासुअं,
पडिगाहिज्ज संजए ॥६॥

પૃથ્વીકાયવિધિ કહેવાઈ.

હવે અપ્કાયની વિધિ કહે છે.

ગા.૬ શીતોદક, શિલા, વૃષ્ટ, હિમને ન સેવે. સંયત તપ્પ્રાસુક ઉષ્ણોદક ગ્રહણ કરે.

'સીઓદગં'તિ સૂત્રં, 'શીતોદકં' પૃથિવ્યુદ્ભવં સચ્ચિત્તોદકં ન સેવેત, તથા શિલાવૃષ્ટં હિમાનિ ચ ન સેવેત, તત્ર શિલાગ્રહણેન કરકા: પરિગૃહ્યન્તે, વૃષ્ટં વર્ષણં, હિમં પ્રતીતં પ્રાય ઉત્તરાપથે ભવતિ । યદ્યેવં કથમયં વર્તેતેત્યાહ- 'ઉષ્ણોદકં' ક્વથિતોદકં 'તપ્પ્રાસુકં' તમં સત્પ્રાસુકં ત્રિદણ્ડોદ્ભુત્તં, નોષ્ણોદકમાત્રં, પ્રતિગૃહ્ણીયાદ્વત્ત્યર્થ 'સંયત:' સાધુ:, એતચ્ચ સૌવીરાદ્યુપલક્ષણમિતિ સૂત્રાર્થ: ॥૬॥

ટીકાર્થ : જમીનમાંથી ઉદ્ભવ પામતાં (કુવાવગેરેના પાણીરૂપ) સચિત્પાણીને સાધુ ન સેવે. તથા સાધુ શિલા, વૃષ્ટ અને હિમને ન સેવે. તેમાં શિલા શબ્દના ગ્રહણથી કરાઓ સમજવાના છે. વૃષ્ટ = વરસાદ, હિમ એ પ્રતીત છે (બરફ) એ પ્રાય: ઉત્તરાપથમાં = કાશ્મીર વગેરેમાં થાય છે.

પ્રસ્ન જો આમ હોય તો આણે કેવી રીતે વર્તવું ? (અર્થાત્ કયું પાણી વાપરીને નિર્વાહ કરવો ?)

ઉત્તર જે પાણી ઉકાળેલું હોય, તપાવેલું છતું જે પ્રાસુક = ત્રણઉકાળાવાળું થયું હોય નહિ કે માત્ર ગરમપાણી... તે પાણીને સાધુ વૃત્તિને માટે = નિર્વાહને માટે જીવન ટકાવવાને માટે ગ્રહણ કરે.

આ પ્રાસુક તપ્તપાણીનું ગ્રહણ એ સૌવીરાદિનું ઉપલક્ષણ છે (એટલે કે અહીં ભલે ત્રણ ઉકાળાવાળા પાણીની જ વાત કરી. પણ એનાથી સમજી લેવું કે કાંજી વગેરે પણ અચિત્પાણી રૂપ હોવાથી લઈ શકાય.)

તથા

उदउल्लं अप्पणो कायं, नेव पुंछे न संलिहे । समुप्येह तहाभूअं, नो णं संघट्टए मुणी ॥७॥

ગા.૭ પોતાના ભીનાશરીરને પુંછે નહિ, સંલેખે નહિ. તથાભૂતકાયને જોઈને મુનિ સંઘટ્ટો ન કરે.

'उदउल्लं'ति सूत्रं, नदीमुत्तीर्णो भिक्षाप्रविष्टो वा वृष्टिहतः 'उदकार्द्रम्' उदकबिन्दुचितमात्मनः 'कायं' शरीरं स्निग्धं वा नैव 'पुञ्छयेद्' वस्त्रतृणादिभिः 'न संलिखेत' पाणिना, अपितु 'संप्रेक्ष्य' निरीक्ष्य 'तथाभूतम्' उदकार्द्रादिरूपं नैव कायं 'संघट्टयेत्' मुनिर्मनागपि न स्पृशेदिति सूत्रार्थः ॥७॥

ટીકાર્થ : સાધુ નદી ઉતર્યો હોય ત્યારે અથવા ભિક્ષામાટે ગયો હોય અને જ વરસાદ પડી ગયો હોય ત્યારે તેનું પોતાનું શરીર પાણીના ટીપાંઓથી ભરેલું હોય અથવા તો પછી સ્નિગ્ધ હોય (પાણીના સ્પષ્ટ ટીપાઓ ન દેખાય, પણ પાણીની ભીનાશ હોય) તો આવા શરીરને સાધુ વસ્ત્રથી કે ઘાસ વગેરેથી લુંછી ન નાંખે. એમ હાથથી સંલેખન પણ ન કરે. (ભીનાશરીરઉપર હાથ ઘસી ન નાંખે.)

ઉલ્લું ઉદકાર્દ્ર વગેરેરૂપ તે કાયાને જોઈને સાધુ લેશ પણ સ્પર્શ ન કરે.

(આશય એ કે લુંછવાદિની વાત તો દૂર રહી, સાધુ તો એ શરીરને સ્પર્શ પણ ન કરે.)

ઉક્તોઽપ્કાયવિધિઃ, તેજઃકાયવિધિમાહ—

इंगालं अगणिं अर्चिं, अलायं वा सजोड़अं । न उंजिज्जा न घट्टिज्जा, नो णं निव्वावए मुणी ॥८॥

અપ્કાયવિધિ કહેવાયો.

હવે તેજસૂકાયની વિધિ કહે છે.

ગા.૮ ઈંગાલ, અગ્નિ, અર્ચિ, સજયોતિ અલાતને મુનિ ઉંજન, ઘટ્ટન કે નિર્વાપન ન કરે.

‘इंगालं’તિ સૂત્રં, ‘अङ्गारं’ ज्वालारहितम् ‘अग्निम्’ अयःपिण्डानुगतम् ‘अर्चिः’ छिन्नज्वालम् ‘अलातम्’ उल्मुकं वा ‘सज्योतिः’ साग्निकमित्यर्थः, किमित्याह-नोत्सिञ्चेत् न घट्टयेत्, तत्रोञ्जनमुत्सेचनं प्रदीपादेः, घट्टनं मिथश्चालनं, तथा नैनम्-अग्निं ‘निर्वापयेद्’ अभावमापादयेत् ‘मुनिः’ साधुरिति सूत्रार्थः ॥८॥

ટીકાર્થ : જૂવાળા વિનાની અગ્નિ એ અંગારો. (લાલચોળ કોલસો.) તપાવેલા લોખંડનાં ગોળામાં રહેલી અગ્નિ એ અગ્નિ કહેવાય. જે અગ્નિની જવાળા છેદાઈ ગયેલી છે તે અર્ચિ (મોટીઅગ્નિ ભડકે બળતી હોય ત્યારે આકાશમાં અમુક અગ્નિ નીચેની અગ્નિથી છુટી પડેલી પણ દેખાય... આ અર્ચિ છે.) અગ્નિવાળું એવું ઊંબાડીયું.

આ બધાં અગ્નિને સાધુ ઉત્સિચન અને ઘટ્ટન ન કરે.

તેમાં ઉંજન = ઉત્સેચન પ્રદીપાદિનું થાય. (દીવામાં તેલ પૂરવું એ...)

ઘટ્ટન એટલે પરસ્પર ચલાવવા. (અગ્નિને હલાવવા...)

તથા સાધુ એ અગ્નિને બુઝવે નહિ, એનો અભાવ ન કરે.

प्रतिपादितस्तेजःकायवિधिः, वायुकायविधिमाह—

तालिअंटेण पत्तेण, साहाए विहुणेण वा । न वीइज्जऽप्पणो कायं, बाहिंरं वावि पुगगलं ॥९॥

તેજસ્કાયની વિધિ કહેવાઈ ગઈ.

હવે વાયુકાયની વિધિ કહે છે.

ગા.૯ પંખા, પત્ર, શાખા કે વિધૂનનથી પોતાની કાયને કે બાહ્યપુદ્ગલને વીંઝે નહિ.

'તાલિઅંટેણ 'ત્તિ સૂત્રં, 'તાલવૃન્તેન' વ્યજનવિશેષેણ 'પત્રેણ' પદ્મિનીપત્રાદિના 'શાખયા' વૃક્ષડાલરૂપયા 'વિધૂપ(વ)નેન વા' વ્યજનેન વા, કિમિત્યાહ-ન વીજયેદ્ 'આત્મનઃ કાયં' સ્વશરીરમિત્યર્થઃ 'બાહ્યં વાપિ પુદ્ગલમ્' ઉષ્ણોદકાદીતિ સૂત્રાર્થઃ ॥૧॥

ટીકાર્થ : તાલવૃન્ત = એક વિશેષપ્રકારનો પંખો. પત્ર = પદ્મિનીપત્ર (પાંદડું વગેરે...)

શાખા = વૃક્ષની ડાળ વિધૂનન = પંખો.

આ બધાથી સાધુ પોતાના શરીરને પણ ન વીંઝે. તથા ગરમપાણીવગેરે રૂપ બાહ્યપુદ્ગલને પણ ન વીંઝે.

પ્રતિપાદિતો વાયુકાયવિધિઃ, વનસ્પતિવિધિમાહ-

તણરુક્ષં ન છિંદિજ્જા, ફલં મૂલં ચ કસ્સઈ । આમગં વિવિહં બીઅં, મણસાવિ
ણ પત્થા ॥૧૦॥

વાયુકાયની વિધિ કહેવાઈ ગઈ.

હવે વનસ્પતિની વિધિ કહે છે.

ગા.૧૦ તૃણ, વૃક્ષને તથા કોઈકના ફલ, મૂળને ન છેદે. કાચા વિવિધબીજને મનથી પણ ન ઈચ્છે.

'તણ 'ત્તિ સૂત્રં, તૃણવૃક્ષમિત્યેકવદ્ભાવઃ, તૃણાનિ-દર્ભાદીનિ વૃક્ષાઃ-કદમ્બાદયઃ, એતાન્ન છિન્દ્યાત્, ફલં મૂલં વા કસ્યચિદ્વૃક્ષાદેર્ન છિન્દ્યાદિતિ સૂત્રાર્થઃ ॥૧૦॥

ટીકાર્થ તૃણવૃક્ષં આ એકવદ્ભાવ = સમાહારદ્વન્દ્વ સમાસ થયેલો છે (માટે જ એકવચન છે)

તૃણ એટલે દર્ભવગેરે પ્રકારનું ઘાસ.

વૃક્ષ એટલે કદંબાદિ વૃક્ષો.

આ બધાને છેદવા નહિ.

તથા કોઈક વૃક્ષાદિના ફલને કે મૂળને પણ ન છેદવા.

તથા અનેકપ્રકારનાં જે બીજ શસ્ત્રથી હણાયેલા ન હોય = કાચા = સચિત્ત હોય તેને મનથી પણ ન ઈચ્છે, તો ખાવાની તો વાત જ ક્યાં રહી ?

તથા

ગહણેસુ ન ચિદ્વિજ્જા, બીએસુ હરિએસુ વા । ઉદગમિ તહા નિચ્ચં, ઉત્તિંગપણગેસુ વા ॥૧૧॥

ગા.૧૧ ગહનોમાં, બીજોમાં કે હરિતોમાં ન રહે. તથા પાણીમાં, ઉતિંગમાં કે પનકમાં સદાય ન ઉભો રહે.

‘ગહણેસુ’ત્તિ સૂત્રં, ‘ગહનેષુ’ વનનિકુણ્ણેષુ ન તિષ્ઠેત્, સંઘટ્ટનાદિદોષપ્રસઙ્ગાત્, તથા ‘બીજેષુ’ પ્રસારિતશાલ્યાદિષુ ‘હરિતેષુ વા’ દૂર્વાદિષુ ન તિષ્ઠેત્, ‘ઉદકે તથા નિત્યમ્’ અત્રોદકમ્-અનન્તવનસ્પતિવિશેષઃ, યથોક્તમ્-‘ઉદા અવા પણા’ ઇત્યાદિ, ઉદકમેવાન્યે, તત્ર નિયમતો વનસ્પતિભાવાત્, ઉત્તિઙ્ગપનકયોર્વા ન તિષ્ઠેત્, તત્રોત્તિઙ્ગઃ-સર્પચ્છત્રાદિઃ પનકઃ-ઉલ્લિવનસ્પતિરિતિ સૂત્રાર્થઃ ॥૧૧॥

ટીકાર્થ : ગહન = વનનિકુજ = ગાઢજંગલવિસ્તારો = ત્યાં સાધુ ન રહે, ન ઉભો રહે... કેમકે ત્યાં વનસ્પતિનો સંઘટ્ટોવગેરે દોષ લાગી શકે છે.

તથા બધે ફેલાયેલાં, વીખરાયેલા શાલિવગેરે બીજો ઉપર કે દૂર્વાવગેરે હરિત ઉપર સાધુ ન ઉભો રહે. તથા કાયમ માટે ઉદકમાં ન ઉભો રહે.

પ્રશ્ન : વનસ્પતિનો અધિકાર ચાલે છે, એમાં ઉદક = પાણીની વાત ક્યાંથી આવી ?

ઉત્તર : અહીં ઉદક એટલે વિશેષપ્રકારની અનંતકાયરૂપ વનસ્પતિ જ સમજવી. કેમકે કહ્યું છે કે “ઉદક, અવક, પનક...” આમ પનકના = નિગોદના સમાનાર્થી શબ્દ તરીકે ઉદકનો ઉલ્લેખ આવતો હોવાથી ઉદક = અનંતકાયવિશેષ લઈ શકાય.

બીજાઓ કહે છે કે ઉદક એટલે પાણી જ લેવું. વનસ્પતિનો અધિકાર ચાલુ છે, છતાં એમાં પાણીની વાત કરી છે એ એટલા માટે કે પાણીમાં અવશ્ય વનસ્પતિ હોય જ છે. (પાણીમાં નિગોદ માની છે... માટે)

તથા સાધુ ઉત્તિંગમાં અને પનકમાં ન ઉભો રહે. તેમાં ઉત્તિંગ એટલે સર્પચ્છત્રાદિ
(?) (આમ તો કીડીના નગરા પ્રસિદ્ધ છે.)
પનક એટલે ઉલ્લિવનસ્પતિ = નિગોદ.

ઉક્તો વનસ્પતિકાયવિધિઃ, ત્રસકાયવિધિમાહ-

તસે પાળે ન હિંસિજ્જા, વાયા અદુવ કમ્પુણા । ઉવરઓ સવ્વભૂણસુ, પાસેજ્જ
વિવિહં જગં ॥૧૨॥

વનસ્પતિકાયની વિધિ કહેવાઈ.

ત્રસકાયની વિધિને કહે છે.

ગા.૧૨ વાણીથી કે કર્મથી ત્રસ જીવોને ન હણે. સર્વભૂતોમાં ઉપરત તે વિવિધ
જગતને જુએ.

'તસ'ત્તિ સૂત્રં, 'ત્રસપ્રાણિનો' દ્વીન્દ્રિયાદીન્ ન હિંસ્યાત્, કથમિત્યાહ-વાચા અથવા
'કર્મણા' કાયેન, મનસસ્તદન્તર્ગતત્વાદગ્રહણમ્, અપિ ચ-'ઉપરતઃ' સર્વભૂતેષુ નિક્ષિપ્તદણ્ડઃ
સન્ પશ્યેદ્વિવિધં 'જગત્' કર્મપરતન્ત્રં નરકાદિગતિરૂપં, નિર્વેદાયેતિ સૂત્રાર્થઃ ॥૧૨॥

ટીકાર્થ : સાધુ વાણીથી કે કર્મથી = ક્રિયાથી બેઈન્દ્રિયાદિને ન હણે.

પ્રશ્ન : મનનું ગ્રહણ કેમ નથી કર્યું ?

ઉત્તર : મન તો વાણી અને કર્મમાં અન્તર્ગત હોય છે, એટલે તેનું ગ્રહણ કર્યું નથી.

વળી બધા જીવોને વિશે ઉપરત થયેલો એટલે કે બધા જીવોમાં દંડ = હિંસા હોય છે
છોડી દીધી છે એવો તે સાધુ વિવિધ જગતને જુએ. એટલે કે "આ જગત કર્મને પરતંત્ર
છે નરકાદિ ચારગતિ રૂપ છે" આ બધું જ નિર્વેદને માટે = વૈરાગ્યને માટે જુએ.

ઉક્તઃ સ્થૂલવિધિઃ, અથ સૂક્ષ્મવિધિમાહ-

અટ્ટ સુહુમાઇ પેહાણ, જાઇં જાણિત્તુ સંજણ । દયાહિગારી ભૂણસુ, આસ ચિટ્ટ
સણહિવા ॥૧૩॥

સ્થૂલવિધિ કહ્યો. હવે સૂક્ષ્મવિધિ કહે છે.

ગા.૧૩ જેને જાણીને સંયત ભૂતોમાં દયાધિકારી બને, તે આઠ સૂક્ષ્મોને જોઈને બેસે,
ઉભો રહે, કે ઊંધે.

‘અટ્ટ’તિ સૂત્રં, અષ્ટૌ ‘સૂક્ષ્માણિ’ વક્ષ્યમાણાનિ પ્રેક્ષ્યોપયોગત આસીત તિષ્ઠેચ્છયીત વેતિ યોગઃ, કિંવિશિષ્ટાનીત્યાહ-યાનિ જ્ઞાત્વા સંયતો જ્ઞપરિજ્ઞયા પ્રત્યાખ્યાનપરિજ્ઞયા ચ દયાધિકારી ભૂતેષુ ભવતિ, અન્યથા દયાધિકાર્યેવ નેતિ, તાનિ પ્રેક્ષ્ય તદ્રહિત એવાસનાદીનિ કુર્યાદ્, અન્યથા તેષાં સાતિચારતેતિ સૂત્રાર્થઃ ॥૧૩॥

ટીકાર્થ : આઠ સૂક્ષ્મવસ્તુઓ આગળ કહેવાશે. સાધુએ એને ઉપયોગથી જોઈને ઉપયોગથી બેસવું, ઊભા રહેવું કે ઊંઘવું. આ રીતે શબ્દોનો યોગ કરવો.

પ્રશ્ન એ આઠ સૂક્ષ્મો કિંવિશિષ્ટ છે ? કયા વિશેષણવાળા છે ?

ઉત્તર : એ સૂક્ષ્મો એવા છે કે જેને જ્ઞપરિજ્ઞાથી જાણીને અને પ્રત્યાખ્યાનપરિજ્ઞાથી ત્યાગીને સંયત = સાધુ જીવોને વિશે દયા કરવાનો અધિકારી બને છે. બાકી એ વિના તો એ દયાનો અધિકારી જ બનતો નથી.

સાધુ તે સૂક્ષ્મોને જોઈને તેમનાથી રહિત પ્રદેશમાં જ આસનાદિ કરે. જો એમ ન કરે તો એ આસનાદિ અતિચારવાળા બને. (હિંસાદિ થાય, માટે.)

આહ-

કયરાઈં અટ્ટુ સુહુમાઈં ?, જાઈં પુચ્છિજ્જ સંજાં । ઇમાઈં તાઈં મેહાવી, આઈંક્વિજ્જ વિઅક્વણો ॥૧૪॥

ગા.૧૪ ‘આઠ સૂક્ષ્મો કયા છે ?’ એમ સંયત જે સૂક્ષ્મોની પૃચ્છા કરે, મેધાવી વિચક્ષણ તે આ સૂક્ષ્મોને કહે.

‘કયરાણિ’ સૂત્રં, કતરાણ્યષ્ટૌ સૂક્ષ્માણિ યાનિ દયાધિકારિત્વાભાવભયાત્ પૃચ્છે-ત્સંયતઃ ?, અનેન દયાધિકારિણ એવ એવંવિધેષુ યત્તમાહ, સ હ્યવશ્યં તદુપકારકાણ્ય-પકારકાણિ ચ પૃચ્છતિ, તત્રૈવ ભાવપ્રતિબન્ધાદિતિ । ‘અમુનિ’ તાનિ અનન્તરં વક્ષ્યમાણાનિ મેધાવી આચક્ષીત વિચક્ષણ ઇતિ, અનેનાપ્યેતદેવાહ-મર્યાદાવર્તિના તજ્ઞેન તત્પ્રરૂપણા કાર્યા, એવં હિ શ્રોતુસ્તત્રોપાદેયબુદ્ધિર્ભવતિ, અન્યથા વિપર્યય ઇતિ સૂત્રાર્થઃ ॥૧૪॥

ટીકાર્થ : “જો હું આઠ સૂક્ષ્મોને નહિ જાણું તો હું દયાનો અધિકારી નહિ થાઉં” આવા પ્રકારના દયાધિકારિતાનો અભાવ થવાના ભયથી સાધુ પૂછે કે “એ આઠ સૂક્ષ્મો કયા છે ?”

આના દ્વારા એ દર્શાવ્યું કે દયાનો અધિકારી જે હોય, તેનો જ આવા પ્રકારના સૂક્ષ્મોને

વિશે (અહિંસા પાળવાનો) યત્ન હોય. દયાધિકારી અવશ્ય તે આઠ સૂક્ષ્મોને ઉપકારક તત્ત્વો શું છે ? તેની અને એ આઠ સૂક્ષ્મોને અપકારક તત્ત્વો શું છે ? તેની પૃચ્છા કરે. (અથવા તો દયાના ઉપકારકોની અને દયાના અપકારકોની પૃચ્છા કરે.)

કેમકે દયાધિકારીને તો દયામાં જ ભાવનો પ્રતિબંધ છે. (એનો બધો ભાવ = અધ્યવસાય દયામાં જ બંધાયેલો છે, ચોંટેલો છે, લાગેલો છે.)

ટુંકમાં કોઈ દયાધિકારી સાધુ જ્યારે જે આઠ સૂક્ષ્મો અંગે ઉપર મુજબ પૃચ્છા કરે, ત્યારે તે આ આઠ વક્ષ્યમાણ સૂક્ષ્મો વિચક્ષણ મેધાવી સાધુએ એને કહેવા.

અહીં “મેધાવી વિચક્ષણે સૂક્ષ્મોની પ્રરૂપણા કરવી” એમ કહેવાદ્વારા પણ આ જ વાત દર્શાવી કે મેધાવી = મર્યાદાવાળા = સંવિગ્ન અને વિચક્ષણ = તજ્જ્ઞ = સૂક્ષ્મજ્ઞાતા = ગીતાર્થે તે આઠ સૂક્ષ્મોની પ્રરૂપણા કરવી. આ રીતે થાય તો જ શ્રોતાને તે સૂક્ષ્મોમાં, તેની દયામાં ઉપાદેયબુદ્ધિ થાય. (“એ કરવું જ જોઈએ” એમ થાય.)

બાકી જો અમેધાવી કે અવિચક્ષણ સૂક્ષ્મોની પ્રરૂપણા કરે તો શ્રોતાને ઉપાદેયબુદ્ધિ ન થાય. પણ વિપર્યય = અનુપાદેયબુદ્ધિ... થાય. (સૂક્ષ્મોની રક્ષામાં યત્ન વિનાનો શિથિલ સાધુ સૂક્ષ્મોની પ્રરૂપણા કરે તો શ્રોતાને લાગે કે “આ બધું બોલે છે, પણ એ ક્યાં એની રક્ષા કરે છે ? એટલે આ ન આદરીએ તો કોઈ ઝાઝો વાંધો નહિ હોય. નહિ તો આ વક્તૃતા જ આચાર ન પાળત... વગેરે.”

તથા અવિચક્ષણ = અજ્ઞાતા જો સૂક્ષ્મોનું વર્ણન કરે તો એ વર્ણન બરાબર ન જ થાય. પરિણામે શ્રોતાને એ પદાર્થો બરાબર સમજાય નહિ, શંકાઓ થાય સમાધાન ન થાય... એટલે પણ એમાં ઉપાદેયબુદ્ધિ ન થાય.

અનેનાપિ દત્તદેવાહ માં અપિ અને એવ એ બે અવ્યય વપરાયા છે. એનો સમજી વિચારીને સ્વયં અર્થ કરી લેવો. ટુંકમાં ઉપર જ અનેન દયાધિકારિણ: એમ પંક્તિ આવી છે. એટલે કે ગાથાના પૂર્વાર્ધવડે (અનેન) એક વાત સૂચવાઈ છે, અને ગાથાના ઉત્તરાર્ધવડે પણ એક વાત સૂચવાઈ છે.

આ જ કહે છે એ જ ઉત્તરાર્ધમાં દર્શાવેલો પદાર્થ જ વધુ સ્પષ્ટ દર્શાવવો છે... એટલે જ વપરાયો છે... એમ જણાય છે.)

સિનેહં પુષ્પસુહુમં ચ, પાણુત્તિંગં તહેવ ચ । પળગં બીઅહરિઅં ચ, અંડસુહુમં
ચ અદ્દમં ॥૧૫॥

ગા.૧૫ સ્નેહ, પુષ્પસૂક્ષ્મ, પ્રાણ, ઉત્તિંગ, પનક, બીજ, હરિત અને આઠમું અંડસૂક્ષ્મ.

'સિનેહં'તિ સૂત્રં, 'સ્નેહ'મિતિ સ્નેહસૂક્ષ્મમ્-અવશ્યાયહિમમહિકાકરકહરતનુરૂપં, પુષ્પસૂક્ષ્મં ચેતિ વટોદુમ્બરાણાં પુષ્પાણિ, તાનિ તદ્વર્ણાનિ સૂક્ષ્માણીતિ ન લક્ષ્યન્તે, 'પાણી'તિ પ્રાણિસૂક્ષ્મમનુદ્ધરિઃ કુન્થુઃ, સ હિ ચલન્ વિભાવ્યતે, ન સ્થિતઃ, સૂક્ષ્મત્વાત્ । 'ઉત્તિંગં તથૈવ ચે'ત્યુત્તિંગસૂક્ષ્મં-કીટિકાનગરં, તત્ર કીટિકા અન્યે ચ સૂક્ષ્મસત્ત્વા ભવન્તિ । તથા 'પનક'મિતિ પનકસૂક્ષ્મં પ્રાયઃ પ્રાવૃટ્કાલે ભૂમિકાશ્ણાદિષુ પચ્ચવર્ણસ્તદ્દ્રવ્યલીનઃ પનક ઇતિ, તથા 'બીજસૂક્ષ્મં' શાલ્યાદિબીજસ્ય મુખમૂલે કણિકા, યા લોકે તુષમુખમિત્યુચ્યતે, 'હરિતં ચે'તિ હરિતસૂક્ષ્મં, તચ્ચાત્યન્તાભિનવોદ્ધિત્રં પૃથિવીસમાનવર્ણમેવેતિ, 'અણ્ડસૂક્ષ્મં ચાષ્ટમ'મિતિ એતચ્ચ મક્ષિકાકીટિકાગૃહકોલિકાબ્રાહ્મણીકૃકલાસાઘ્ણન્ડમિતિ સૂત્રાર્થઃ ॥૧૫॥

ટીકાર્થ : આઠ સૂક્ષ્મો આ પ્રમાણે છે.

(૧) સ્નેહસૂક્ષ્મ : અવશ્યાય = ઝાકળ, હિમ-બરફ, મહિકા = ધૂમ્મસ, કરક = કરા, હરતનુ = ઘાસ વગેરેના અગ્રભાગઉપર જમીનમાંથી આવીને રહેલા પાણીના ટીપાં.

(૨) પુષ્પસૂક્ષ્મ : વડ, ઉદુમ્બરના પુષ્પો. તે પુષ્પો વડાદિના જ વર્ણવાળા હોય છે એટલે પુષ્પ તરીકે ન જણાય.

(૩) પ્રાણીસૂક્ષ્મ : અનુદ્ધરિ કુન્થુ. આ જીવ હલે તો ખબર પડે. પણ સ્થિર હોય તો સૂક્ષ્મ હોવાથી ખબર ન પડે.

(૪) ઉત્તિંગસૂક્ષ્મ : કીડીનાં નગરા. તેમાં કીડીઓ અને બીજા સૂક્ષ્મજીવો હોય છે.

(૫) પનકસૂક્ષ્મ : ખેતમાંનાં સમયમાં જમીન, લાકડાવગેરેઉપર પાંચવર્ણવાળી અને તે જમીન વગેરે દ્રવ્યમાં જ લાગેલી (એકમેક જેવી બનેલી) નિગોદ.

(૬) બીજસૂક્ષ્મ શાલિ વગેરે બીજના મુખના મૂળમાં (મુખના મુખ્ય ભાગમાં) કણિકા = કણ હોય છે. જે લોકમાં તુષમુખ કહેવાય છે. (ફોતરાનું મુખ)

(૭) હરિતસૂક્ષ્મ : તે અત્યંત નવી ઉગેલી પૃથ્વીનાં જેવા જ વર્ણવાળી વનસ્પતિ છે. (મોટી થાય પછી અલગ તરી આવે...)

(૮) અંડસૂક્ષ્મ : માખી, કીડી, ગિરોળી, બ્રાહ્મણી (ગ્રસજીવ વિશેષ), કૃકલાસ = કાર્યાડો વગેરેના ઈંડા રૂપ લેવું.

एवमेआणि जाणिज्जा, सव्वभावेण संजए । अप्पमत्तो जए निच्चं,
सर्व्विदिअसमाहिए ॥१६॥

ગા.૧૬ આ પ્રમાણે સંયત સર્વભાવથી આને જાણે. સર્વેન્દ્રિયસમાહિત અપ્રમત્ત સાધુ નિત્ય યત્ન કરે.

‘एवमेआणि’ત્તિ સૂત્રં, ‘एवम्’ उक्तेन प्रकारेण एतानि सूक्ष्माणि ज्ञात्वा सूत्रादेशेन ‘सर्व्वभावेन’ शक्त्यनुरूपेण स्वरूपसंरक्षणदिना ‘संयतः’ साधुः किमित्याह-‘अप्रमत्तो’ निद्रादिप्रमादरहितः यतेत मनोवाक्कायैः संरक्षणं प्रति ‘नित्यं’ सर्वकालं ‘सर्वेन्द्रिय-समाहितः’ शब्दादिषु रागद्वेषावगच्छन्निति सूत्रार्थः ॥१६॥

ટીકાર્થ : સૂત્રને અનસારે કહેવાયેલા પ્રકારથી આ સૂક્ષ્મોને જાણીને સાધુ સર્વભાવથી યત્ન કરે. એમાં સર્વભાવેન = શક્તિને અનુરૂપ એવા સ્વરૂપસંરક્ષણાદિ વડે. (હેતુ, સ્વરૂપ અને અનુબંધ એમ ત્રણ પ્રકારે હિંસા હોય છે અને ત્રણ પ્રકારે અહિંસા પણ હોય છે. એમાં સ્વરૂપનું = તે તે જીવના શરીરનું સંરક્ષણ કરવું તે સ્વરૂપસંરક્ષણ કહેવાય. આદિ શબ્દથી અનુબંધ સંરક્ષણાદિ લઈ શકાય. આ સ્વરૂપ સંરક્ષણાદિ એ પોતાની શક્તિને અનુરૂપ કરવાના છે.)

એ સાધુનાં વિશેષણો આ પ્રમાણે છે. અપ્રમત્ત = નિદ્રાદિ પ્રમાદોથી રહિત.

સર્વેન્દ્રિયસમાહિત એટલે શબ્દાદિમાં રાગદ્વેષને ન પામતો.

આવો સાધુ સર્વકાળ મન, વચન, કાયાથી સંરક્ષણનો યત્ન કરે.

तथा

धुवं च पडिलेहिज्जा, जोगसा पायकंबलं । सिज्जमुच्चारभूमिं च, संथारं
अदुवाऽऽसणं ॥१७॥

ગા.૧૭ યોગ હોતે છતે અવશ્ય પાત્ર, કંબલ, શય્યા, ઉચ્ચારભૂમિ, સંથારો કે આસનનું પ્રતિલેખન કરવું.

‘धुव’न्ति सूत्रं, तथा ‘धुवं च’ नित्यं च यो यस्य काल उक्तोऽनागतः परिभोगे च तस्मिन् प्रत्युपेक्षेत सिद्धान्तविधिना ‘योगे सति’ सति सामर्थ्ये अन्यूनातिरिक्तं, किं तदित्याह- ‘पात्रकम्बलम्’ पात्रग्रहणादलाबुदारुमयादिपरिग्रहः, कम्बलग्रहणादूर्णासूत्रमयपरिग्रहः, तथा

‘શય્યાં’ વસર્તિં દ્વિકાલં ત્રિકાલં ચ ઉચ્ચારભૂવં ચ-અનાપાતવદાદિ સ્થણ્ડિલં તથા ‘સંસ્તારકં’ તૃણમયાદિરૂપમથવા ‘આસનમ્’ અપવાદગૃહીતં પીઠકાદિ પ્રત્યુપેક્ષેતેતિ સૂત્રાર્થઃ ॥૧૭॥

ટીકાર્થ : જો સામર્થ્ય હોય તો જે વસ્ત્રાદિનો જે અનાગતકાલ કહ્યો છે, તેમાં અને પરિભોગમાં સિદ્ધાન્તની વિધિથી ઓછું નહિ અને વધુ નહિ એ રીતે પાત્ર, કાંબળી, શય્યા, ઉચ્ચારભૂમિ, સંધારો કે આસન એ બધાનું પ્રતિલેખન કરવું.

(સવારે અને સાંજે અમુક ચોક્કસ સમયે પ્રતિલેખન કરવાનું કહ્યું છે, એ વખતે વસ્ત્રનો પરિભોગ ન કરવાનો હોય તો પણ પ્રતિલેખન કરવાનું છે, એટલે એ અનાગતકાળ કહેવાય. એમાં તથા આખા દિવસમાં જ્યારે પણ વસ્ત્રનો ઉપયોગ કરવાનો હોય ત્યારે પણ... એમ બે રીતે નિત્ય પ્રતિલેખન કરવું. આમ અનાગતકાળમાં અને પરિભોગકાળમાં સામર્થ્ય પ્રમાણે પ્રતિલેખન સંપૂર્ણ કરવું.)

અહીં પાત્ર શબ્દનાં ગ્રહણથી તુંબડુ, લાકડામય વગેરે પાત્ર લેવા.

કંબલ શબ્દનાં ગ્રહણથી ઉનના દોરાઓના બનેલા વસ્ત્રો લેવા.

શય્યાનું પ્રતિલેખન (શેષકાળમાં) બે વાર અને (ચોમાસામાં) ત્રણવાર.

સ્થંડિલભૂમિ અનાપાતવાળી વગેરે જોવી.

સંધારો = તૃણમયાદિરૂપ. આસન = અપવાદમાર્ગે ગ્રહણ કરેલા પીઠકાદિ.

આ બધાનું પ્રતિલેખન કરવું.

તથા

ઉચ્ચારં પાસવળં, ખેલં સિંધાણજલ્લિઅં । ફાસુઅં પડિલેહિત્તા, પરિદ્વાવિજ્જ સંજણ ॥૧૮॥

ગા.૧૮ સંયત પ્રાસુક(સ્થંડિલ)ને પ્રતિલેખીને ઉચ્ચાર, પ્રશ્રવણ, શ્લેષ્મ, સંધાણ, જલ્લને પરઠવે.

‘ઉચ્ચારં’તિ સૂત્રં, ઉચ્ચારં પ્રશ્રવણં શ્લેષ્મ સિંધાણં જલ્લમિતિ પ્રતીતાનિ, એતાનિ પ્રાસુકં પ્રત્યુપેક્ષ્ય સ્થણ્ડિલમિતિ વાક્યશેષઃ, ‘પરિસ્થાપયેદ્’ વ્યુત્સૃજેત્ સંયત્ત ઇતિ સૂત્રાર્થઃ ॥૧૮॥

ટીકાર્થ : ઉચ્ચારાદિ પ્રતીત છે. (શ્લેષ્મ એટલે નાકમાંથી નીકળતાં સેડા, સિંધાણ એટલે કફ, ગળફો, પ્રશ્રવણ એટલે માત્રુ, જલ્લ = મેલ)

પ્રાસુક એવી સ્થંડિલભૂમિ જોઈને ત્યાં આ બધું પરઠવવું.

સ્થંડિલં એ વાક્યશેષ જાણવું.

उपाश्रयस्थानविधिरुक्तो, गोचरप्रवेशमधिकृत्याह-

પવિસિત્તુ પરાગારં, પાણદ્વા ભોઅણસ્સ વા । જયં ચિદ્દે મિઅં ભાસે, ન ય રૂવેસુ મણં કરે ॥૧૧॥

ઉપાશ્રયસ્થાનની વિધિ કહી. ગોચરીપ્રવેશને આશ્રયીને કહે છે.

ગા.૧૯ પરગૃહમાં પાન માટે કે ભોજન માટે પ્રવેશીને યતનાથી ઊભો રહે, અલ્પ બોલે, રૂપમાં મન ન કરે.

‘પવિસિત્તુ’ સૂત્રં, પ્રવિશ્ય ‘પરાગારં’ પરગૃહં પાનાર્થં ભોજનસ્ય ગ્લાનાદેરૌષધાર્થં વા યતં-ગવાક્ષકાદીન્યનવલોકયન્ તિષ્ઠેદુચિતદેશે, મિતં યતનયા ભાષેત આગમનપ્રયોજનાદીતિ, ન ચ ‘રૂપેષુ’ દાતૃકાન્તાદિષુ મનઃ કુર્યાત્, એવંભૂતાન્યેતાનીતિ ન મનો નિવેશયેત્, રૂપગ્રહણં રસાદ્યુપલક્ષણમિતિ સૂત્રાર્થઃ ॥૧૧॥

ટીકાર્થ : પાનમાટે, ભોજનમાટે કે ગ્લાનાદિનાં ઔષધમાટે સાધુ પરગૃહમાં જાય, તો જઈને સાધુ યતનાપૂર્વક ઊભો રહે. એટલે કે ઝરુખા-બારી વગેરેને ન જોતો ઉચિતદેશમાં ઊભો રહે. તથા યતનાપૂર્વક અલ્પ બોલે. ‘પોતે શા માટે આવ્યો છે?’ એ આવવાનું કારણ વગેરે કહે. આપનાર સ્ત્રીવગેરેમાં મન ન કરે. એટલે કે “આ સ્ત્રી વગેરે આવા આવા છે” એમ મનનો નિવેશ ન કરે.

અહીં રૂપનું શ્રદ્ધા રસાદિનું ઉપલક્ષણ છે. (રસાદિમાં પણ મન ન કરે... એમ સમજી લેવું.)

गोचरादिगत एव केनचित्तथाविधं पृष्ट एवं ब्रूयादित्याह-‘बहु’न्ति सूत्रं, अथवा उपदेशाधिकारे सामान्येनाह-

बहुं सुणेहि कत्रेहिं, बहुं अच्छीहिं पिच्छइ । न य दिदुं सुअं सव्वं, भिक्खू अक्खाउमरिहइ ॥२०॥

ગોચરી વગેરેમાં ગયેલો સાધુ કોઈકવડે તેવાપ્રકારની કોઈક બાબત પુછાયેલો છતો આ પ્રમાણે કહે કે અથવા તો સાધુને ઉપદેશઆપવાનો અધિકાર ચાલી રહ્યો છે, એમાં સામાન્યથી આ વાત (શાસ્ત્રકારભગવંત સાધુને) કહે છે કે

ગા.૨૦ કાનોથી ઘણું સાંભળે છે, આંખોથી ઘણું જુએ છે. જોએલું સાંભળેલું બધું જ કહેવા માટે સાધુયોગ્ય નથી.

'બહુ'ન્તિ સૂત્રં, 'બહુ' અનેકપ્રકારં શોભનાશોભનં શ્રુણોતિ કર્ણાભ્યાં, શબ્દજાતમિતિ ગમ્યતે, તથા 'બહુ' અનેકપ્રકારમેવ શોભનાશોભનભેદેનાક્ષિભ્યાં પश्यति, રૂપજાતમિતિ ગમ્યતે, एवं न च दृष्टं श्रुतं सर्वं स्वपरोभयाहितमपि 'શ્રુતા તે રુદતી પત્ની'ત્યેવમાદિ ભિક્ષુરાખ્યાતુમર્હતિ, ચારિત્રોપઘાતાત્, અર્હતિ ચ સ્વપરોભયહિતં 'દૃષ્ટસ્તે રાજાનમુપશામયઞ્ચિષ્ય' ઇતિ સૂત્રાર્થઃ ॥૨૦॥

ટીકાર્થ : સાધુ અનેકપ્રકારનાં સારા અને ખરાબ શબ્દસમૂહો બે કાનથી સાંભળે છે ('શબ્દજાત' એ પદ સમજી લેવું) તથા સાધુ અનેકપ્રકારનાં સારા અને ખરાબ રૂપસમૂહો જુએ છે. ('રૂપજાત' એ પદ સમજી લેવું.)

આ પ્રમાણે જોવાયેલું કે સાંભળાયેલું બધું સ્વ-પર-ઉભયને અહિતરૂપ હોય તે પણ સાધુ બીજાને કહેવા માટે યોગ્ય નથી. જેમકે 'તારી પત્ની રડતી સાંભળાઈ' વગેરે.

પ્રશ્ન : કેમ આ બધું ન બોલાય ?

ઉત્તર કેમકે એમાં ચારિત્રનો ઉપઘાત થાય.

પણ જે જોયેલી કે સાંભળેલી વસ્તુ સ્વ-પર ઉભયને હિતકારી હોય તે બોલવા માટે સાધુ યોગ્ય છે. જેમકે "તારો શિષ્ય રાજાને ઉપશમ પમાડતો = પ્રતિબોધ પમાડતો દેખાયો..." વગેરે. (આ શ્લોકની બે અવતરણિકા છે. એમાં પહેલી અવતરણિકા પ્રમાણે તો ગોચરી ગયેલો સાધુ આ શ્લોક બોલે છે. આશય એ કે ગૃહસ્થ પુછે કે "તમે પેલા ઘરે ગયેલા, તમે શું જોયું ? એ શું વાતો કરતાં હતા ?" તો ત્યારે સાધુ જવાબમાં આ શ્લોકની વાત બોલે કે "જેન સાધુ સારી-નરસી ઘણી વાતો સાંભળે-જુએ, પણ નુકસાનકારી ન બોલે, હિતકારી બોલે... બીજી અવતરણિકા પ્રમાણે તો શય્યાંભવસૂરિજી સાધુને ઉપદેશરૂપે આ શ્લોક કહે છે "હે સાધુ ! તું ઘણું સાંભળે છે..." વગેરે.)

एतदेव स्पष्टयन्नाह—

सुअं वा जइ वा दिदुं, न लविज्जोवघाइअं । न य केणइ उवाएणं, गिहिजोगं
समायरे ॥२१॥

આ જ વાતને સ્પષ્ટ કરતાં કહે છે.

ગા.૨૧ સાંભળેલું કે જોયેલું ઉપઘાતકારી ન બોલે. કોઈપણ ઉપાયથી ગૃહીના યોગને ન આચરે.

‘સુઅં’તિ સૂત્રં, શ્રુતં વા અન્યતઃ યદિવા દૃષ્ટં સ્વયમેવ ‘નાલપેત્’ ન ભાષેત, ‘ઔપઘાતિકમ્’ ઉપઘાતેન નિર્વૃત્તં તત્ફલં વા, યથા-ચૌરસ્ત્વમિત્યાદિ, અતો નાલપેદપીતિ ગમ્યતે, તથા ન ચ કેનચિદુપાયેન સૂક્ષ્મયાઽપિ ભદ્ગ્યા ‘ગૃહિયોગં’ ગૃહિસંબન્ધં તદ્વાલગ્રહણાદિરૂપં ગૃહિવ્યાપારં વા-પ્રારમ્ભરૂપં ‘સમાચરેત્’ કુર્યાન્નૈવેતિ સૂત્રાર્થઃ ॥૨૧॥

ટીકાર્થ : સાધુએ બીજાપાસેથી સાંભળ્યું હોય કે સ્વયં જોયેલું હોય. પણ ઔપઘાતિક તે બાબત સાધુ ન બોલે. એમાં ઉપઘાતવડે બનેલી કે ઉપઘાતરૂપી ફલવાળી બાબત એ ઔપઘાતિક કહેવાય. દા.ત. ‘તું ચોર છે.’

(સાધુએ કોઈને ચોરી કરતો જોયો કે કોઈક ચોર હોવાની વાત સાંભળી. હવે સાધુ એના આધારે એને કહે કે ‘તું ચોર છે’ તો એ ખરેખર ચોર હોય તો પણ પકડાઈ જવાથી આપઘાતાદિ પણ કરે... આઘાત લાગે... વગેરે. આ વચન ઉપઘાત = હિંસારૂપી ફલવાળું છે...

જ્યારે “આને મારી નાંખવો જોઈએ..” એ વચન ઉપઘાતથી નિર્વૃત્ત કહેવાય. કેમકે આ વચનમાં સાક્ષાત્ ઉપઘાતની વાત છે... આવા કોઈપણ વચન સાધુ ન બોલે...)

આ કારણથી આ વચનને એકવાર પણ ન બોલવું. અહીં ગાથામાં અપિ નથી. પણ એ સમજી લેવો. (આલપેદપિ - આલપન એટલે એકવાર બોલવું. સાધુ આવું વચન એકવાર પણ ન બોલે, વધારેવાર તો નહિ જ.)

તથા કોઈક ઉપાયથી એટલે કે સૂક્ષ્મ પણ પદ્ધતિથી ગૃહસ્થોનો સંબંધ ન જ કરે. ગૃહસ્થોના છોકરાઓને પકડવા, રમાડવા વગેરે કે ગૃહસ્થોના કોઈક કામોનો પ્રારંભ કરવો એ બધું ગૃહસ્થનો સંબંધ ગણાય.

કિં ચ-

નિદ્વાણં રસનિજ્જૂઢં, ભદ્ગં પાવગંતિ વા । પુટ્ઠો વાવિ અપુટ્ઠો વા, લાભાલાભં ન નિદ્દિસે ॥૨૨॥

ગા.૨૨ પુછાયેલો કે નહિ પુછાયેલો સાધુ નિજાનને કે રસનિર્યુઢને આશ્રયીને ભદ્રક કે પાપક લાભ-અલાભનો નિર્દેશ ન કરે.

'ગિદ્ધાણં'તિ સૂત્રં, 'નિઘ્નનં' સર્વગુણોપેતં સંભૃતમન્નં રસં નિર્યૂઢમેતદ્વિપરીતં કદશનમ્, એતદાશ્રિત્યાદ્યં ભદ્રકં દ્વિતીયં પાપકમિતિ વા, પૃષ્ઠો વાપિ પરેણ કીદૃગ્ લબ્ધમિતિ અપૃષ્ઠો વા સ્વયમેવ લાભાલાભં નિઘ્નાનાદેર્નં નિર્દિશોદ્, અદ્ય સાધુ લબ્ધમસાધુ વા શોભનમિદમપરમશોભનં વેતિ સૂત્રાર્થઃ ॥૨૨॥

ટીકાર્થ : નિઘ્નન એટલે સર્વગુણોથી ઉપેત, સંભૃત (મસાલાદિથી સારી રીતે ભરેલું) અન્ન.

રસનિર્યૂઢ = નીકળી ગયો હોય એવું એટલે કે નિઘ્નનથી વિપરીત ખરાબઅશન = ખોરાક.

જ્યારે પર વ્યક્તિ એમ પુછે કે "આજે કેવું મળ્યું?" ત્યારે સાધુ નિઘ્નનને માટે એમ ન બોલે કે "આજે સારું મળ્યું." તથા કદશન માટે એમ ન બોલે કે "આજે ખરાબ મળ્યું."

કોઈ ન પુછે ત્યારે પણ સાધુ સ્વયં પણ ઉપર મુજબ ન મળે.

એમ. અલાભ માટે સમજવું. "આજે સારું નથી મળ્યું" કે "આજે ખરાબ મળ્યું" ઈત્યાદિ ન બોલે.

કિં ચ-

ન ય ભોજનમિ ગિદ્ધો, ચરે ડંઢં અયંપિરો । અપ્રાસુકં ન મુંજિજ્જા, કીઅમુદેસિઆહડં ॥૨૩॥

ગા.૨૩ ભોજનમાં ગૃહ્ણિ નહિ, નહિ બોલતો ઊંછ ચરે. અપ્રાસુક, કીત, ઔદેશિક, આહત ન વાપરે.

'ન ય'તિ સૂત્રં, ન ચ ભોજને ગૃહ્ણઃ સન્ વિશિષ્ટવસ્તુલાભાયેશ્વરાદિકુલેષુ મુખમઙ્ગલિકયા ચરેત્, અપિતુ ડંઢં ભાવતો જ્ઞાતાજ્ઞાતમજલ્પનશીલો (ગ્રન્થાગ્રમ્ ૫૫૦૦) ધર્મલાભમાત્રાભિધાયી ચરેત્, તત્રાપિ 'અપ્રાસુકં' સચિત્તં સન્મિશ્રાદિ કથચ્છિદ્રૂહીતમપિ ન મુજ્ઞીત, તથા ક્રીતમૌદેશિકાહતં પ્રાસુકમપિ ન મુજ્ઞીત, એતદ્વિશોધ્યવિશોધિ-કોટ્યુપલક્ષણમિતિ સૂત્રાર્થઃ ॥૨૩॥

ટીકાર્થ : સાધુ ભોજનમાં આસક્ત બનેલો છતો વિશિષ્ટવસ્તુનાં લાભને માટે ઈશ્વરવગેરે કુલોમાં મુખમંગલિકાવડે ન ચરે. (આશય એ છે કે સારી વસ્તુ જોઈતી હોય

એટલે જ્યાં સુધી એ ન મળે ત્યાં સુધી સાધુ શ્રીમંતાદિના ઘરોમાં પોતાનું મોઢું દેખાડતો કે બધાનાં મોઢા જોતો જોતો ફર્યા કરે. મુખમંગલિકા નો આવો અર્થ ભાસે છે... આવું ન કરવું.)

પરંતુ નહિ બોલવાના સ્વભાવવાળો એટલે કે 'ધર્મલાભ' માત્ર બોલનારો સાધુ ભાવથી જ્ઞાત-અજ્ઞાત ઉંચને-ગોચરીને માટે ચરે-ફરે. (જે સાધુ તપસ્વી, વૈયાવચ્ચી, પ્રભાવક વગેરે ભાવોથી જણાયેલો છે, ગોચરી દેનારાઓને એ ખબર છે તે સાધુ ભાવથી જ્ઞાત છે. એની ઊંછ પણ ભાવથી જ્ઞાત કહેવાય. જ્યારે જે સાધુ આવા ભાવોથી લોકોમાં અજ્ઞાત છે, તે ભાવથી અજ્ઞાત કહેવાય, તેની ઊંછ પણ ભાવથી અજ્ઞાત કહેવાય. હવે આમ તો અજ્ઞાત ઊંછ જ સારી. જ્ઞાતોંછમાં દોષનો સંભવ છે. છતાં એમાં કાળજીપૂર્વક ગોચરી લઈ શકે નહિ તો તો જ્ઞાત બનેલો સાધુ ગોચરી જઈ ન શકે એમ માનવું પડે...)

તેમાં પણ સચિત્ત છતું મિશ્રાદિ કોઈક રીતે ગ્રહણ કરાયેલું હોય તો પણ ન વાપરે. (જે વસ્તુ સચિત્ત હતી, અને શસ્ત્રાદિથી મિશ્રાદિ રૂપ બની, તે ભૂલથી અચિત્ત સમજીને સાધુ વહોરી લે એવો સંભવ છે. સર્વથા સચિત્તને તો સાધુ ઓળખી જ લે એટલે એમાં ભૂલથી વહોરાઈ જવાનો સંભવ ઓ ા છે. એટલે જ અપ્રાસુકં નો અર્થ માત્ર સચિત્ત એમ ન કરતાં સચિત્તં સન્મિશ્રાદિ કરેલો છે. સચિત્તં સત્ મિશ્રાદિ એમ ત્રણશબ્દો છે. અથવા તો આમ અર્થ કરાય કે સચિત્તં = સન્મિશ્રાદિ સન્મિશ્ર = મિશ્ર, આદિ શબ્દથી સચિત્ત...)

તથા કીત, ઔદેશિક, અભ્યાહત અચિત્ત હોય તો પણ ન વાપરે.

આટલા દોષોનું કથન વિશોધિકોટિ અને વિશોધિકોટિના સઘળાદોષોનું ઉપલક્ષણ છે. (૪૨ દોષોમાંથી કોઈપણ દોષવાળી ગોચરી અચિત્ત હોય તો પણ સાધુ ન વાપરે.)

સંનિર્હિં ચ ન કુવ્વિજ્જા, અણુમાયંપિ સંજાણ્ । મુહાઝીવી અસંબદ્ધે, હવિજ્જા જગનિસ્સિણ્ ॥૨૪॥

ગા.૨૪ સંયત અણુમાત્ર પણ સંનિધિ ન કરે. મુધાજીવી, અસંબદ્ધ જગનિશ્રિત થાય.

'સંનિર્હિં'તિ સૂત્રં, 'સંનિર્ધિં ચ' પ્રાહ્નિરૂપિતસ્વરૂપાં ન કુર્યાત્ 'અણુમાત્રમપિ' સ્તોકમપિ 'સંયતઃ' સાધુઃ, તથા મુધાજીવીતિ પૂર્વવત્, અસંબદ્ધઃ પદ્મિનીપત્રોદકવદ્દૃહસ્થૈઃ, એવંભૂતઃ સન્ ભવેત્ 'જગન્નિશ્રિતઃ' ચરાચરસંરક્ષણપ્રતિબદ્ધ ઇતિ સૂત્રાર્થઃ ॥૨૪॥

ટીકાર્થ : પૂર્વે નિરૂપણ કરાયેલા સ્વરૂપવાળી સંનિધિ સાધુ અણુ જેટલી પણ = થોડી

પણ ન કરે. તથા મુધાજીવી અને અસંબદ્ધ = કમળપત્ર પર પાણીની જેમ ગૃહસ્થો સાથે સંબંધ વિનાનો સાધુ ત્રસ અને સ્થાવર જીવોની સંરક્ષા કરવામાં પ્રતિબદ્ધ બને.

એમાં મુધાજીવી શબ્દ પૂર્વની જેમ સમજવો. (અધ્યયન-૫, ઉદેશો-૧ ગાથા. ૧૦૦) (કમળનાં પત્ર પર પાણી પડે તો પણ એ એકમેક ન થાય. પત્ર એ પાણીને ચુસે નહિ. એમ સાધુ પણ ગૃહસ્થ સાથે એકમેક ન બને...)

કિંચ-

લૂહવિત્તી સુસંતુદ્દે, અપ્પિચ્છે સુહરે સિઆ । આસુરત્તં ન ગચ્છિજ્જા, સુચ્ચા ણં
જિણસાસણં ॥૨૫॥

વળી

ગા.૨૫ રુક્ષવૃત્તિવા ા, સુસંતુદ્દે, અલ્પેચ્છ સાધુ સુભર થાય. જિનશાસન સાંભળીને ક્રોધ ન પામે.

'લૂહ'ત્તિ સૂત્રં, રુક્ષૈઃ-વલ્લચળકાદિભિર્વૃત્તિરસ્યેતિ રુક્ષવૃત્તિઃ, સુસંતુદ્દે યેન વા તેન વા સંતોષગામી, અલ્પેચ્છો ન્યૂનોદરતયાઽઽહારપરિત્યાગી, સુભરઃ સ્યાત્ અલ્પેચ્છત્વાદેવ દુર્ભિક્ષાદાવિતિ ફલં પ્રત્યેકં વા સ્યાદિતિ ક્રિયાયોગઃ, રુક્ષવૃત્તિઃ સ્યાદિત્યાદિ । તથા 'આસુરત્વં' ક્રોધભાવં ન ગચ્છેત્ ક્વચિત્ સ્વપક્ષાદૌ શ્રુત્વા 'જિનશાસનં' ક્રોધવિપાકપ્રતિપાદકં વીતરાગવચનં । "જહા ચઝહિં ઠાણેહિં જીવા આસુરત્તાએ કમ્મં પકરેતિ, તંજહા-કોહસીલયાએ પાહુડસીલયાએ જહા ઠાણે જાવ જં ણં મએ એસ પુરિસે અણ્ણાણી મિચ્છાદિદ્ધી અક્કોસઙ્ગ હણઙ્ગ વા તં ણ મે એસ કિંચિ અવરજ્ઙ્ગિત્તિ, કિં તુ મમ એયાણિ વેયણિજ્જાણિ કમ્માણિ અવરજ્ઙ્ગિત્તિ સમ્મમહિયાસમાણસ્સ નિજ્જરા એવ ભવિસ્સઙ્ગિત્તિ સૂત્રાર્થઃ ॥૨૫॥

ટીકાર્થ : વાલ, યજ્ઞા વગેરે રુક્ષ પદાર્થોથી નિર્વાહ છે જેનો એવો સાધુ રુક્ષવૃત્તિ કહેવાય. તથા સુસંતુદ્દે એટલે ગમે તે વસ્તુથી સંતોષપામનાર.

અલ્પેચ્છ એટલે ન્યૂનઉદરવા ા હોવાથી = ઓછું વાપરતો હોવાથી આહારનો પરિત્યાગકરનાર. (ઓછું વાપરતો હોય એ વધારાનું ત્યાગી જ દે...)

આવો સાધુ દુર્ભિક્ષાદિમાં સુખેથી ભરી શકાય. એટલે કે દુર્ભિક્ષાદિમાં એને સંતોષવો સહેલો છે.

કેમકે એ અલ્પઈચ્છાવાળો છે.

આમ રુક્ષવૃત્તિ, સુસંતુષ્ટ, અલ્પેચ્છ હોવું... એ બધાનું ફળ આ છે કે આનાં કારણે સાધુ સુભર થાય. આમ આ આખું વાક્ય એકજ બનવાથી સ્યાત્ ક્રિયાપદ એકજ વાર લેવાય. અથવા તો દરેકની સાથે સ્યાત્ એ પ્રમાણે ક્રિયાપદનો સંબંધ કરવો. અર્થાત્ સાધુ રુક્ષવૃત્તિ હોય, સુસંતુષ્ટ હોય... સુભર હોય... વગેરે.

તથા ક્રોધના વિપાકોનું પ્રતિપાદનકરનારા વીતરાગવચન રૂપ જિનશાસનને સાંભળીને સાધુ ક્યાંક સ્વપક્ષ = સાધુ વગેરેમાં કે (આદિપદથી) પરપક્ષ = ગૃહસ્થાદિમાં ક્રોધભાવને ન પામે.

એ વચન આ પ્રમાણે છે કે

જીવો ચાર સ્થાનોથી આસુરતા માટે (આવતા ભવમાં અસુરદેવાદિ બનાવે તે માટેના) કર્મને બાંધે છે. તે આ પ્રમાણે (૧) ક્રોધ કરવાના સ્વભાવથી (૨) ઝઘડો કરવાના સ્વભાવથી... વગેરે જેમ સ્થાનાંગમાં કહ્યું છે. તેમ સમજવું. યાવત્ (=છેલ્લે ત્યાં ક્રોધ ન કરવા માટેના ઉપાય રૂપે જે ચિંતન બતાવેલું છે, તે આ પ્રમાણે) “આ અજ્ઞાની મિથ્યાદષ્ટિ પુરુષ મારા પર આક્રોશ કરે છે, હણે છે. તે આ માણસ મારો કંઈ અપરાધ કરતો નથી. પરંતુ મારા આ વેદનીયકર્મો અપરાધ કરે છે. (એનો દોષ નથી, મારા કર્મોનો દોષ છે...)” આ પ્રમાણે સમ્યક્ સહનકરનારાને નિર્જરા જ થાય છે.

તથા

કત્રસુક્ષ્વેહિં સદ્દેહિં, પેમ્મં નાભિનિવેસણ । દારુણં કક્કસં ફાસં, કાણ
અહિઆસણ ॥૨૬॥

ગા.૨૬ કર્ણસુખ શબ્દોથી પ્રેમને ન પામે. શરીરથી દારુણ, કર્કશ સ્પર્શને સહન કરે.

‘કણ્ણ’ત્તિ સૂત્રં, કર્ણસૌખ્યહેતવઃ કર્ણસૌખ્યાઃ શબ્દા-વેણુવીણાદિસંબન્ધિનસ્તેષુ ‘પ્રેમ’ રાગં ‘ન અભિનિવેશયેત્’ ન કુર્યાદિત્યર્થઃ, ‘દારુણમ્’ અનિષ્ટં ‘કર્કશં’ કઠિનં સ્પર્શમુપનતં સન્તં કાયેનાધિસહેત્ ન તત્ર દ્વેષં કુર્યાદિતિ, અનેનાત્ત્યન્તયો રાગદ્વેષ-નિરાકરણેન સર્વેન્દ્રિયવિષયેષુ રાગદ્વેષપ્રતિષેધો વેદિતવ્ય ઇતિ સૂત્રાર્થઃ ॥૨૬॥

ટીકાર્થ : જે શબ્દો કાનને સુખ પમાડવાના કારણભૂત હોય તે કર્ણસૌખ્ય શબ્દો કહેવાય. જેમકે વાંસળી, વીણા વગેરેના શબ્દો... તેમાં રાગ ન કરવો.

અનિષ્ટ કર્કશ સ્પર્શ આવી પડેલો હોય તો તેને શરીરથી સહન કરવો. ત્યાં દ્વેષ ન કરવો.

પ્રશ્ન : અહીં શ્રોત્ર અને સ્પર્શ એમ બે ઈન્દ્રિયોની વાત કરી. બાકીની ઈન્દ્રિયોની વાત કેમ ન કરી ?

ઉત્તર : આ શ્લોક દ્વારા પહેલી અને છેલ્લી ઈન્દ્રિયમાં રાગ અને દ્વેષનું નિરાકરણ કર્યું છે. એના દ્વારા બધી જ ઈન્દ્રિયના વિષયોમાં રાગ અને દ્વેષનો પ્રતિષેધ જાણવો.

(શ્રોત્ર એ છેલ્લી ઈન્દ્રિય, સ્પર્શ એ પહેલી ઈન્દ્રિય. શ્રોત્રમાં રાગનો અને દ્વેષનો નિષેધ, ચક્ષુમાં રાગ અને દ્વેષનો નિષેધ... એમ પાંચ ઈન્દ્રિયોમાં કુલ ૧૦ નિષેધ કરવાના છે. એમાં શ્રોત્રમાં રાગનો નિષેધ એ પહેલો અને સ્પર્શમાં દ્વેષનો નિષેધ એ દસમો એટલે એના દ્વારા વચ્ચેના આઠ નિષેધ સમજી લેવાના.)

કિં ચ-

खुहं पिवासं दुस्सिज्जं, सीउण्हं अरइं भयं । अहिआसे अब्वहिओ, देहदुक्खं महाफलं ॥२७॥

ગા.૨૭ ક્ષુધા, પિપાસા, દુઃશય્યા, શીત, ઉષ્ણ, અરતિ, ભયને વ્યથા પામ્યાવિના સહન કરે. દેહદુઃખ મહાફલવાળું છે.

'खुहं पि'त्ति सूत्रं, 'क्षुधं' बुभुक्षां 'पिपासां' तृषं 'दुःशय्यां' विषमभूम्यादिरूपां 'शीतोष्णं' प्रतीतम् 'अरतिं' मोहनीयोद्धवां 'भयं' व्याघ्रादिसमुत्थमतिसहेदेतत्सर्वमेव 'अव्यथितः' अदीनमनाः सन् देहे दुःखं महाफलं संचिन्त्येति वाक्यशेषः । तथा च शरीरे सत्येतदुःखं, शरीरं चासारं, सम्यगतिसहायमानं च मोक्षफलमेवेदमिति सूत्रार्थः ॥२७॥

ટીકાર્થ : ક્ષુધા = ભૂખ, પિપાસા = તરસ, દુઃશય્યા = ઊંચી-નીચી ભૂમિ વગેરે. શીતોષ્ણ પ્રતીત છે. અરતિ = મોહનીયથી ઉત્પન્ન થયેલો ઉદ્વેગભાવ, ભય = વાઘાદિથી ઉત્પન્ન થયેલો. આ બધું જ અદીનમનવાળો સાધુ સહન કરે.

પ્રશ્ન : શું વિચારીને સહન કરે ?

ઉત્તર : "દેહને વિશે દુઃખ આપવું મહાફલવાળું છે" એમ વિચારીને સહન કરે.

આશય એ કે શરીર છે, એટલે આ દુઃખ છે અને શરીર અસાર છે. જો સમ્યક્ રીતે આ દુઃખોથી શરીર સહન કરાય તો એ મોક્ષરૂપી ફલવાળું જ છે. કાયફલેશ એ તપ છે.

કિંચ—

અત્યંગયમિ આઙ્ચે, પુરત્યા અ અણુગ્ગાૈ । આહારમાઙ્ચં સવ્વં, મણસાવિ
ણ પત્થાૈ ॥૨૮॥

ગા.૨૮ સૂર્ય અસ્ત પામે, પૂર્વમાં ઉગે નહિ ત્યારે મનથી પણ આહારમય સર્વ ન પ્રાર્થે.

'અત્યં'તિ સૂત્રં, 'અસ્તં ગત આદિત્યે' અસ્તપર્વતં પ્રાપ્તે અદર્શનીભૂતે વા
'પુરસ્તાચ્ચાનુદ્ગતે' પ્રત્યૂષસ્યનુદિત્ત્વે, આહારાત્મકં 'સર્વં' નિરવશેષમાહારજાતં મનસાપિ
ન પ્રાર્થયેત્, કિમઙ્ગ પુનર્વાચા કર્મણા વેતિ સૂત્રાર્થઃ ॥૨૮॥

ટીકાર્થ : સૂર્ય અસ્તપર્વતને પામે એટલે કે સૂર્યાસ્ત થઈ જાય, અથવા તો
(વાદળાદિના કારણે) સૂર્ય ન દેખાય, તથા પૂર્વદિશામાં સૂર્ય ઉગ્યો ન હોય એટલે કે સવારે
ઉદય પામ્યો ન હોય ત્યારે આહાર સ્વરૂપ બધું જ મનથી પણ ન ઈચ્છે. તો પછી વચનથી
કે ક્રિયાથી તો વાત જ શી કરવી ? (સાંજે સૂર્યાસ્ત બાદ કે સૂર્યને ન દેખાય ત્યારે તથા
સવારે સૂર્યોદય ન થાય ત્યાં સુધી ચાર આહાર વર્જવા...)

દિવાપ્યલભમાન આહારે કિમિત્યાહ—

અતિતિણે અચવલે, અપ્પભાસી મિઆસણે । હવિજ્જ ઉઅરે દંતે, થોવં લબ્ધું
ન ચિંસાૈ ॥૨૯॥

દિવસે પણ જો આહાર ન મળે તો સાધુ શું કરે ? એ કહે છે.

ગા.૨૯ અતિતિણ, અચવલ, અલ્પભાષી, મિતાશન, ઉદરમાં દાન્ત થાય. થોડું
મેળવીને ખિંસા ન કરે.

'અતિતિણે'તિ સૂત્રં, અતિન્તિણો ભવેત્, અતિન્તિણો નામાલાભેઽપિ નેષદ્યત્કિચ્છન-
ભાષી, તથા અચવલો ભવેત્, સર્વત્ર સ્થિર ઇત્યર્થઃ । તથા 'અલ્પભાષી' કારણે પરિમિતવક્ત્રા,
તથા 'મિતાશનો' મિતભોક્ત્રા 'ભવે'દિત્યેવંભૂતો ભવેત્, તથા 'ઉદરે દાન્તો' યેન વા તેન વા
વૃત્તિશીલઃ, તથા 'સ્તોકં લબ્ધ્વા ન ચિંસયેત્' દેયં દાતારં વા ન હીલયેદિતિ સૂત્રાર્થઃ ॥૨૯॥

ટીકાર્થ : (દિવસે પણ આહાર ન મળે તો) સાધુ અતિતિણ થાય. અતિતિણ એટલે
ન મળે તો પણ કંઈક ગમે તે બોલનારો ન બને. (અથવા ઇષદલાભેઽપિ એમ અર્થ

લઈએ, તો કંઈક ન મળે તો પણ ગમે તે બોલનારો ન બને...)

તથા અચપલ બને, બધે જ સ્થિર બને.

અલ્પભાષી = કારણ આવે ત્યારે પરિમિતવચન બોલનાર બને.

મિતાશન = અલ્પ વાપરનારો થાય.

ઉદરમાં દાન્ત = જે તે વસ્તુથી નિર્વાહ કરવાના સ્વભાવવાળો.

થોડુંક જ મળે, તો પણ એ દેય વસ્તુને કે એના દાતાને નિદે નહિ. (આ શું એક કોળીયા જેટલું જ મળ્યું?... આના કરતા ન મળ્યું હોત તો સારું હતું... આટલું જ વહોરાવનાર દાતા કંજુસ છે...)

મદવર્જનાર્થમાહ—

ન બાહિરં પરિભવે, અત્તાણં ન સંમુક્કસે । સુઅલાભે ન મજ્જિજ્જા, જચ્ચા તવસ્સિબુદ્ધિણ ॥૩૦॥

મદનાં ત્યાગ માટે કહે છે.

ગા.૩૦ બાહ્યનો પરિભવ ન કરે. આત્માનો ઉત્કર્ષ ન કરે. શ્રુત, લાભ, જાતિ, તપસ્વી, બુદ્ધિથી મદ ન કરે.

‘ન બાહિરં’તિ સૂત્રં, ન ‘બાહ્યમ્’ આત્મનોઽન્યં પરિભવેત્, તથા આત્માનં ન સમુત્કર્ષયેત્, સામાન્યેનેત્થંભૂતોઽહમિતિ, શ્રુતલાભાભ્યાં ન માદ્યેત, પણ્ડિતો લબ્ધિમાનહમિત્યેવં, તથા જાત્યા-તાપસ્યેન બુદ્ધ્યા વા, ન માદ્યેતેતિ વર્તતે, જાતિસંપન્નસ્તપસ્વી બુદ્ધિમાનહમિત્યેવમ્, ઉપલક્ષણં ચૈતત્કુલબલરૂપાણામ્, કુલસંપન્નોઽહં બલસંપન્નોઽહં રૂપસંપન્નોઽહમિત્યેવં ન માદ્યેતેતિ સૂત્રાર્થઃ ॥૩૦॥

ટીકાર્થ : બાહ્યને પોતાનાથી ભિન્ન જીવનો પરિભવ = અપમાન ન કરે. તથા પોતાનો ઉત્કર્ષ ન કરે. સામાન્યથી “આવા પ્રકારનો હું છું.” વગેરે. (વિશેષથી હવે બતાવે છે કે) શ્રુત અને લાભથી મદ ન કરે કે ‘હું પંડિત છું’ ‘હું લબ્ધિમાન છું.’ તથા જાતિથી તપસ્વિપણાંથી કે બુદ્ધિથી મદ ન કરે. (ન માદ્યેત શબ્દ અહીં પણ લેવાનો જ છે.) એટલે કે “હું જાતિસંપન્ન છું, તપસ્વી છું, બુદ્ધિમાન છું” એ પ્રમાણે મદ ન કરે.

આ કથન કુલ, બલ, રૂપનું ઉપલક્ષણ છે. અર્થાત્ “હું કુલસંપન્ન છું, હું બલસંપન્ન છું, હું રૂપસંપન્ન છું.” એ પ્રમાણે મદ ન કરે.

ઓઘત આભોગાનાભોગસેવિતાર્થમાહ-

સે જાણમજાણં વા, કઠ્ઠુ આહમ્મિઅં પયં । સંવરે ચિખ્પમપ્પાણં, બીઅં તં ન
સમાચરે ॥૩૧॥

ઉપયોગથી સેવાયેલા અર્થને અને અનુપયોગથી સેવાયેલા અર્થને સામાન્યથી બતાવે
છે.

ગા.૩૧ તે જાણતો કે નહિજાણતો અધાર્મિકપદને કરીને જલ્દી આત્માને સંવરે.
બીજીવાર તે ન આચરે.

‘સે’ત્તિ સૂત્રં, ‘સ’ સાધુ: ‘જાનન્નજાનન્ વા’ આભોગતોડનાભોગતશ્ચેત્યર્થ: ‘કત્વાડધાર્મિકં પદં’ કથચ્છિદ્રાગદ્દેષાભ્યાં મૂલોત્તરગુણવિરાધનામિતિ ભાવ: ‘સંવરેત્’
‘ક્ષિપ્રમાત્માનં’ ભાવતો નિવર્ત્યાલોચનાદિના પ્રકારેણ, તથા દ્વિતીયં પુનસ્તન્ન સમાચરેત્,
અનુબન્ધદોષાદિતિ સૂત્રાર્થ: ॥૩૧॥

ટીકાર્થ : તે સાધુ આભોગથી = ઉપયોગથી કે અનાભોગથી = અનુપયોગથી
અધાર્મિક પદને કરી બેસે. એટલે કે કોઈક રીતે રાગદ્વેષથી મૂલગુણોની કે ઉત્તરગુણોની
વિરાધના કરી બેસે. તો એ કર્યા બાદ સાધુ તરત જ પોતાના આત્માને સંવરવાળો કરે.
એટલે કે આલોચનાદિ પ્રકારે ભાવથી આત્માને પાછો વાળે. (પાપ તો થઈ જ ગયું છે,
પણ એ પાપ પ્રત્યેના ભાવથી = લગાવથી આત્માને દૂર કરે.)

એ દૂર કર્યા બાદ ફરી બીજું તે પાપ ન આચરે. કેમકે એ રીતે વારંવાર આચરે,
તો અનુબંધ થવા રૂપ દોષ લાગે.

एतदेवाह-

अणायारं परक्कम्म, नेव गूहे न निणहवे । सुईं सया वियडभावे, असंसत्ते
जिइंदिए ॥३२॥

આ જ વાત કરે છે કે

ગા.૩૨ શુચિ, સદા વિકટભાવવાળો, અસંસક્ત, જિતેન્દ્રિય સાધુ અનાચારને
આચરીને ગૂહન, નિહનવ ન કરે.

‘अणायारं’ति सूत्रं, ‘अनाचारं’ सावद्ययोगं ‘पराक्रम्य’ आसेव्य गुरुसकाश

આલોચયન્ 'નૈવ ગૂહયેત્ ન નિહ્વીત' તત્ર ગૂહનં કિञ્ચિત્કથનં નિહનવ એકાન્તાપલાપઃ,
કિવિશિષ્ટઃ સન્નિત્યાહ-'શુચિઃ' અકલુષિત મતિઃ સદા 'વિકટભાવઃ' પ્રકટભાવઃ
'અસંસક્તઃ' અપ્રતિબદ્ધઃ ક્વચિત્ 'જિતેન્દ્રિયો' જિતેન્દ્રિયપ્રમાદઃ સન્નિતિ સૂત્રાર્થઃ ॥૩૨॥

ટીકાર્થ : સાધુ અનાચાર = સાવધયોગને સેવ્યાબાદ ગુરુની પાસે આલોચના કરે
ત્યારે ગૂહન કે નિહનવ ન કરે. તેમાં ગૂહન એટલે કંઈક કહેવું (વધારાનું છુપાવવું) જ્યારે
નિહનવ એટલે એકાંતે અપલાપ (બધું જ છુપાવવું કશું જ ન કહેવું.)

પ્રશ્ન : એ સાધુ કેવા વિશેષણોવાળો છે ?

ઉત્તર : એ અકલુષિતમતિવા ૧ છે, સદા પ્રગટભાવવા ૧ છે, ક્યાંય પ્રતિબંધવાળો
નથી.

ઈન્દ્રિયપ્રમાદને જીતી ચૂકેલો છે...

તથા

અમોહં વયણં કુજ્જા, આયરિઅસ્સ મહમ્પણો । તં પરિગિજ્ઞ વાયાએ, કમ્મુણા
અવવાયએ ॥૩૩॥

ગા.૩૩ મહાત્મા આચાર્યનાં વચનને અમોઘ કરવું. તેને વાણીથી સ્વીકારીને કાયાથી
આદરવું.

'અમોહં'તિ સૂત્રં, 'અમોઘમ્' અવચ્ચં 'વચનમ્' ઇદં કુર્વિત્યાદિરૂપં 'કુર્યા'દિતિ
એવમિત્યભ્યુપગમેન, કેષામિત્યાહ-'આચાર્યાણાં મહાત્માનાં' શ્રુતાદિભિર્ગુણૈઃ, તત્પરિગૃહ્ય
વાચા એવમિત્યભ્યુપગમેન 'કર્મણોપપાદયેત્' ક્રિયયા સંપાદયેદિતિ સૂત્રાર્થઃ ॥૩૩॥

ટીકાર્થ : 'તું આ કર' એ પ્રમાણેનું જે વચન છે, તેને અમોઘ = સફળ કરવું એટલે
કે "હા, હું આ પ્રમાણે કરીશ" એ પ્રમાણે સ્વીકારવા વડે એ વચન સફળ કરવું.

પ્રશ્ન : પણ કોનું વચન સફળ કરવું ?

ઉત્તર : શ્રુતાદિ ગુણોથી મહાન છે આત્મા જેમનો, તેવા આચાર્યનાં વચનને સફળ
કરવું.

તે વચનને "આ પ્રમાણે કરીશ" એમ વાણીથી સ્વીકાર કરીને ક્રિયાથી સંપાદિત
કરવું. (આચરવું)

તથા

અધુવં જીવિઅં નચ્ચા, સિદ્ધિમગ્ગં વિઆણિઆ । વિણિઅટ્ટિજ્જ ભોગેસુ,
આઅં પરિમિઅમપ્પણો ॥૩૪॥

ગા.૩૪ જીવન અધુવ જાણીને, સિદ્ધિમાર્ગ જાણીને, પોતાના પરિમિત આયુઃને જાણીને ભોગોને વિશે નિવર્તવું.

'અધુવં'તિ સૂત્રં, 'અધુવમ્' અનિત્યં મરણાશઙ્કિ જીવિતં સર્વભાવનિબન્ધનં જ્ઞાત્વા । તથા 'સિદ્ધિમાર્ગ' સમ્યગ્દર્શનજ્ઞાનચારિત્રલક્ષણં વિજ્ઞાય વિનિવર્તેત ભોગેભ્યો બન્ધૈકહેતુભ્યઃ, તથા ધુવમપ્યાયુઃ પરિમિતં સંવત્સરશતાદિમાનેન વિજ્ઞાયાત્મનો વિનિવર્તેત ભોગેભ્ય ઇતિ સૂત્રાર્થઃ ॥૩૪॥

ટીકાર્થ : “મોક્ષાદિ તમામ ભાવોનું કારણ આ જીવન અધુવ છે. મરણની આશંકાવાળું છે” (ક્યારે મરણ આવી પડ? એની સતત શંકા રહે...) આ પ્રમાણ જાણીને...

તથા સમ્યગ્દર્શન, જ્ઞાન, ચારિત્ર રૂપ સિદ્ધિમાર્ગને જાણીને બંધના એકમાત્ર કારણભૂત ભોગોમાંથી સાધુએ પાછા ફરવું.

તથા “ધુવ (અનપર્વતનીય) એવું પણ પોતાનું આયુષ્ય ૧૦૦ વર્ષ વગેરે માપથી પરિમિત છે.’ એ જાણીને ભોગોમાંથી પાછા ફરવું. (મારું આયુઃ ધુવ હોય તો પણ એ પરિમિત છે.)

બલં થામં ચ પેહાણ, સદ્ધામારુગમપ્પણો । ચિત્તં કાલં ચ વિત્તાય, તહપ્પાણં
નિજુંજણ ॥૩૫॥

ગા.૩૫ પોતાના બલ, સ્થામ, શ્રદ્ધા, આરોગ્યને જોઈને, ક્ષેત્ર અને કાળને જાણીને તે પ્રમાણે આત્માને યોગોમાં જોડવો. (આ ગાથાનું વ્યાખ્યાન પૂ.હરિભદ્રસૂરિજીએ કરેલું નથી. એમની પાસે જે દશવૈ. હશે, તેમાં આ ગાથા નહિ હોય એમ લાગે છે.)

उपदेशाधिकारे प्रक्रान्तमेव समर्थयन्नाह-

जरा जाव न पीडेई, वाही जाव न वड्डई । जाविंदिआ न हायंति, ताव धम्मं
समायरे ॥३६॥

ઉપદેશ આપવાનો અધિકાર ચાલે છે, એમાં પ્રસ્તુત વાતનું જ સમર્થન કરતાં કહે

છે કે

ગા.૩૬ જ્યાંસુધી જરા ન પીડે, જ્યાંસુધી વ્યાધિ ન વધે, જ્યાંસુધી ઈન્દ્રિયો ન ઘટે, ત્યાંસુધી ધર્મ આચરવો.

'જર'ત્તિ સૂત્રં, 'જરા' વયોહાનિલક્ષણા યાવન્ન પીડયતિ 'વ્યાધિ:' ક્રિયાસામર્થ્યશત્રુર્યાવન્ન વદ્ધંતે યાવદ્ 'ઇન્દ્રિયાણિ' ક્રિયાસામર્થ્યોપકારીણિ શ્રોત્રાદીનિ ન હીયન્તે તાવદત્રાન્તરે પ્રસ્તાવ ઇતિકૃત્વા ધર્મ સમાચરેચ્ચારિત્રધર્મમિતિ સૂત્રાર્થઃ ॥૩૬॥

ટીકાર્થ : ઉમરની હાનિ થઈ જવા રૂપ જરા = ઘડપણ જ્યાંસુધી પીડા ન કરે, (એટલે કે જ્યાંસુધી ઘડપણ ન આવે.) તથા ક્રિયા કરવાનાં સામર્થ્યને માટે શત્રુસમાન એવો રોગ જ્યાંસુધી વૃદ્ધિ ન પામે, ક્રિયા કરવાના સામર્થ્યને ઉપકારી એવી શ્રોત્રાદિ ઈન્દ્રિયો જ્યાંસુધી હાનિ ન પામે...

ત્યાંસુધી આ આંતરામાં = આ સમય દરમ્યાન "પ્રસ્તાવ = અવસર = તક છે" એમ વિચારી ચારિત્રધર્મને આચરવો.

તદુપાયમાહ-

કોહં માણં ચ માયં ચ, લોભં ચ પાવવદ્ભુગં । વમે ચત્તારિ દોસે ડ, ડચ્છંતો હિઅમપ્પણો ॥૩૭॥

તેના ઉપાયને કહે છે.

ગા.૩૭ આત્માનાં હિતને ઈચ્છતો સાધુ પાપવધારનારા ક્રોધ, માન, માયા, લોભ એ ચાર દોષોને વમે.

'કોહં' ગાહા, ક્રોધં માનં ચ માયાં ચ લોભં ચ પાપવર્ધનં, સર્વ એતે પાપહેતવ ઇતિ પાપવદ્ધંનવ્યપદેશઃ, યતશ્ચૈવમતો વમેચ્ચતુરો 'દોષાનુ' એતાનેવ ક્રોધાદીન્ હિતમિચ્છન્નાત્મનઃ, એતદ્વમને હિ સર્વસંપદિતિ સૂત્રાર્થઃ ॥૩૭॥

ટીકાર્થ : ક્રોધાદિ ચારેય પાપના હેતુ છે, એટલે એ બધા માટે પાપવર્ધન એ પ્રમાણે વ્યપદેશ = શબ્દપ્રયોગ કરેલો છે.

આ આવા છે, માટે આત્માના હિતને ઈચ્છતો સાધુ આ જ ક્રોધાદિ ચારદોષોને વર્જે. એને વમી નાંખવામાં બધી જ સંપત્તિ છે.

અવમને ત્વિહલોક એવાપાયમાહ—

કોહો પીઠં પળાસેઙ્, માળો વિળયનાસળો । માયા મિત્તાળિ નાસેઙ્, લોભો સવ્વવિળાસળો ॥૩૮॥

જો એને ન વમે, તો આ લોકમાં જ નુકસાન બતાવે છે.

ગા.૩૮ ક્રોધ પ્રીતિને ખતમ કરે, માન વિનયનાશક છે. માયા મિત્રોનો નાશ કરે. લોભ સર્વવિનાશક છે.

'કોહ'ત્તિ સૂત્રં, ક્રોધઃ પ્રીતિં પ્રળાશયતિ, ક્રોધાન્ધવચનતસ્તદુચ્છેદદર્શનાત્, માનો વિનયનાશનઃ, અવલેપેન મૂર્ખતયા તદકરળોપલબ્ધેઃ, માયા મિત્રાળિ નાશયતિ, કૌટિલ્યવતસ્તત્યાગદર્શનાત્, લોભઃ સર્વવિનાશનઃ, તત્ત્વતસ્ત્રયાળામપિ તદ્દાવભાવિત્વાદિતિ સૂત્રાર્થઃ ॥૩૮॥

ટીકાર્થ : ક્રોધ પ્રીતિનો નાશ કરે. કેમકે ક્રોધાન્ધ બનેલા માણસનાં વચનોદ્વારા પ્રીતિનો ઉચ્છેદ થતો દેખાય જ છે.

માન વિનયનો નાશક છે. કેમકે અભિમાનથી મૂર્ખતાના લીધે વિનય થતો નથી... એ દેખાય જ છે.

માયા મિત્રોનો નાશ કરે. કેમકે કપટવાળાને મિત્રોનો ત્યાગ દેખાય છે. (મિત્રો કપટવૃત્તિ જોઈને એને ત્યાગે.)

લોભ એ બધાનો વિનાશ કરનાર છે. કેમકે પરમાર્થથી વિચારીએ તો ક્રોધ, માન અને માયા એ ત્રણેય લોભની હાજરીમાં થનારા છે. (એટલે લોભ હોય ત્યારે ક્રોધાદિ હોય ત્યારે પ્રીતિ, વિનય, મિત્ર આ બધાનો નાશ થાય, માટે લોભ સર્વવિનાશક કહેવાય.)

યત એવમતઃ—

ઁવસમેળ હળે કોહં, માળં મહવયા જિળે । માયં ચજ્જવભાવેળ, લોભં સંતોસઓ જિળે ॥૩૯॥

આવું છે, માટે

ગા.૩૯ ઉપશમથી ક્રોધને હણે, માનને મૃદુતાથી જીતે. માયાને આર્જવભાવથી, લોભને સંતોષથી જીતે.

'ઉવસમેણ'ત્તિ સૂત્રં, 'ઉપશમેન' શાન્તિરૂપેણ હન્યાત્ ક્રોધમ્, ઉદયનિરોધોદયપ્રાપ્તાફલીકરણેન, એવં માનં માર્દવેન-અનુચ્છિતતયા જયેત્ ઉદયનિરોધાદિનૈવ, માયાં ચ ઋજુભાવેન-અશઠતયા જયેત્ ઉદયનિરોધાદિનૈવ, એવં લોભં 'સંતોષતઃ': નિઃસ્પૃહત્વેન જયેત્, ઉદયનિરોધોદયપ્રાપ્તાફલીકરણેનેતિ સૂત્રાર્થઃ ॥૩૯॥

ટીકાર્થ : શાન્તિરૂપ ઉપશમથી ક્રોધોદયનો નિરોધ અને ઉદયપ્રાપ્ત ક્રોધનું નિષ્ફલત્વ કરવાદ્વારા ક્રોધને જીતે. (એવો ઉપશમ કેળવે કે ક્રોધનો ઉદય જ ન થાય, કદાચ ઉદય આવી જાય તો ઉપશમ દ્વારા જ એને નિષ્ફળ કરે. ક્રોધના ફલ ખરાબ વચનો, મારામારી વગેરે ન થવા દે.)

એમ માર્દવથી = અનુચ્છિતતાથી = નમ્રતાથી ઉદયનિરોધાદિ દ્વારા જ માનને જીતે.

એમ અશઠતાથી ઉદયનિરોધાદિ દ્વારા જ માયાને જીતે.

એમ નિઃસ્પૃહતાથી ઉદયનિરોધ, ઉદયપ્રાપ્ત, અફલીકરણ દ્વારા લોભને જીતે.

ક્રોધાદીનામેવ પરલોકાપાયમાહ-

કોહો અ માણો અ અણિગ્ગહીઆ, માયા અ લોભો અ પવઙ્કુમાણા ।

ચત્તારિ એ કસિણા કસાયા, સિંચંતિ મૂલાઈં પુણબ્ભવસ્સ ॥૪૦॥

ક્રોધવગેરેનાં જ પરલોકસંબંધી અપાયો બતાવે છે.

ગા.૪૦ અનિગૃહીત ક્રોધ અને માન, પ્રવર્ધમાન માયા અને લોભ... આ ચાર કૃષ્ણકષાયો પુનર્ભવના મૂલોને સીંચે છે.

'કોહો'ત્તિ સૂત્રં, ક્રોધશ્ચ માનશ્ચાનિગૃહીતૌ-ઉચ્છૃહ્ણલૌ, માયા ચ લોભશ્ચ 'વિવર્ધમાનૌ ચ' વૃદ્ધિ ગચ્છન્તૌ, 'ચત્તાર' એતે ક્રોધાદયઃ 'કૃત્સ્નાઃ': સંપૂર્ણાઃ 'કૃષ્ણા વા' ક્લિષ્ટાઃ કષાયાઃ સિચ્છન્તિ અશુભભાવજલેન મૂલાનિ તથાવિધકર્મરૂપાણિ 'પુનર્ભવસ્ય' પુનર્જન્મતરોરિતિ સૂત્રાર્થઃ ॥૪૦॥

ટીકાર્થ : અનિગૃહીત = ઉચ્છૃષ્ટખલ = સ્વચ્છંદ = બેકાબુ બનેલા ક્રોધ અને માન, વૃદ્ધિ પામતાં માયા અને લોભ આ ક્રોધાદિ સંપૂર્ણકષાયો કે ક્લિષ્ટ = કાળાકષાયો અશુભભાવરૂપી પાણીથી ફરી ફરી જન્મ લેવારૂપ વૃક્ષનાં તેવાપ્રકારના કર્મરૂપી મૂળીયાઓને સીંચે છે.

(કષાયોથી અશુભભાવ, એનાથી કર્મનું સિંચન, એનાથી, કર્મોની વૃદ્ધિ, એનાથી ફરી ફરી જન્મ એનાથી સંસારવૃદ્ધિ.)

યત એવમતઃ કષાયનિગ્રહાર્થમિદં કુર્યાદિત્યાહ— ઠ

રાયાણિએસુ વિણયં પડંજે, ધ્રુવશીલયં સમ્યયં ન હાવઙ્જા ।

કુમ્મુવ્વ અલ્લીણપલીણગુત્તો, પરક્કમિજ્જા તવસંજમમિ ॥૪૧॥

આવું છે, માટે કષાયનિગ્રહને માટે આ કરવું જોઈએ.

ગા.૪૧ રાત્નિકોવિશે વિનય કરવો. સતત ધ્રુવશીલતાને ન ઘટાડવી. કાચબાની જેમ આલીનપ્રલીનગુપ્ત તે તપ અને સંયમમાં પરાક્રમ કરે.

'રાયણિ'ત્તિ, 'રત્નાધિકેષુ' ચિરદીક્ષિતાદિષુ 'વિનયમ્' અભ્યુત્થાનાદિરૂપં પ્રયુક્તીત, તથા 'ધ્રુવશીલતામ્' અષ્ટાદશશીલાઙ્ગસહસ્રપાલનરૂપાં 'સતતમ્' અનવરતં યથાશક્ત્યા(ક્તિ) ન હાપયેત્, તથા 'કૂર્મ ઇવ' કચ્છપ ઇવાલીનપ્રલીનગુપ્તઃ અઙ્ગોપાઙ્ગાનિ સમ્યક્ સંયમ્યેત્યર્થઃ, 'પરાક્રમેત' પ્રવર્તેત 'તપઃસંયમે' તપઃપ્રધાને સંયમ ઇતિ સૂત્રાર્થઃ ॥૪૧॥

ટીકાર્થ રત્નાધિક = ચિરદીક્ષિત વગેરે. (વધુ દીક્ષાપર્યાયવાળા... તથા આદિ શબ્દથી વધુ જ્ઞાનાદિ ગુણવાળા નાના પણ લેવા...) તેમના વિશે અભ્યુત્થાનવગેરેરૂપ વિનય કરવો.

તથા ૧૮૦૦૦ શીલાંગોનું પાલન કરવા રૂપ ધ્રુવશીલતાને સતત શક્તિ પ્રમાણે ન ઘટાડવી.

(અર્થાત્ પોતાની શક્તિ પ્રમાણે સતત તેનું પાલન કરવું. એમાં કદી ઓછાશ ન થવા દેવી.)

તથા કાચબાની જેમ આલીનપ્રલીનગુપ્ત એટલે કે અંગ-ઉપાંગોને સારી રીતે કાબુમાં લઈને સાધુ તપપ્રધાન સંયમમાં પ્રવૃત્તિ કરે.

કિંચ—

નિદં ચ ન બહુ મન્નિજ્જા, સપ્પહાસં વિવજ્જાણે । મિહો કહાહિં ન રમે, સજ્ઙ્ગાયમિ રઓ સયા ॥૪૨॥

ગા.૪૨ નિદ્રાને બહુ ન માને, સપ્રહાસને વર્જે. સદા સ્વાધ્યાયમાં રત પરસ્પર

કથાઓમાં ન રમે.

'નિદં ચ'ત્તિ સૂત્રં, 'નિદ્રાં ચ ન બહુ મન્યેત' ન પ્રકામશાયી સ્યાત્ । 'સપ્રહાસં ચ' અતીવહાસરૂપં વિવર્જયેત, 'મિથઃકથાસુ' રાહસ્યિકીષુ ન રમેત, 'સ્વાધ્યાયે' વાચનાદૌ રતઃ સદા, એવંભૂતો ભવેદિતિ સૂત્રાર્થઃ ॥૪૨॥

ટીકાર્થ : સાધુ નિદ્રાને બહુ ન માને, એટલે કે ઘણું ન ઉઘે. અત્યંતહાસ્યરૂપ સપ્રહાસને વર્જે. મિથઃકથામાં - રહસ્યમય કથાઓમાં = મૈથુનાદિ સંબંધી વાતોમાં ન રમે. સદા વાચનાદિ સ્વાધ્યાયમાં રત હોય. આવા પ્રકારનો ધાય.

તથા—

જોગં ચ સમણધમ્મંમિ, જુંજે અનલસો ધુવં । જુત્તો અ સમણધમ્મંમિ, અદ્દં લહ્ઙ્ગ અણુત્તરં ॥૪૩॥

ગા.૪૩ આજસરહિત તે શ્રમણધર્મમાં ધ્રુવ યોગને જોડે. શ્રમણધર્મમાં યુક્ત અનુત્તર ધર્મને પામે.

'જોગં ચ'ત્તિ સૂત્રં, 'યોગં ચ' ત્રિવિધં મનોવાક્રાયવ્યાપારં 'શ્રમણધર્મે' ક્ષાન્ત્યાદિલક્ષણે યુક્તીત 'અનલસઃ' ઉત્સાહવાન્, 'ધુવં' કાલાદ્યૌચિત્યેન નિત્યં સંપૂર્ણં સર્વત્ર પ્રધાનોપસર્જનભાવેન વા, અનુપ્રેક્ષાકાલે મનોયોગમધ્યયનકાલે વાગ્યોગં પ્રત્યુપેક્ષણાકાલે કાયયોગમિતિ । ફલમાહ—'યુક્ત' એવં વ્યાપૃતઃ શ્રમણધર્મે દશવિધેઽર્થં 'લભતે' પ્રાપ્નોત્યનુત્તરં ભાવાર્થં જ્ઞાનદિરૂપમિતિ સૂત્રાર્થઃ ॥૪૩॥

ટીકાર્થ : અનલસ = ઉત્સાહવાળો સાધુ ક્ષમાદિ દસપ્રકારના ધર્મમાં મન-વચન કાયાનાં વ્યાપારરૂપ યોગને ધ્રુવ = કાલાદિના ઔચિત્ય પ્રમાણે નિત્ય જોડે, સંપૂર્ણ જોડે કે સર્વત્ર પ્રધાનગૌણભાવથી જોડે.

(અહીં ધર્મમાં યોગોને ધ્રુવ જોડવાના છે. ધ્રુવના ત્રણ અર્થ કર્યા છે. (૧) કાળ વગેરેના ઔચિત્ય પ્રમાણે નિત્ય જોડવા. અર્થાત્ જ્યારે જ્યાં જે ધર્મમાં યોગો જોડવાના હોય, ત્યારે ત્યાં તેમાં યોગોને કાયમ જોડવા જ. (૨) સંપૂર્ણ જોડવા = અધકચરા ન જોડવા. પરંતુ મન-વચન-કાયા ત્રણેયને બરાબર જોડવા. (૩) સર્વ-સ્થાને પ્રધાન અને ગૌણભાવથી જોડવા. એટલે જ્યારે જે યોગ પ્રધાન ત્યારે તે જોડવો...) જેમકે અનુપ્રેક્ષાકાળે મનોયોગને, અધ્યયનકાળમાં વચનયોગને અને પ્રતિલેખનાના કાળે

કાયયોગને જોડવા. (આ પ્રધાનોપસર્જનભાવેન શબ્દનો જ અર્થ કર્યો છે. તે તે અનુષ્ઠાનમાં તે તે યોગની પ્રધાનતા અને બીજાની ગૌણતા છે..)

(આવું કરવાથી મળનારા) ફળને કહે છે કે આ પ્રમાણે દશવિધ શ્રમણધર્મમાં વ્યાપારવાળો બનેલો સાધુ અનુત્તર અર્થને = ભાવાત્મક અર્થને (દ્રવ્યાત્મક અર્થ ધનાદિ નહિ) - જ્ઞાનાદિરૂપ અર્થને પામે છે.

एतदेवाह-

इहलोगपारत्तहिअं, जेणं गच्छइ सुगइं । बहुस्सुअं पज्जुवासिज्जा,
पुच्छिज्जत्थविणिच्छयं ॥४४॥

એજ કહે છે કે

ગા.૪૪ ઈહલોક અને પરલોકનું હિત થાય, જેનાથી સદ્ગતિમાં જાય. બહુશ્રુતોને સેવવા. અર્થનાં વિનિશ્ચયને પૂછવો.

'इहलोग'તિ સૂત્રં, 'इहलोकपरत्रहितम्' इहाकुशलप्रवृत्तिदुःखनिरोधेन परत्र कुशलानुबन्धत उभयलोकहितमित्यर्थः, 'येन' अर्थेन ज्ञानादिना करणभूतेन गच्छति सुगतिं, पारम्पर्येण सिद्धिमित्यर्थः, उपदेशाधिकार उक्तव्यतिकरसाधनोपायमाह-'बहुश्रुतम्' आगमवृद्धं 'पर्युपासीत' सेवेत, सेवमानश्च पृच्छेद् 'अर्थविनिश्चयम्' अपायरक्षकं कल्याणावहं वाऽर्थावितथभावमिति सूत्रार्थः ॥४४॥

ટીકાર્થ : (ગાથા ૪૩માં જે અનુત્તરજ્ઞાનાદિ અર્થ બતાવ્યો તેનાથી) આ લોકમાં અકુશલપ્રવૃત્તિ અને દુઃખ નિરોધ દ્વારા હિત થાય તથા પરલોકમાં કુશલનો અનુબંધ થવા દ્વારા હિત થાય. આમ એ જ્ઞાનાદિ અર્થ ઉભયલોકમાં હિતકારી છે. વળી જે જ્ઞાનાદિ અર્થ વડે જીવ સદ્ગતિને એટલે કે પરંપરાએ સિદ્ધિને પામે. એવા જ્ઞાનાદિ અર્થને શ્રમણધર્મસંપન્ન સાધુ પામે. (જે ગાથા ૪૩માં બતાવેલો છે.)

ઉપદેશનો અધિકાર ચાલે છે, તેમાં જેનો વ્યતિકર = પ્રસંગ = વિશેષ કહેવાયો છે, એવા જ્ઞાનાદિ અર્થોને સાધવાનો ઉપાય બતાવે છે કે આગમવૃદ્ધ પુરુષોની સેવા કરવી. અને સેવા કરતો સાધુ નુકસાનોથી રક્ષણકરનાર અને કલ્યાણ લાવી આપનાર એવા પદાર્થોનાં અવિતથભાવને = તત્ત્વને = પરમાર્થને પૂછે.

पर्युपासीनश्च -

હત્યં પાયં ચ કાયં ચ, પળિહાય જિહંદિં । અલીનગુત્તો નિસિં, સગાસે
ગુરુણો મુણી ॥૪૫॥

ગુરુની સેવા કરતો સાધુ

ગા. ૪૫ હાથ, પગ, કાયાને પ્રણિધાનવાળી કરીને જિતેન્દ્રિય, આલીનગુપ્ત મુનિ
ગુરુની પાસે બેસે.

‘હત્યં’તિ સૂત્રં, હસ્તં પાદં ચ કાયં ચ ‘પ્રણિધાયે’તિ સંયમ્ય જિતેન્દ્રિયો નિભૂતો ભૂત્વા
આલીનગુપ્તો નિષીદેત્, ઈષલીન ઉપયુક્ત ઇત્યર્થઃ, સકાશે ગુરોર્મુનિરિતિ સૂત્રાર્થઃ ॥૪૫॥

ટીકાર્થ : પોતાના હાથ, પગ અને કાયાને સંયમિત કરીને ઈન્દ્રિયોને જીતી લેનારો,
નિશ્ચલ બની આલીનગુપ્ત થઈને = સંકોચાઈને બેસે. કંઈક લીન = આલીન =
ઉપયોગવાળો તે ગુરુની પાસે બેસે.

કિં ચ—

ન પક્ષઓ ન પુરઓ, નેવ કિચ્ચાણ પિઢુઓ । ન ય ઝરું સમાસિજ્જા,
ચિઢિજ્જા ગુરુણંતિં ॥૪૬॥

ગા. ૪૬ કૃત્યોની પડખે કે આગળ કે પાછળ કે સાથળને આશ્રયીને ગુરુની પાસે ન બેસે.

‘ન પક્ષઓ’તિ સૂત્રં, ન પક્ષતઃ-પાર્શ્વતઃ ન પુરતઃ-અગ્રતઃ નૈવ ‘કૃત્યાનામ્’
આચાર્યાણાં ‘પુષ્ટતો’ માર્ગતો નિષીદેદિતિ વર્ત્તે, યથાસંખ્યમવિનયવન્દમાનાન્તરાયાદર્શનાદિ-
દોષપ્રસન્નાત્ । ન ચ ‘ઝરું સમાશ્રિત્ય’ ઝરુરુપર્યૂરું કૃત્વા તિષ્ઠેદુર્વન્તિકે, અવિનયાદિદોષ-
પ્રસન્નાદિતિ સૂત્રાર્થઃ ॥૪૬॥

ટીકાર્થ : ગુરુના બે પડખે ન બેસે. તેમ આચાર્યની આગળ કે બરાબર પાછળ ન
બેસે. નિષીદેદ્ ક્રિયાપદ બધે જ જોડવાનું છે. આમાં ગુરુની બરાબર બાજુમાં બેસે તો
અવિનયદોષ લાગે, આગળ બેસે તો વંદન કરનારને અંતરાય, ગુરુના દર્શન ન થવા એ
દોષો લાગે. (બરાબર પાછળ બેસે, તો ગુરુ વાતોત્સર્ગ કરવામાં લજ્જા અનુભવે, એટલે
વાતોત્સર્ગ અટકાવે, એમાં ગુરુને અશાતા થાય...) આમ કમશઃ તે તે દોષો સમજવા.

તથા સાથળની ઉપર સાથળ ચઢાવીને ગુરુની પાસે ન રહે. કેમકે એમાં
અવિનયવગેરે દોષો લાગે.

ઉક્તઃ કાયપ્રણિધિઃ, વાક્પ્રણિધિમાહ-

અપુચ્છઓ ન ભાસિજ્જા, ભાસમાણસ્સ અંતરા । પિટ્ઠિમંસં ન ખાઇજ્જા,
માયામોસં વિવજ્જણ ॥૪૭॥

કાયાનો પ્રણિધિ = પ્રણિધાન કહેવાયું.

હવે વાણીનું પ્રણિધાન કહે છે.

ગા.૪૭ નહિ પુછાયેલો ન બોલે, બોલનારાની વચ્ચે ન બોલે. પૃષ્ઠિમાંસ ન ખાય.
માયામૃષા વર્જે.

'અપુચ્છઓ'તિ સૂત્રં, અપૃષ્ઠો નિષ્કારણં ન ભાષેત, ભાષમાણસ્ય ચાન્તરેણ ન ભાષેત,
નેદમિત્થં કિં તર્હોવમિતિ, તથા 'પૃષ્ઠિમાંસં' પરોક્ષદોષકીર્તનરૂપં 'ન ખાદેત્' ન ભાષેત,
'માયામૃષાં' માયાપ્રધાનાં મૃષાવાચં વિવર્જયેદિતિ સૂત્રાર્થઃ ॥૪૭॥

ટીકાર્થ : ગુર્વાદિ જો કઈ પૂછે નહિ, તો સાધુ કારણ વિના ન બોલે. તથા ગુરુ
બોલતાં હોય તો વચ્ચે ન બોલે. કે "આ આમ નથી, પણ આમ છે.." તથા પૃષ્ઠિમાંસ
ન ખાય. એટલે કે તે વ્યક્તિની ગેરહાજરીમાં તેની નિંદા ન કરે. માયાપ્રધાન મૃષાભાષા
ન બોલે.

કિંચ-

અપ્પત્તિઅં જેણ સિઆ, આસુ કુપ્પિજ્જ વા પરો । સવ્વસો તં ન ભાસિજ્જા,
ભાસં અહિઅગામિણિં ॥૪૮॥

ગા.૪૮ જેનાથી અપ્રીતિ થાય કે પર જલ્દી ગુસ્સે થાય. અહિતકારી તે ભાષાને
સર્વપ્રકારે ન બોલે.

'અપ્પત્તિઅં'તિ સૂત્રં, 'અપ્રીતિર્યેન સ્યા'દિતિ પ્રાકૃતશૈલ્યા યેનેતિ-યયા ભાષયા
ભાષિતયા અપ્રીતિરિત્યપ્રીતિમાત્રં ભવેત્ તથા 'આશુ' શીઘ્રં 'કુપ્પેદ્દા પરો' રોષકાર્યં દર્શયેત્
'સર્વશઃ' સર્વાવસ્થાસુ 'તામ્' इत्थंભૂતાં ન ભાષેત ભાષામ્ 'અહિતગામિનીમ્'
ઉભયલોકવિરુદ્ધામિતિ સૂત્રાર્થઃ ॥૪૮॥

ટીકાર્થ : બોલાયેલી જે ભાષાથી માત્ર અપ્રીતિ જ થાય અથવા તો સામેનો માણસ
માત્ર ગુસ્સો જ કરનારો બને, અર્થાત્ ક્રોધનું કાર્ય દેખાડે. આવા પ્રકારની, ઉભયલોકમાં

અહિતકારી વાણીને સર્વ અવસ્થાઓમાં ન બોલે. ગાથામાં જેણં લખ્યું છે, એ પ્રાકૃતશૈલીના કારણે સમજવું. બાકી તો ભાષા સ્ત્રીલિંગ હોવાથી એને માટે વપરાયેલો એ શબ્દ યયા એમ સ્ત્રીલિંગમાં જ વપરાય.

ભાષણોપાયમાહ—

દિદ્વં મિઅં અસંદિદ્ધં, પડિપુત્રં વિઅં જિઅં । અયંપિરમણુવ્વિગ્ગં, ભાસં નિસિર
અત્તવં ॥૪૯॥

બોલવાનો ઉપાય બતાવે છે.

ગા.૪૯ દષ્ટ, મિત, અસંદિગ્ધ, પ્રતિપૂર્ણ, વ્યક્ત, જિત, અજલ્પનશીલ, અનુદ્વિગ્ન ભાષાને આત્મવાન્ બોલે.

‘દિદ્વં’તિ સૂત્રં, ‘દુષ્ટં’ દુષ્ટાર્થવિષયાં ‘મિતાં’ સ્વરૂપપ્રયોજનાભ્યામ્ ‘અસંદિગ્ધાં’ નિઃશક્કિતાં ‘પ્રતિપૂર્ણાં’ સ્વરાદિભિઃ ‘વ્યક્તામ્’ અલલ્લાં ‘જિતાં’ પરિચિતામ્ ‘અજલ્પનશીલાં’ નોચ્ચૈર્લગ્નવિલગ્નામ્ ‘અનુદ્વિગ્નાં’ નોદ્વેગકારિણીમેવંભૂતાં ભાષાં ‘નિસુજેદ્’ બ્રૂયાદ્ ‘આત્મવાન્’ સચેતન ઇતિ સૂત્રાર્થઃ ॥૪૯॥

ટીકાર્થ : (૧) જોવાયેલો પદાર્થ એ છે વિષય જેનો એવી (૨) સ્વરૂપ અને પ્રયોજનવડે અલ્પ (૩) શંકારહિત (૪) સ્વર વગેરેથી યુક્ત (૫) વ્યક્ત = અલલ્લ = સ્પષ્ટ (૬) જિત-પરિચિત (૭) અજલ્પનશીલ = ઊંચેથી લાગેલી, વિશેષથી લાગેલી નહિ, (ધીમા અવાજવાળી) (૮) ઉદ્વેગ ન કરનારી આવા પ્રકારની ભાષાને ડાહ્યો માણસ બોલે. (સાધુ પોતે જોયેલું હોય, તે બોલે. એ ભાષાના શબ્દો ઓછા હોય એ સ્વરૂપથી મિત, તથા એ ભાષાનું પ્રયોજન પણ વધારે પડતું ન હોય, અલ્પ હોય એટલે એ પ્રયોજનથી પણ અલ્પ. સાધુની જરૂરિયાત ઓછી હોય, અને મોટાભાગે તો જાતે જ જરૂરિયાત પૂરી કરતો હોય એટલે એને બોલવા પાછળના પ્રયોજન ઘણા ઓછા હોય તથા અપરિચિત શબ્દોવાળી ભાષા ન બોલવી કે જેમાં શ્રોતાને કંઈ ખબર જ ન પડે... ભાષા ધીમા અવાજે બોલે, જાણે કે એ બોલતો જ નથી, એવી માત્ર શ્રોતાઓને જ સંભળાય... એવી ભાષા બોલે.)

પ્રસ્તુતોપદેશાધિકાર એવદમાહ—

આયારપત્તિધરં, દિદ્વિવાયમહિજ્જગં । વાયવિક્ખલિઅં નચ્ચા, ન તં ઉવહસે

મુળી ॥૫૦॥

પ્રસ્તુત ઉપદેશનાં અધિકારમાં જ કહે છે કે

ગા.૫૦ પ્રજ્ઞપ્તિધર, દૃષ્ટિવાદને ભણનારાની વાણી સ્ખલના જાણીને મુનિ તેનો ઉપહાસ ન કરે.

'આચાર'ત્તિ સૂત્રં, 'આચારપ્રજ્ઞપ્તિધર'મિત્યાચારધરઃ સ્ત્રીલિંગાદીનિ જાનાતિ પ્રજ્ઞપ્તિધરસ્તાન્યેવ સવિશેષાણીત્યેવંભૂતમ્ । તથા દૃષ્ટિવાદમધીયાનં પ્રકૃતિપ્રત્યય-લોપાગમવર્ણવિકારકાલકારકાદિવેદિનં 'વાગવિસ્ખલિતં જ્ઞાત્વા' વિવિધમ્ -અનેકૈઃ પ્રકારૈર્લિંગભેદાદિભિઃ સ્ખલિતં વિજ્ઞાય ન 'તમ્' આચારાદિધરમુપહસેન્મુનિઃ, અહો નુ ખલ્વાચારાદિધરસ્ય વાચિ કૌશલમિત્યેવમ્, ઇહ ચ દૃષ્ટિવાદમધીયાનમિત્યુક્તમત ઇદં ગમ્યતે-નાધીતદૃષ્ટિવાદં, તસ્ય જ્ઞાનાપ્રમાદાતિશયતઃ સ્ખલનાઽસંભવાદ્, યદ્યેવંભૂતસ્યાપિ સ્ખલિતં સંભવતિ ન ચૈનમુપહસેદિત્યુપદેશઃ, તતોઽન્યસ્ય સુતરાં સંભવતિ, નાસૌ હસિતવ્ય ઇતિ સૂત્રાર્થઃ ॥૫૦॥

ટીકાર્થ : જે સાધુ આચારાંગનો ધારક હોય તે સ્ત્રીલિંગવગેરે પદાર્થોને જાણે, પ્રજ્ઞપ્તિ (ભગવતી સૂત્ર)નો ધારક તે જ સ્ત્રીલિંગાદિને વિશેષથી જાણે. આવા પ્રકારનો સાધુ...

તથા દૃષ્ટિવાદને ભણતો સાધુ એટલે કે પ્રકૃતિ, પ્રત્યય, લોપ, આગમ, વર્ણ, વિકાર, કાળ, કારક વગેરેને જાણનારો. (ઘટ, પટ વગેરે શબ્દો પ્રકૃતિ છે. સિ, ઔ, જસ્ વગેરે પ્રત્યય છે. તથા વ્યાકરણ પ્રમાણે સ્વર-વ્યંજનાદિનો લોપ થાય, અમુકમાં સ્વર-વ્યંજનાદિનો આગમ=ઉમેરો થાય. ક, ખ વગેરે વર્ણો, ઝ નો ઓ, ઙ નો એ થવો વગેરે વિકાર, વર્તમાનાદિ ત્રણપ્રકારનો કાળ, કર્તા, કર્મ, કરણ વગેરે કારકો છે...)

આવા સાધુની વિવિધ - અનેકપ્રકારે એટલે કે લિંગભેદવગેરેથી વાણીની સ્ખલનાને જાણીને તે આચારાદિધરની મુનિએ મશ્કરી ન કરવી. (સ્ત્રીલિંગ શબ્દનો પુરિલિંગ ઉપયોગ કરી બેસે. વર્તમાનકાળને બદલે ભૂતકાળનો પ્રયોગ કરી દે...) આ બધી વાણીની ભૂલો છે.) એટલે કે કટાક્ષમાં એવું ન બોલવું કે "અહો ! આચારાદિના ધારકની વચનો બોલવામાં કુશળતા તો જુઓ."

અહીં "દૃષ્ટિવાદને ભણતો (અધીયાનં) એમ કહ્યું છે. વર્તમાનકૃદંતનો પ્રયોગ છે. ભૂતકૃદંતનો નહિ, એનાથી આ વાત જણાય છે કે જે દૃષ્ટિવાદ ભણી ચૂકેલો છે. તેની આ વાત નથી. કેમકે તેને તો જ્ઞાનના અપ્રમાદનો અતિશય હોવાથી વચનો બોલવામાં

સ્ખલના થતી જ નથી. અને એટલે એની ભૂલની મશ્કરી કરવાનો નિષેધ કરવાની જરૂર જ નથી. કેમકે ભૂલ જ થતી નથી.

હવે શ્રી આવાપ્રકારના સાધુની પણ ભૂલ સંભવે અને તેના માટે આવો ઉપદેશ અપાય કે “એની મશ્કરી ન કરવી” તો તે સિવાયના બીજાની તો અવશ્ય ભૂલ સંભવે છે. એની મશ્કરી ન કરવી.

કિંચ -

નક્ષત્રં સુમિણં જોગં, નિમિત્તં મંત્રભેસજં । ગિહિણો તં ન આઙ્કષ્વે,
ભૂઆહિગરણં પયં ॥૫૧॥

વળી

ગા.૫૧ ભૂતાધિકરણ પદ રૂપ નક્ષત્ર, સ્વપ્ન, યોગ, નિમિત્ત, ભૈષજ, ગૃહસ્થોને ન કહેવા.

‘નક્ષત્રં’તિ સૂત્રં, ગૃહિણા પૃષ્ઠઃ સન્નક્ષત્રમ્-અશ્વિન્યાદિ ‘સ્વપ્નં’ શુભાશુભફલમનુભૂતાદિ ‘યોગં’ વશીકરણાદિ ‘નિમિત્તમ્’ અતીતાદિ ‘મન્ત્રં’ વૃશ્ચિકમન્ત્રાદિ ‘ભેષજમ્’ અતીસારાદ્યૌષધં ‘ગૃહિણામ્’ અસંયતાનાં તદ્ નાચક્ષીત, કિંવિશિષ્ટમિત્યાહ- ‘ભૂતાધિકરણં પદ’મિતિ ભૂતાનિ-એકેન્દ્રિયાદીનિ સંઘટ્ટનાદિનાઽધિક્રિયન્તેઽસ્મિન્નિતિ, તતશ્ચ તદપ્રીતિપરિહારાર્થમિત્યં બ્રૂયાદ્-અનધિકારોઽત્ર તપસ્વિનામિતિ સૂત્રાર્થઃ ॥૫૧॥

ટીકાર્થ : કોઈ ગૃહસ્થ સાધુને નક્ષત્રાદિ સંબંધી પૃચ્છા કરે તો સાધુ એને આ બધી બાબતો કહે નહિ. (કઈ બાબતો ન કહે, એ દેખાડે છે કે)

નક્ષત્ર - અશ્વિની વગેરે. સ્વપ્ન - સારા-ખરાબફળવાળા, અનુભૂત કે અનનુભૂત સ્વપ્નો.

યોગ - વશીકરણાદિ. નિમિત્ત - ભૂત, ભાવિ, વર્તમાનસંબંધી નિમિત્તો

મંત્ર - વીંછીનાં મન્ત્રોવગેરે. ભેષજ - ઝાડાવગેરેનાં ઔષધ.

ગૃહસ્થોને આ બધું ન કહેવું.

પ્રશ્ન આ નક્ષત્રાદિ કેવા છે ? કેવા વિશેષણવાળા છે ?

ઉત્તર : આ બધા ભૂતાધિકરણ પદ છે. ભૂતો - એકેન્દ્રિય વગેરે જીવો. જે પદમાં - સ્થાનમાં આ જીવો સંઘટ્ટાદિ દ્વારા અધિકૃત કરાય છે = પીડાદિ પમાડાય છે તે સ્થાન

= પદ એ ભૂતાધિકરણ પદ. એટલે તેમને અપ્રીતિ ન થાય એ માટે આ પ્રમાણે બોલવું કે “આમાં તપસ્વીઓનો અધિકાર નથી.”

(તદપ્રીતિ એટલે એકેન્દ્રિયાદિ જીવોને અપ્રીતિ-પીડા ન થાય એ માટે... બીજો અર્થ એમ લાગે છે કે પૃથ્થા કરનારા ગૃહસ્થોને જો કોઈ જવાબ ન આપીએ તો અપ્રીતિ થાય. એટલે તે વખતે આ પ્રમાણે બોલવું કે “આ અમારો વિષય નથી...”)

(આ બધાનું જો સાધુ સ્પષ્ટ કથન કરે તો એ અનુસારે ગૃહસ્થો પ્રવૃત્ત કરે... એમાં હિંસાદિ દોષો ઊભા થાય...)

કિંચ -

અન્નદ્વં પગડં લયણં, ભદ્રજ્જ સયણાસણં । ઉચ્ચારભૂમિસંપન્નં,
ઇત્થીપસુવિવર્જિતં ॥૫૨॥

ગા.૫૨ ઉચ્ચારભૂમિસંપન્ન, સ્ત્રીપશુવિવર્જિત, બીજા માટે બનાવાયેલા લયનને તથા શયન-આસનને વાપરવા.

‘અન્નદ્વં’તિ સૂત્રં, ‘અન્યાર્થ પ્રકૃતં’ ન સાધુનિમિત્તમેવ નિવર્તિતં ‘લયનં’ સ્થાનં વસતિરૂપં ‘ભજેતુ’ સેવેત, તથા ‘શયનાસન’ મિત્યન્યાર્થ પ્રકૃતં સંસ્તારકપીઠકાદિ સેવેતત્યર્થઃ, એતદેવ વિશેષ્યતે - ‘ઉચ્ચારભૂમિસંપન્નમ્’ ઉચ્ચારપ્રસ્ત્રવણાદિભૂમિયુક્તં, તદ્રહિતેઽસકૃત્તદર્થ નિર્ગમનાદિદોષાત્, તથા ‘સ્ત્રીપશુવિવર્જિત’મિત્યેકગ્રહણે તજ્જાતીય-ગ્રહણાત્ સ્ત્રીપશુપણ્ડકવિવર્જિતં સ્ત્ર્યાદ્યાલોકનાદિરહિતમિતિ સૂત્રાર્થઃ ॥૫૨॥

ટીકાર્થ : જે લયન = વસતિ = મકાન બીજામાટે બનાવાયેલું હોય, પણ સાધુમાટે જ બનાવેલું ન હોય તે મકાન વાપરવું. તથા બીજામાટે બનાવાયેલા શયન-આસન = સંધારો, પીઠકવગેરે વાપરવા.

એ મકાનાદિ જ વિશેષ કરાય છે. (એટલે કે એની વિશેષતા દર્શાવાય છે કે) એ મકાનાદિ સ્થંડિલ, માત્રાદિની ભૂમિવાળા હોવા જોઈએ. જો ઉચ્ચારાદિની ભૂમિ વિનાની વસતિ હોય, તો તેમાં વારંવાર સ્થંડિલ-માત્રાદિમાટે નીકળવું, આવવું વગેરે દોષ લાગે. (સ્થંડિલ તો બહાર જાય, પણ માત્રાદિની વ્યવસ્થા જોઈએ ને ? તથા ગ્લાન, વૃદ્ધાદિમાટે સ્થંડિલવ્યવસ્થા પણ જોઈએ. અચાનક જવું પડે, રાત્રે જવું પડે ત્યારે એવી જગ્યાઓ તો જોઈએ જ...)

તથા એ મકાનાદિ સ્ત્રી અને પશુથી રહિત જોઈએ. અહીં એકના ત્રણમાં તજજાતીયનું ત્રણ થઈ જાય છે, એટલે અહીં સ્ત્રી, પશુને સમાનજાતીય એવા નપુંસકનું પણ ત્રણ કરી લેવું. આ બધાથી રહિત એટલે જ્યાં આ સ્ત્રી વગેરે ન દેખાય, શબ્દો ન સંભળાય, અવરજવર ન હોય તેવું સ્થાન.

તદિત્યંભૂતં લયનં સેવમાનસ્ય ધર્મકથાવિધિમાહ -

વિવિત્તા અ ભવે સિજ્જા, નારીણં ન લવે કહં । ગિહિસંથવં ન કુજ્જા,
કુજ્જા સાહૂર્હિ સંથવં ॥૫૩॥

આવાપ્રકારના તે મકાનને વાપરતાં સાધુની ધર્મકથા કરવાની વિધિ શું હોય તે કહે છે કે

ગા.૫૩ શય્યા વિવિક્ત હોય, તો સ્ત્રીઓને કથા ન કહે. ગૃહીનો સંસ્તવ ન કરે, સાધુઓ સાથે સંસ્તવ કરે.

'વિવિત્તા ય ત્તિ સૂત્રં, 'વિવિત્તા ચ' તદન્યસાધુભી રહિતા ચ, ચશબ્દાત્તથાવિધિભુજ્ઙ-પ્રાયૈકપુરુષયુક્તા ચ ભવેચ્છય્યા-વસતિર્યદિ તતો 'નારીણાં' સ્ત્રીણાં ન કથયેત્કથાં, શઙ્કાદિદોષપ્રસઙ્ગાત્, ઔચિત્યં વિજ્ઞાય પુરુષાણાં તુ કથયેત્, અવિવિત્તાયાં નારીણામપીતિ, તથા 'ગૃહિસંસ્તવં' ગૃહિપરિચયં ન કુર્યાત્ તત્ત્ત્રેહાદિદોષસંભવાત્ । કુર્યાત્સાધુભિઃ સહ 'સંસ્તવં' પરિચયં, કલ્યાણમિત્રયોગેન કુશલપક્ષવૃદ્ધિભાવત્ ઇતિ સૂત્રાર્થઃ ॥૫૩॥

ટીકાર્થ : એ મકાન = વસતિ = ઉપાશ્રય તે સાધુ સિવાયના સાધુઓથી રહિત હોય... તથા ગાથામાં લખેલા ચ શબ્દથી સમજવું કે તેવા પ્રકારના ભુજંગ જેવા - વિલાસી, વ્યભિચારી જેવા એક પુરુષવાળી શય્યા હોય તો તેવી શય્યામાં એ સાધુ સ્ત્રીઓની સામે કથા ન કરે. કેમકે એમાં સાધુ ઉપર શંકા થવી વગેરે રૂપ દો ાનો સંભવ છે.

હા ! ઔચિત્યને જાણીને પુરુષોને ત્યાં કથા કહી શકે તથા વસતિ અવિવિક્ત હોય, એટલે કે બીજા સાધુઓથી યુક્ત હોય તો સ્ત્રીઓને પણ કથા કહે.

તથા ગૃહસ્થોનો પરિચય ન કરવો. કેમકે એમાં તેઓ પર સ્નેહ થવો વગેરે દોષોનો સંભવ છે. સાધુઓ સાથે પરિચય કરવો. કેમકે કલ્યાણમિત્રોના યોગથી કુશલપક્ષની વૃદ્ધિ થાય. (પુણ્યાનુબંધી પુણ્ય વગેરેની વૃદ્ધિ થાય...)

કથञ्ચિદ્દહિસંસ્તવભાવેઽપિ સ્ત્રીસંસ્તવો ન કર્તવ્ય એવેત્યત્ર કારણમાહ —
જહા કુક્કુડપોઅસ્સ, નિચ્ચં કુલલઓ ભયં । એવં યુ બંભયારિસ્સ,
ઇત્થીવિગ્ગહઓ ભયં ॥૫૪॥

“કોઈક રીતે ગૃહસ્થનો પરિચય થાય તો પણ સ્ત્રીઓનો પરિચય તો કરવો જ નહિ.”

પ્રશ્ન : કેમ ? ઉત્તર : એમાં કારણ કહે છે.

ગા.૫૪ જેમ કુકડાનાં બચ્ચાંને સદા બિલાડાથી ભય હોય. એમ બ્રહ્મચારીને સ્ત્રીનાં શરીરથી ભય હોય.

‘જહ’ત્તિ સૂત્રં, યથા ‘કુક્કુટપોતસ્ય’ કુક્કુટચેલ્લકસ્ય ‘નિત્યં’ સર્વકાલં ‘કુલલતો’ માર્જારાત્ ભયમ્, એવમેવ ‘બ્રહ્મચારિણઃ’ સાધોઃ ‘સ્ત્રીવિગ્રહાત્’ સ્ત્રીશરીરાદ્વયમ્ । વિગ્રહગ્રહણં મૃતવિગ્રહાદપિ ભયચ્ચ્યાપનાર્થમિતિ સૂત્રાર્થઃ ॥૫૪॥

ટીકાર્થ : જેમ કુકડાનાં બચ્ચાંને સદા માટે બિલાડાથી ભય હોય છે એ જ પ્રમાણે બ્રહ્મચારી સાધુને સ્ત્રીના શરીરથી ભય હોય છે.

પ્રશ્ન : ‘સ્ત્રીથી ભય હોય’, એમ કહેવાને બદલે સ્ત્રીના શરીરથી ભય હોય એમ કેમ કહ્યું ?

ઉત્તર : અહીં શરીરનું ગ્રહણ કરેલું છે તે “મરી ગયેલી સ્ત્રીના શરીરથી પણ સાધુને બ્રહ્મચર્ય અંગે ભય છે, એમ જણાવવા માટે કરેલું છે.

યતશ્ચૈવમતઃ—

ચિત્તભિત્તિં ન નિજ્ઞાણ, નારિં વા સુઅલંકિઅં । ભક્કવરંપિવ દદુગ્ગં, દિદ્દિં
પડિસમાહરે ॥૫૫॥

આવું છે, માટે = મૃતસ્ત્રીના શરીરથી પણ ભય છે, માટે

ગા.૫૫ ચિત્રગત નારીને કે સુ-અલંકૃતનારીને ન જુએ. સૂર્યની જેમ જોઈને દષ્ટિને પાછી ખેંચે.

‘ચિત્ત’ત્તિ સૂત્રં, ‘ચિત્તભિત્તિં’ ચિત્રગતાં સ્ત્રિયં ‘ન નિરીક્ષેત’ ન પશ્યેત્, નારી વા સચેતનામેવ સ્વલડ્કૃતામ્, ઉપલક્ષણમેતદનલડ્કૃતાં ચ ન નિરીક્ષેત, કથञ્ચિદ્દર્શન-

યોગેऽપિ 'ભાસ્કરમિવ' આદિત્યમિવ દૃષ્ટ્વા દૃષ્ટિં 'પ્રતિસમાહરેદ' દ્રાગેવ નિવર્તયેદિતિ
સૂત્રાર્થઃ ॥૫૫॥

ટીકાર્થ : ચિત્રમિત્તી = ચિત્રમાં રહેલી સ્ત્રીને ન જુએ. તથા સચિત્ત એવી જ નારી
સારી રીતે અલંકારવાળી હોય, તેને ન જુએ.

પ્રશ્ન અલંકારરહિત સ્ત્રીને જોવાય ?

ઉત્તર આ ઉપલક્ષણ છે. એનાથી સમજી લેવું કે અનલંકૃત નારીને પણ ન જુએ.
કોઈક રીતે દર્શન થઈ જાય, તો પણ જેમ સૂર્યને જોઈને દષ્ટિ ખેંચી લે, એમ તરત
દષ્ટિ પાછી ખેંચે.

કિં બહુના ? -

હૃથપાયપલિચ્છિત્રં, કણ્ણનાસવિગપ્પિઅં । અવિ વાસસયં નારિં, બંભયારી
વિવજ્જા ॥૫૬॥

વધારે કહેવાથી શું ?

ગા.૫૬ છેદાયેલા હાથ-પગવાળી, કપાયેલા કાન-નાકવાળી, ૧૦૦ વર્ષની નારીને
પણ બ્રહ્મચારી વર્જે.

'હૃથ' ત્તિ સૂત્રં, 'હસ્તપાદપ્રતિચ્છિત્રા'મિતિ પ્રતિચ્છિત્રહસ્તપાદાં 'કર્ણનાસાવિકૃતા'-
મિતિ વિકૃત્તકર્ણનાસામપિ વર્ષશતિકાં નારીમ્, એવંવિધામપિ કિમઙ્ગ પુનસ્તરુણીં ?,
તાં તુ સુતરામેવ, 'બ્રહ્મચારી' ચારિત્રધનો મહાધન ઇવ તસ્કરાન્ વિવર્જયેદિતિ
સૂત્રાર્થઃ ॥૫૬॥

ટીકાર્થ : કોઈ નારી ૧૦૦ વર્ષની હોય, એના હાથ-પગ કપાઈ ગયેલા હોય, નાક
અને કાન કપાઈ ગયેલા હોય, આવાપ્રકારની પણ સ્ત્રીને ચારિત્રરૂપી ધનવાળો સાધુ
વર્જે. જેમ પુષ્કળધનવાળો ચોરોને વર્જે તેમ, હવે જો આવી સ્ત્રીને પણ વર્જે તો યુવતીની
તો શી વાત કરવી ? એને તો અવશ્ય વર્જે.

અપિચ -

વિભૂસા ઇત્થિસંસગો, પળીઅં રસમ્મોઅણં । નરસ્સઽત્તગવેસિસ્સ, વિસં
તાલઁઙ્ગં જહા ॥૫૭॥

વળી

ગા.૫૭ વિભૂષા, સ્ત્રીસંસર્ગ અને પ્રણીતરસભો આત્મગવેષક નરને તાલપુટ ઝેર જેવા છે.

'વિભૂસ'ત્તિ સૂત્રં, 'વિભૂષા' વસ્ત્રાદિરાઢા 'સ્ત્રીસંસર્ગઃ' યેન કેનચિત્પ્રકારેણ સ્ત્રીસંબન્ધઃ 'પ્રણીતરસભોજનં' ગલત્ત્રેહરસાભ્યવહારઃ, એતત્સર્વમેવ વિભૂષાદિ નરસ્ય 'આત્મગવેષિણ' આત્મહિતાન્વેષણપરસ્ય 'વિષં તાલપુટં યથા' તાલમાત્રવ્યાપત્તિકરવિષ-કલ્પમહિતમિતિ સૂત્રાર્થઃ ॥૫૭॥

ટીકાર્થ : વિભૂષા એટલે વસ્ત્રાદિની શોભા. સ્ત્રીસંસર્ગ એટલે ગમે તે પ્રકારે સ્ત્રી સાથે સંબંધ. પ્રણીતરસભોજન એટલે જેમાંથી ધી-તેલાદિ સ્નેહ ટપકે એવા રસનો = ભોજનનો અભ્યવહાર = ભોગ = વપરાશ.

આ બધું જ આત્મહિતના અન્વેષણમાં પર સાધુને તાલપુટ ઝેર જેવું છે. જેમ આ ઝેર તાળવા માત્રને અડતાની સાથે મૃત્યુપમાડનાર છે, તેમ આ ઝેર અહિતકારી છે.

અંગપચ્ચંગસંઠાણં, ચારુલ્લવિઅપેહિઅં । ઇત્થીણં તં ન નિજ્ઞાણ, કામરાગવિવદ્ધુણં ॥૫૮॥

ગા.૫૮ સ્ત્રીઓના કામરાગવર્ધક એવા અંગ, પ્રત્યંગ, સંસ્થાન, ચારુ લપિત, પ્રેક્ષિતને ન જુએ.

'અંગ'ત્તિ સૂત્રં, 'અઙ્ગપ્રત્યઙ્ગસંસ્થાન'મિતિ અઙ્ગાનિ-શિરઃપ્રભૃતીનિ પ્રત્યઙ્ગાનિ-નયનાદિનિ એતેષાં સંસ્થાનં-વિન્યાસવિશેષં, તથા ચારુ-શોભનં 'લપિતપ્રેક્ષિતં' લપિતં-જલ્પિતં પ્રેક્ષિતં-નિરીક્ષિતં સ્ત્રીણાં સંબન્ધિ, તદઙ્ગપ્રત્યઙ્ગસંસ્થાનાદિ 'ન નિરીક્ષેત' ન પશ્યેત્, કિમિત્યત આહ-કામરાગવિવર્દ્ધનમિતિ, એતદ્ધિ નિરીક્ષ્યમાણં મોહદોષાત્ મૈથુનાભિલાષં વર્દ્ધયતિ, અત એવાસ્ય પ્રાક્ સ્ત્રીણાં નિરીક્ષણપ્રતિષેધાદ્વતાર્થતાયામપિ પ્રાધાન્યઠ્ઠ્યાપનાર્થો ભેદેનોપન્યાસ ઇતિ સૂત્રાર્થઃ ॥૫૮॥

ટીકાર્થ : અંગ = મસ્તક વગેરે. પ્રત્યંગ = આંખ વગેરે. આ બધાનું સંસ્થાન = વિન્યાસવિશેષ = સ્થાપના વિશેષ = રચના વિશેષ... તથા સુંદર વચન, સુંદર નિરીક્ષણ...

સ્ત્રીઓના સંબંધી આ બધું સાધુ ન જુએ.

પ્રશ્ન કેમ ન જુએ ?

ઉત્તર એ કામરાગને વધારનારું છે. જો આ બધું જોવામાં આવે તો આ બધું મોહદોષથી મૈથુનના અભિલાષને વધારે.

આથી જ પૂર્વે સ્ત્રીઓના નિરીક્ષણના પ્રતિષેધ દ્વારા આ શ્લોકનો અર્થ આવી જ ચૂકેલો હોવા છતાં એની પ્રધાનતા દર્શાવનારો એવો આ જુદો ઉપન્યાસ કરેલો જાણવો.

કિંચ -

વિસાસુ મણુત્રેસુ, પેમં નાભિનિવેસા ॥ અણિચ્ચં તેસિં વિન્નાય, પરિણામં પુગ્ગલાણ ૩ ॥૫૯॥

ગા.૫૯ તે પુદ્ગલોનાં અનિત્યપરિણામને જાણીને મનોજ્ઞવિષયોમાં પ્રેમ ન કરે.

'વિસાસુ'તિ સૂત્રં, 'વિષયેષુ' શબ્દાદિષુ 'મનોજ્ઞેષુ' ઇન્દ્રિયાનુકૂલેષુ 'પ્રેમ' રાગં 'નાભિનિવેશયેત્' ન કુર્યાત્, એવમમનોજ્ઞેષુ દ્વેષમ્, આહ-ઉક્તમેવેદં પ્રાક્ 'કણ્ણસોક્ખેહી' ત્યાદૌ કિમર્થં પુનરૂપન્યાસ ઇતિ ?, ઉચ્યતે, કારણવિશેષાભિધાનેન વિશેષોપલમ્ભાર્થમિતિ, આહ ચ - 'અનિત્યમેવ' પરિણામાનિત્યતયા 'તેષાં' પુદ્ગલાનાં, તુશબ્દાચ્છબ્દાદિવિષય-સંબન્ધિનામિતિ યોગઃ, 'વિજ્ઞાય' અવેત્ય જિનવચનાનુસારેણ, કિમિત્યાહ-'પરિણામં' પર્યાયાન્તરાપત્તિલક્ષણં, તે હિ મનોજ્ઞા અપિ સન્તો વિષયાઃ ક્ષણાદમનોજ્ઞતયા પરિણમન્તિ અમનોજ્ઞા અપિ મનોજ્ઞતયા ઇતિ તુચ્છં રાગદ્વેષયોર્નિમિત્તમિતિ સૂત્રાર્થઃ ॥૫૯॥

ટીકાર્થ : ઈન્દ્રિયને અનુકૂળ એવા શબ્દાદિમાં રાગ ન કરવો. એ પ્રમાણે અમનોજ્ઞ શબ્દાદિમાં દ્વેષ ન કરવો.

પ્રશ્ન : આ વાત પૂર્વે કણ્ણસુહેર્હિ વગેરેમાં કહી જ દીધી છે. શા માટે ફરી ઉપન્યાસ કરો છો ?

ઉત્તર : કારણવિશેષના કથન દ્વારા વિશેષનો બોધ કરાવવા માટે ફરી ઉપન્યાસ કરેલો છે. એજ કહે છે કે શબ્દ વગેરે વિષયો સંબંધી જે પુદ્ગલો છે, તેઓનો પરિણામ અનિત્ય છે. એટલે પરિણામાનિત્યતાથી અનિત્ય એવા એમના પરિણામને જિનવચનના અનુસારે જાણીને તેમાં રાગ ન કરે.

અહીં પુદ્ગલાનાં શબ્દ તો ગાથામાં છે. પરંતુ એ ક્યા પુદ્ગલો લેવા એ લખેલું નથી.

ગાથામાં રહેલા તુ શબ્દથી સમજવું કે એ પુદ્ગલો શબ્દ વગેરે વિષયો સંબંધી લેવા. ગાથામાં રહેલા પરિણામં શબ્દનો અર્થ એ છે કે બીજા પર્યાયની પ્રાપ્તિ કરવી તે. પુદ્ગલોનો આ પર્યાયાન્તરની પ્રાપ્તિ રૂપી પરિણામ અનિત્ય જ છે. કેમકે પરિણામની અનિત્યતા છે...

(આ જ વાત સ્પષ્ટ કરે છે કે)

તે સારા પણ વિષયો ક્ષણવારમાં અમનોજ તરીકે પરિણમે છે. ખરાબ પણ વિષયો સારા તરીકે પરિણમે છે. એટલે રાગ અને દ્વેષનું નિમિત્ત એ પુદ્ગલો સાવ તુચ્છ છે. માટે જ રાગદ્વેષ ન કરવા જોઈએ. (કળ્ણસુહેર્હિ માં રાગદ્વેષનુ નિમિત્ત કોણ ? એ દર્શાવેલું નહિ. જ્યારે અહીં જે દર્શાવ્યું કે એ રાગદ્વેષના કારણતુચ્છ વિષયપુદ્ગલો છે. આમ કારણના કથનદ્વારા અહીં વિશેષતા દર્શાવાઈ છે.)

एतदेव स्पष्टयन्नाह-

पोग्गलाणं परीणामं, तेसिं नच्चा जहा तथा । विणीअतण्हो विहरे, सीईभूएण
अप्पणा ॥६०॥

આ જ વાતને સ્પષ્ટ કરતાં કહે છે કે

ગા.૬૦ તે પુદ્ગલોનાં યથા પરિણામને તથા જાણીને વિનીતતૃષ્ણાવાળો શીતીભૂતઆત્માવડે વિચરે.

'પોગ્ગલાણં'તિ સૂત્રં, 'પુદ્ગલાનાં' શબ્દાદિવિષયાન્તર્ગતાનાં 'પરિણામમ્' ઉક્તલક્ષણં તેષાં 'જ્ઞાત્વા' વિજ્ઞાય યથા મનોજ્ઞેતરરૂપતયા ભવન્તિ તથા જ્ઞાત્વા 'વિનીતતૃષ્ણાઃ' અપેતાભિલાષઃ શબ્દાદિષુ વિહરેત્ 'શીતીભૂતેન' ક્રોધાદ્યગ્ન્યુપગમાત્પ્રશાન્તેનાત્મનેતિ સૂત્રાર્થઃ ॥૬૦॥

ટીકાર્થ : શબ્દાદિ પુદ્ગલોનો જે રીતનો પરિણામ છે કે તે મનોજ્ઞ અને અમનોજ્ઞ રૂપે પરિણમે છે, તેને તે રીતે જાણીને શબ્દાદિમાં અભિલાષરહિતબનેલો સાધુ ક્રોધાદિ અગ્નિના વિનાશથી પ્રશાન્ત બનેલા આત્માવડે વિચરે. (એટલે કે એવો બનીને વિચરે.)

किं च -

जाइ सब्दाइ निक्खंतो, परिआयट्ठाणमुत्तमं । तमेव अणुपालिज्जा, गुणे

આચરિઅસંમણ ॥૬૧॥

ગા.૬૧ જે શ્રદ્ધાથી નીકળેલો ઉત્તમ પર્યાયસ્થાનને (પામ્યો), આચાર્યસંમત ગુણોમાં તે શ્રદ્ધાનું અનુપાલન કર.

'જાઈ'તિ સૂત્રં, યયા 'શ્રદ્ધયા પ્રધાનગુણસ્વીકરણરૂપયા નિષ્ક્રાન્તોઽવિરતિ-જમ્બાલાત્ 'પર્યાયસ્થાનં' પ્રવ્રજ્યારૂપમ્ 'ઉત્તમં' પ્રધાનં પ્રાપ્ત ઇત્યર્થઃ, તામેવ શ્રદ્ધામપ્રતિ-પતિતતયા પ્રવર્દ્ધમાનામનુપાલયેદ્યત્નેન, ક્ક ઇત્યાહ - 'ગુણેષુ' મૂલગુણાદિલક્ષણેષુ, 'આચાર્યસંમતેષુ' તીર્થકરાદિબહુમતેષુ, અન્યે તુ શ્રદ્ધાવિશેષણમેતદિતિ વ્યાચક્ષતે, તામેવ શ્રદ્ધામનુપાલયેદ્દુણેષુ, કિંમૂતામ્ ? -આચાર્યસંમતાં, ન તુ સ્વાગ્રહકલઙ્કિતામિતિ સૂત્રાર્થઃ ॥૬૧॥

ટીકાર્થ પ્રધાનગુણોનો = પાંચ મહાવ્રતાદિનો સ્વીકાર કરવારૂપ જે શ્રદ્ધાથી અવિરતિરૂપ કાદવમાંથી નીકળ્યો અને દીક્ષા રૂપ ઉત્તમસ્થાનને પામ્યો (પ્રાપ્તઃ બહારથી લીધું છે.) અપ્રતિપતિત હોવાથી વર્ધમાન = વધતી (અર્થાત્ વધે નહિ, તો પણ ઘટે નહીં તેથી વર્ધમાન) એવી તે જ શ્રદ્ધાનું પત્નથી પાલન કર.

પ્રશ્ન આ શ્રદ્ધા શેમાં છે ?

ઉત્તર : તીર્થકરાદિને સંમત એવા મૂલગુણાદિ રૂપ ગુણોમાં આ શ્રદ્ધાને પાળવાની છે.

બીજાઓ વળી "આચરિઅસંમણ" પદ આ શ્રદ્ધાનું વિશેષણ છે" એમ કહે છે. તેઓ આ પ્રમાણે અર્થ કરે છે કે તે જ શ્રદ્ધાને ગુણોને વિશે પાળવી = જાળવવી.

એ શ્રદ્ધા કેવી ? એ કહે છે કે આચાર્યને સંમત એવી એ શ્રદ્ધા હોવી જોઈએ. પોતાના આગ્રહથી કલંકિત થયેલી શ્રદ્ધા ન હોવી જોઈએ.

(અપ્રતિપતિતયા ના બે અર્થ સંભવે છે. એ શ્રદ્ધા નહિ પડેલી હોવા રૂપે વર્ધમાન... એટલે કે શ્રદ્ધાનું પડી ન જવું એ જ એની વર્ધમાનતા સમજવાની. જ્યારે બીજો અર્થ-શ્રદ્ધા નહિ પડેલી હોવાથી વર્ધમાન... એટલે કે એ પડી નથી ગઈ અને માટે પૂર્વ કરતા વધતી વધતી જ છે...)

આચારપ્રણિધિફલમાહ-

તવં ચિમં સંજમજોગયં ચ, સજ્ઞાયજોગં ચ સયા અહિદ્વણ ।

સુરે વ સેણાઈ સમત્તમાઝહે, અલમપ્પણો હોઈ અલં પરેસિં ॥૬૨॥

આચારપ્રણિપિનાં ફલને કહે છે.

ગા.૬૨ આ તપ, સંયમયોગ, સ્વાધ્યાયયોગનો સદા અધિષ્ઠાતા પોતાના માટે સમર્થ અને બીજાઓ માટે સમર્થ બને છે. જેમ સમસ્તશસ્ત્રોવાળો સેનાથી યુક્ત શૂરવીર...

'તવં ચિમં'ત્તિ સૂત્રં, તપશ્ચેદમ્-અનશનાદિરૂપં સાધુલોકપ્રતીતં 'સંયમયોગં' ચ' પૃથિવ્યાદિવિષયં સંયમવ્યાપારં ચ 'સ્વાધ્યાયયોગં' ચ' વાચનાદિવ્યાપારં 'સદા' સર્વકાલમ્ 'અધિષ્ઠાતા' તપઃપ્રભૃતીનાં કર્તેત્યર્થઃ, ઇહ ચ તપોઽભિધાનાત્તદ્ગ્રહણેઽપિ સ્વાધ્યાયયોગસ્ય પ્રાધાન્યઘ્યાપનાર્થં ભેદેનાભિધાનમિતિ । 'સ' એવંભૂતઃ 'શૂર ઇવ' વિક્રાન્તભટ ઇવ 'સેનયા' ચતુરંગ્નરૂપયા ઇન્દ્રિયકષાયાદિરૂપયા નિરુદ્ધઃ સન્ 'સમાપ્તાયુધઃ' સંપૂર્ણતપઃપ્રભૃતિખડ્ગાદ્યાયુધઃ 'અલમ્' અત્યર્થમાત્મનો ભવતિ સંરક્ષણાય અલં ચ પરેષાં નિરાકરણાયેતિ સૂત્રાર્થઃ ॥૬૨॥

ટીકાર્થ : આ તપ - અનશનાદિરૂપ સાધુલોકમાં પ્રતીત...

સંયમયોગ - પૃથ્વીદિસંબંધી સંયમવ્યાપાર...

સ્વાધ્યાયયોગ - વાચનાદિ વ્યાપાર. સાધુ આ બધાનો અધિષ્ઠાતા = કર્તા હોય. અહીં તપનાં કથન દ્વારા સ્વાધ્યાયનું ગ્રહણ થઈ જાય છે. છતાં પણ સ્વાધ્યાય યોગની પ્રધાનતાને બતાવવા માટે એનું ભેદથી કથન કરેલું છે.

જેમ શૂરવીર = વિક્રાન્ત સૈનિક ચતુરંગી સેનાથી રુંધાયેલો હોય પણ બધા આયુધોવાળો હોય તે પોતાના સંરક્ષણમાટે અને બીજાઓના નિરાકરણને માટે સમર્થ બને છે. તેમ આ સાધુ ઈન્દ્રિય, કષાયાદિ સેનાથી રુંધાયેલો પણસંપૂર્ણ તપ વગેરે તલવારાદિ શસ્ત્રોવાળો હોય તો એ પોતાના સંરક્ષણને માટે અને ઈન્દ્રિયાદિના નિરાકરણને માટે અત્યંતસમર્થ બને છે.

(આશય એ છે કે

સાધુ = શૂરવીરસૈનિક. ઈન્દ્રિયો, કષાયો = ચતુરંગિણી શત્રુસેના.

તપ, સ્વાધ્યાયાદિ = શસ્ત્રો.

સાધુ સ્વનું રક્ષણ, શત્રુઓનું નિરાકરણ કરે. જેમ શૂરવીર કરે...)

एतदेव स्पष्टयन्नाह -

सज्झायसज्झाणरयस्स ताइणो, अपावभावस्स तवे रयस्स ।

विसुज्झई जंसि मलं पुरेकडं, समीरिअं रुपमलं व जोइणा ॥६३॥

આ જ વાત સ્પષ્ટ કરે છે.

ગા.૬૩ સ્વાધ્યાય, સદ્ધ્યાનમાં રત, ગ્રાપી, અપાપભાવવાળા, તપમાં રત તે સાધુને પૂર્વે કરેલો જે મલ, તે વિશુદ્ધ થાય છે. જેમ જ્યોતિથી પ્રેરાયેલો રૂપાનો મલ...

'સજ્ઞાયત્તિ સૂત્રં, સ્વાધ્યાય એવ સદ્ધ્યાનં સ્વાધ્યાયસદ્ધ્યાનં તત્ર રતસ્ય - સક્તસ્ય 'ત્રાતુઃ' સ્વપરોભયત્રાણશીલસ્ય 'અપાપભાવસ્ય' લબ્ધ્યાદ્યપેક્ષારહિતતયા શુદ્ધચિત્તસ્ય 'તપસિ' અનશનાદૌ યથાશક્તિ રતસ્ય 'વિશુદ્ધયતે' અપૈતિ યદ્ 'અસ્ય' સાધોઃ 'મલં' કર્મમલં 'પુરાકૃતં' જન્માન્તરોપાત્તં, દૃષ્ટાન્તમાહ-'સમીરિતં' પ્રેરિતં રૂપ્યમલમિવ 'જ્યોતિષા' અગ્નિનેતિ સૂત્રાર્થઃ ॥૬૩॥

ટીકાર્થ : સ્વાધ્યાય એ જ સદ્ધ્યાન, તેમાં લીન તથા સ્વ અને પર બંનેનું રક્ષણ કરવાના સ્વભાવવાળો, લબ્ધિ વગેરેની અપેક્ષા વિનાનો હોવાથી શુદ્ધ ચિત્તવાળો, અનશનાદિમાં શક્તિ પ્રમાણે લીન સાધુને જે બીજા જન્મોમાં કરેલો કર્મમેલ છે, તે દૂર થાય છે.

દષ્ટાન્ત કહે છે કે અગ્નિવડે પ્રેરાયેલો એવો રૂપાનો મલ જેમ દૂર થાય...

તતઃ-

સે તારિસે દુઃખસહે જિઙ્ઙદિએ, સુણેણ જુત્તે અમમે અકિંચણે ।

વિરાયઈ કમ્મઘણંમિ અવગાએ, કસિણબ્ભપુટાવગમે વ ચંદિમિ ॥૬૪॥

ત્તિ બેમિ ॥ આયારપણિહી ણામ અજ્ઞયણં સમત્તં ૮॥

ત્યારબાદ

ગા.૬૪ તે તાદેશ, દુઃખસહ, જિતેન્દ્રિય, શ્રુતથી યુક્ત, અમમ, અકિંચન સાધુ સંપૂર્ણ વાદળોના સમૂહનો અપગમ થયે છતેં ચંદ્ર જેમ, તેમ કર્મઘન અપગત થયે છતેં શોભે છે.

'સે તારિસે'ત્તિ સૂત્રં, 'સ તાદુશઃ' અનન્તરોદિતગુણયુક્તઃ સાધુઃ 'દુઃખસહઃ' પરીષહજેતા 'જિતેન્દ્રિયઃ' પરાજિતશ્રોત્રેન્દ્રિયાદિઃ 'શ્રુતેન યુક્તો' વિદ્યાવાનિત્યર્થઃ 'અમમઃ' સર્વત્ર મમત્વરહિતઃ 'અકિંચનો' દ્રવ્યભાવકિંચનરહિતઃ 'વિરાજતે' શોભતે, 'કર્મઘને' જ્ઞાનાવરણીયાદિકર્મમેઘે અપગતે સતિ, નિદર્શનમાહ-'કૃત્સ્નામ્નપુટાપગમ ઇવ ચન્દ્રમા ઇતિ' યથા કૃતસ્ત્રે કૃષ્ણો વા અમ્નપુટે અપગતે સતિ ચન્દ્રો વિરાજતે શરદિ તદ્વદસાવપેતકર્મઘનઃ સમાસાદિતકેવલાલોકો વિરાજત ઇતિ સૂત્રાર્થઃ ॥૬૪॥ બ્રવીમીતિ પૂર્વવત્, ઉક્તોઽનુગમઃ,

સામ્પ્રતં નયાઃ, તે ચ પૂર્વવદેવ । વ્યાખ્યાતમાચારપ્રણિધ્યધ્યયનમ્ ॥૮॥

ટીકાર્થ : અનંતર જણાવેલા ગુણોથી યુક્ત, પરીષદનો જીતનાર, શ્રોત્રેન્દ્રિયાદિનો પરાજય કરી ચૂકેલો, વિદ્યાવાન, સર્વપદાર્થોમાં મમત્વવિનાનો, દ્રવ્ય અને ભાવ ક્રિયન=કંઈપણ વસ્તુવિનાનો. સાધુ જ્ઞાનાવરણીયાદિ કર્મો રૂપી વાદળ દૂર થયે છતેં શોભે છે.

એમાં દેખાન્ત કહે છે કે

જેમ સંપૂર્ણ વાદળનું પડ કે કાળા વાદળનું પડ દૂર થાય એટલે શરદઋતુમાં ચંદ્ર શોભે. તેની જેમ આ દૂર થયેલા કર્મવાદળવાળો પ્રાપ્ત કરાયેલા કેવલજ્ઞાનપ્રકાશવાળો સાધુ શોભે છે.

બ્રવીમિ શબ્દ પૂર્વની જેમ.

અનુગમ કહેવાયો.

હવે નયો...

તે પૂર્વની જેમ જ.

इति श्रीहरिभद्रसूरिविरचितायां दशवैकालिकबृहद्वृत्तावष्टमाध्ययनम् संपूर्णम् ॥८॥

આચારપ્રણિધિ અધ્યયન વ્યાખ્યાન કરાયું.

विनयसमाधि

नवम अध्ययन

अनुयोगद्वार

उपक्रम निक्षेप अनुगम नय

नामनिष्पन्ननिक्षेप

'विनय समाधि' इति द्विपदं नाम

नाम स्थापना द्रव्य भाव (पांच प्रकार)

तिनिश वृक्ष, सुवर्ण विगैरे ने तेते रूपे घडी हाकाय भाटे ते द्रव्य विनय	लोकोपचार अभ्युत्थान, अंजली, आसनदान, अतिथिपूजा, वेवता पूजा.	अर्पणनिमित्त अभ्यासवृत्ति, छन्दोनुवर्तन, देश-कालदान, अभ्युत्थान, अंजली, आसनदान.	काम हेतु जे रीते अर्पणनिमित्त अभ्यासवृत्ति विगैरे छे ते ज रीते काम गारे द्वैयादि पाले रहेतुं विगैरे.
---	---	--	---

अर्थ ची विनित्त

मौल्य विनय (पांच प्रकार)

स्वस्तिना अथ भौकरादि
जे विनय करे ते.

दर्शन	नाम	चारित्र्य	तप	आचारिक (३ प्रकार)	अनागतन
पितृस्वरउडं जे रीते जे भावो सर्व द्रव्योना कहेला छे ते भावो ते रीते अर्द्धाणी माने ते दर्शन विनय.	जाल री.वे. .. नुं मुखप कदे, ताम घो कवच्य करे, जामो नवा कर्म न बांधे जुला दूर हे तेछेरे जाल विनय	आठ प्रकार ना संचित कमेने रिक्त को प्रयत्न करतो आत्मा... अने नया कर्म न कचे पारे चारित्र्य विनय	अपाने दूर को अने स्वर्ग प्रीहने प्राप्त को ते तप द्विप	प्रतिरूपयोग्यापय (३ प्रकारे) (३२ प्रकारे) कायिक वाचिक मानस १. अभ्युत्थान १. दित १. अनुयाय २. अंजली २. मित २. अनुकूल ३. आसनदान ३. अपुरुष ३. कुशल ४. अग्निग्राह ४. अनुविविचिन ४. कुशल ५. कृतिर्कर्म ५. भाषी ५. मननी ६. शून्यपण ६. उदीरण ७. अनुग्रहण ७. संस्थापन	१. तीर्थकर २. सिद्ध ३. कुल ४. गण ५. संघ ६. क्रिया ७. धर्म ८. ज्ञानी ९. ज्ञानी १०. आचार्य ११. स्थविर १२. इपाच्छाप १३. ज्ञानी

★ समाधि निक्षेप

नाम स्थापना द्रव्य भाव (सगन्त)

जे द्रव्य ची समाधि मले ते द्रव्य समाधि
जेम- निफला ची कब्रिगृह न पाय
तेम- चीर अने गोल विगैरे ची
अन्य उपाय पाय

दर्शन नाम चारित्र्य तप

आतरे ने चार ची मुपायः
१. अनवाहन २. आस्ति रबहुम
३. वर्ण कीर्तन

॥ અથ નવમં વિનયસમાધિનામાધ્યયનં પ્રારભ્યતે ॥

॥ પ્રથમોદ્દેશકઃ ॥

અધુના વિનયસમાધ્યાખ્યમારભ્યતે, અસ્ય ચાયમભિસંબન્ધઃ-ઙહાનન્તરાધ્યયને નિરવઘં વચ આચારે પ્રણિહિતસ્ય ભવતીતિ તત્ર યત્નવતા ભવિતવ્યમિત્યેતદુક્તમ્, ઙહ ત્વાચારપ્રણિહિતો યથોચિતવિનયસંપન્ન એવ ભવતીત્યેતદુચ્યતે, ઉક્તં ચ-“આચારપણિહાણંમિ, સે સમ્મં વઙ્ઙું બુહે । ણાણાદીણ વિણીએ જે, મોક્ષવઙ્ઙા નિવ્વિગિચ્છએ ॥૧॥” ઙત્યનેનાભિસંબન્ધે-નાયાતમિદમધ્યયનમ્, અસ્ય ચાનુયોગદ્વારોપન્યાસઃ પૂર્વવત્તાવઘાવન્નામનિષ્પન્નો નિક્ષેપઃ, તત્ર ચ વિનયસમાધિરિતિ દ્વિપદં નામ, તન્નિક્ષેપાયાહ-
વિણયસસ સમાહીએ નિક્ષેવો હોઙ્ઙ દોળ્હવિ ચઙ્ઙકો ।
દવ્વવિણયંમિ તિણિસો સુવણ્ણમિચ્ચેવમાઙ્ઙિણિ ॥૩૦૧॥

વિનયસમાધિનામક નવમું અધ્યયન

પ્રથમ ઉદ્દેશો

હવે વિનયસમાધિ નામનું અધ્યયન શરુ કરાય છે.

આનો આ સંબંધ છે.

અહીં અનંતર અધ્યયનમાં એ કહ્યું કે “નિરવઘ વચન આચારમાં પ્રણિધાનવાળાને હોય” આ અધ્યયનમાં એ કહેવાય છે કે “આચારમાં પ્રણિધાનવાળો યથોચિતવિનયસંપન્ન જ હોય.” (વિનયવાળો જ આચારમાં પ્રણિધાનવાળો બની શકે...)

કહ્યું છે કે “તે બુધ આચારપ્રણિધાનમાં સમ્યક વર્તે છે. મોક્ષ માટે નિર્વિચિકિત્સક જે જ્ઞાનાદિમાં વિનયવાળો છે.” (ધર્મના ફળની શંકા એ વિચિકિત્સા છે. આ ધર્મથી મને મોક્ષફળ મળશે જ એવા નિશ્ચયવાળો જીવ મોક્ષ માટે નિર્વિચિકિત્સક કહેવાશે.)

આ સંબંધથી આવેલું આ અધ્યયન છે. આના અનુયોગદ્વારોનો ઉપન્યાસ પૂર્વની જેમ ત્યાં સુધી જ જાણવો યાવત્ નામનિષ્પન્ન નિક્ષેપ આવે. તેમાં ‘વિનયસમાધિ’ એમ બેપદવાળું નામ છે. તેના નિક્ષેપાને માટે કહે છે કે

નિ.૩૦૯ વિનય અને સમાધિ બંનેનાં ચાર નિક્ષેપા છે. દ્રવ્યવિનયમાં તિનિશ, સુવર્ણ વગેરે.

વ્યાખ્યા-‘વિનયસ્ય’ પ્રસિદ્ધતત્ત્વસ્ય ‘સમાધેશ્ચ’ પ્રસિદ્ધતત્ત્વસ્યૈવ નિક્ષેપો-ન્યાસો ભવતિ દ્વયોરપિ ચતુષ્કો નામાદિભેદાત્, તત્ર નામસ્થાપને ક્ષુણ્ણત્વાદનાદૃત્ય દ્રવ્યવિનયમાહ- દ્રવ્યવિનયે જ્ઞશરીરભવ્યશરીરવ્યતિરિક્તે ‘તિનિશો’ વૃક્ષવિશેષ ઉદાહરણં, સ રથાદ્ગાદિષુ યત્ર યત્ર યથા યથા વિનીયતે તત્ર તત્ર તથા તથા પરિણમતિ, યોગ્યત્વાદિતિ । તથા સુવર્ણમિત્યાદીનિ કટકકુણ્ડલાદિપ્રકારેણ વિનયનાદ્ દ્રવ્યાણિ દ્રવ્યવિનયઃ, આદિશબ્દાત્તદ્યોગ્યરૂપ્યાદિપરિગ્રહ ઇતિ ગાથાર્થઃ ॥

ટીકાર્થ : વિનયનું તત્ત્વ પ્રસિદ્ધ છે, સમાધિનું તત્ત્વ = સ્વરૂપ પણ પ્રસિદ્ધ જ છે. એ બંનેનો નામાદિ ભેદથી ચતુષ્કનિક્ષેપ થાય છે. તેમાં નામસ્થાપના ક્ષુણ્ણ હોવાથી એનો અનાદરકરીને દ્રવ્યવિનયને કહે છે કે દ્રવ્યવિનયમાં જ્ઞશરીરભવ્યશરીરવ્યતિરિક્ત ભેદમાં તિનિશ નામનું એકવૃક્ષ દેખાન્ત છે. તે રથના અંગ = ચક્ર વગેરેમાં જ્યાં જ્યાં જે રીતે વાળો, ત્યાં ત્યાં તે રીતે પરિણમે છે, કેમકે તે યોગ્ય છે.

તથા સુવર્ણવગેરે પણ કુંડું, કુંડલવગેરે પ્રકારે વળી જતાં હોવાથી = બની જતાં હોવાથી એ દ્રવ્યો દ્રવ્યવિનય ગણાય. આદિ શબ્દથી તે તે યોગ્ય રૂપવગેરેનો પરિગ્રહ કરવો.

(વિનયનો અર્થ નમવું, વાળવું, પરિણમવું... વગેરે ભાવાર્થો સમજવા...)

સામ્પ્રતં ભાવવિનયમાહ-

લોગોવયારવિણઓ અત્થનિમિત્તં ચ કામહેડં ચ । ભયવિણય મુક્ષવિણઓ વિણઓ ખલુ પંચહા હોઙ્ ॥૩૧૦॥

હવે ભાવવિનયને કહે છે.

નિ.૩૧૦ (૧) લોકોપચારવિનય (૨) અર્થનિમિત્ત (૩) કામહેતુ (૪) ભયવિનય (૫) મોક્ષવિનય. આમ વિનય પાંચપ્રકારે છે.

વ્યાખ્યા-લોકોપચારવિનયો લોકપ્રતિપત્તિફલઃ ‘અર્થનિમિત્તં ચ’ અર્થપ્રાપ્ત્યર્થં ચ ‘કામહેતુશ્ચ’ કામનિમિત્તશ્ચ તથા ‘ભયવિનયો’ ભયનિમિત્તો ‘મોક્ષવિનયો’ મોક્ષનિમિત્તઃ, એવમુપાધિભેદાદ્વિનયઃ ખલુ ‘પચ્છધા’ પચ્છપ્રકારો ભવતીતિ ગાથાસમાસાર્થઃ ॥

ટીકાર્થ : (૧) લોકોપચારવિનય લોકની પ્રતિપત્તિ રૂપી ફલવાળો છે. (લોકને અનુસરવું, લોકની વિરુદ્ધ ન વર્તવું આ બધામાં લોકોની પ્રતિપત્તિ = સ્વીકાર = આદર

ધાય છે. અથવા તો આ વિનય કરનારને લોકો સ્વીકારે છે..) (૨) અર્થની, ધનની પ્રાપ્તિ માટે વિનય (૩) કામને માટે વિનય (૪) ભયનાં નિમિત્તથી વિનય (૫) મોક્ષ નિમિત્તથી વિનય.

આમ લોકોપચાર, અર્થ, કામાદિ ઉપાધિના ભેદથી વિનય પાંચપ્રકારનો છે. (એક જ સ્ફટિક પાછળ રહેલા કાળા-ધોળા-પીળા વસ્ત્રથી કાળું, ધોળું, પીળું લાગે. વસ્ત્રો ઉપાધિ છે, એના કારણે સ્ફટિક પણ કાળું... વગેરે બને છે. એમ અહીં સમજવું.)

આ રીતે ગાથાનો સમાસથી અર્થ કહ્યો.

વ્યાસાર્થાભિધિત્સયા તુ લોકોપચારવિનયમાહ—

અભ્યુદ્ઘાણં અંજલિ આસનદાણં અતિહિપૂઆ ય । લોગોવચારવિણઓ દેવયપૂઆ ય વિહવેણં

॥૩૧૧॥

વ્યાસથી = વિસ્તારથી અર્થને કહેવાની ઈચ્છાથી હવે લોકોપચારવિનય કહે છે.

નિ.૩૧૧ અભ્યુત્થાન, અંજલિ, આસનદાન, અતિથિપૂજા, વૈભવથી દેવપૂજા લોકોપચારવિનય છે.

'અભ્યુત્થાનં' તદુચિતસ્યાગતસ્યાભિમુખમુત્થાનમ્ 'અંજલિઃ' વિજ્ઞાપનાદૌ, આસનદાનં ચ ગૃહાગતસ્ય પ્રાયેણ, અતિથિપૂજા ચાહારાદિદાનેન 'એષ' ઇત્યંભૂતો લોકોપચારવિનયઃ, દેવતાપૂજા ચ યથાભક્તિ બલ્યાદ્યુપચારરૂપા 'વિભવેને'તિ યથાવિભવં વિભવોચિતેતિ ગાથાર્થઃ ॥

ટીકાર્થ : (૧) અભ્યુત્થાનને માટે ઉચિત જન આવેલો હોય, તો તેની અભિમુખ ઉભા થવું એ અભ્યુત્થાન.

(૨) વિજ્ઞાપન = જણાવવું, વિનંતિ કરવી વગેરેમાં હાથ જોડવા એ અંજલિ.

(૩) પ્રાયઃ કરીને ઘરે આવેલાને આસન આપવું. તે આસનદાન.

(૪) આહારાદિના દાનથી અતિથિપૂજા.

(૫) ભક્તિ પ્રમાણે બલી વગેરેની ઉપચાર = પૂજા એ દેવતાપૂજા. એ વૈભવને ઉચિત રીતે કરવી. (દેવતા એટલે લૌકિક દેવાદિ) આ લોકોપચાર વિનય છે.

ઉક્તો લોકોપચારવિનયઃ, અર્થવિનયમાહ—

અભ્યાસવિત્તિહંદાણુવત્તણં દેસકાલદાણં ચ । અભ્યુદ્ઘાણં અંજલિઆસનદાણં ચ અત્યકર્ણ

॥૩૧૨॥

લોકોપચાર વિનય કહેવાયો. હવે અર્થવિનયને કહે છે.

નિ.૩૧૨ અર્થ માટે અભ્યાસવૃત્તિ, છંદ-અનુવર્તન, દેશકાલદાન, અભ્યુત્થાન, અંજલિ, આસનદાન (એ અર્થવિનય છે.)

'અભ્યાસવૃત્તિ:' નરેન્દ્રાદીનાં સમીપાવસ્થાનં 'છન્દોઽનુવર્તનમ્' અભિપ્રાયારાધનં 'દેશકાલદાનં ચ' કટકાદૌ વિશિષ્ટનૃપતે: પ્રસ્તાવદાનં, તથાઽભ્યુત્થાનમઙ્ગલિરાસનદાનં ચ નરેન્દ્રાદીનામેવ કુર્વન્તિ 'અર્થકૃતે' અર્થાર્થમિતિ ગાથાર્થઃ ॥

ટીકાર્થ : (૧) રાજા વગેરેની પાસે રહેવું એ અભ્યાસવૃત્તિ.

(૨) રાજા વગેરેના અભિપ્રાયની = ઈચ્છાની આરાધના કરવી = પૂર્તિ કરવી એ છંદ-અનુવર્તન.

(૩) યુદ્ધ વગેરેમાં વિશિષ્ટરાજાને પ્રસ્તાવ = અવસર આપવો. ("અત્યારે યુદ્ધ કરશો તો ઘણો લાભ થશે..." એમ વિશિષ્ટ રાજાને પુષ્કળ લાભદાયક યુદ્ધનો અવસર આપવો.)

તથા રાજા વગેરેનું જ (૪) અભ્યુત્થાન (૫) અંજલિ (૬) આસનદાન કરે. આ બધું ધનને માટે કરે તો એ અર્થવિનય.

ઉક્તોઽર્થવિનયઃ, કામાદિવિનયમાહ—

એમેવ કામવિનયો ભવેત્તે અને અવ્વમાણુપુલ્લીએ । મોક્ષમિવિ પંચવિહો પરુવણા તસ્સિમા હોઈ ॥૩૧૩॥

અર્થવિનય કહેવાયો.

હવે કામાદિવિનય કહે છે.

નિ.૩૧૩ એજ પ્રમાણે ક્રમશઃ કામવિનય અને ભયમાં વિનય જાણવો. મોક્ષમાં પણ પાંચપ્રકારે છે. તેની પ્ર૩પણા આ છે.

'એવમેવ' યથાઽર્થવિનય ઉક્તોઽભ્યાસવૃત્ત્યાદિઃ તથા કામવિનયઃ 'ભયે ચે'તિ ભયવિનયશ્ચ 'જ્ઞાતવ્યો' વિજ્ઞેયઃ 'આનુપૂર્વ્યા' પરિપાટ્યા, તથાહિ—કામિનો વેશ્યાદીનાં કામાર્થમેવાભ્યાસવૃત્ત્યાદિ યથાક્રમં સર્વં કુર્વન્તિ પ્રેષ્યાશ્ચ ભયેન સ્વામિનામિતિ, ઉક્તૌ કામભયવિનયૌ, મોક્ષવિનયમાહ—'મોક્ષેઽપિ' મોક્ષવિષયો વિનયઃ 'પઙ્ગવિધઃ' પઙ્ગપ્રકારઃ

'પ્રરૂપણા' નિરૂપણા તસ્યૈષા ભવતિ વક્ષ્યમાણેતિ ગાથાર્થઃ ॥

ટીકાર્થ : જે રીતે અભ્યાસવૃત્તિવગેરે અર્થવિનય કહેવાયો, તે રીતે કામવિનય અને ભયવિનય ક્રમશઃ જાણવો. તે આ પ્રમાણે - કામી માણસો કામને માટે જ વેશ્યાદિની નજીકમાં રહેવું વગેરે ક્રમશઃ બધું જ કરે છે. અને નોકરો સ્વામીના ભયથી અભ્યાસવૃત્તિ વગેરે કરે છે.

દંસનનાણચરિત્તે તવે અ તહ ઓવયારિએ ચેવ । એસો અ મોક્ષવિણઓ પંચવિહો હોઈ નાયવ્વો
॥૩૧૪॥

કામવિનય અને ભયવિનય કહેવાઈ ગયા.

મોક્ષસંબંધી વિનય પાંચપ્રકારનો છે. તેની આ વક્ષ્યમાણ પ્રરૂપણા

નિ.૩૧૪ દર્શન, જ્ઞાન, ચારિત્ર, તપ, ઔપચારિક આ પાંચપ્રકારનો મોક્ષવિનય જાણવો.

વ્યાખ્યા-'દર્શનજ્ઞાનચારિત્રેષુ' દર્શનજ્ઞાનચારિત્રવિષયઃ 'તપસિ ચ' તપોવિષયશ્ચ તથા 'ઔપચારિકશ્ચૈવ' પ્રતિરૂપયોગવ્યાપારશ્ચૈવ, એષ તુ મોક્ષવિનયો-મોક્ષનિમિત્તઃ પચ્ચવિધો ભવતિ જ્ઞાતવ્ય ઇતિ ગાથાસમાસાર્થઃ ॥

ટીકાર્થ : દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રમાં એટલે કે દર્શનસંબંધી, જ્ઞાનસંબંધી, ચારિત્રસંબંધી વિનય તપમાં, તપસંબંધી વિનય અને ઔપચારિક = પ્રતિરૂપ યોગવ્યાપાર.

આ મોક્ષને માટે કરાતો વિનય પાંચપ્રકારનો જાણવો.

વ્યાસાર્થે દર્શનવિનયમાહ-

દવ્વાણ સવ્વભાવા ઉવદ્ધા જે જહા જિણવરેહિ । તે તહ સદ્દહજ નરો દંસનવિણઓ હવઈ તમ્હા
॥૩૧૫॥

આ ગાથાનો સંક્ષેપથી અર્થ કહ્યો. વિસ્તારથી અર્થમાં દર્શનવિનયને કહે છે કે

નિ.૩૧૫ જિનવરોવડે જે રીતે દ્રવ્યોના જે સર્વભાવો ઉપદેશેલા છે. તેને તે પ્રમાણે નર શ્રદ્ધા કરે છે. તેથી તે દર્શનવિનય છે.

'દ્રવ્યાણાં' ધર્માસ્તિકાયાદીનાં 'સર્વભાવાઃ.' સર્વપર્યાયાઃ 'ઉપદિષ્ટાઃ.' કથિતા 'યે' અગુરુલઘ્વાદયો 'યથા' યેન પ્રકારેણ 'જિનવરૈઃ.' તીર્થકરૈઃ 'તાન્' ભાવાન્ 'તથા' તેન

પ્રકારેણ શ્રદ્ધત્તે નરઃ, શ્રદ્ધાધાનશ્ચ કર્મ વિનયતિ યસ્માદ્દર્શનવિનયો ભવતિ તસ્માદ્, દર્શનાદ્વિનયો દર્શનવિનય ઇતિ ગાથાર્થઃ ॥

ટીકાર્થ : જિનેશ્વરોએ ધર્માસ્તિકાયાદિ દ્રવ્યોના બધા પર્યાયો = અગુરુલઘુ વગેરે જે પ્રકારે કહ્યા છે નર = મનુષ્ય તે પર્યાયોની તે પ્રકારે શ્રદ્ધા કરે છે અને શ્રદ્ધા કરતો તે કર્મને દૂર કરે છે. તેથી તે દર્શનવિનય છે. દર્શનથી વિનય = કર્મક્ષય તે દર્શનવિનય...

જ્ઞાનવિનયમાહ—

નાણં સિક્વહ્ નાણં ગુણેઽ નાણેણ કુણ્ઙ કિચ્ચાઈં । નાણી નવં ન બંધઙ નાણવિણીઓ હવઙ તમ્હા ॥૩૧૬॥

જ્ઞાનવિનય કહે છે.

નિ.૩૧૬ જ્ઞાનને શીખે, જ્ઞાનને ગુણે, જ્ઞાનથી કૃત્યો કરે. જ્ઞાની નવું ન બાંધે. તેથી જ્ઞાનવિનીત થાય.

'જ્ઞાનં શિક્ષતિ' અપૂર્વ જ્ઞાનમાદત્તે, 'જ્ઞાનં ગુણયતિ' ગૃહીતં સત્પ્રત્યાવર્તયતિ, જ્ઞાનેન કરોતિ 'કૃત્યાનિ' સંયમકૃત્યાનિ, એવં જ્ઞાની નવં કર્મ ન બદ્ધાતિ પ્રાક્તનં ચ વિનયતિ યસ્માત્ 'જ્ઞાનવિનીતો' જ્ઞાનેનાપનીતકર્મા ભવતિ તસ્માદિતિ ગાથાર્થઃ ॥

ટીકાર્થ : નવું જ્ઞાન શ્રદ્ધ કરે, શ્રદ્ધ કરેલા જ્ઞાનનું પુનરાવર્તન કરે. જ્ઞાનથી સંયમના કાર્યો કરે. આ પ્રમાણે જ્ઞાની નવું કર્મ ન બાંધે અને જુનું કર્મ દૂર કરે. આ રીતે જ્ઞાનથી તે દૂર થયેલા કર્મવાળો બને છે, તેથી તે જ્ઞાનવિનય છે.

ચારિત્રવિનયમાહ—

અટ્ટવિહં કમ્મચયં જમ્હા રિત્તં કરેઙ્ઙ જયમાણો । નવમત્રં ચ ન બંધઙ ચરિત્તવિણઓ હવઙ તમ્હા ॥૩૧૭॥

ચારિત્રવિનય કહે છે.

નિ.૩૧૭ યતના કરતો સાધુ અષ્ટવિધ કર્મચયને રિક્ત કરે છે, બીજા નવા નથી બાંધતો. તેથી ચારિત્રવિનય છે.

'અષ્ટવિધમ્' અષ્ટપ્રકારં 'કર્મચયં' કર્મસંઘાતં પ્રાગ્બદ્ધં યસ્માદ્ 'રિત્તં કરોતિ' તુચ્છતાપાદનેનાપનયતિ 'યતમાનઃ' ક્રિયાયાં યત્નપરઃ તથા નવમન્યં ચ કર્મચયં ન બદ્ધાતિ

યસ્માત્ 'ચારિત્રવિનય' ઇતિ ચારિત્રાદ્વિનયશ્ચારિત્રવિનયઃ ચારિત્રેણ વિનીતકર્મા ભવતિ તસ્માદિતિ ગાથાર્થઃ ॥

ટીકાર્થ : આઠપ્રકારના પૂર્વે બાંધેલા કર્મસમૂહને ક્રિયામાં પલ્નવાળો = ચારિત્રપાલક સાધુ રિક્ત કરે છે. એટલે કે એ કર્મોમાં તુચ્છતા લાવવા દ્વારા દૂર કરે છે. અને નવા કર્મસમૂહને બાંધતો નથી. તેથી તે ચારિત્રવિનય છે. ચારિત્રથી કર્મોનો વિનય = દૂરીકરણ તે ચારિત્રવિનય. એટલે કે ચારિત્રથી દૂર થયેલા કર્મવાળો બને છે.

તપોવિનયમાહ—

અવળેડ તવેણ તમં ઉવળેડ અ સગ્ગમોક્કલમપ્પાણં । તવવિણયનિચ્છયમઈ તવોવિણીઓ હવડ તમ્હા ॥૩૧૮॥

તપવિનયને કહે છે.

નિ.૩૧૮ તપથી તમ:ને દૂર કરે, આત્માને સ્વર્ગ-મોક્ષમાં લઈ જાય. તેથી તપવિનયનિશ્ચયમતિ જીવ તપવિનીત છે.

અપનયતિ તપસા 'તમઃ' અજ્ઞાનમ્ ઉપનયતિ ચ સ્વર્ગં મોક્ષમ્ 'આત્માનં' જીવં તપોવિનયનિશ્ચયમતિઃ, યસ્માદેવંવિધસ્તપોવિનીતો ભવતિ તસ્માદિતિ ગાથાર્થઃ ॥

ટીકાર્થ : તપવિનયમાં નિશ્ચયથી મતિ છે જેની એવો જીવ તપથી અજ્ઞાનને દૂર કરે, જીવને સ્વર્ગ અને મોક્ષમાં લઈ જાય. આમ તપવિનયનિશ્ચયમતિજીવ તપોવિનીત છે.

ઉપચારવિનયમાહ—

અહ ઓવયારિઓ પુણ દુવિહો વિણઓ સમાસઓ હોઇ । પડિરૂવજોગજુંજણ તહ ય અણાસાયણાવિણઓ ॥૩૧૯॥

ઉપચારવિનય કહે છે.

નિ.૩૧૯ ઔપચારિક વિનય સમાસથી દ્વિવિધ છે. પ્રતિરૂપયોગયુંજન અને અનાશાતના વિનય.

અથૌપચારિકઃ પુનર્દ્વિવિધો વિનયઃ સમાસતો ભવતિ, દ્વૈવિધ્યમેવાહ- પ્રતિરૂપયોગયોજનં તથાઽનાશાતનાવિનય ઇતિ ગાથાસમાસાર્થઃ ॥

ટીકાર્થ : (ગાથાર્થવત્ સ્પષ્ટ છે.)

વ્યાસાર્થમાહ—

પઠિરૂવો ખલુ વિણઓ કાઙઅજોૈ ય વાઙ માણસિઓ । અદ્વુ ચઙવ્વિહ દુવિહો પરૂવણા તસ્સિમા હોઙ ॥૩૨૦॥

વ્યાસથી અર્થ કહે છે.

નિ.૩૨૦ પ્રતિરૂપ વિનય આઠ કાયયોગ, ચાર વાગ્યોગ, બે માનસિક છે. તેની આ પ્રરૂપણા છે.

‘પ્રતિરૂપ:’ ઁચિતઃ ખલુ વિનયસ્ત્રિવિધઃ, ‘કાયયોગે ચ વાચિ માનસઃ’ કાયિકો વાચિક્કો માનસશ્ચ, અષ્ટચતુર્વિધદ્વિવિધઃ, કાયિકોઽષ્ટવિધઃ વાચિકશ્ચતુર્વિધઃ માનસો દ્વિવિધઃ । પ્રરૂપણા તસ્ય કાયિકાષ્ટવિધાદેરિયં ભવતિ વક્ષ્યમાણલક્ષણેતિ ગાથાર્થઃ ॥

ટીકાર્થ : પ્રતિરૂપ-ઉચિત. ઉચિતયોગાત્મક વિનય કાયયોગમાં, વાણીમાં અને માનસિક છે એટલે કે કાયિક, વાચિક અને માનસ છે. એ ૮,૪,૨ પ્રકારના છે. કાયિક અષ્ટવિધ છે. વાચિક ચતુર્વિધ છે. માનસિક દ્વિવિધ છે.

આઠપ્રકારનાં કાયિકાદિની પ્રરૂપણા આ વક્ષ્યમાણલક્ષણવાળી જાણવી.

કાયિકમાહ—

અભ્યુદ્ઘાણં અંજલિ આસણદાણં અભિગ્રહ કિર્ઙ અ । સુસ્સૂસણમણુગચ્છણ સંસાહણ કાય અદ્વુવિહો ॥૩૨૧॥

કાયિક- પ્રતિરૂપયોગવિનય કહે છે.

નિ.૩૨૧ અભ્યુત્થાન, અંજલિ, આસનદાન, અભિગ્રહ, કૃતિ, સુશ્રુષા, અનુગમન, સંસાધન અષ્ટવિધ કાયવિનય છે.

અભ્યુત્થાનમર્હસ્ય, અંજલિઃ પ્રશ્નાદૌ, આસનદાનં પીઠકાદ્યુપનયનમ્, અભિગ્રહો ગુરુનિયોગકરણાભિસંધિઃ, ‘કૃતિશ્ચે’તિ કૃતિકર્મ વન્દનમિત્યર્થઃ, ‘શુશ્રુષણં’ વિધિવદદૂરાસન્નતયા સેવનં, ‘અનુગમનમ્’ આગચ્છતઃ પ્રત્યુદ્ગમનં, ‘સંસાધનં ચ’ ગચ્છત્તોઽનુવ્રજનં ચાષ્ટવિધઃ કાયવિનય ઙ્ઙિતિ ગાથાર્થઃ ॥

ટીકાર્થ : (૧) યોગ્ય વ્યક્તિ આવે ત્યારે ઉભા થવું. (૨) પ્રશ્ન પુછવા વગેરે કાર્યોમાં હાથ જોડવા. (૩) પાટપાટલાદિ લાવી આપવા. (૪) ગુરુની આજ્ઞાનું પાલન કરવાનો

વિચાર = નિર્ણય = પ્રતિજ્ઞા. (પ) કૃતિકર્મ = વંદન. (૬) વિધિપૂર્વક દૂર પણ નહિ અને નજીક પણ નહિ એ રીતે બેસીને ગુરુની સેવા કરવી. (૭) ગુર્વાદિ આવતા હોય ત્યારે સામે લેવા જવું. (૮) ગુર્વાદિ જતા હોય ત્યારે પાછળ વળાવવા જવું. આ અષ્ટવિધ કાયવિનય છે.

વાગાદિવિનયમાહ—

‘હિઅમિઅઅફરુસવાઈ અણુવીઈભાસિ વાઈઓ વિણઓ । અકુસલચિત્તનિરોહો કુસલમણઝદીરણા ચૈવ ॥૩૨૨॥

વાણી વગેરેનાં વિનયને બતાવે છે.

નિ.૩૨૨ હિતમિત, અપરુષવાદી, વિચારીને બોલનાર આ વાચિક વિનય છે. અકુશલચિત્તનો નિરોધ અને કુશલ મનની ઉદીરણા.

‘હિતમિતાપરુષવા’ગિતિ હિતવાક્-હિતં વક્તિ પરિણામસુન્દરં, મિતવાગ્-મિતં સ્તોકૈરક્ષરૈઃ, અપરુષવાગપરુષમ્-અનિષ્ટુરં, તથા ‘અનુવિચિન્ત્યભાષી’ સ્વાલોચિતવક્તેતિ વાચિકો વિનયઃ । તથા અકુશલમનોનિરોધઃ આર્તધ્યાનાદિપ્રતિષેધેન, કુશલમનુઝ્ઝદીરણં ચૈવ ધર્મધ્યાનાદિપ્રવૃત્ત્યેતિ માનસ ઇતિ ગાથાર્થઃ ॥

ટીકાર્થ : હિત, પરિણામે સંદુર એવા વચનો બોલે તે હિતવાક્. થોડા અક્ષરો વડે મિત બોલે તે મિતવાક્. અપરુષ = અનિષ્ટુર બોલે તે અનિષ્ટુરવાક. સારી રીતે વિચારાયેલું બોલે તે અનુવિચિન્ત્યભાષી. આ વાચિક વિનય કહ્યો.

તથા આર્તધ્યાનાદિના નિષેધ દ્વારા (ન કરવા દ્વારા) અકુશલમનનો નિરોધ. ધર્મધ્યાનાદિની પ્રવૃત્તિ દ્વારા કુશલમનની ઉદીરણા.

આ બે માનસ વિનય છે.

આહ—કિમર્થમયં પ્રતિરૂપવિનયઃ ?, કસ્ય ચૈષ ઇતિ ?, ઉચ્યતે—

પઢિરૂવો ખલુ વિણઓ પરાણુઅત્તિમઈઓ મુણેઅવ્વો । અપ્પઢિરૂવો વિણઓ નાયવ્વો કેવલીણં તુ ॥૩૨૩॥

પ્રશ્ન : આ પ્રતિરૂપવિનય શા માટે કરવો ? આ કોને હોય ?

નિ.૩૨૩ ઉત્તર પ્રતિરૂપ વિનય પરાણુવૃત્તિમય જાણવો. અપ્રતિરૂપવિનય કેવલીઓને જાણવો.

વ્યાખ્યા-‘પ્રતિરૂપઃ’ ડચિતઃ ઁલુ વિનયઃ ‘પરાનુવૃત્ત્યાત્મકઃ’ તત્તદ્વસ્ત્વપેક્ષયા પ્રાય આત્મવ્યતિરિક્ત-પ્રધાનાનુવૃત્ત્યાત્મકો મન્તવ્યઃ । અયં ચ બાહુલ્યેન છદ્મસ્થાનાં । તથા ‘અપ્રતિરૂપો વિનયઃ’ અપરાનુવૃત્ત્યાત્મકઃ, સ ચ જ્ઞાતવ્યઃ કેવલિનામેવ, તેષાં તેનૈવ પ્રકારેણ કર્મવિનયનાત્, તેષામપીત્વરઃ પ્રતિરૂપોઽજ્ઞાતકેવલભાવાનાં ભવત્યેવેતિ ગાથાર્થઃ ॥

ટીકાર્થઃ પ્રતિરૂપવિનય, ઉચિતવિનય પરની અનુવૃત્તિ રૂપ જાણવો. અર્થાત્ તે તે વસ્તુની અપેક્ષાએ પ્રાયઃ પોતાનાથી જુદા એવા પ્રધાન પુરુષને અનુસરવા રૂપ જાણવો. (તદ્દત્તદ્વસ્તુ = જ્ઞાન-ચારિત્ર વગેરે વસ્તુ. આ વસ્તુની અપેક્ષાએ જે પોતાના કરતા મહાન હોય, તેને અનુસરવા રૂપ આ વિનય છે. તે તે જ્ઞાનાદિ વસ્તુની અપેક્ષાએ પોતાના કરતા હીન પ્રત્યે આ વિનય કરવાનો હોતો નથી...)

આ વિનય મોટાભાગે છદ્મસ્થોને હોય છે. અપ્રતિરૂપ વિનય એટલે કે બીજાને અનુસરવા રૂપ વિનય સિવાયનો વિનય કેવલીઓને જ જાણવો. કેમકે તેઓને તે જ પ્રકારે કર્મનો વિનય થાય છે.

હા ! જ્યાં સુધી એમને કેવલજ્ઞાન થયાની વાત બધાએ જાણી ન હોય, ત્યાં સુધી તેમને પણ થોડોક સમય (ઈત્વરં) પ્રતિરૂપવિનય હોય છે. (આશય એ કે કેવલીઓ ગુર્વાદિનો અભ્યુત્થાનાદિ વિનય ન કરે. પણ કેવલી તરીકે જણાયા ન હોય તો એ પણ કરે...)

ઉપસંહરન્નાહ-

એસો મે પરિકહિઓ વિણઓ પઢિરૂવલક્ષણો તિવિહો । બાવન્નવિહિવિહાણં બેંતિ અણાસાયણાવિણયં ॥૩૨૪॥

ઉપસંહાર કરતાં કહે છે કે -

નિ.૩૨૪ તમને આ ત્રણ પ્રકારનો પ્રતિરૂપવિનય કહેવાયો. અનાશાતનાવિનય પર ભેદવાળો કહે છે.

‘એષઃ’ અનન્તરોદિતો ‘મે’ ભવતાં પરિકથિતો વિનયઃ પ્રતિરૂપલક્ષણઃ ‘ત્રિવિધઃ’ કાયિકાદિઃ ‘દ્વિપચ્છાશદ્વિધિવિધાનમ્’ એતાવત્પ્રભેદમિત્યર્થઃ ‘બ્રુવતે’ અભિદદતિ તીર્થકરા ‘અનાશાતનાવિનયં’ વક્ષ્યમાણમિતિ ગાથાર્થઃ ॥

ટીકાર્થઃ (ગાથાર્થની જેમ સ્પષ્ટ જ છે... તીર્થકરો પર પ્રકારનો અનાશાતનાવિનય

કહે છે...)

एतदेवाह-

तित्थगरसिद्धकुलगणसंघकि(रि)याधम्मनाणनाणीणं । आयरिअथेरओज्जा(य)गणीणं तेरस पयाणि ॥३२५॥

આ જ કહે છે કે -

નિ.૩૨૫ તીર્થકર, સિદ્ધ, કુલ, ગુણ, સંઘ, ક્રિયા, ધર્મ, જ્ઞાન, જ્ઞાની, આચાર્ય, સ્થવિર, ઉપાધ્યાય, ગણીનાં તેર પદો છે.

तीर्थकरसिद्धकुलगणसङ्घक्रियाधर्मज्ञानज्ञानिनां तथा आचार्यस्थविरोपाध्यायगणिनां संबन्धीनि त्रयोदश पदानि, अत्र तीर्थकरसिद्धौ प्रसिद्धौ, कुलं नागेन्द्रकुलादि, गणः कोटिकादिः, सङ्घः प्रतीतः, क्रियाऽस्तिवादरूपा, धर्मः श्रुतधर्मादिः, ज्ञानं मत्यादि, ज्ञानिनस्तद्वन्तः, आचार्यः प्रतीतः, स्थविरः सीदतां स्थिरीकरणहेतुः, उपाध्यायः प्रतीतः, गणाधिपतिर्गणिरिति गाथार्थः ॥

ટીકાર્થ : (૧) તીર્થકર (૨) સિદ્ધ પ્રતીત છે. (૩) કુલ = નાગેન્દ્રકુલાદિ (૪) ગણ = કોટિકાદિ (૫) સંઘ પ્રતીત છે. (૬) ક્રિયા-અસ્તિવાદ (આત્મા છે... વગેરે) (૭) ધર્મ = શ્રુતધર્મ વગેરે. (૮) જ્ઞાન = મતિ વગેરે. (૯) જ્ઞાની = જ્ઞાનવાળાઓ (૧૦) આચાર્ય પ્રતીત છે. (૧૧) સ્થવિર = સીદાતાઓને સ્થિર કરવામાં હેતુ (૧૨) ઉપાધ્યાય પ્રતીત છે. (૧૩) ગણનાં અધિપતિ તે ગણિ.

एतानि त्रयोदश पदानि अनाशातनादिभिश्चतुर्भिर्गुणितानि द्विपञ्चाशद्भवन्तीत्याह-
अणसायणा य भत्ती बहुमाणो तहय वन्नसंजलणा । तित्थगराई तेरस चउगुणा हेंति वावन्ना ॥३२६॥

આ ૧૩ પદો અનાશાતનાદિ ચાર સાથે ગુણો, એટલે પર થાય. એ કહે છે કે નિ.૩૨૬ અનાશાતના, ભક્તિ, બહુમાન, વર્ણમંજૂવલના તીર્થકરોદિ ૧૩, ચાર સાથે ગુણો એટલે પર થાય.

अनाशातना च तीर्थकरादीनां सर्वथा अहीलनेत्यर्थः, तथा भक्तिमन्ष्वेवोचिना-
पचाररूपा, तथा बहुमानस्तेष्वेवान्तरभावप्रतिबन्धरूपः, तथा च वर्णमंज्वलना-

તીર્થકરાદીનામેવ સદ્ભૂતગુણોત્કીર્તના । એવમનેન પ્રકારેણ તીર્થકરાદયસ્ત્રયોદશ ચતુર્ગુણા
અનાશાતનાદ્યુપાધિભેદેન ભવન્તિ દ્વિપચ્છાશબ્દેદા ઇતિ ગાથાર્થઃ ॥

ટીકાર્થ : (૧) અનાશાતના : તીર્થકરાદિની સર્વ પ્રકારે હીલના ન કરવી તે.

(૨) ભક્તિ : તેઓમાં જ ઉચિત ઉપચાર રૂપ.

(૩) બહુમાન : તેઓમાં જ આંતરિક ભાવપ્રતિબંધ = લાગણી = અનુરાગ.

(૪) વર્ણસંજ્વલના : તીર્થકરાદિના જ સદ્ભૂતગુણોની પ્રશંસા.

આમ આ પ્રકારે તીર્થકરાદિ ૧૩ પદો ચાર સાથે ગુણો એટલે અનાશાતનાદિ ઉપાધિ
ભેદથી બાવન ભેદ થાય છે.

ઉક્તો વિનયઃ, સામ્પ્રતં સમાધિરુચ્યતે, તત્રાપિ નામસ્થાપને ક્ષુણ્ણત્વાદનાદૃત્ય
દ્રવ્યાદિસમાધિમાહ—

દવ્વં જેણ વ દવ્વેણ સમાહી આહિઅં ચ જં દવ્વં । ભાવસમાહિ ચઽવ્વિહ દંસણનાણે તવચરિત્તે
॥૩૨૭॥

વિનય કહેવાયો.

હવે સમાધિ કહેવાય છે.

તેમાં પણ નામ-સ્થાપના ક્ષુણ્ણ હોવાથી એનો અનાદર કરીને દ્રવ્યાદિસમાધિ કહે
છે.

નિ.૩૨૭ દ્રવ્ય, જે દ્રવ્યથી સમાધિ કે આહિત જે દ્રવ્ય... ભાવસમાધિ દર્શન, જ્ઞાન,
તપ, ચારિત્રમાં ચતુર્વિધ છે.

વ્યાખ્યા-‘દ્રવ્ય’મિતિ દ્રવ્યમેવ સમાધિઃ દ્રવ્યસમાધિઃ યથા માત્રકમ્ અવિરોધિ વા
ક્ષીરગુડાદિ તથા યેન વા દ્રવ્યેણોપયુક્તેન સમાધિસ્ત્રિફલાદિના તદ્ દ્રવ્યસમાધિરિતિ । તથા
આહિતં વા યદ્દ્રવ્યં સમતાં કરોતિ તુલારોપિતપલશતાદિવત્સ્વસ્થાને તદ્ દ્રવ્યં સમાધિરિતિ ।
ઉક્તો દ્રવ્યસમાધિઃ, ભાવસમાધિમાહ-‘ભાવસમાધિઃ’ પ્રશસ્તભાવાવિરોધલક્ષણશ્ચતુર્વિધઃ,
ચાતુર્વિધ્યમેવાહ-દર્શનજ્ઞાનતપશ્ચારિત્રેષુ । એતદ્વિષયો દર્શનાદીનાં વ્યસ્તાનાં સમસ્તાનાં વા
સર્વથાઽવિરોધ ઇતિ ગાથાર્થઃ ॥

ટીકાર્થ : દ્રવ્ય એ જ સમાધિ તે દ્રવ્યસમાધિ. દા.ત. માત્રક (પાત્રા સાથે રખાતું બીજું
પાત્ર એ અથવા માત્રાદિ માટેનો પ્યાલો એ સમાધિ કહેવાય છે.)

અથવા તો પરસ્પર અવિરોધી એવા દૂધગોળ વગેરે દ્રવ્યો દ્રવ્યસમાધિ છે. તથા ઉપયોગ કરાયેલા જે ત્રિફળાદિ દ્રવ્યો વડે સમાધિ થાય તે દ્રવ્ય દ્રવ્યસમાધિ.

તથા સ્થાપિત કરાયેલું જે દ્રવ્ય સમતાને કરે = સરખાપણું કરે તે દ્રવ્ય દ્રવ્યસમાધિ. જેમકે, તુલામાં = ગ્રાજવામાં આરોપાયેલા ૧૦૦ પલ વગેરે. (એકબાજુ ૧૦૦ પલના વજનનો ગોળાદિ મુકેલો હોય તો ગ્રાજવું એ બાજું નમેલું હોય. વિષમ હોય. હવે બીજી બાજુ ૧૦૦ પલના વજનની વસ્તુ મૂકો તો ગ્રાજવું એકદમ સમ-સમાન થઈ જાય. આમ આ મુકાયેલી વસ્તુ સમતાને કરનારી બની, એટલે એ દ્રવ્ય સમાધિ કહેવાય.)

સ્વસ્થાનમાં તે દ્રવ્ય સમાધિ કહેવાય. (જ્યાં એ દ્રવ્ય સમતાને કરે, એ સ્થાન તેનું સ્વસ્થાન. એ સિવાય ગમે ત્યાં રહેલું, સમતા ન કરતું એ દ્રવ્ય સમાધિ ન કહેવાય.)

દ્રવ્યસમાધિ કહેવાઈ ગઈ.

હવે ભાવસમાધિ કહે છે.

ભાવસમાધિ એટલે પ્રશસ્તભાવો સાથે વિરોધ ન હોવો એ. એ ચાર પ્રકારે છે.

એ ચતુર્વિધતા જ દેખાડે છે કે દર્શન, જ્ઞાન, તપ અને ચારિત્રમાં ભાવસમાધિ છે. એટલે કે દર્શનાદિ સંબંધી ભાવસમાધિ છે. દર્શનાદિ જુદા જુદા હોય કે ભેગા હોય એ બધાનો પરસ્પર સર્વથા અવિરોધ એ ભાવસમાધિ છે.

ઉક્ત: સમાધિઃ, તદભિધાનાત્રામનિષ્પન્નો નિક્ષેપઃ,

સામ્પ્રતં સૂત્રાલાપકનિષ્પન્નસ્યાવસર ઇત્યાદિચર્ચઃ પૂર્વવત્ તાવદ્યાવત્સૂત્રાનુગમે-
જ્ઞસ્ખલિતાદિગુણોપેતં સૂત્રમુચ્ચારણીયં, તચ્ચેદમ્ -

થંભા વ કોહા વ મયપ્પમાયા, ગુરુસ્સગાસે વિણયં ન સિક્ષ્વે ।

સો ચેવ ડ તસ્સ અભૂઈભાવો, ફલં વ કીઅસ્સ વહાય હોઈ ॥૧॥

સમાધિ કહેવાઈ.

તેના કથનથી નામનિષ્પન્ન નિક્ષેપ કહેવાયો.

હવે સૂત્રાલાપકનિષ્પન્નનો અવસર છે... વગેરે ચર્ચા પૂર્વની જેમ ત્યાં સુધી જાણવી, યાવત્ સૂત્રાનુગમમાં અસ્ખલિતાદિગુણોવાળું સૂત્ર ઉચ્ચારવાનું આવે.

તે સૂત્ર આ છે.

ગા. ૧ માનથી, ક્રોધથી માયા કે પ્રમાદથી ગુરુ પાસે વિનય ન શીખે. તેનો તે જ અભૂતિભાવ છે. જેમ કીચકનું ફલ વધને માટે થાય.

'થંભા વ'ત્તિ, અસ્ય વ્યાખ્યા—'સ્તમ્ભાદ્વા' માનાદ્વા જાત્યાદિનિમિત્તાત્ 'ક્રોધાદ્વા' અક્ષાન્તિલક્ષણાત્ 'માયાપ્રમાદા'દિતિ માયાતો-નિકૃતિરૂપાયાઃ પ્રમાદાદ્-નિદ્રાદેઃ સકાશાત્, કિમિત્યાહ—'ગુરોઃ સકાશે' આચાર્યાદિઃ સમીપે 'વિનયમ્' આસેવનાશિક્ષાભેદધિન્નં 'ન શિક્ષતે' નોપાદત્તે, તત્ર સ્તમ્ભાત્કથમહં જાત્યાદિમાન્ જાત્યાદિહીનસકાશે શિક્ષામીતિ, એવં ક્રોધાત્કચિદ્વિતથકરણચોદિતો રોષાદ્વા, માયાતઃ શૂલં મે ક્રિયત ઇત્યાદિવ્યાજેન, પ્રમાદાત્પ્રક્રાન્તોચિતમનવબુદ્ધ્યમાનો નિદ્રાદિવ્યાસઙ્ગેન, સ્તમ્ભાદિક્રમોપન્યાસશ્ચેત્યમેવામીષાં વિનયવિઘ્નહેતુતામાશ્રિત્ય પ્રાધાન્યવ્યાપનાર્થઃ । તદેવં સ્તમ્ભાદિભ્યો ગુરોઃ સકાશે વિનયં ન શિક્ષતે, અન્યે તુ પઠન્તિ-ગુરોઃ સકાશે 'વિનયે ન તિષ્ઠતિ' વિનયે ન વર્તન્તે, વિનયં નાસેવત ઇત્યર્થઃ । ઇહ ચ 'સ એવ તુ' સ્તમ્ભાદિવિનયશિક્ષાવિઘ્નહેતુઃ 'તસ્ય' જડમતેઃ 'અભૂતિભાવ' ઇતિ અભૂતેર્ભાવોઽભૂતિભાવઃ, અસંપદ્ભાવ ઇત્યર્થઃ, કિમિત્યાહ —'વધાય ભવતિ' ગુણલક્ષણભાવપ્રાણવિનાશાય ભવતિ, દૃષ્ટાન્તમાહ—'ફલમિવ કીચકસ્ય' કીચકો-વંશસ્તસ્ય યથા ફલં વધાય ભવતિ, સતિ તસ્મિન્સ્તસ્ય વિનાશાત્, તદ્વદિતિ સૂત્રાર્થઃ ॥૧॥

ટીકાર્થ : જાતિ, કુળાદિ નિમિત્તથી ઉત્પન્ન થયેલા અભિમાનથી કે અક્ષમા સ્વરૂપ ક્રોધથી, કપટથી કે નિદ્રાદિ પ્રમાદથી જે સાધુ આચાર્યાદિ ગુરુની પાસે વિનયને = આસેવનાશિક્ષાના ભેદોથી જુદા જુદા વિનયને ગ્રહણ કરતો નથી...

તેમાં અહંકારથી “હું જાત્યાદિવાળો શી રીતે જાત્યાદિહીનની પાસે શીખું ?

એમ ક્રોધથી આ પ્રમાણે કે કોઈક બાબતમાં સાધુએ ખોટું કર્યું અને ગુરુએ ઠપકો આપેલો હોય તો એ સાધુ ગુરુ પાસે ગ્રહણાદિ શિક્ષા ન લે. અથવા તો બીજા કોઈ કારણસર રોષ થવાથી એ શિક્ષા ન લે.

માયાથી આ પ્રમાણે કે “મને શૂળ થાય છે” એ બહાનાથી શિક્ષા ન લે.

પ્રમાદથી આ પ્રમાણે કે “પ્રસ્તુતમાં ઉચિત શું છે ? એ નહિ જાણતો તે ઉંઘ વગેરેના વ્યાસંગથી (નિદ્રામાં લીનતા દ્વારા) શિક્ષા ન લે.” (અત્યારે મારે ગુરુ પાસે શિક્ષા લેવી ઉચિત છે... એ બધું ન સમજે અને ઉંઘ વગેરેમાં જ મસ્ત રહે...)

અહીં માન, ક્રોધ વગેરે ક્રમનો ઉપન્યાસ આ રીતે જ આ માનાદિની વિનયવિઘ્નહેતુતાને આશ્રયીને પ્રધાનતા બતાવવા માટે કરેલો છે. (માન વિનયમાં વિઘ્નકરનાર સૌથી પ્રધાનકારણ છે. ક્રોધ એના કરતાં નાનું કારણ... એમ નિદ્રા સૌથી ગૌણકારણ...)

આમ આ રીતે સ્તંભાદિના કારણે ગુરુ પાસે સાધુ વિનય ન શીખે.
બીજાઓ આ પ્રમાણે પાઠ માને છે કે “ગુરુ પાસે વિનયમાં ન વર્તે. એટલે કે વિનયને ન સેવે.

અહીં તે જ વિનયશિક્ષામાં વિઘ્નનું કારણભૂત સ્તંભાદિ તે જડમતિવાળાને અભૂતિભાવ છે. ભૂતિ = સંપત્તિ, અભૂતિ = અસંપત્તિ. તેનો ભાવ છે.

પ્રશ્ન : સ્તંભાદિ અસંપતિભાવરૂપ શા માટે ?

ઉત્તર કેમકે સ્તંભાદિકષાયો ગુણરૂપી ભાવપ્રાણના વિનાશમાટે થાય છે.

દૃષ્ટાન્ત કહે છે કે જેમ વંશનું ફલ વંશના વધ માટે થાય. કેમકે વંશને ફલ આવે એટલે વંશનો નાશ થાય છે, તેમ સમજવું.

કિંચ -

જે આવિ મંદિત્તિ ગુરું વિદ્વિતા, ડહરે ડમે અપ્પસુઅત્તિ નચ્ચા ।

હીલંતિ મિચ્છં પડિવજ્જમાણા, કરંતિ આસાયણ તે ગુરૂણં ॥૨॥

ગા.૨ જેઓ ગુરુને મંદ જાણીને, “આ નાના છે, અલ્પશ્રુતવાળા છે” એમ જાણીને મિથ્યાત્વને સ્વીકારતા છતાં હીલના કરે છે. તેઓ ગુરુની આશાતના કરે છે.

‘જે આવિ’ત્તિ સૂત્રં, યે ચાપિ કેચન દ્રવ્યસાધવોઽગમ્ભીરાઃ, કિમિત્યાહ-‘મન્દ્ ઇતિ ગુરું વિદિત્વા’ ક્ષયોપશમવૈચિત્ર્યાત્તન્નયુક્ત્યાલોચનાઽસમર્થઃ સત્પ્રજ્ઞાવિકલ ઇતિ સ્વમાચાર્ય જ્ઞાત્વા । તથા કારણાન્તરસ્થાપિતમપ્રાપ્તવયસં ‘ડહરોઽયમ્’ અપ્રાપ્તવયાઃ યત્ત્વયં, તથા ‘અલ્પશ્રુત’ ઇત્યનથીતાગમ ઇતિ વિજ્ઞાય, કિમિત્યાહ - ‘હીલયન્તિ’ સૂયયાઽસૂયયા વા ચિંચસયન્તિ, સૂયયા અતિપ્રજ્ઞસ્ત્વં વયોવૃદ્ધો બહુશ્રુત ઇતિ, અસૂયયા તુ મન્દપ્રજ્ઞસ્ત્વમિત્યાદ્યભિદધતિ, ‘મિથ્યાત્વં પ્રતિપદ્યમાના’ ઇતિ ગુરુર્ન હીલનીય ઇતિ તત્ત્વમન્યથાઽવગચ્છન્તઃ કુર્વન્તિ ‘આશાતનાં’ લઘુતાપાદનરૂપાં ‘તે’ દ્રવ્યસાધવઃ ‘ગુરૂણામ્’ આચાર્યાણાં, તત્સ્થાપનાયા અબહુમાનેન એકગુર્વાશાતનાયાં સર્વેષામાશાતનેતિ બહુવચનમ્, અથવા કુર્વન્તિ ‘આશાતનાં’ સ્વસમ્યગ્દર્શનાદિભાવાપહ્વાસરૂપાં તે ગુરૂણાં સંબન્ધિની, તન્નિમિત્તત્વાદિતિ સૂત્રાર્થઃ ॥૨॥

ટીકાર્થ : જે કોઈક દ્રવ્યસાધુ, અગંભીર જીવો છે. તેઓ પોતાના ગુરુને મંદ તરીકે જાણીને...

પ્રશ્ન : ગુરુ મંદ શી રીતે ?

ઉત્તર : ક્ષયોપશમની વિચિત્રતાના કારણે એવું બને કે ગુરુ શાસ્ત્રની યુક્તિઓની વિચારણા કરવામાં અસમર્થ હોય, સુંદર પ્રજ્ઞા વિનાના હોય... આથી એ મંદ ગણાય.

તથા કોઈક કારણસર નાની ઉંમરવાળા સાધુને ગુરુ તરીકે સ્થાપેલા હોય, તો એ શિષ્ય નાની ઉંમરવાળા ગુરુને “આ તો સાવ નાના છે” એમ જાણીને...

તથા એ આગમોને ભણેલા નથી એમ જાણીને...

જે શિષ્યો આ બધું જાણીને સૂયાથી (કટાક્ષથી) કે અસૂયાથી ગુરુની હીલના કરે... એમાં સૂયાથી આ પ્રમાણે કે “તમે તો વધુ પ્રજ્ઞાવાળા છો, વયોવૃદ્ધ છો, બહુશ્રુત છો...”

અસૂયાથી આ પ્રમાણે કે “તમે મંદપ્રજ્ઞાવાળા છો, નાના છો, અલ્પશ્રુત છે...”

“ગુરુની હીલના ન કરવી જોઈએ” આ પ્રકારના તત્ત્વને ઊંધી રીતે જાણતા તે દ્રવ્ય સાધુઓ ગુરુની = આચાર્યની આશાતના કરે છે. આશાતના એટલે લઘુતાનું આપાદન. (મહાન એવા ગુરુને હલકા ચીતરવા.)

પ્રશ્ન : કોઈપણ સાધુના ગુરુ તો એક જ હોય, તો અહીં ગુરુણાં એમ બહુવચનપ્રયોગ શા માટે કર્યો ?

ઉત્તર : ગુરુની સ્થાપનાનું એણે બહુમાન ન કરવા દ્વારા એક ગુરુની આશાતના કરી, અને એક ગુરુની આશાતનામાં તમામે તમામ ગુરુઓની આશાતના ગણાય એટલે એ દષ્ટિએ અહીં બહુવચનનો પ્રયોગ કરેલો છે. (ગુરુવ્યક્તિઓ લાખો છે, પણ તમામ ગુરુઓમાં ગુરુત્વની સ્થાપના એક છે, એટલે એક વ્યક્તિમાં ગુરુત્વસ્થાપનાનું અબહુમાન વસ્તુતઃ સઘળી વ્યક્તિમાં ગુરુત્વસ્થાપનાનું અબહુમાન ગણાઈ જાય...)

અથવા તો

આ હીલનાકરનારા સાધુઓ ગુરુસંબંધી આશાતના કરે છે એટલે કે પોતાના સમ્યગ્દર્શનાદિ ભાવોની હાનિ થવા રૂપ આશાતના કરે છે. પોતાના જ ગુણોનો નાશ એ આશાતના, પણ એ ગુરુના નિમિત્તે થાય છે, માટે એ ગુરુસંબંધી આશાતના કહેવાય.

અતો ન કાર્યા હીલનેતિ, આહ ચ -

પગઈંદ્ર મંદાવિ ભવંતિ એગે, ડહરાવિ અ જે સુઅબુદ્ધોવવેઆ ।

આચરમંતો ગુણસુદ્ધિઅપ્પા, જે હીલિઆ સિહિરિવ ભાસ કુજ્જા ॥૩॥

તેથી હીલના કરવાયોગ્ય નથી, કહ્યું છે કે
ગા.૩ આનો ભાવાર્થ ટીકાર્થથી સ્પષ્ટ થશે.

'પગઈ'ત્તિ સૂત્રં, 'પ્રકૃત્યા' સ્વભાવેન કર્મવૈચિત્ર્યાત્ 'મન્દા અપિ' સદ્બુદ્ધિરહિતા અપિ
ભવન્તિ 'એકે' કેચન વયોવૃદ્ધા અપિ તથા 'હરરા અપિ ચ' અપરિણતા અપિ ચ
વયસાઽન્યેઽમન્દા ભવન્તીતિ વાક્યશેષઃ, કિંવિશિષ્ટા ઇત્યાહ-યે ચ 'શ્રુતબુદ્ધ્યુપપેતાઃ' તથા
સત્પ્રજાવન્તઃ શ્રુતેન બુદ્ધિભાવેન વા, ભાવિની વૃત્તિમાશ્રિત્યાલ્પશ્રુતા ઇતિ, સર્વથા
'આચારવન્તો' જ્ઞાનાદ્યાચારસમન્વિતાઃ 'ગુણસુસ્થિતાત્માનો' ગુણેષુ-સંગ્રહોપગ્રહાદિષુ સુષ્ટુ-
ભાવસારં સ્થિત આત્મા યેષાં તે તથાવિધા ન હીલનીયાઃ, યે 'હીલિતાઃ' વિંસિતાઃ 'શિશ્વીવ'
અગ્નિરિવેન્ધનસંઘાતં 'ભસ્મસાત્કર્યુઃ' જ્ઞાનાદિગુણસંઘાતમપનયેયુરિતિ સૂત્રાર્થઃ ॥૩॥

ટીકાર્થ : ગાથામાં એકે શબ્દ છે, એનો અર્થ 'કેટલાક વયોવૃદ્ધો' એમ લેવાનો. એના
પછી અપિ પણ સમજવાનો. એટલે આ પ્રમાણે અર્થ થશે કે કેટલાકો વયોવૃદ્ધ હોય તો
પણ સ્વભાવથી કર્મનીવિચિત્રતાને લીધે સદ્બુદ્ધિરહિત પણ હોય છે. (એટલે મારા ગુરુ
નાના છે, માટે મંદ છે." ઈત્યાદિ ન વિચારવું. કેમકે મોટાઓ પણ મંદ પણ સંભવે જ
છે.)

તથા બીજાઓ ઉંમરથી પરિણત નથી, નાના છે, તેઓ અમંદ હોય છે. (એટલે
ઉંમરને મંદતા સાથે સંબંધ નથી...) અહીં અમન્દા ભવન્તિ એ લખેલું નથી, એ બહારથી
જોડી દેવું.

પ્રશ્ન એ નાનાઓ કેવા વિશિષ્ટ છે ?

ઉત્તર જેઓ શ્રુતથી અથવા બુદ્ધિભાવથી સુંદરપ્રજાવાળા છે. તેઓ ભવિષ્યની
અપેક્ષાએ અલ્પશ્રુતવાળા છે. (આશય એ છે નાનાઓ અત્યારે શ્રુતાદિસંપન્ન હોય, પણ
ભવિષ્યમાં એ જ અલ્પશ્રુત બની જાય..)

પણ આ બધા જો સર્વથા જ્ઞાનાદિઆચારવાળા હોય, સંગ્રહ-ઉપગ્રહ વગેરે ગુણોમાં
ભાવ પ્રધાન રીતે સ્થિર થયેલો છે આત્મા જેમનો એવા તેઓ હોય... તો તેવા ગુરુઓ
હીલના કરવા જેવા નથી. (શિષ્યાદિને ઉત્પન્ન કરવા એ સંગ્રહ અને એમને વસ્ત્રાદિ
સામગ્રીઓ પૂરી પાડીને પોષવા એ ઉપગ્રહ...)

આ એવા ગુરુઓ છે કે જે હીલના કરાયેલા છતાં અગ્નિ જેમ લાકડાના સમૂહને
બાળે એમ જ્ઞાનાદિગુણોના સંઘાત = સમૂહને ખતમ કરી દે.

(સાર એમ જણાય છે કે મોટી ઉંમર, વધુ જ્ઞાન, આ બે ગુણો શિષ્ય જુએ છે. અભાવ હોય તો એ હીલના કરી બેસે છે... અહીં એ કહે છે કે કોઈ વધુ જ્ઞાન વિનાના હોય, પણ વધુ ઉંમરવાળા હોય. કોઈ નાના હોય પણ વધુ જ્ઞાનવાળા હોય... મોટી ઉંમરમાં એ પાછા અલ્પજ્ઞાનવાળા બનવાના હોય... આ બધું તો કર્મની વિચિત્રતાથી ચાલ્યા જ કરવાનું.

શિષ્યે એટલું જોવાનું કે નાના કે મોટા, અલ્પજ્ઞાની કે વધુજ્ઞાની મારા ગુરુ સર્વથા જ્ઞાનાચારાદિથી સંપન્ન છે કે નહિ? એ સંગ્રહાદિગુણોમાં સક્ષમ છે કે નહિ? એ હોય તો એમની હીલના ન કરવી...)

વિશેષેણ ડહરહીલનાદોષમાહ -

જે આવિ નાગં ડહરંતિ નચ્ચા, આસાયે સે અહિઆય હોઙ્ગ ।

એવાયરિઅંપિ હુ હીલયંતો, નિઅચ્છઈ જાઙ્ગપહં ચ્ચુ મંદો ॥૪॥

નાનાગુરુની હીલનાનાં દોષને વિશેષથી બતાવે છે કે

ગા.૪ જેઓ સાપને નાનો જાણીને આશાતના કરે, તે તેમના અહિત માટે થાય. તેમ આચાર્યની પણ હીલના કરતો મંદ નક્કી જાતિપથને પામે.

‘જે આવિ’ત્તિ સૂત્રં, યશ્ચાપિ કશ્ચિદજ્ઞો ‘નાગં’ સર્પ ‘ડહર ઙ્ગિતિ’ બાલ ઙ્ગિતિ ‘જ્ઞાત્વા’ વિજ્ઞાય ‘આશાતયતિ’ કિલિચ્છાદિના કદર્થયતિ ‘સ’ કદર્થ્યમાનો નાગઃ ‘સે’ તસ્ય કદર્થકસ્ય ‘અહિતાય ભવતિ’ ભક્ષાણેન પ્રાણનાશાય ભવતિ, એષ દૃષ્ટાન્તોઽયમર્થોપનયઃ-એવમાચાર્યમપિ કારણતોઽપરિણતમેવ સ્થાપિતં હીલયન્ નિર્ગચ્છતિ ‘જાતિપન્થાનં’ દ્વીન્દ્રિયાદિજાતિમાર્ગ ‘મન્દઃ’ અજ્ઞઃ, સંસારે પરિભ્રમતીતિ સૂત્રાર્થઃ ॥૪॥

ટીકાર્થ : કોઈક અજ્ઞાની માણસ સાપને બાલ છે એમ જાણીને કિલિંચ (લાકડાનો ટુકડો...)થી એની કદર્થના કરે, તો પરેશાન કરાતો સર્પ તે કદર્થકના અહિતને માટે થાય છે. તે સાપ ભક્ષણ દ્વારા = ડંખ દ્વારા પ્રાણનાં નાશમાટે થાય છે.

આ દષ્ટાન્ત છે.

અર્થનો ઉપનય આ પ્રમાણે કરવો કે

એ પ્રમાણે કારણસર નાની ઉંમરના જ ગુરુ સ્થપાયેલા હોય તો એવા નાના આચાર્યની પણ હીલના કરતો અજ્ઞાની જીવ સંસારમાં બેઈન્દ્રિયાદિ જાતિઓનાં માર્ગમાં

ભમે છે.

અત્રૈવ દૃષ્ટાન્તદાર્ષાન્તિકયોર્મહદન્તરમિત્યેતદાહ —

આસીવિસો વાવિ પરં સુરુદ્વો, કિં જીવનાસાઠ પરં નુ કુજ્જા ?।

આયરિઅપાયા પુણ અપ્પસન્ના, અબોહિઆસાયણ નત્થિ મુક્ખો ॥૫॥

અહીં જ દષ્ટાન્ત અને દાર્ષાન્તિકમાં મોટું અંતર છે એ કહે છે કે

ગા.૫ અત્યંતરુષ સર્પ જીવનાશથી વધુ શું કરે ? અપ્રસન્ન આચાર્ય તો આશાતનાથી અબોધિ કરે. મોક્ષ ન થાય.

'આસિ'ત્તિ સૂત્રં, 'આશીવિષ્ણાપિ' સર્પોઽપિ પરં 'સુરુદ્વઃ' સુક્રુદ્ધઃ સન્ કિં 'જીવિતનાશાત્' મૃત્યોઃ પરં કુર્યાત્ ? , ન કિંચિદપીત્યર્થઃ, આચાર્યપાદાઃ પુનઃ 'અપ્રસન્ના' હીલનયાઽનુગ્રહે પ્રવૃત્તાઃ, કિં કુર્વન્તીત્યાહ — 'અબોધિં' નિમિત્તહેતુત્વેન મિથ્યાત્વસંહર્તિ, તદાશાતનયા મિથ્યાત્વબન્ધાત્, યત્તશ્ચૈવમત આશાતનયા ગુરોર્નાસ્તિ મોક્ષ ઇતિ, [અબોધિસંતાનાનુબન્ધેનાનન્તસંસારિકત્વાદિતિ સૂત્રાર્થઃ] ॥૫॥

ટીકાર્થ : સાપ પણ અત્યંત વધારે ગુસ્સે થયેલો હોય તો પણ મૃત્યુ સિવાય બીજું શું કરવાનો ? કંઈ જ નહિ. જ્યારે પૂજનીય આચાર્ય જો હીલનાને લીધે અકૃપા કરવામાં પ્રવર્તેલા થાય, તો એ શિષ્યને અબોધિ કરે.

પ્રશ્ન ગુરુ શિષ્યને બોધિ-અભાવ કરી આપે એમ ?

ઉત્તર : (ગુરુ કંઈ એવા ખરાબ ભાવવાળા નથી, પરંતુ) ગુરુ નિમિત્તકારણ તરીકે શિષ્યને મિથ્યાત્વની સંહતિ= મિથ્યાત્વનો સમૂહ કરી આપે છે. (શિષ્ય ગુરુની આશાતના દ્વારા મિથ્યાત્વ બાંધે.) એટલે એમ કહેવાય કે ગુરુ તેને મિથ્યાત્વસંહિત કરાવનારા બન્યા. (પણ એ નિમિત્ત રૂપે... સાક્ષાત્ કર્તારૂપે નહિ...)

આવું છે, માટે ગુરુની આશાતનાથી મોક્ષ ન થાય.

પ્રશ્ન મોક્ષ કેમ ન થાય ?

ઉત્તર : અબોધિની પરંપરાનો અનુબંધ ચાલે, એનાથી અનંતસંસારીપણું થાય એટલે મોક્ષ ન થાય.

કિંચ —

જો પાવગં જલિઅમવક્કમિજ્જા, આસીવિસં વાવિ હુ કોવઙ્જ્જા ।

જો વા વિસં ખાયઙ્ જીવિઅટ્ટી, એસોવમાઽઽસાયણયા ગુરૂણાં ॥૬॥

ગા.૬ જે બળેલા અગ્નિને અપક્રમે, સાપને ગુસ્સે કરે, જીવિતાર્થી જે ઝેર ખાય... ગુરુની આશાતના સાથે આ ઉપમા છે.

'જો પાવગં'તિ સૂત્રં, યઃ 'પાવકમ્' અગ્નિ જ્વલિતં સન્તમ્ 'અપક્રામેદ્' અવષ્ટમ્ તિષ્ઠતિ, 'આશીવિષં વાપિ હિ' ભુજઙ્ગમં વાપિ હિ 'કોપયેત્' રોષં ગ્રાહયેત્, યો વા વિષં ખાદતિ 'જીવિતાર્થી' જીવિતુકામઃ, 'એષોપમા' અપાયપ્રાપ્તિં પ્રત્યેતદુપમાનમ્, આશાતનયા કૃતયા ગુરૂણાં સંબન્ધિન્યા તદ્વદપાયો ભવતીતિ સૂત્રાર્થઃ ॥૬॥

ટીકાર્થ જે ભડભડ બળતા અગ્નિનો ટેકો લઈને ઊભો રહે, અથવા તો સાપને ગુસ્સો કરાવે, અથવા તો જીવવાની ઈચ્છાવાળો ઝેર ખાય, ગુરુસંબંધી કરાયેલી આશાતના સાથે આ ઉપમા અપાય. અર્થાત્ નુકસાનોની પ્રાપ્તિ પ્રત્યે આ ઉપમા છે. * (અર્થાત્ અગ્નિ, સર્પ, ઝેર દ્વારા જેમ નુકસાનો થાય, તેમ ગુરુની આશાતનાથી નુકસાનો થાય.)

અત્ર વિશેષમાહ-

સિઆ હુ સે પાવય નો ડહિજ્જા, આસીવિસો વા કૃવિઓ ન ભક્ષે ।

સિઆ વિસં હાલહલં ન મારે, ન આવિ મુક્ષો ગુરુહીલણા઼ ॥૭॥

આમાં વિશેષતા બતાવે છે કે

ગા.૭ કદાય અગ્નિ તેને ન બાળે, કદાય કુદ્ધ સર્પ ડંખે નહિ, કદાય હલાહલ ઝેર ન મારે તો પણ ગુરુ હીલનાથી મોક્ષ ન થાય.

'સિઆ હુ'ત્તિ સૂત્રં, 'સ્યાત્' કદાચિન્મન્ત્રાદિપ્રતિબન્ધાદસૌ 'પાવકઃ' અગ્નિઃ 'ન દહેત્' ન ભસ્મસાત્કુર્યાત્, 'આશીવિષો વા' ભુજઙ્ગો વા કૃપિતો 'ન ભક્ષયેત્' ન ખાદયેત્, તથા 'સ્યાત્' કદાચિન્મન્ત્રાદિપ્રતિબન્ધાદેવ વિષં 'હાલાહલમ્' અતિરૌદ્રં 'ન મારયેત્' ન પ્રાણાંસ્ત્યાજયેત્, એવમેતત્કદાચિદ્ભવતિ ન ચાપિ મોક્ષો 'ગુરુહીલનયા' ગુરોરાશાતનયા કૃતયા ભવતીતિ સૂત્રાર્થઃ ॥૭॥

ટીકાર્થ : કદાય એવું બને કે મંત્રાદિના પ્રતિબંધના કારણે અગ્નિ એ માણસને ન બાળે. કદાય એવું બને કે ગુસ્સે થયેલો સર્પ ડંખ ન મારે. મંત્રાદિના પ્રતિબંધના કારણે

જ આવું બને. કદાચ એવું બને કે અતિભંયકર ઝેર પણ ન મારે.

આમ આ બધું કદાચ બની જાય, પણ ગુરુની કરાયેલી આશાતનાથી મોક્ષ (તો ક્યારેય) ન થાય.

કિંચ -

જો પવ્વયં સિરસા ભિન્તુમિચ્છે, સુત્તં વ સીહં પડિબોહઙ્જા ।

જો વા દા સત્તિઅગ્ગે પહારં, એસોવમાડસાયણયા ગુરૂણં ॥૮॥

ગા.૮ જે મસ્તકથી પર્વતને ભેદવા ઈચ્છે, ઊંધેલા સિંહને જગાડે, જે શક્તિના અગ્રભાગમાં પ્રહાર આપે ગુરુની આશાતના સાથે આ ઉપમા છે.

‘જો પવ્વયં’ત્તિ સૂત્રં, યઃ પર્વતં ‘શિરસા’ ઉત્તમાઙ્ગેન ભેન્તુમિચ્છેત્, સુપ્ત વા સિંહં ગિરિગુહાયાં પ્રતિબોધયેત્, યો વા દદાતિ ‘શક્ત્યગ્રે’ પ્રહરણવિશેષાગ્રે પ્રહારં હસ્તેન, ણ્ણોપમાડસાતનયા ગુરૂણામિતિ પૂર્વવદેવેતિ સૂત્રાર્થઃ ॥૮॥

ટીકાર્થ : જે માણસ પર્વતને મસ્તકથી ભેદવામાટે ઈચ્છે, અથવા પર્વતની ગુફામાં ઉંધેલા સિંહને જગાડે, અથવા જે શક્તિ નામના એક શસ્ત્રવિશેષની ધાર ઉપર હાથથી પ્રહાર કરે... ગુરુની આશાતના સાથે આ ઉપમા છે... આ પણ પૂર્વની જેમ જ સમજવું.

અત્ર વિશેષમાહ-

સિઆ હુ સીસેણ ગિરિંપિ ભિંદે, સિઆ હુ સીહો કુવિઓ ન ભક્ષ્વે ।

સિઆ ન ભિંદિજ્જ વ સત્તિઅગ્ગં, ન આવિ મુક્ષ્વો ગુરુહીલણા ॥૯॥

અહીં વિશેષતા દર્શાવે છે.

ગા.૯ કદાચ મસ્તકથી પર્વતને ભેદે, કદાચ કોપિત સિંહ ન ખાઈ જાય, કદાચ શક્તિનો અગ્રભાગ (હસ્તાદિને) ન ભેદે પણ ગુરુની હીલનાથી મોક્ષ નથી.

‘સિઆ હુ’ત્તિ સૂત્રં, ‘સ્યાત્’ કદાચિત્કશ્ચિદ્વાસુદેવાદિઃ પ્રભાવાતિશયાચ્છિરસા ‘ગિરિમપિ’ પર્વતમપિ ભિન્દ્યાત્, સ્યાન્મન્ત્રાદિસામર્થ્યાત્સિહઃ કુપિતો ન ભક્ષયેત્, સ્યાદેવતાનુગ્રહાદેર્ન ભિન્દ્યાદ્વા શક્ત્યગ્રં પ્રહારે દત્તેડપિ, એવમેતત્કદાચિદ્ભવતિ, ન ચાપિ મોક્ષો ‘ગુરુહીલનયા’ ગુરોરાશાતનયા ભવતીતિ સૂત્રાર્થઃ ॥૯॥

ટીકા ' : ક્યારેક એવું બને કે કોઈક વાસુદેવાદિ પ્રભાવના અતિશયથી મસ્તક દ્વારા પર્વતને પણ ભેદે. કદાચ એવું બને કે કોષિત સિંહ(પણ) મંગના સામર્થ્યને કારણે માણસને ન ખાય. કદાચ એવું બને કે પ્રહાર આપવા છતાં પણ શક્તિનો અગ્ર ભાગ દેવતાનાં અનુગ્રહાદિનાં કારણે હસ્તાદિને ન ભેદે. પણ ગુરુની આશાતનાથી મોક્ષ ન થાય.

एवं पावकाद्याशातनाया गुर्वाशातना महतीत्यतिशयप्रदर्शनार्थमाह —
आयरिअपाया पुण अप्पसन्ना, अबोहिआसायण नत्थि मुक्खो ।
तम्हा अणाबाहसुहाभिकंखी, गुरुप्पसायाभिमुहो रमिज्जा ॥१०॥

આ પ્રમાણે

'અગ્નિ વગેરેની આશાતના કરતાં ગુરુની આશાતના મોટી છે એ આશયનું પ્રદર્શન કરવા માટે કહે છે કે

ગા.૧૦ આચાર્ય અપ્રસન્ન હોય તો અબોધિ, આશાતના થાય. મોક્ષ ન થાય. તેથી અનાબાધસુખાભિકાંક્ષી ગુરુપ્રસાદાભિમુખ રમે.

'आयरिअ'त्ति सूत्रं, आचार्यपादाः पुनरप्रसन्ना इत्यादि पूर्वार्ध पूर्ववत्, यस्मादेवं तस्माद् 'अनाबाधसुखाभिकाङ्क्षी' मोक्षसुखाभिलाषी साधुः 'गुरुप्रसादाभिमुखः' आचार्यादिप्रसाद उद्युक्तः सन् 'रमेत' वर्तेत इति सूत्रार्थः ॥१०॥

ટીકાર્થ : પૂજનીય આચાર્ય અપ્રસન્ન થાય તો... ઈત્યાદિ પૂર્વાર્ધ = ગાથાનો પ્રથમ અડધોભાગ પૂર્વની જેમ જાણવો.

આવું છે, માટે મોક્ષસુખનાં અભિલાષાવા ા સાધુ આચાર્યાદિની કૃપા મળે એને વિશે ઉદમવાળો બને.

केन प्रकारेणेत्याह—

जहाहिअग्गी जलणं नमंसे, नाणाहुईमंतपयाभिसित्तं ।

एवायरिअं उवचिद्वुइज्जा, अणंतनाणोवगओऽवि संतो ॥११॥

કયા પ્રકારે ઉદમવાળો બને... એ દેખાડે છે.

ગા.૧૧ જેમ આહિતાગ્નિ નાના-આહુતિમંત્રપદોથી અભિષિક્ત અગ્નિને નમે, તેમ

અનંતજ્ઞાનોપગત એવો પણ સાધુ આચાર્યને સેવે.

'જહાહિઅગ્નિ'ત્તિ સૂત્રં, યથા 'આહિતાગ્નિઃ' કૃતાવસથાદિર્બ્રાહ્મણો 'જ્વલનમ્' અગ્નિં નમસ્યતિ, કિંવિશિષ્ટમિત્યાહ—'નાનાહૃતિમન્ત્રપદાભિષિક્તં' તત્રાહૃતયો-ઘૃતપ્રક્ષેપાદિલક્ષણા મન્ત્રપદાનિ-અગ્નયે સ્વાહેત્યેવમાદીનિ તૈરભિષિક્તં-દીક્ષાસંસ્કૃતમિત્યર્થઃ, 'એવમ્' અગ્નિમિવાચાર્યમ્ 'ઉપતિષ્ઠેત્' વિનયેન સેવેત, કિંવિશિષ્ટ ઇત્યાહ—'અનન્તજ્ઞાનો-પગતોઽપી'તિ અનન્તં સ્વપરપર્યાયાપેક્ષયા વસ્તુ જ્ઞાયતે યેન તદનન્તજ્ઞાનં તદુપગતોઽપિ સન્, કિમઙ્ગ પુનરન્ય ઇતિ સૂત્રાર્થઃ ॥૧૧॥

ટીકાર્થ : કરાયેલું છે આવસથ = અગ્નિકુંડાદિ જેનાવડે એવો બ્રાહ્મણ અગ્નિને નમસ્કાર કરે.

એ અગ્નિ કેવા વિશેષણવાળો છે ? એ દર્શાવે છે કે ધીનો પ્રક્ષેપ કરવો વગેરે આહુતિ છે. અગ્નયે સ્વાહા વગેરે મંત્રપદો છે. આ બધાથી અભિષેક કરાયેલો એવો તે અગ્નિ છે. એટલે કે મંત્રીદીક્ષાથી સંસ્કારિત કરાયેલો અગ્નિ છે.

આમ અગ્નિની સેવા જેમ બ્રાહ્મણ કરે, એમ સાધુ વિનય વડે આચાર્યની સેવા કરે.

એ સાધુ કેવા વિશેષણવાળો ? એ દર્શાવે છે કે સ્વપર્યાય અને પરપર્યાયની અપેક્ષાએ અનંત એવી વસ્તુ જે જ્ઞાનથી જણાય તે અનંતજ્ઞાન, તેને પામેલો એવો પણ સાધુ ગુરુને સેવે. તો બીજાઓ તો શું ? (તેઓ તો અવશ્ય સેવા કરે જ...)

(વસ્તુમાં પોતાના કહેવાતા ગુણો-પર્યાયો એ સ્વપર્યાયો અને વસ્તુમાં ન રહેલા ગુણો-પર્યાયો એ પરપર્યાયો...)

एतदेव स्पष्टयति-

जस्संतिए धम्मपयाइं सिक्खे, तस्संतिए वेणइयं पउंजे ।

सक्कारए सिरसा पंजलीओ, कायगिरा भो मणसा अ निच्चं ॥१२॥

આ જ વાતને સ્પષ્ટ કરે છે કે

ગા.૧૨ જેની પાસે ધર્મપદોને શીખે, તેની પાસે વિનય પ્રયુજે. અંજલિવાળો નિત્ય કાય, વચન અને મનથી મસ્તકથી સત્કાર કરે.

'जस्स'त्ति सूत्रं, 'यस्यान्तिके' यस्य समीपे 'धर्मपदानि' धर्मफलानि सिद्धान्तपदानि 'शिक्षेत' आदद्यात् 'तस्यान्तिके' तत्समीपे किमित्याह—'वैनयिकं प्रयुञ्जीत' विनय एव

વૈનયિકં તત્કુર્યાદિતિ ભાવઃ, કથમિત્યાહ—સત્કારયેદધ્યુત્થાનાદિના પૂર્વોક્તેન 'શિરસા' ઉત્તમાઙ્ગેન 'પ્રાઙ્ગલિઃ' પ્રોદ્રતાઙ્ગલિઃ સન્ 'કાયેન' દેહેન 'ગિરા' વાચા મસ્તકેન વન્દે इत्यादिरूपया 'भो' इति शिष्यामन्त्रणं 'मनसा च' भावप्रतिबन्धरूपेण 'नित्यं' सदैव सत्कारयेत्, न तु सूत्रग्रहणकाल एव, कुशलानुबन्धव्यवच्छेदप्रसङ्गादिति सूत्रार्थः ॥१२॥

ટીકાર્થ : જેની પાસે ધર્મરૂપી ફલને આપનારા એવા સિદ્ધાન્તપદોને ભણે એટલે કે એ પદોને સ્વીકારે, તેની પાસે વિનય કરવો.

વિનય એ જ વૈનયિક કહેવાય છે.

પ્રશ્ન : કેવી રીતે વિનય કરવો ?

ઉત્તર : અભ્યુત્થાનાદિ પૂર્વે કહેલા પ્રકારે વિનય કરવો.

તથા મસ્તકથી પ્રોદ્ગત અંજલિવાળો = માથા ઉપર ઊંચે જોડેલા હાથવા તે સાધુ દેહથી, વાણીથી = મસ્તકેન વન્દે એવા શબ્દથી અને મનથી = ભાવપ્રતિબંધથી = બહુમાનથી સદાય સત્કાર કરે.

માત્ર સૂત્રનું શ્રદ્ધા કરવાના કાળે જ વિનય ન કરવો (પણ સદા કરવો) નહિ તો પુણ્યાનુબંધનો વ્યવચ્છેદ થવાનો પ્રસંગ આવે.

एवं च मनसि कुर्यादित्याह—

लज्जा दया संजम बंधचरं, कल्याणभागिस्स विसोहिठाणं ।

जे मे गुरु सययमणुसासयंति, तेऽहं गुरु सययं पूअयामि ॥१३॥

આ પ્રમાણે મનમાં વિચારવું કે

ગા.૧૩ કલ્યાણભાગીનાં વિશોધિસ્થાનભૂત જે લજ્જા, દયા, સંયમ, બ્રહ્મચર્યને ગુરુ મને સતત કહે છે હું તે ગુરુની સતત પૂજા કરું છું.

'लज्जा दय'ति सूत्रं, 'लज्जा' अपवादभयरूपा 'दया' अनुकम्पा 'संयमः' पृथिव्यादिजीवविषयः 'ब्रह्मचर्यं' विशुद्धतपोऽनुष्ठानम्, एतल्लज्जादि विपक्षव्यावृत्त्या कुशलपक्षप्रवर्तकत्वेन कल्याणभागिनो जीवस्य 'विशोधिस्थानं' कर्ममलापनयन-स्थानं वर्तते, अनेन ये मां 'गुरुव' आचार्याः 'सततम्' अनवरतम् 'अनुशासयन्ति' कल्याणयोग्यतां नयन्ति तानहमेवंभूतान् गुरुन् सततं पूजयामि, न तेभ्योऽन्यः पूजार्ह इति सूत्रार्थः ॥१३॥

ટીકાર્થ : લજ્જા = નિદાનો ભય. દયા = અનુકંપા, સંયમ = પૃથ્વીાદિ જીવ સંબંધી સંયમ, બ્રહ્મચર્ય = વિશુદ્ધ તપાનુષ્ઠાન.

આ બધું કલ્યાણને ભજનારા જીવને કર્મમલનો વિનશ કરવાનું સ્થાન છે.

પ્રશ્ન એ જીવ કલ્યાણનો ભજનારો શી રીતે બને છે ?

ઉત્તર : અલજ્જા, અસંયમ, અદયા આ બધા વિપક્ષોનો એ ત્યાગ કરે છે, એ ત્યાગ કરવા દ્વારા એ લજ્જાદિ કુશલપક્ષમાં પ્રવૃત્તિ કરે છે, એટલે એ કલ્યાણને ભજનારો બને છે. (અથવા વિપક્ષ = અકુશલપક્ષ...)

જે આચાર્ય આ વિશોધિસ્થાન વડે મને સતત અનુશાસન કરે છે એટલે કે મને કલ્યાણની યોગ્યતા પમાડે છે, તે એવા પ્રકારના ગુરુની હું સતત પૂજા કરું છે. ગુરુ સિવાય બીજો કોઈ પૂજા યોગ્ય નથી.

इतश्चैते पूज्या इत्याह—

जहा निसंते तवणच्चिमाली, पभासई केवल भारहं तु ।

एवायरिओ सुअसीलबुद्धिए, विरायई सुरमज्झे व इंदो ॥१४॥

વળી આ કારણથી પણ તેઓ પૂજ્ય છે... એ કહે છે કે

ગા.૧૪ જેમ રાત્રિના અંતે સૂર્ય કેવલ ભારતને પ્રકાશિત કરે છે. એમ આચાર્ય શ્રુતશીલબુદ્ધિથી (પદાર્થને પ્રકાશિત કરે છે, આ આચાર્ય) દેવોની મધ્યમાં ઈંદ્રની જેમ શોભે છે.

‘જહ’ત્તિ સૂત્રં, યથા ‘નિશાન્તે’ રાત્ર્યવસાને દિવસ इत्यर्थः, તપન્ ‘અર્ચિર્માલી’ સૂર્યઃ ‘પ્રભાસયતિ’ ઉદ્યોતયતિ ‘કેવલં’ સંપૂર્ણ ‘ભારતં’ ભરતક્ષેત્રં, તુશબ્દાદન્યચ્ચ ક્રમેણ એવમ્ – અર્ચિર્માલીવાચાર્યઃ ‘શ્રુતેન’ આગમેન ‘શીલેન’ પરદ્રોહવિરતિરૂપેણ ‘બુદ્ધ્યા ચ’ સ્વાભાવિક્યા યુક્તઃ સન્ પ્રકાશયતિ જીવાદિભાવાનિતિ । એવં ચ વર્તમાનઃ સુસાધુભિઃ પરિવૃત્તો વિરાજતે ‘સુરમધ્ય ઇવ’ સામાનિકાદિમધ્યગત ઇવ ઇન્દ્ર ઇતિ સૂત્રાર્થઃ ॥૧૪॥

ટીકાર્થ જે રીતે રાત્રિના અંતે, દિવસે તપતો એવો સૂર્ય આખા ભારતક્ષેત્રને પ્રકાશિત કરે છે તુ શબ્દથી સમજવાનું કે કમશઃ બીજા ક્ષેત્રને પણ પ્રકાશિત કરે છે.

એમ સૂર્યની જેમ આચાર્ય આગમથી, પરદ્રોહની વિરતિ(હિંસાત્યાગ)રૂપ શીલથી અને સ્વાભાવિક બુદ્ધિથી યુક્ત છતાં જીવાદિ ભાવોને પ્રકાશિત કરે છે.

આ રીતે વર્તતા, સુસાધુઓથી પરિવરેલા આચાર્ય સામાનિકાદિ દેવોની વચ્ચે રહેલા ઈંદ્રની જેમ શોભે છે.

કિંચ—

જહા સસી કોમુદ્દજોગજુત્તો, નક્ષત્રતારાગણપરિવુડપ્પા ।

ખે સોહૈ વિમલે અભ્રમુક્કે । એવં ગણી સોહૈ ધિક્ખુમજ્જે ॥૧૫॥

ગા.૧૫ જેમ કૌમુદીયોગયુક્ત, નક્ષત્ર-તારાગણથી પરિવરેલો ચંદ્ર નિર્મળ-વાદળમુક્ત આકાશમાં શોભે. એમ ગણી સાધુઓની મધ્યમાં શોભે.

'જહ'ત્તિ સૂત્રં, યથા 'શશી' ચન્દ્રઃ 'કૌમુદીયોગયુક્તઃ' કાર્ત્તિકપૌર્ણમાસ્યામુદિત ઇત્યર્થઃ, સ એવ વિશેષ્યતે—'નક્ષત્રતારાગણપરિવુતાત્મા' નક્ષત્રાદિભિર્યુક્ત ઇતિ ભાવઃ, 'ખે' આકાશે શોભતે, કિં વિશિષ્ટે ખે ?—'વિમલેઽભ્રમુક્તે' અભ્રમુક્તમેવાત્યન્તં વિમલં (તત્) ભવતીતિ ઋચાપનાર્થમેતત્, એવં ચન્દ્ર ઇવ 'ગણી' (તત્) આચાર્યઃ શોભતે 'ધિક્ખુમધ્યે' સાધુમધ્યે, અતોઽયં મહત્વાત્પૂજ્ય ઇતિ સૂત્રાર્થઃ ॥૧૫॥

ટીકાર્થ : જેમ કૌમુદીયોગવાળો, કાર્તિક પુનમના દિવસે ઉગેલો એવો, નક્ષત્ર અને તારાના ગણથી પરિવરેલા આત્માવાળો એટલે કે નક્ષત્રાદિવા ા ચંદ્ર આકાશમાં શોભે છે...

આકાશ કેવું ? એ દર્શાવે છે કે વિમલ અને વાદળ વિનાનું આકાશ.

વાદળ વિનાનું આકાશ જ અત્યંત નિર્મળ હોય છે. એવું જણાવવા માટે અભ્રમુક્ત વિશેષણ છે.

આવા પ્રકારના ચંદ્રની જેમ આચાર્ય સાધુઓની વચ્ચે શોભે છે.

આથી આ આચાર્ય મહાન હોવાથી પૂજ્ય છે.

કિં ચ —

મહાગરા આચરિઆ મહેસી, સમાહિજોગેસુઅસીલબુદ્ધિઐ ।

સંપાવિત્કામે અણુત્તરાઈં, આરાહૈ તોસઈ ધમ્મકામી ॥૧૬॥

વળી

ગા.૧૬ ટીકાર્થથી સ્પષ્ટ થશે.

‘મહાગર ‘ત્તિ સૂત્રં, મહાકરા જ્ઞાનાદિભાવરત્નાપેક્ષયા આચાર્યા ‘મહૈષિણો’ મોક્ષૈષિણઃ, કથં મહૈષિણ ઇત્યાહ-‘સમાધિયોગશ્રુતશીલબુદ્ધિભિઃ’ સમાધિયોગૈઃ-ધ્યાનવિશેષૈઃ શ્રુતેન-દ્વાદશાઙ્ગાભ્યાસેન શીલેન-પરદ્રોહવિરતિરૂપેણ બુદ્ધ્યા ચ ઔત્પત્તિક્યાદિરૂપયા, અન્યે તુ વ્યાચક્ષતે-સમાધિયોગશ્રુતશીલબુદ્ધીનાં મહાકરા ઇતિ । તાનેવંભૂતાનાચાર્યાન્ સંપ્રાપ્તુકામોઽનુત્તરાણિ જ્ઞાનાદીનિ આરાધયેદ્વિનયકરણેન, ન સકૃદેવ, અપિ તુ ‘તોષયેદ્’ અસકૃત્કરણેન તોષં ગ્રાહયેત્ ધર્મકામો-નિર્જરાર્થ, ન તુ જ્ઞાનાદિફલાપેક્ષયાઽપીતિ સૂત્રાર્થઃ ॥૧૬॥

ટીકાર્થ : આચાર્ય જ્ઞાનાદિ ભાવરત્નોથી અપેક્ષાએ રત્નોની મોટીખાણ જેવા છે. તથા મહૈષી = મોક્ષની ઈચ્છાવાળા.

કેવી રીતે મહૈષી ? એ કહે છે કે ધ્યાનવિશેષરૂપ સમાધિયોગથી, દ્વાદશાંગીના અભ્યાસરૂપ શ્રુતથી, પરદ્રોહની વિરતિરૂપ શીલથી તથા ઔત્પત્તિકીવગેરેરૂપ બુદ્ધિથી તેઓ મોક્ષને પામવાની ઈચ્છાવાળા છે.

બીજાઓ કહે છે કે આચાર્ય સમાધિયોગ + શ્રુત + શીલ + બુદ્ધિની મોટીખાણ છે.

અનુત્તર એવા જ્ઞાનાદિને મેળવવાની ઈચ્છાવાળો સાધુ આવા પ્રકારના આચાર્યની વિનયકરણ દ્વારા આરાધના કરે.

માત્ર એકવાર નહિ, પરંતુ નિર્જરાને માટે વારંવાર કરવા દ્વારા સાધુ એમને સંતોષ પમાડે. “જ્ઞાનાદિ ફલોની અપેક્ષાએ પણ સંતોષ પમાડે એવું નહિ.”

* (“આ ગુરુને સંતોષ પમાડીશ તો મને એમની પાસેથી શ્રુતજ્ઞાન મળશે.” એવા પ્રકારની ઈચ્છાથી એમને ખુશ નહિ કરવા. પરંતુ “એ મને કંઈપણ આપે કે ન આપે પરંતુ એમની સેવા કરવાથી મને તો નિર્જરા મળવાની જ છે.” એવી ભાવનાથી એમને ખુશ કરવા.)

સુચ્વાણ મેહાવિ સુભાસિઆઙ્, સુસ્સૂસાઙ્ આયરિઅપ્પમત્તો ।

આરાહઙ્ગત્તાણ ગુણે અણેગે, સે પાવઙ્ગ સિદ્ધિમણુત્તરં ॥૧૭॥

તિ બેમિ । વિણયસમાહીઙ્ પઢમો ઉદ્દેસો સમત્તો ॥૧-૧॥

ગા.૧૭ મેઘાવી સુભાષિતને સાંભળીને અપ્રમત થઈ આચાર્યની શુશ્રૂષા કરે, અનેકગુણોને આરાધીને તે અનુત્તર સિદ્ધિને પામે.

'સોચ્ચાણ'ત્તિ સૂત્રં, શ્રુત્વા મેધાવી સુભાષિતાનિ ગુર્વારાધનફલાભિધાયીનિ, ક્વિમિત્યાહ-શુશ્રૂષયેદાચાર્યાન્ 'અપ્રમત્તો' નિદ્રાદિરહિતસ્તદાજ્ઞાં કુર્વીતેત્યર્થઃ, ય એવં ગુરુશુશ્રૂષાપરઃ સ આરાધ્ય 'ગુણાન્' અનેકાન્ જ્ઞાનાદીન્ પ્રાપ્નોતિ સિદ્ધિમનુત્તરાં, મુક્તિમિત્યર્થઃ, અનન્તરં સુકુલાદિપરમ્પરયા વા । બ્રવીમીતિ પૂર્વવદયં સૂત્રાર્થઃ ॥૧૭॥

ટીકાર્થ : મેધાવી = બુદ્ધિમાન = મર્યાદાવાન્ સાધુ ગુરુની આરાધનાનાં ફલનું નિરૂપણકરનારા એવા સુભાષિતોને = સુંદરવચનોને સાંભળીને આચાર્યાદિની સેવા કરવી જોઈએ. નિદ્રાવગેરે પ્રમાદવિનાનો તે તેમની આજ્ઞાને કરે.

જે આ પ્રમાણે ગુરુની શુશ્રૂષામાં લીન છે, તે જ્ઞાનાદિ અનેકગુણોને આરાધીને અનુત્તર = જેની પછી કોઈ સિદ્ધિ નથી એવી સિદ્ધિને એટલે કે મુક્તિને પામે છે.

આ મુક્તિને એ તરત જ પામે કે સુકુલવગેરેની પરંપરાથી પામે. બ્રવીમિ એ શબ્દ પૂર્વની જેમ સમજવો. આ સૂત્રાર્થ છે.

इति श्रीदशवैकालिकटीकायां श्रीहरिभद्रसूरिविरचितायां नवमाध्ययने प्रथम उद्देशकः

॥૧॥

પ્રથમ ઉદ્દેશો સંપૂર્ણ

અથ દ્વિતીય ઉદ્દેશઃ ।

વિનયાધિકારવાનેવ દ્વિતીય ઉચ્યતે, તત્રેદમાદિમં સૂત્રં—

મૂલાઽઽ ઁધ્વપ્પભવો દુમસ્સ, ઁધ્વાઽઽ પચ્છ સમુવિતિ સાહા ।

સાહપ્પસાહા વિરુહંતિ પત્તા, તઓ સિ પુપ્પં ચ ફલં રસો અ ॥૧॥

દ્વિતીય ઉદ્દેશો

વિનયના અધિકારવાળો એવો જ બીજો ઉદ્દેશો કહેવાય છે.

ગા.૧ વૃક્ષના મૂળમાંથી સ્કંધની ઉત્પત્તિ, પછી સ્કંધમાંથી શાખાઓ પ્રગટે, શાખામાંથી પ્રશાખાઓ ઊગે, પત્રો ઊગે, તેમાંથી પુષ્પ, ફલ અને રસ...

‘મૂલાઽઽ’ ઇત્યાદિ, અસ્ય વ્યાખ્યા—‘મૂલાદ્’ આદિપ્રબન્ધાત્ ‘સ્કન્ધપ્રભવઃ’ સ્થુડોત્પાદઃ, કસ્યેત્યાહ—‘દુમસ્ય’ વૃક્ષસ્ય । ‘તતઃ’ સ્કન્ધાત્ સકાશાત્ ‘પશ્ચાત્’ તદનુ ‘સમુપયાન્તિ’ આત્માનં પ્રાપ્નુવન્ત્યુત્પદ્યન્ત ઇત્યર્થઃ, કાસ્તા ઇત્યાહ—‘શાખાઃ’ તદ્વુજાકલ્પાઃ । તથા ‘શાખાભ્ય’ ઉક્તલક્ષણાભ્યઃ પ્રશાખાસ્તદંશભૂતા ‘વિરોહન્તિ’ જાયન્તે, તથા તેભ્યોઽપિ ‘પત્રાણિ’ પર્ણાનિ વિરોહન્તિ । ‘તતઃ’ તદનન્તરં ‘સે’ તસ્ય દુમસ્ય પુષ્પં ચ ફલં ચ રસશ્ચ ફલગત એવૈતે ક્રમેણ ભવન્તીતિ સૂત્રાર્થઃ ॥૧॥

ટીકાર્થ : મૂળ = આદિપ્રબન્ધ (વૃક્ષનો જમીનમાં રહેલો સૌપ્રથમ અવયવ...) એમાંથી થડનો ઉત્પાદ થાય.

પ્રશ્ન : કોના મૂળમાંથી ? ઉત્તર વૃક્ષનાં મૂળમાંથી...

તે થડમાંથી ત્યારબાદ થડની ભુજા-હાથ જેવી શાખાઓ ડાળીઓ આત્માને પ્રાપ્ત કરે = ઉત્પન્ન થાય. તે ઉક્તલક્ષણવાળી શાખાઓમાંથી પ્રશાખાઓ કે જે શાખાઓના જ અંશભૂત છે. તે ઉત્પન્ન થાય. તથા તેમાંથી પણ પર્ણો ઊગે. ત્યારપછી તે વૃક્ષનું પુષ્પ, ફલ અને ફલમાં રહેલો જ રસ... આ બધું ક્રમશઃ થાય.

એવં દૃષ્ટાન્તમભિધાય દાર્ષ્ટાન્તિકયોજનામાહ—

એવં ધમ્મસ્સ વિણઓ, મૂલં પરમો સે મુક્ખો ।

જેણ કિત્તિં સુઅં સિગ્ધં, નીસેસં ચાભિગચ્છઇ ॥૨॥

આમ દૃષ્ટાન્તને દેખાડીને દાર્ષ્ટાન્તિકની યોજનાને કહે છે.

ગા.૨ એમ ધર્મનું મૂળ વિનય છે. તેનો પરમ (રસ) મોક્ષ છે. જેનાથી કીર્તિ, સંપૂર્ણ સ્લાઘ્ય શ્રુતને પામે છે.

‘एवं’ત્તિ સૂત્ર, ‘एवं’ દ્રુમમૂલવત્ ધર્મસ્ય પરમકલ્પવૃક્ષસ્ય વિનયો ‘मूलम्’ આદિપ્રબન્ધરૂપં ‘परम’ इत्यग्रो रसः ‘से’ તસ્ય ફલરસવન્મોક્ષઃ, સ્કન્ધાદિકલ્પાનિ તુ દેવલોકગમનસુકુલાગમનાદીનિ, અતો વિનયઃ કર્તવ્યઃ, કિંવિશિષ્ટ इत्याह-‘येन’ વિનયેન ‘कीर्ति’ સર્વત્ર શુભપ્રવાદરૂપાં તથા ‘श्रुतम्’ અઙ્ગપ્રવિષ્ટાદિ ‘श्लाघ्यं’ પ્રશંસાસ્પદ-ભૂતં ‘निःशेषं’ સંપૂર્ણમ્ ‘अधिगच्छति’ પ્રાપ્નોતીતિ ॥૨॥

ટીકાર્થ : દ્રુમનાં મૂળની જેમ પરમકલ્પવૃક્ષસમાન ધર્મનું આદિપ્રબન્ધરૂપ મૂલ વિનય છે. અને ફલના રસની જેમ તે ધર્મનો પરમ=અગ્ર રસ મોક્ષ છે. જ્યારે દેવલોકમાં ગમન, ત્યાંથી સારાકુળમાં આગમન વગેરે થડ વગેરે જેવા છે... આથી વિનય કરવો જોઈએ.

એ વિનય કેવો વિશિષ્ટ છે ? એ કહે છે કે જે વિનય દ્વારા જીવ સર્વત્ર સારાપ્રવાદરૂપ કીર્તિને અને પ્રશંસાના સ્થાનભૂત સંપૂર્ણ અંગપ્રવિષ્ટાદિ શ્રુતને પામે. (આપણા માટે લોકો સારું બોલે... એ શુભપ્રવાદ...)

અવિનયવતો દોષમાહ—

જે અ ચંડે મિષ્ઠ શબ્દે, દુઘ્વાઈ નિયડી સઢે । વુઙ્ગઙ્ગ સે અવિણીઅપ્પા, કઢ્ઢં સોઅગયં જહા ॥૩॥

અવિનયવાળાનાં દોષ બતાવે છે.

ગા. ૩ જે ચંડ, મૃગ, સ્તબ્ધ, દુર્વાદી, નિકૃતિ, શઠ છે. તે અવિનીતઆત્મા વહન કરાય છે. જેમ પ્રવાહમાં ગયેલું લાકડું...

‘जे’ અ‘ત્તિ સૂત્ર, યઃ ‘चण्डो’ રોષણો ‘मृगः’ અઙ્ગઃ હિતમપ્યુક્તો રુષ્યતિ તથા ‘स्तब्धो’ જાત્યાદિમદોન્મત્તઃ ‘दुर्वाग्’ અપ્રિયવક્તા ‘निकृतिमान्’ માયોપેતઃ ‘शठः’ સંયમયોગેષ્વનાદૃતઃ, એશ્યો દોષેશ્યો વિનયં ન કરોતિ યઃ ઉહ્યતેઽસૌ પાપઃ સંસારસ્ત્રોતસા ‘अविनीतात्मा’ સકલકલ્યાણૈકનિબન્ધનવિનયવિરહિતઃ । કિમિવેત્યાહ—કાઠં ‘स्त्रोतगतं’ નદ્યાદિવહનીપતિતં યથા તદ્વદિતિ સૂત્રાર્થઃ ॥૩॥

ટીકાર્થ : જે કોપી હોય, અજ્ઞાની હોય એટલે કે એને કોઈ હિતકારી વાત કરે, તો પણ કોપ પામતો હોય, જાત્યાદિ મદથી ઉન્મત્ત હોય, અપ્રિયવચન બોલનારો હોય,

માયાવાળો હોય, સંયમયોગોમાં અનાદરવા િય, આ બધા દોષોના કારણે જ વિનયને ન કરે, તે પાપી અને તમામ કલ્યાણનાં એકમાત્ર કારણભૂત વિનયથી રહિત તે સંસારના પ્રવાહવડે વહન કરાય. (અર્થાત્ તે સંસારમાં ભટક્યા કરે.)

કોની જેમ ? એ કહે છે કે જેમ નદીવગેરેના વહેણમાં પડેલું લાકડું એ પ્રવાહવડે વહન કરાય... તેની જેમ

કિંચ -

વિણયંપિ જો ઉવાણં, ચોઙ્ગો કુપ્પઈ નરો । દિવ્વં સો સિરિમિજ્જંતિં,
દંડેણ પડિસેહણ ॥૪॥

વળી,

ગા.૪ ઉપાયથી પણ વિનયને કહેવાયેલો મનુષ્ય ક્રોધ કરે. તે આવતી દિવ્યલક્ષ્મીને દંડથી પ્રતિષેધે છે.

'વિણયંપી'તિ સૂત્રં, 'વિનયમ્' ઉક્તલક્ષણં યઃ 'ઉપાયેનાપિ' એકાન્તમૃદુભળનાદિલક્ષણેનાપિ અપિશબ્દસ્ય વ્યવહિતઃ સંબન્ધઃ 'ચોદિત' ઉક્તઃ 'કુપ્પતિ' રુષ્યતિ નરઃ । અત્ર નિદર્શનમાહ-'દિવ્યામ્' અમાનુષીમ્ 'અસૌ' નરઃ 'શ્રિયં' લક્ષ્મીમ્ 'આગચ્છન્તીમ્' આત્મનો ભવન્તી 'દણ્ડેન' કાષ્ટમયેન 'પ્રતિષેધયતિ' નિવારયતિ । એતદુક્તં ભવતિ-વિનયઃ સંપદો નિમિત્તં, તત્ર સ્વલિતં યદિ કશ્ચિચ્ચોદયતિ સ ગુણસ્તત્રાપિ રોષકરણેન વસ્તુતઃ સંપદો નિષેધઃ, ઉદાહરણં ચાત્ર દશારાદયઃ કૃરૂપાગત-શ્રીપ્રાર્થનાપ્રણયભઙ્ગકારિણસ્તદ્રહિતાસ્તદભઙ્ગકારી ચ તદ્યુક્તઃ કૃષ્ણા ઇતિ સૂત્રાર્થઃ ॥૪॥

ટીકાર્થ : એકાન્તે કોમળવચનોથી કહેવાવગેરેરૂપ ઉપાયથી પણ જે વિનયને કહેવાય, (એટલે કે "ત્યારે વિનય કરવો જોઈએ" એમ ગુર્વાદિવડે ખૂબ કોમળતાથી કહેવાય) છતાં પણ જે નર ક્રોધ કરે. (ગાથામાં રહેલા અપિ શબ્દનો વ્યવહિતસંબંધ કરવો. અર્થાત્ એ શબ્દ વિનયં શબ્દ પછી લખેલો છે, પણ તે ઉપાયેન પછી જોડવો...)

(આવું કરનાર નર કેવો છે ?) આ વિષયમાં દષ્ટાન્ત કહે છે કે આ માણસ અમાનવીય = દૈવી એવી આવતી = પોતાની થતી લક્ષ્મીને લાકડાના દંડથી નિવારે છે.

કહેવાનો ભાવ એ છે કે વિનય સંપત્તિનું કારણ છે. તેમાં સ્ખલના પામેલાને જો

કોઈક પ્રેરણા કરે છે તો એ ગુણ છે. તેમાં પણ રોષ કરવાથી પરમાર્થથી તો સંપત્તિનો જ નિષેધ થાય છે. અહીં ખરાબરૂપ કરીને આવેલી લક્ષ્મીની પ્રાર્થના અને સ્નેહનો ભંગ કરનારા દશાર વગેરે રાજાઓ ઉદાહરણ છે કે જેઓ લક્ષ્મીહીન બન્યા. તથા તે પ્રાર્થના અને સ્નેહનો ભંગ ન કરનાર, તે લક્ષ્મીથી યુક્ત કૃષ્ણ (સારા અર્થમાં) ઉદાહરણ છે.

અવિનયદોષોપદર્શનાર્થમેવાહ—

તહેવ અવિણીઅપ્પા, ઉવવજ્ઞા હયા ગયા । દીસંતિ દુહમેહંતા,
આભિઓગમુવટ્ટિઆ ॥૫॥

અવિનયનાં દોષોનું દર્શન કરાવવામાટે જ કહે છે.

ગા.૫ તે જ પ્રમાણે અવિનીત આત્માવાળા ઔપવાહ્ય ઘોડા, હાથીઓ આભિયોગને પામેલા, દુઃખને અનુભવતા દેખાય છે.

'તહેવ'ત્તિ સૂત્રં, 'તથૈવે'તિ તથૈવૈતે 'અવિનીતાત્માનો' વિનયરહિતા અનાત્મજ્ઞાઃ, ઉપવાહ્યાનાં—રાજાદિવલ્લભાનામેતે કર્મકરા इत्यौપવાह्या: 'હયા' અશ્વાઃ 'ગજા' હસ્તિનઃ, ઉપલક્ષણમેતન્મહિષકાદીનામિતિ । એતે કિમિત્યાહ—'દુશ્યન્તે' ઉપલભ્યન્ત એવ મન્દુરાદૌ અવિનયદોષેણ ઉભયલોકવર્ત્તિના યવસાદિવોઢારઃ 'દુઃખં' સંક્લેશલક્ષણમ્ 'અધ્યન્તઃ' અનેકાર્થત્વાદનુભવન્તઃ 'આભિયોગ્યં' કર્મકરભાવમ્ 'ઉપસ્થિતાઃ' પ્રાપ્તા इति सूत्रार्थः ॥૫॥

ટીકાર્થ : વિનયરહિત, આત્માને નહિ જાણનારા, ઔપવાહ્ય એવા ઘોડાઓ અને હાથીઓ... ઉપવાહ્ય એટલે રાજા વગેરેના પ્રિય માણસો... તેઓના આ ઘોડાઓ વગેરે કર્મકર = કામ કરનારા છે, એટલે એ ઔપવાહ્ય ગણાય.

આ ઘોડા-હાથી એ પાડાવગેરેનું ઉપલક્ષણ છે. (અર્થાત્ પાડાવગેરે પણ લઈ લેવા) આ જીવો બંને લોકમાં થનાર એવા અવિનયદોષથી ઘાસ વગેરેનું વહનકરનારા, (અને માટે જ) દુઃખને અનુભવતા, નોકરભાવને પામેલા મન્દુરાવગેરેમાં દેખાય જ છે.

મન્દુરા = ઘોડાઓને રાખવાનું, ફેરવવાનું સ્થાન.

ધાતુ અનેકઅર્થવાળા હોવાથી અહીં અધ્યન્તઃ = અનુભવન્તઃ એમ અર્થ કરેલો છે. (અવિનયદોષ આ લોકમાં પણ હોય અને પરલોકમાં પણ હોય... એટલે ઉભયલોકવર્તી કહ્યો છે. આ લોકમાં અપકીર્તિ, નોકરપણું વગેરે. પરલોકમાં દુર્ગતિ વગેરે.)

एतेष्वेव विनयगुणमाह-

तहेव सुविणीअप्या, उववज्झा हया गया । दीसंति सुहमेहंता, इड्ढि पत्ता
महायसा ॥६॥

આ જ જીવોમાં વિનયનાં ગુણને બતાવે છે.

ગા. ૬ તે જ પ્રમાણે સુવિનીતઆત્માવાળા ઔપવાહ્ય ઘોડા-હાથીઓ ઋદ્ધિને પામેલા, મોટાપશવાળા સુખને અનુભવતા દેખાય છે

'તહેવ'ત્તિ સૂત્રં, 'તથૈવે'તિ તથૈવૈતે 'સુવિનીતાત્માનો' વિનયવન્ત આત્મજ્ઞા ઔપવાહ્યા રાજાદીનાં હયા ગજા ઇતિ પૂર્વવત્ । એતે કિમિત્યાહ-'દુશ્યન્તે' ઉપલભ્યન્ત એવ સુખમ્-આહ્લાદલક્ષણમ્ 'એધમાના' અનુભવન્ત: 'શુદ્ધિ પ્રાપ્તા' ઇતિ વિશિષ્ટ-ભૂષણાલયભોજનાદિભાવતઃ પ્રાપ્તર્દ્યયો 'મહાયશસો' વિખ્યાતસદ્ગુણા ઇતિ સૂત્રાર્થઃ ॥૬॥

ટીકાર્થ : વિનયવાળા, આત્મજ્ઞ, ઔપવાહ્ય એવા રાજા વગેરેના ઘોડા, હાથી... આનો અર્થ પૂર્વવત્ સમજવો. આ બધા વિશિષ્ટ આભૂષણો, નિવાસસ્થાન, ભોજન વગેરેના સદ્ભાવથી ઋદ્ધિ પામેલા, વિખ્યાત સદ્ગુણોવાળા આહ્લાદસ્વરૂપ સુખને અનુભવતા દેખાય છે.

(અવિનયી હાથી-ઘોડાઓને રાજા ન રાખે, પણ રાજાના માણસો રાખે... એમને દુઃખ જ વધુ પડે. જ્યારે વિનયી હાથી, ઘોડાઓને રાજા વગેરે વાપરે. એટલે જ એમને સારુંભોજન, સ્થાન, આભૂષણાદિ મળે...)

एतदेव विनयाविनयफलं मनुष्यानधिकृत्याह-

-तहेव अविणीअप्या, लोगंमि नरनारिओ । दीसंति दुहमेहंता, छाया
विगलितेदिआ ॥७॥

વિનયનાં અને અવિનયનાં આ જ ફલને મનુષ્યને આશ્રયીને કહે છે કે

ગા. ૭ તે જ પ્રમાણે અવિનીતાત્માવાળા, લોકમાં રહેલાં નરનારીઓ તત, વિગલિતેન્દ્રિયવાળા, દુઃખને અનુભવતા દેખાય છે.

'તહેવ'ત્તિ સૂત્રં, 'તથૈવ' તિર્યઙ્ચ ઇવ અવિનીતાત્માન ઇતિ પૂર્વવત્ । 'લોકે'

અસ્મિન્મનુષ્યલોકે, નરનાર્યં ઇતિ પ્રકટાર્થં દૃશ્યન્તે દુઃખમેધમાના ઇતિ પૂર્વવત્ 'છારા(તાઃ)'
કસઘાતવ્રણાઙ્કિતશરીરાઃ 'વિગલિતેન્દ્રિયા' અપનીતનાસિકાદીન્દ્રિયાઃ પારદારિકાદય ઇતિ
સૂત્રાર્થઃ ॥૭॥

ટીકાર્થ : તથૈવ = તિર્યચની જેમ જેમનો આત્મા અવિનીત છે. તેવા આ મનુષ્ય
લોકમાં રહેલા નરનારીઓ (આનો અર્થ પ્રગટ જ છે.) દુઃખને અનુભવતા દેખાય છે.
આ બધું પૂર્વની જેમ સમજવું.

(એ નરનારીઓ કેવા છે ? તે દેખાડે છે કે) ચાબુકના મારથી પડેલા જે પ્રણ-ધા,
તેનાથી અંકિત થયેલા શરીરવાળા તથા જેમની નાક વગેરે ઈન્દ્રિયો દૂર કરાઈ છે તેવા
પરસ્ત્રીગમન કરનારા વગેરે.

આશય એ છે કે પારદારિક વગેરે અવિનયીઓને ચાબુકાદિના માર પડે, ઈન્દ્રિયો
કાપવામાં આવે... એ રીતે તેઓ અવિનયને લીધે દુઃખ ભોગવે...).

તથા

દંડસત્થપરિજ્જુત્તા, અસબ્ભવયણેહિ અ । કલુણાવિવન્નચ્છંદા,
खुप्पिवासाइपरिगया ॥૮॥

ગા. ૮ : દંડ, શસ્ત્ર અને અસભ્યવચનોવડે પરિજીર્ણ, કરુણાવિપત્નછંદવાળા, ભૂખ-
તરસથી પરિગત (તેઓ દુઃખને અનુભવતા દેખાય છે.)

'દંડ'ત્તિ સૂત્રં, दण्डा-वेत्रदण्डादयः शस्त्राणि-खड्गादीनि ताभ्यां परिजीर्णाः-
समन्ततो दुर्बलभावमापादिताः तथा 'असभ्यवचनैश्च' खरकर्कशादिभिः परिजीर्णाः, त
एवंभूताः सतां करुणाहेतुत्वात्करुणा-दीना व्यापन्नच्छन्दसः- परायत्ततया
अपेतस्वाभिप्रायाः, क्षुधा-बुभुक्षया पिपासया-तृषा परिगता- व्याप्ता
अत्रादिनिरोधस्तोकदानाभ्यामिति । एवमिह लोके प्राग्विनयोपात्तकर्मानुभावत एवंभूताः
परलोके तु कुशलाप्रवृत्तेर्दुःखिततरा विज्ञेया इति सूत्रार्थः ॥८॥

ટીકાર્થ : દંડ = વેત્રદંડ વગેરે. શસ્ત્રો = તલવાર વગેરે. આનાથી પરિજીર્ણ થયેલા
એટલે કે ચારેબાજુથી દુર્બળપણાને પમાડાયેલા તથા ખર, કર્કશવગેરે વચનોવડે પરિજીર્ણ
બનેલા, તે આવાપ્રકારના નરનારીઓ સજજનોને કરુણાનું કારણ બનતાં હોવાથી કરુણ-
દીન કહેવાય. તથા ખતમ થયેલી છે ઈચ્છાઓ જેમની એવા... પરાધીન હોવાથી જેમના

અભિપ્રાયો નષ્ટ થયા છે. તેવા... તથા એમને અન્નવગેરે આપવાનું બંધ કરાયું હોવાથી કે અલ્પ અપાતું હોવાથી... આ બે કારણસર ભૂખ અને તરસથી વ્યાપ્ત બનેલા...

આમ પૂર્વના અવિનયથી ભેગા કરેલા કર્મના પ્રભાવથી આ લોકમાં આવા પ્રકારના થયેલા તેઓ કુશલમાં પ્રવૃત્તિ ન કરી હોવાના કારણે પરલોકમાં વધુ દુઃખી થાય છે, એ જાણવું.

વિનયફલમાહ—

તહેવ સુવિણીઅપ્પા, લોગંસિ નરનારિઓ । દીસંતિ સુહમેહંતા, ઈહિં પત્તા મહાયસા ॥૧॥

વિનયનું ફલ બતાવે છે.

ગા. ૯ : તે જ પ્રમાણે સુવિનીત આત્માવાળા, લોકમાં રહેલા નરનારીઓ સુખને અનુભવતા, ઋદ્ધિ પામેલા, મહાયશવાળા દેખાય છે.

‘તહેવ’ત્તિ સૂત્રં, ‘તથૈવ’ વિનીતતિર્યચ્ચ ઇવ સુવિનીતાત્માનો લોકેઽસ્મિન્નરનાર્ય ઇતિ પૂર્વવત્ । દૃશ્યન્તે સુખમેધમાનાઃ શુદ્ધિં પ્રાપ્તા મહાયશસ ઇતિ પૂર્વવદેવ, નવરં સ્વારાધિતનૃપગુરુજના ઉભયલોકસાફલ્યકારિણ એત ઇતિ સૂત્રાર્થઃ ॥૧॥

ટીકાર્થ : વિનયી તિર્યચોની જેમ જે નરનારીઓ આ લોકમાં સુવિનીત આત્માવાળા છે, તેઓ સુખને અનુભવતા, ઋદ્ધિને પામેલા, મહાયશવાળા દેખાય છે... આની વ્યાખ્યા પૂર્વની જેમ જ સમજવી. માત્ર એટલો અર્થ વધુ કે આ સુવિનીતનરનારીઓ રાજા અને ગુરુજનને સારી રીતે આરાધે છે, અને એના પરિણામે બંને લોકની સફળતાને કરનારા બને છે.

એતદેવ વિનયાવિનયફલં દેવાનધિકૃત્યાહ—

તહેવ અવિણીઅપ્પા, દેવા જક્ષ્વા અ ગુજ્જગા । દીસંતિ દુહમેહંતા, આભિઓગમુવહ્ધિઆ ॥૧૦॥

એજ વિનયાવિનયફલ દેવોને આશ્રયીને દેખાડે છે.

ગા. ૧૦ : તે જ પ્રમાણે અવિનીતાત્મા, દેવો, યક્ષો, ગુહ્યકો દુઃખને અનુભવતાં, આભિયોગપણાંને પામેલા દેખાય છે.

‘તહેવ’ત્તિ સૂત્રં, ‘તથૈવ’ યથા નરનાર્યઃ ‘અવિનીતાત્માનો’ ભ્રમ્હન્તરેઽકૃતવિનયાઃ ‘દેવા’ વૈમાનિકા જ્યોતિષ્કા ‘યક્ષાશ્ચ’ વ્યન્તરાશ્ચ ‘ગૃહાકા’ ભવનવાસિનઃ, તં એતે દૃશ્યન્તે આગમભાવચક્ષુષા દુઃખમેધમાનાઃ પરાજ્ઞાકરણપરવૃદ્ધિદર્શનાદિના, આભિયોગ્યમુપ-સ્થિતાઃ-અભિયોગઃ-આજ્ઞાપ્રદાનલક્ષણોઽસ્યાસ્તીત્યભિયોગી તદ્ભાવ આભિયોગ્યં કર્મકરભાવમિત્યર્થઃ ઉપસ્થિતાઃ-પ્રાપ્તા ઇતિ સૂત્રાર્થઃ ॥૧૦॥

ટીકાર્થ : જે રીતે નરનારીઓ, તે રીતે જેમણે ભવાન્તરમાં વિનય નથી કર્યો એવા વૈમાનિકો, જ્યોતિષ્કો, વ્યન્તરો, ભવનપતિઓ... આ બધા આગમરૂપી ભાવચક્ષુવડે દુઃખને અનુભવતા દેખાય છે. તેઓએ બીજાની આજ્ઞા પાળવાની, બીજાની વૃદ્ધિ = વિકાસ જોવાનો... આ બધાથી દુઃખને અનુભવતા દેખાય છે. તથા અભિયોગ = આજ્ઞાપ્રદાન આ જેઓને છે તે અભિયોગી, તદ્ભાવ = અભિયોગ્ય = નોકરપણું. એને પામેલા દેખાય છે. (દેવભવમાં જ અવિનય કરે અને એના કારણે એ જ ભવમાં આભિયોગિક દેવ બને. એમ નથી હોતું. તેઓ ત્યાં જન્મથી જ આભિયોગિકાદિ રૂપે હોય છે. એટલે એમને દેવભવસંબંધી અવિનયનું ફળ ન કહી શકાય, એટલે પૂર્વભવોના અવિનયનું ફલ જણાવ્યું છે...)

વિનયફલમાહ-

તહેવ સુવિણીઅપ્પા, દેવા જક્ષ્વા અ ગુજ્ઞગા । દીસંતિ સુહમેહંતા, ઈદ્ધિં પત્તા મહાયસા ॥૧૧॥

વિનયનું ફલ બતાવે છે.

ગા. ૧૧ : તે જ પ્રમાણે સુવિનિતાત્મા એવા દેવો, યક્ષો અને ભવનપતિઓ સુખને પામેલા, ઋદ્ધિને પામેલા અને મહાયશવાળા દેખાય છે.

‘તહેવ’ત્તિ સૂત્રં, ‘તથૈવ’તિ પૂર્વવત્, ‘સુવિનીતાત્માનો’ જન્માન્તરકૃતવિનયા નિરતિચારધર્મારાધકા ઇત્યર્થઃ, દેવા યક્ષાશ્ચ ગૃહાકા ઇતિ પૂર્વવદેવ, દૃશ્યન્તે સુખમેધમાના અર્હત્કલ્યાણાદિષુ ‘ઋદ્ધિં પ્રાપ્તા’ ઇતિ દેવાધિપાદિપ્રાપ્તર્દ્યો ‘મહાયશસો’ વિઘ્ચાતસદુણા ઇતિ સૂત્રાર્થઃ ॥૧૧॥

ટીકા : તથૈવ શબ્દ પૂર્વની જેમ જાણવો. સુવિનીતાત્મા = પૂર્વજન્મોમાં કરાયેલો છે વિનય જેઓ વડે તેવા, એટલે કે પૂર્વજન્મોમાં નિરતિચાર ધર્મની આરાધના કરનારા

દેવો, યક્ષો અને ગુહ્યકો (આનો અર્થ પૂર્વની જેમજ...) અરિહંતોના કલ્યાણક વગેરેમાં સુખને અનુભવતા, દેવોના માલિક વગેરે તરીકેની ઋદ્ધિને પામેલા, વિખ્યાતસદ્ગુણવાળા દેખાય છે. (અહીં પણ દેવભાવમાં કરેલા વિનયના પ્રતાપે તેમને એ જ ભવમાં આ બધું મળે... એ સંભવિત નથી. આ બધું જન્મથી જ મળે છે. એટલે જ પૂર્વજન્મોની વિનયારાધના લીધી છે. નિરતિચારસંયમપાલન એ પણ એક પ્રકારનો વિનય જ છે. તથા અરિહંતકલ્યાણકો ઉજવવા વગેરેમાં તેઓ સુખને અનુભવે... એ સ્વાભાવિક છે...)

एवं नारकापोहेन व्यवहारतो येषु सुखदुःखसंभवस्तेषु विनयाविनयफलमुक्तम्, अधुना विशेषतो लोकोत्तरविनयफलमाह—

जे आयरिअउवज्झायाणं, सुस्सूस्रावयणंकरा । तेसिं सिक्खा पवड्ढंति, जलसित्ता इव पायवा ॥१२॥

આ રીતે નારક સિવાય જેઓમાં વ્યવહારથી સુખનો અને દુઃખનો સંભવ છે, તેઓમાં વિનયનું અને અવિનયનું ફલ કહી દીધું.

હવે વિશેષથી લોકોત્તરવિનયના ફલને બતાવે છે.

ગા. ૧૨ : જેઓ આચાર્ય-ઉપાધ્યાયના શુશ્રૂષાવચનને કરનારા છે, તેઓની શિક્ષા જલસિક્ત વૃક્ષોની જેમ વધે છે.

‘जे आयरिअत्ति सूत्रं, य आचार्योपाध्याययोः-प्रतीतयोः ‘शुश्रूषावचनकराः’ पूजाप्रधानवचनकरणशीलास्तेषां पुण्यभाजां ‘शिक्षा’ ग्रहणासेवनालक्षणा भावार्थरूपाः ‘प्रवर्द्धन्ते’ वृद्धिमुपयान्ति, दृष्टान्तमाह-जलसित्ता इव ‘पादपा’ वृक्षा इति सूत्रार्थः ॥१२॥

ટીકાર્થ : આચાર્ય અને ઉપાધ્યાય પ્રતીત જ છે, તેઓના શુશ્રૂષાવચનને કરનારા એટલે કે પૂજાપ્રધાન એવા વચનકરણનાં સ્વભાવવાળા જેઓ છે. (અર્થાત્ એમનું વચન પાળે એ એમના પ્રત્યેનાં બહુમાન-વિનયાદિપૂર્વક પાળે. વેઠ ઉતારવા રૂપે, તિરસ્કારથી વચનપાલન નહિ...)

પુણ્યશાળી તેઓની ગ્રહણશિક્ષા અને આસેવનશિક્ષા રૂપી ભાવાર્થાત્મકશિક્ષા વૃદ્ધિ પામે છે.

આ વિષયમાં દૃષ્ટાન્ત કહે છે કે જેમ જલથી સિંચાયેલા વૃક્ષો...

एतच्च मनस्याधाय विनयः कार्य इत्याह -

अप्यण्डा परद्धा वा, सिप्या णेउणिआणि अ । गिहिणो उवभोगद्धा, इहलोगस्स
कारणा ॥१३॥

વળી આ વસ્તુ મનમાં રાખીને વિનય કરવો જોઈએ... એ વાત કહે છે.

ગા. ૧૩ : પોતાને માટે કે પરને માટે ઉપભોગને માટે, આલોકનાં કારણે ગૃહસ્થો શિલ્પોને અને નૈપુણ્યને શીખે છે.

'आत्मार्थम्' आत्मनिमित्तमनेन मे जीविका भविष्यतीति, एवं 'परार्थं वा' परनिमित्तं वा पुत्रमहमेतद्ग्राहयिष्यामीत्येवं 'शिल्पानि' कुम्भकारक्रियादीनि 'नैपुण्यानि च' आलेख्यादिकलालक्षणानि 'गृहिणः' असंयता 'उपभोगार्थम्' अन्नपानादिभोगाय, शिक्षन्त इति वाक्यशेषः 'इहलोकस्य कारणम्' इहलोकनिमित्तमिति सूत्रार्थः ॥१३॥

ટીકાર્થ : ગૃહસ્થો અસંયતો “આનાવડે મારી આજીવિકા થશે” એમ પોતાના માટે તથા “હું આ (શીખીને) મારા પુત્રને શીખવાડી દઈશ.” એમ પરને માટે કુંભારની ક્રિયાવગેરે શિલ્પોને અને ચિત્રકલા વગેરેરૂપ નિપુણતાઓને અન્નપાનાદિના ભોગને માટે શીખે છે. આ બધું આલોકમાટે કરે છે. શિક્ષન્તે એ વાક્યશેષ લેવું.

जेणं बंधं वहं घोरं, परिआवं च दारुणं । सिक्खमाणा निअच्छंति, जुत्ता ते
ललिइंदिआ ॥१४॥

ગા. ૧૪ : શીખતાં, જોડાયેલા, લલિતેન્દ્રિયવાળા તેઓ જેને માટે બંધ, રૌદ્ર વધ અને દારૂણ પરિતાપ પ્રાપ્ત કરે.

'येन' शिल्पादिना शिक्ष्यमाणेन 'बन्धं' निगडादिभिः 'वधं' कषादिभिः 'घोरं' रौद्रं परितापं च 'दारुणम्' एतज्जनितमनिष्टं निर्भर्त्सनादिवचनजनितं च शिक्षमाणा गुरोः सकाशात् 'नियच्छन्ति' प्राप्नुवन्ति 'युक्ता' इति नियुक्ताः शिल्पादिग्रहणे ते 'ललितेन्द्रिया' गर्भेश्वरा राजपुत्रादय इति सूत्रार्थः ॥१४॥

ટીકાર્થ : શીખાતા એવા શિલ્પાદિના નિમિત્તે તેઓ સાંકળવગેરેવડે બંધને, ચાબુકવગેરેવડે ધોર વધને, તથા આ બધાથી ઉત્પન્ન થયેલા ભયંકર પરિતાપને, એમ તિરસ્કારાદિનાં વચનથી ઉત્પન્ન થયેલા પરિતાપને ગુરુ પાસેથી પામે છે.

તેઓ શિલ્પાદિના ગ્રહણમાં જોડાયેલા , લલિતેન્દ્રિય = ગર્ભશ્રીમંત રાજપુત્રવગેરે છે.

(આવા રાજપુત્રાદિ પંચ આલોકસંબંધી શિલ્પાદિ શીખતી વખતે આ બધું જ સહન કરે છે...)

તેઽવિ તં ગુરું પૂઅંતિ, તસ્સ સિષ્યસ્સ કારણા । સઠ્કારંતિ નમંસંતિ, તુઙ્ઘા નિદેસવત્તિણો ॥૧૫॥

ગા. ૧૫ : તેઓ પણ તુષ્ટ નિર્દેશવાળા છતાં તે શિલ્પને કારણે તે ગુરુને પૂજે છે, સત્કારે છે, નમસ્કાર કરે છે.

તેઽપીત્વરં શિલ્પાદિ શિક્ષમાણાસ્તં ગુરું બન્ધાદિકારકમપિ પૂજયન્તિ સામાન્યતો મધુરવચનાભિનન્દનેન તસ્ય શિલ્પસ્યેત્વરસ્ય કારણાત્, તન્નિમિત્તત્વાદિતિ ભાવઃ, તથા 'સત્કારયન્તિ' વસ્ત્રાદિના 'નમસ્યન્તિ' અઙ્ગલિપ્રગ્રહાદિના । તુષ્ટા इत्यमुत् इदमवाप्यત इति ह्यष्टा 'निर्देशवर्त्तिन' आज्ञाकारिण इति सूत्रार्थः ॥૧૫॥

ટીકાર્થ : ઈત્વર = અલ્પકાલીન = આલૌકિક શિલ્પાદિને શીખતાં એવા પણ તેઓ બંધાદિને કરનાર એવા પણ તે ગુરુને પૂજે છે. અર્થાત્ સામાન્યથી મધુરવચનથી અભિનંદન આપવા દ્વારા ગુરુને પૂજે છે. એ પણ તે ઈત્વરશિલ્પને માટે પૂજે છે. તથા વસ્ત્રાદિથી સત્કારે છે. હાથ જોડવાદિદ્વારા નમસ્કાર કરે છે. આ ગુરુ પાસેથી આ મળે છે એમ ખુશ થયેલા અને તેમની આજ્ઞાનું પાલન કરતાં તેઓ આ પૂજાદિ કરે છે.

यदि तावदेतेऽपि तं गुरुं पूजयन्ति अतः—

किं पुणं जे सुअग्गाही, अणंतहिअकामए । आयरिआ जं वए भिक्खू, तम्हा तं नाइवत्तए ॥१६॥

જો આવાઓ પણ તે ગુરુને પૂજે છે, તો પછી

ગા. ૧૬ : જે શ્રુતગ્રાહી, અનંતહિતકામી છે, તેણે શું ? (તેની શી વાત કરવી ?) તેથી આચાર્ય જે કહે, ભિક્ષુ તેને ન ઉલ્લંઘે.

'किं'सूत्रं, किं पुनर्यः साधुः 'श्रुतग्राही' परमपुरुषप्रणीतागमग्रहणाभिलाषी 'अनन्तहितकामकः' मोक्षं यः कामयत इत्यभिप्रायः, तेन तु सुतरां गुरवः पूजनीया इति,

યતશ્ચૈવમાચાર્યા યદ્વદન્તિ કિમપિ તથા તથાઽનેકપ્રકારં 'ભિક્ષુઃ' સાધુસ્તસ્માત્તદાચાર્યવચનં નાતિવર્તેત, યુક્તત્વાત્સર્વમેવ સંપાદયેદિતિ સૂત્રાર્થઃ ॥૧૬॥

ટીકાર્થ : જે સાધુ પરમપુરુષે બનાવેલા = કહેલા એવા આગમનું ગ્રહણ કરવાના અભિલાષાવાળો છે, અનંતહિતને = મોક્ષને ઈચ્છનારો તેની શું વાત કરવી ? અર્થાત્ એણે તો અવશ્ય ગુરુજનોને પૂજવા જોઈએ.

આવું છે, તેથી આચાર્ય જે કંઈપણ અનેક પ્રકારનું કથન કરે, સાધુ તે આચાર્યવચનને ઉલ્લંઘે નહિ. અર્થાત્ તે વચન યુક્ત હોવાથી બધું જ સ્વીકારે.

વિનયોપાયમાહ-

નીઅં સિજ્જં ગહં ઠાણં, નીઅં ચ આસણાણિ અ । નીઅં ચ પાએ વંદિજ્જા, નીઅં કુજ્જા અ અંજલિં ॥૧૭॥

વિનયનો ઉપાય કહે છે.

ગા. ૧૭ : નીચી શય્યા, ગતિ, સ્થાન, નીચા આસનો, પગમાં નીચે નમીને વંદન કરવા. નીચે નમીને અંજલિ કરવી.

નીચાં 'શય્યાં' સંસ્તારકલક્ષણમાચાર્યશય્યાયાઃ સકાશાત્કુર્યાદિતિ યોગઃ, એવં નીચાં ગતિં આચાર્યગતેઃ, તત્પૃષ્ઠતો નાતિદૂરેણ નાતિદ્રુતં યાયાદિત્યર્થઃ, એવં નીચં સ્થાનમાચાર્યસ્થાનાત્, યત્રાચાર્ય આસ્તે તસ્માન્નીચતરે સ્થાને સ્થાતવ્યમિતિ ભાવઃ । તથા 'નીચાનિ' લઘુતરાણિ કદાચિત્કારણજાતે 'આસનાનિ' પીઠકાનિ તસ્મિન્નુપવિષ્ટે તદનુજ્ઞાતઃ સેવેત, નાન્યથા; તથા 'નીચં' ચ સમ્યગવનતોત્તમાઙ્ગઃ સન્ પાદાવાચાર્યસત્કૌ વન્દેત, નાવજ્ઞયા, તથા ક્વચિત્પ્રશ્નાદૌ 'નીચં' નમ્રકાર્યં 'કુર્યાત્' સંપાદયેચ્ચાઙ્ગલિં, ન તુ સ્થાણુવત્સ્તબ્ધ એવેતિ સૂત્રાર્થઃ ॥૧૭॥

ટીકાર્થ : સાધુએ આચાર્યનાં સંધારા કરતાં પોતાનો સંધારો નીચો કરવો જોઈએ. એમ આચાર્યની ગતિ કરતા પોતાની ગતિ નીચી કરવી જોઈએ. અર્થાત્ તેમની પાછળ ચાલવું. પણ પાછળ પણ ઘણે દૂર કે ઘણાં ઝડપથી ન ચાલવું. એમ આચાર્યના સ્થાન કરતાં પોતાનું સ્થાન નીચું રાખવું. એટલે કે આચાર્ય જ્યાં બેસે, તેનાથી વધુ નીચા સ્થાનમાં બેસવું. તથા ક્યારેક કારણ આવી પડે અને પીઠક ઉપર, પાટલાદિ ઉપર બેસવું પડે, તો તે આચાર્ય (પોતાના પાટલાદિ ઉપર) બેસી જાય એ બાદ તેમની રજા લઈ

એમના કરતાં નાના-નીચા પાટલાદિ ઉપર બેસે. પણ એમની રજા વિના ન બેસે. તથા સારીરીતે મસ્તક નમાવીને આચાર્યના બે પગને વંદે. પણ અવજાથી ન વંદે. તથા કોઈક પ્રશ્ન પુછવાદિ કાર્ય આવી પડે ત્યારે નમ્રકાયવા ા થઈને હાથ જોડે. પણ હુંકાની જેમ અક્કડ જ ન રહે.

एवं कायविनयमभिधाय वाग्विनयमाह—

संघट्टित्ता काएणं, तहा उवहिणामवि । खमेह अवराहं मे, वइज्ज न पुणुत्ति अ ॥१८॥

આ પ્રમાણે કાયવિનયને કહીને વાણીવિનયને કહે છે.

ગા. ૧૮ : કાયાથી તથા ઉપધિ પણ સંઘટ્ટો થાય તો બોલવું કે “મારો અપરાધ ક્ષમા કરો. ફરી નહિ થાય.”

‘સંઘટ્ટિય’ સ્પૃષ્ટ્વા ‘કાયેન’ દેહેન કથંચિત્તથાવિધપ્રદેશોપવિષ્ટમાચાર્ય તથા ‘ઉપધિનાપિ’ કલ્પાદિના કથંચિત્સંઘટ્ટય મિથ્યાદુષ્કૃતપુરઃસરમભિવન્દ્ય ‘ક્ષમસ્વ’ સહસ્વ ‘અપરાધં’ દોષં મે મન્દભાગ્યસ્યૈવં ‘વદેદુ’ બ્રૂયાત્ ‘ન પુનરિતિ ચ’ નાહમેનં ભૂયઃ કરિષ્યામીતિ સૂત્રાર્થઃ ॥૧૮॥

ટીકાર્થ : તેવાપ્રકારના પ્રદેશમાં બેઠેલા આચાર્યને કોઈપણ રીતે શરીરથી સંઘટ્ટો થઈ જાય તથા કપડા વગેરે ઉપધિથી કોઈક રીતે સ્પર્શ થઈ જાય. તો મિથ્યામિદુક્કડં કરવાપૂર્વક વંદન કરીને કહેવું કે “મન્દભાગ્યવાળા મારો આ અપરાધ ક્ષમા કરો. ફરીથી હું આવું નહિ કરું...”

एतच्च बुद्धिमान् स्वयमेव करोति, तदन्यस्तु कथमित्याह—

दुग्गओ वा पओएणं, चोइओ वहई रहं । एवं दुबुद्धि किच्चाणं, वुत्तो वुत्तो पकुव्वई ॥१९॥

બુદ્ધિમાન સાધુ આ વિનય જાતે જ કરે, પણ જે મંદબુદ્ધિવાળો હોય તે કેવી રીતે કરશે ? એ હવે બતાવે છે.

ગા. ૧૯ ગળીયો બળદ પ્રતોદથી પ્રેરાયેલો છતો રથને વહન કરે. એમ દુર્બુદ્ધિવાળો કાર્યોને માટે કહેવાયેલો કહેવાયેલો છતો કરે.

'દુર્ગૌરિવ' ગલિબલીવર્હવત્ 'પ્રતોદેન' આરાદણ્ડલક્ષણેન 'ચોદિતો' વિદ્ધઃ સન્
'વહતિ' નયતિ ક્વાપિ 'રથં' પ્રતીતમ્, 'એવં' દુર્ગૌરિવ 'દુર્બુદ્ધિઃ' અહિતાવહબુદ્ધિઃ શિષ્યઃ
'કૃત્યાનામ્' આચાર્યાદીનાં 'કૃત્યાનિ વા' તદધિરુચિતકાર્યાણિ 'ઉક્ત ઉક્તઃ' પુનઃ પુનરભિહિત
ઇત્યર્થઃ, 'પ્રકરોતિ' નિષ્પાદયતિ પ્રયુક્તે ચેતિ સૂત્રાર્થઃ ॥૧૧॥

ટીકાર્થ : રથિક = ગાડાવાળો ગળીયાબળદને આરાદંડ રૂપ પ્રતોદથી વીધે, મારે,
પ્રેરે... એટલે

(આરાદંડ એટલે બળદાદિ પશુઓને પ્રેરવા-મારવા માટે ગાડાવાળાઓ જે રાખે
છે...તે.)

એ વીધાયેલો ગળીયો બળદ ક્યાંક રથને લઈ જાય.

એમ દુષ્ટબળદ જેવો જે અહિતને વહન કરનારી બુદ્ધિવાળો શિષ્ય હોય તે
આચાર્યાદિના કાર્યોને વારંવાર કહેવાયેલો છતો કરે અથવા તો આચાર્યોને ગમેલા કાર્યોને
કરે અને પ્રયોગ કરે.

(આશય એ છે કે કિચ્ચાણં શબ્દ ગાથામાં છે, એનો કૃત્યાનાં શબ્દ લો, તો
આચાર્યાદિના... એમ અર્થ થાય. પણ આચાર્યાદિના કાર્યોને કરે... એમ 'કાર્યોને' શબ્દ
તો અધ્યાહારથી સમજવો પડે. એટલે કૃત્યાનિ એમ શબ્દ પણ લઈ શકાય. એનો અર્થ
એ કે આચાર્યોને ગમેલા કાર્યો...

પ્રકરોતિ ના બે અર્થ કરેલા છે. નિષ્પાદયતિ એટલે સ્વયં એ કાર્ય કરે. પ્રયુક્તે
એટલે અન્યોને પણ એ કાર્યમાં જોડે.)

एवं च कृतान्यमूनि न शोभनानीत्यतः(आह)—

“आलवंते लवंते वा, न निसिज्जाइ पडिस्सुणे ।

मुत्तूण आसणं धीरो, सुस्सूसाए पडिस्सुणे ॥”

कालं छंदोवयारं च, पडिलेहिता ण हेउहिं ।

तेण तेण उवाएणं, तं तं संपडिवायए ॥२०॥

પણ આ રીતે વારંવાર કહેવાયાથી કરાયેલા આ કાર્યો સારા નહિ. એ વાત કહે છે કે
ગા. ૨૦ : કાલ, છંદ, ઉપચારને પ્રતિલેખીને હેતુઓ વડે તે તે ઉપાયથી તેને તેને
સંપાદિત કરે.

'કાલં' શરદાદિલક્ષણં, 'છન્દઃ' તદિચ્છારૂપમ્ 'ઉપચારમ્' આરાધનાપ્રકારં, ચશબ્દાદેશાદિપરિગ્રહઃ, એતત્ 'પ્રત્યુપેક્ષ્ય' જ્ઞાત્વા 'હેતુભિઃ' યથાનુરૂપૈઃ કારણૈઃ કિમિત્યાહ-તેન તેનોપાયેન-ગૃહસ્થાવર્જનાદિના 'તત્તત્' પિત્તહરાદિરૂપમશનાદિ સંપ્રતિપાદયેત્, યથા કાલે શરદાદૌ પિત્તહરાદિભોજનં પ્રવાતનિવાતાદિરૂપા શય્યા ઇચ્છાનુલોમં વા યદ્યસ્ય હિતં રોચતે ચ આરાધનાપ્રકારોઽનુલોમં ભાષણં ગ્રન્થાભ્યાસવૈયાવૃત્યકરણાદિ દેશે અનૂપદેશાદ્યુચિતં નિષ્ઠીવનાદિભિર્હેતુભિઃ શ્લેષ્માદ્યાધિક્યં વિજ્ઞાય તદુચિતં સંપાદયેદિતિ સૂત્રાર્થઃ ॥૨૦॥

ટીકાર્થ : શબ્દઋતુવગેરે કાળ, આચાર્યની ઈચ્છા એ છન્દ, આચાર્યાદિને પ્રસન્ન કરવાનો પ્રકાર એ ઉપચાર, ચ શબ્દથી દેશ વગેરે પણ લઈ લેવા.

આ બધું જાણીને તે તે કાર્યને અનુરૂપ એવા કારણોવડે ગૃહસ્થાવર્જનવગેરે ઉપાયથી આચાર્યને પિત્તહર વગેરે અશનાદિ આપવા જોઈએ. (કાલાદિ જાણીને એ પ્રમાણે આચાર્યાનુકૂળ વસ્તુનો નિર્ણય કરવો... એ પછી એ વસ્તુ મેળવવા માટે તે તે ઉપાયો આદરવા.) જેમકે શરદવગેરે કાળમાં પિત્તને હરી લે વગેરે પ્રકારનું ભોજન, પ્રવાત, નિવાત વગેરે રૂપ શય્યા... (બહુપવનવાળી કે પવનવિનાની વગેરે...)

અથવા ઈચ્છાને અનુકૂળ વસ્તુ આપવી. એટલે કે જેને જે હિતકારી હોય અને એમને ગમતું પણ હોય તે તેમને આપવું.

ઉપચાર = આરાધનાપ્રકાર આ પ્રમાણે કે અનુકૂળ બોલવું. શાસ્ત્રોનો અભ્યાસ કરવો, વૈયાવચ્ચ કરવું વગેરે.

દેશની અપેક્ષાએ આ પ્રમાણે કે અનુપદેશવગેરેને ઉચિત વસ્તુ આપવી. (ભેજવાળો દેશ તે અનુપદેશ...)

તથા અનુરૂપકારણોવડે..." આ પ્રમાણે કે નિષ્ઠીવનવગેરે હેતુઓ દ્વારા (વારંવાર કફના ગળફા પ્યાલાદિમાં ઠુંકવા...) શ્લેષ્મની અધિકતાને જાણીને તેને ઉચિતવસ્તુનું સંપાદન કરે.

((૧) કાળ (૨) છન્દ (૩) ઉપચાર (૪) દેશ (૫) હેતુઓ... આ બધા અનુસારે આચાર્યની ભક્તિ કેવી રીતે કરવા? એ અત્રે બતાવેલું છે.)

કિંચ-

વિવત્તી અવિણીઅસ્સ, સંપત્તી વિણિઅસ્સ ય । જસ્સેયં દુહઓ નાયં, સિવ્વં સે અભિગચ્છઙ્ગ ॥૨૧॥

ગા.૨૧ : અવિનીતને વિનાશ, વિનીતને સંપત્તિ... જેને આ બેથી જણાયું હોય તે શિક્ષાને પામે.

વિપત્તિરવિનીતસ્ય જ્ઞાનાદિગુણાનાં, સંપ્રાપ્તિર્વિનીતસ્ય ચ જ્ઞાનાદિગુણાનામેવ, 'યસ્યૈતત્' જ્ઞાનાદિપ્રાપ્ત્યપ્રાપ્તિદ્વયમ્ 'ઉભયતઃ' ઉભયાભ્યાં વિનયાવિનયાભ્યાં સકાશાત્ ભવતીત્યેવં 'જ્ઞાતમ્' ઉપાદેયં ચૈતદિતિ ભવતિ, 'શિક્ષાં' ગ્રહણાસેવનારૂપામ્ 'અસૌ' ઇત્યંભૂતઃ અધિગચ્છતિ-પ્રાપ્નોતિ, ભાવત ઉપાદેયપરિજ્ઞાનાદિતિ સૂત્રાર્થઃ ॥૨૧॥

ટીકાર્થ : અવિનયીના જ્ઞાનાદિ ગુણોનો વિનાશ થાય અને વિનયીને જ્ઞાનાદિગુણોની જ પ્રાપ્તિ થાય. જેમને "આ જ્ઞાનાદિની પ્રાપ્તિ અને અપ્રાપ્તિ એ ક્રમશઃ વિનયથી અને અવિનયથી થાય છે.." એમ જણાયેલું છે, અને (એટલે જ) 'આ વિનય ઉપાદેય છે' એમ જણાવેલું છે. આવા પ્રકારનો સાધુ ગ્રહણસેવા અને આસેવારૂપ શિક્ષાને પામે છે. કેમકે એને ભાવથી ઉપાદેયનું જ્ઞાન થયેલું છે.

एतदेव दृढयन्नविनीतफलमाह—

जे आवि चंडे मङ्गङ्गिगारवे, पिसुणे नरे साहसहीणपेसणे ।

अदिदुधम्मे विणए अकोविए, असंविभागी न हु तस्स मुक्खो ॥२२॥

આ જ વાતને દૃઢ કરતાં તે અવિનયીના ફલને દેખાડે છે.

ગા. ૨૨ : જે ચંડ, ઋદ્ધિગારવમાં મતિવાળો, પિશુન, સાહસિક, હીનપ્રેષણ, અદૃષ્ટધર્મ અને વિનયમાં અકોવિદ, છે. અસંવિભાગી છે, તેનો મોક્ષ નથી.

यश्चापि 'चण्डः' प्रव्रजितोऽपि रोषणः 'ऋद्धिगौरवमतिः' ऋद्धिगौरवे अभिनिविष्टः 'पिशुनः' पृष्टिमांसखादकः 'नरो' नरव्यञ्जनो न भावनरः 'साहसिकः' अकृत्यकरणपरः 'हीनप्रेषणः' हीनगुर्वाज्ञापरः 'अदृष्टधर्मा' सम्यगनुपलब्धश्रुतादिधर्मा 'विनयेऽकोविदो' विनयविषयेऽपण्डितः 'असंविभागी' यत्र क्वचन लाभे न संविभागवान् । य इत्थंभूतोऽधमो नैव तस्य मोक्षः, सम्यग्दृष्टेश्चारित्रवत इत्थंविधसंक्लेशा-भावादितिसूत्रार्थः ॥२२॥

ટીકાર્થ : જે વળી દીક્ષિત થયો હોવા છતાં પણ ક્રોધી છે. ઋદ્ધિગારવામાં આસક્ત, પિશુન = પીઠનું માંસ ખાનારો (કોઈની સામે એની વિરુદ્ધમાં ન બોલે, પરંતુ તેની

ગેરહાજરીમાં તેની પીઠ પાછળ એની નિંદા કરે, ચાડી ખાય એ પિશુન...) નર = માત્ર નર નામવાળો, ખરેખર ભાવથી નર નહિ, સાહસિક, અકાર્યો કરવામાં તત્પર, હીનપ્રેષણ = હીન ગુર્વાજ્ઞામાં તત્પર = ગુરુની આજ્ઞા સંપૂર્ણ ન પાળે પણ ઓછી-ઓછી પાળે, સમ્યગ્ રીતે જેણે શ્રુતાદિ ધર્મો નથી જાણેલા તેવો, વિનયવિષયમાં અપંડિત, જ્યાં ક્યાંય લાભ થાય તો પણ સાધુઓ સાથે વહેંચણી કરીને ન વાપરે...

જે આવાપ્રકારનો અધમ છે, તેનો મોક્ષ ન થાય. કેમકે (મોક્ષ તો રત્નત્રયી વાળાનો થાય, અને) સમ્યગ્દષ્ટિ ચારિત્રધરને આવાપ્રકારના સંકલેશ નથી હોતા. (આને આવા સંકલેશ છે, માટે તે સમ્યક્ત્વી પણ નથી, માટે જ તેનો મોક્ષ ન થાય.)

વિનયફલાભિધાનેનોપસંહરત્રાહં-

નિદ્દેસવિત્તી પુણ જે ગુરૂણં, સુઅત્થધમ્મા વિણયંમિ કોવિઆ ।

તરિત્તુ તે ઓઘમિણં દુરુત્તરં, ખવિત્તુ કમ્મં ગઙ્ગમુત્તમં ગય ॥૨૩॥ ત્તિ બેમિ ॥

વિણયસમાહિઅજ્ઙ્ગયણે બીઓ ઉદ્દેસો સમત્તો ॥૨॥

વિનયનું ફલ કહેવા દ્વારા ઉપસંહાર કરતા કહે છે કે

ગા. ૨૩ : જે વળી ગુરુની આજ્ઞામાં વર્તનારા, શ્રુતધર્માર્થ, વિનયમાં કોવિદ છે, તેઓ આ દુરુત્તર ઓઘને તરીને, કર્મને ખપાવીને ઉત્તમ ગતિમાં ગયા છે, એમ હું કહું છું.

'નિર્દેશ'-આજ્ઞા તદ્વર્તિનઃ પુનર્યે 'ગુરુણામ્' આચાર્યાદીનાં 'શ્રુતાર્થધર્મા' इति प्राकृतशैल्या श्रुतधर्मार्था गीतार्था इत्यर्थः, વિનયે કર્તવ્યે કોવિદા-વિપશ્ચિતો ય इत्थं भूतास्तीर्त्वा ते महासत्त्वा 'ओघमेनं' प्रत्यक्षोपलभ्यमानं संसारसमुद्रं दुरुत्तारं तीर्त्वेव तीर्त्वा, ચરમભવં કેવલિત્વં ચ પ્રાપ્યેતિ ભાવઃ, તતઃ ક્ષપયિત્વા કર્મ નિરવશેષં ભવોપગ્રાહિસંજ્ઞિતં ગતિમુત્તમાં સિદ્ધ્યાખ્યાં 'ગતાઃ' પ્રાપ્તાઃ । इति ब्रवीमीति पूर्ववदिति सूत्रार्थः ॥૨૩॥

ટીકાર્થ : આચાર્યાદિની આજ્ઞામાં રહેનારા, તથા ધર્મના અર્થો જેમણે સાંભળેલા છે તેવા એટલે કે ગીતાર્થ... અહીં ગાથામાં શ્રુતાર્થ ધર્માઃ લખેલું છે, એ પ્રાકૃતશૈલીના લીધે જાણવું. એટલે એનો અર્થ આમ જોડવો કે શ્રુતધર્માર્થાઃ = ગીતાર્થાઃ... તથા કરવાયોગ્ય વિનયમાં હોંશિયાર...

જે આવાપ્રકારના છે, તે મહાસત્ત્વશાળીઓ પ્રત્યક્ષથી દેખાતા, દુઃખેથી તરી શકાય એવા સંસારસમુદ્રને જાણે કે તરીને એટલે કે ચરમભવ અને કેવલિપણાને પામીને ત્યારબાદ ભવોપગ્રાહીનામનાં સઘળા કર્મોને ખપાવીને સિદ્ધિ નામની ઉત્તમગતિને પામેલા છે.

(સંસાર તરીને, કર્મક્ષય કરીને... આ ક્રમ ઊંધો લાગે, કેમકે પહેલાં કર્મોનો ક્ષય થાય, પછી સિદ્ધિપ્રાપ્તિ રૂપી સંસારતરણ થાય. એટલે જ વૃત્તિકારે તીર્ત્વાં ઇવ તીર્ત્વાં એમ લખેલું છે. આશય એ કે ચરમભવ અને કેવલિપણું પામે એટલે એ તરેલા જેવા જ ગણાય. એમને માટે તીર્ત્વાં શબ્દ વાપરેલો છે. તેઓ એ પછી પણ કર્મક્ષય કરે અને મોક્ષ પામે.)

“આ પ્રમાણે હું કહું છે” એનો અર્થ પૂર્વની જેમ સમજી લેવો.

॥ इति विनयसमाधौ व्याख्यातो द्वितीय उद्देशः ॥२॥

દ્વિતીય ઉદ્દેશો સંપૂર્ણ

અથ તૃતીય ઉદ્દેશઃ ।

સામ્પ્રતં તૃતીય આરમ્ભ્યતે, ઇહ ચ વિનીતઃ પૂજ્ય ઇત્યુપદર્શયત્રાહ—
આયરિઅં અગ્નિમિવાહિઅગ્ની, સુસ્સૂસમાણો પડિજાગરિજ્જા ।
આલોકિઅં ઇંગિઅમેવ નચ્ચા, જો છંદમારાહયઈ સ પુજ્જો ॥૧॥

તૃતીય ઉદ્દેશો

હવે ત્રીજો ઉદ્દેશો આરંભાય છે.

આ ઉદ્દેશામાં વિનયી પૂજ્ય છે એ દેખાડતાં કહે છે કે

ગા. ૧ : આહિતાગ્નિ જેમ અગ્નિને, તેમ આચાર્યને સેવતો પ્રતિજાગરણ કરે.
આલોકિત, ઈંગિત જાણીને જે છંદને આરાધે તે પૂજ્ય.

'આચાર્ય' સૂત્રાર્થપ્રદં તત્સ્થાનીયં વાડન્યં જ્યેષ્ઠાર્યં, કિમિત્યાહ—'અગ્નિમિવ'
તેજસ્કાયમિવ 'આહિતાગ્નિઃ' બ્રાહ્મણઃ 'શુશ્રુષમાણઃ' સમ્યક્સેવમાનઃ 'પ્રતિજાગૃયાત'
તત્તત્કૃત્યસંપાદનેનોપચરેત્ । આહ-યથાડહિતાગ્નિરિત્યાદિના પ્રાગિદમુક્તમેવ, સત્યં, કિં તુ
તદાચાર્યમેવાઙ્ગીકૃત્ય ઇદં તુ રત્નાધિકાદિકમપ્યધિકૃત્યોચ્યતે, વક્ષ્યતિ ચ—'રાયણીણસુ
વિણય' મિત્યાદિ, પ્રતિજાગરણોપાયમાહ—'આલોકિતં' નિરીક્ષિતમ્ 'ઇઙ્ગિતમેવ ચ'
અન્યથાવૃત્તિલક્ષણં 'જ્ઞાત્વા' વિજ્ઞાયાચાર્યીયં 'યઃ' સાધુઃ 'છન્દઃ' અભિપ્રાયમારાધયતિ ।
યથા જ્ઞીતે પતતિ પ્રાવરણાવલોકને તદાનયને, ઇઙ્ગિતે વા નિષ્ઠીવનાદિલક્ષણે શુણ્ઠ્યાદ્યાનયનેન
'સ પુજ્યઃ' સ ઇત્થંભૂતઃ સાધુઃ પૂજાર્હઃ, કલ્યાણભાગિતિ સૂત્રાર્થઃ ॥૧॥

ટીકાર્થ : જેમ બ્રાહ્મણ અગ્નિને, એમ આચાર્યની સમ્યક્ સેવા કરતો સાધુ તે તે કાર્યો
કરવા દ્વારા તેમનો ઉપચાર કરે = વિનય કરે = ભક્તિ કરે.

આચાર્ય એટલે સૂત્ર અને અર્થને આપનાર અથવા તો તેમના જેવા જ જે બીજા
મોટાસાધુ હોય તે સમજવા.

આહિતાગ્નિ એટલે બ્રાહ્મણ. (બ્રાહ્મણો અગ્નિમાં ધી વગેરેનું આધાન કરે...)

પ્રશ્ન : જહાહિઅગ્ની... એ વગેરે શ્લોકદ્વારા આહિતાગ્નિની = બ્રાહ્મણની વાત પૂર્વે
કીધેલી જ છે. ફરી શા માટ ?

ઉત્તર : સાચી વાત છે તમારી. પરંતુ તે વાત આચાર્યને આશ્રયીને જ કરેલી. આ
વાત તો રત્નાધિકને આશ્રયીને પણ કહેવાય છે.

આગળ કહેશે પણ ખરા કે રત્નાધિકોમાં વિનય કરવો. વગેરે.

પ્રતિજાગરણના = ઉપચારના = ભક્તિના ઉપાયને કહે છે. કે આચાર્યસંબંધી આલોકિત અને ઈંગિતને જાણીને જે સાધુ આચાર્યના અભિપ્રાયને આરાધે (એમની ઈચ્છા પ્રમાણે કરે) તે પૂજ્ય છે.

આલોકિત એટલે આચાર્ય આંખોવડે જે જુએ, દર્શન કરે તે.

ઈંગિત એટલે અન્યથાવૃત્તિ = પૂર્વના વર્તન કરતાં જુદા પ્રકારનું વર્તન.

આલોકિતમાં... દા.ત. ઠંડી પડતી હોય ત્યારે આચાર્ય વસ્ત્ર તરફ અવલોકન કરે, એ વખતે સાધુ વસ્ત્ર લાવવામાં પ્રવૃત્તિ કરે.

ઈંગિત... દા.ત. આચાર્ય કફ વગેરેનું નિષીવન કરે, થુંકે (સ્વાસ્થ્યાદિ વખતે જે વર્તન હોય, એના કરતાં વિપરીત વર્તન છે...) ત્યારે સૂંઠ વગેરે લાવવા દ્વારા આચાર્યના અભિપ્રાયને અનુસરે.

આવો જે છે, તે આવાપ્રકારનો સાધુ પૂજાને યોગ્ય છે, કલ્યાણભાગી છે.

પ્રક્રાન્તાધિકાર એવાહ—

આચારમદ્વા વિણયં પઞ્જે, સુસ્સૂસમાણો પરિગિજ્ઞ વક્ત્રં ।

જહોવદ્દૃઢં અધિકાંખમાણો, ગુરું તુ નાસાયયઈ સ પુજ્જો ॥૨॥

પ્રક્રાન્તના = વિનયનાં અધિકારમાં જ કહે છે કે

ગા. ૨ શુશ્રૂષાવાળો આચારને માટે વિનય કરે. વાક્યગ્રહણ કરીને યથોપદિષ્ટને ઈચ્છતો ગુરુની આશાતના ન કરે, તે પૂજ્ય છે.

‘આચારાર્થ’ જ્ઞાનાદ્યાચારનિમિત્તં ‘વિનયમ્’ ઉક્તલક્ષણં ‘પ્રયુક્તે’ કરોતિ યઃ ‘શુશ્રૂષન્’ શ્રોતુમિચ્છન્, કિમયં વક્ષ્યતીત્યેવમ્ । તદનુ તેનોક્તે સતિ પરિગૃહ્ય વાક્યમ્ આચાર્યીયં તતશ્ચ ‘યથોપદિષ્ટં’ યથોક્તમેવ અધિકાદ્ક્ષન્, માચારહિતઃ શ્રદ્ધયા કર્તુમિચ્છન્ વિનયં પ્રયુક્તે, અતોડન્યથાકરણેન ‘ગુરું ત્વિ’તિ આચાર્યમેવ ‘નાષાતયતિ’ ન હીલયતિ યઃ સ પૂજ્ય ઇતિ સૂત્રાર્થઃ ॥૨॥

ટીકાર્થ : “આ આચાર્ય શું કહેશે ?” એ પ્રમાણે એમના વચનોને ઈચ્છતો સાધુ જ્ઞાનાદિ આચારોના નિમિત્તે ઉક્તલક્ષણવાળા વિનયને કરે. (એનાથી જ્ઞાનાચારાદિની પ્રાપ્તિ થવાની જ, પ્રસન્ન ગુરુ પાસેથી બધું મળે...)

ત્યારબાદ તે ગુરુ ઉપદેશ કહે એટલે એ આચાર્યસંબંધી વાક્યને ગ્રહણ કરીને, તેમના કહેવાપ્રમાણે જ કરવાને ઈચ્છતો, માયા રહિત, શ્રદ્ધાથી કરવાને ઈચ્છતો તે વિનય કરે.

આનાથી વિપરીત કરવા દ્વારા ગુરુની જ આશાતના થાય, પણ એવું જે નથી કરતો તે પૂજ્ય છે.

કિં ચ-

રાયણિણસુ વિણયં પઞ્જે, ડહરાઽવિ અ જે પરિઆયજિદ્વા ।

નીઅત્તણે વદ્દૃઙ્ સચ્ચવાઈ, ઉવાયવં વક્કકરે સ પુજ્જો ॥૩॥

ગા. ૩ : રત્નાધિકોમાં તથા નાના પણ જે પર્યાયજ્યેષ્ઠ છે, તેમાં વિનય કરે. નીચપણામાં વર્તે, સત્યવાદી, ઉપતાપવાળો, વાક્યકર તે પૂજ્ય છે.

'રત્નાધિકેષુ' જ્ઞાનાદિભાવરત્નાભ્યુચ્છિતેષુ 'વિનયં' યથોચિતં 'પ્રયુઙ્ક્તે' કરોતિ, તથા ડહરા અપિ ચ યે વયઃશ્રુતાભ્યાં 'પર્યાયજ્યેષ્ઠાઃ' ચિરપ્રવ્રજિતાસ્તેષુ વિનયં પ્રયુઙ્ક્તે, એવં ચ યો 'નીચત્વે' ગુણાધિકાન્ પ્રતિ નીચભાવે વર્તતે 'સત્યવાદી' અવિરુદ્ધવક્તા તથા 'અવપાતવાન્' વન્દનશીલો નિકટવર્તી વા એવં ચ યો 'વાક્યકરો' ગુરુનિર્દેશકરણશીલઃ સ પૂજ્ય ઇતિ સૂત્રાર્થઃ ॥૩॥

ટીકાર્થ : જેઓ જ્ઞાનવગેરે ભાવરત્નોથી ઊંચા = મહાન છે, તેમને વિશે વિનય કરે, તથા જેઓ ઉંમર અને શ્રુતથી નાના હોવા છતાં પણ વધુ દીક્ષાપર્યાયવાળા છે, તેઓને વિશે પણ વિનય કરે. જે ગુણાધિકો પ્રત્યે નીચપણામાં = નમ્રપણામાં વર્તે, સત્યવાદી = એ રત્નાધિકોના સાથે વિરોધ ન થાય એ રીતે બોલનાર, વંદન કરવાના સ્વભાવવાળો અથવા તો રત્નાધિકોની નજીકમાં રહેનારો, તથા આ પ્રમાણે જે ગુરુની આજ્ઞાનું પાલન કરવાના સ્વભાવવાળો છે, તે પૂજ્ય છે.

કિં ચ-

અન્નાયઽંછં ચરઈ વિસુદ્ધં, જવણદ્વયા સમુઆણં ચ નિચ્ચં ।

અલદ્ધુઅં નો પરિદેવદ્દજ્જા, લદ્ધું ન વિકત્થઈ સ પુજ્જો ॥૪॥

ગા. ૪ : યાપંનાને માટે વિશુદ્ધ, સમુદાન, અજ્ઞાતઉંછને નિત્ય ચરે છે. ન મેળવીને ખેદ ન કરે, મેળવીને પ્રશંસા ન કરે તે પૂજ્ય.

‘અજ્ઞાતોઞ્છં’ પરિચયાકરણેનાજ્ઞાતઃ સન્ ‘ભાવોઞ્છં’ ગૃહસ્થોદ્ધરિતાદિ ‘ચરતિ’ અટિત્વાઽઽનીતં ભુક્તે, ન તુ જ્ઞાતસ્તદ્બહુમતમિતિ, એતદપિ ‘વિશુદ્ધમ્’ ઉદ્ગમાદિદોષરહિતં, ન તદ્વિપરીતમ્, એતદપિ ‘યાપનાર્થ’ સંયમભરોદ્વાહિશરીરપાલનાય નાન્યથા ‘સમુદાનં ચ’ યચિતભિક્ષાલબ્ધં ચ ‘નિત્યં’ સર્વકાલં ન તૂઞ્છમપ્યેકત્રૈવ બહુલબ્ધં કાદાચિત્કં વા, એવંભૂતમપિ વિભાગતઃ ‘અલબ્ધ્વા’ અનાસાદ્ય ‘ન પરિદેવયેત્’ ન ખેદં યાયાત્, યથા-મન્દભાગ્યોઽહમશોભનો વાઽયં દેશ ઇતિ, એવં વિભાગતશ્ચ ‘લબ્ધ્વા’ પ્રાપ્યોચિતં ‘ન વિકત્થતે’ ન શ્લાઘાં કરોતિ-સપુણ્યોઽહં શોભનો વાઽયં દેશ ઇત્યેવં સ પૂજ્ય ઇતિ સૂત્રાર્થઃ ॥૪॥

ટીકાર્થ : જે સાધુ શ્રાવકાદિનો પરિચય નહિ કરવા દ્વારા અજ્ઞાત છે, અને એવો તે ભાવોઞ્છ એટલે કે ગૃહસ્થોને વાપ્યાબાદ વધી પડેલી રસોઈ ફરીને લાવે અને એ વાપરે, પરંતુ પરિચયદ્વારા જ્ઞાત બનેલો છતો તે શ્રાવકોને બહુમત વસ્તુ ન લાવે (પરિચયાદિ હોય તો ગૃહસ્થો સારામાં સારી વસ્તુ એને આપવાનો પ્રયાસ કરવાના જ... એટલે એ છેલ્લી વધેલી ગોચરી તો ન હોય...)

આવું પણ જે ઉદ્ગમાદિદોષોથી રહિત હોય, પણ તે દોષોવાળું ન હોય, અને તે પણ સંયમનાં ભારને વહનકરનારા શરીરનો નિર્વાહ કરવામાટે, પણ અન્યથા = બીજા કોઈ કારણસર નહિ... તે પણ ઉચિતભિક્ષાવડે મેળવેલું હોય. તથા એ પણ સદામાટે આવું હોય. પણ એવું નહિ કે ઊંછ = શુદ્ધગોચરી પણ એકજ જગ્યાએથી ઘણું મેળવેલું કે થોડું થોડું પણ ક્યારેક જ (લગભગ) વધારે વહોરે. ક્યારેક જ ઉપર પ્રકારનું ભોજન વહોરે... એવું ન હોવું જોઈએ.

આવાપ્રકારનું પણ વિભાગથી જો ન મળે તો સાધુ ખેદ ન પામે કે હું મંદભાગ્યવાળો છું, કે આ દેશ અશોભન છે.” તથા વિભાગથી ઉચિતભોજન મળે, તો એ પામીને પ્રશં । ન કરે કે “હું પુણ્યશાળી છું” કે “આ દેશ સારો .” (વિભાગ = જુદી જુદી વસ્તુઓ અથવા જુદા જુદા ઘરેથી...)

તે સાધુ પૂજ્ય છે.

— કિં ચ—

સંથારસિજ્જાસણભંત્તપાણે, અપ્પિચ્છયા અઙ્ગલાભેઽવિ સંતે ।

જો એવમપ્પાણભિતોસઙ્ગજ્જા, સંતોસપાહરણે સ પુજ્જો ॥૫॥

વળી

ગા. ૫ : (અતિલાભ થવા છતાં પણ) સંથારો, શય્યા, આસન, ભોજન, પાનમાં અલ્પેચ્છતા રાખે. તથા અતિલાભ થવા છતાં પણ સંતોષપ્રધાનતારત જે આ રીતે આત્માને સંતોષવાળો રાખે તે પૂજ્ય છે.

સંસ્તારકશય્યાસનભક્તપાનાનિ પ્રતીતાન્યેવ, એતેષુ 'અલ્પેચ્છતા' અમૂર્ચ્યા પરિભોગોઽતિરિક્તાગ્રહણં વા અતિલાભેઽપિ સતિ સંસ્તારકાદીનાં ગૃહસ્થેભ્યઃ સકાશાત્ ય એવમાત્માનમ્ 'અભિતોષયતિ' યેન વા તેન વા યાપયતિ 'સંતોષપ્રાધાન્યરતઃ' સંતોષ એવ પ્રધાનભાવે સક્તઃ સ પૂજ્ય ઇતિ સૂત્રાર્થઃ ॥૫॥

ટીકાર્થ : સંથારો, શય્યા, આસન, ભોજન અને પાન આ પદાર્થો પ્રસિદ્ધ જ છે. આ બધામાં સાધુની અલ્પેચ્છતા હોય. અલ્પેચ્છતા એટલે અમૂર્ચ્યાથી વપરાશ અથવા તો વધારે ગ્રહણ ન કરવું તે.

ગૃહસ્થો પાસેથી સંથારાવગેરેનો ઘણો લાભ થતો હોય તો પણ (જે અલ્પેચ્છતાને ધારણ કરે અને એ રીતે) જે સંતોષરૂપી પ્રધાનભાવમાં આસક્ત સાધુ આત્માને સંતોષવાળો કરે છે, એટલે કે જે તે વસ્તુથી નિર્વાહ કરી લે છે તે પૂજ્ય છે.

ઇન્દ્રિયસમાધિદ્વારેણ પૂજ્યતામાહ-

સક્ત્વા સહેતું આસાઇ કંટયા, અઓમયા ઉચ્છહયા નરેણં ।

અણાસૅ જો ડ સહિજ્જ કંટૅ, વૅઈમૅ કન્નસરે સ પુજ્જો ॥૬॥

ઈન્દ્રિયની સમાધિ દ્વારા પૂજ્યતાને દેખાડે છે.

ગા. ૬ ઉત્સાહવાળા નરવડે લોખંડના કાંટાઓ આશાથી સહન કરવા શક્ય છે. આશારહિત જે કાનમાં જનારા વચનમય કાંટાઓને સહે છે તે પૂજ્ય છે.

શક્યાઃ સોઢુમ્ 'આશયે'ત્તિ ઇદં મે ભવિષ્યતીતિ પ્રત્યાશયા, ક ઇત્યાહ-કળ્ટકા 'અયોમયા' લોહાત્મકાઃ 'ઉત્સહતા નરેણ' અર્થોઽમવતેત્યર્થઃ, તથા ચ કુર્વન્તિ કેચિદયોમયકળ્ટકાસ્તરણશયનમપ્યર્થલિપ્સયા, ન તુ વાક્કળ્ટકાઃ શક્યા ઇત્યેવં વ્યવસ્થિતે 'અનાશયા' ફલપ્રત્યાશયા નિરીહઃ સન્ યસ્તુ સહેત્ કળ્ટકાન્ 'વાહ્મયાન્' ખરાદિવાગાત્મકાન્ 'કર્ણસરાન્' કર્ણગામિનઃ સ પૂજ્ય ઇતિ સૂત્રાર્થઃ ॥૬॥

ટીકાર્થ : મને આ થશે = મળશે... એ પ્રમાણેની આશાથી ધનનાં ઉદયવાળા

પુરુષવડે લોઢાનાં બનેલા કાંટાઓ સહન કરવા શક્ય છે. કેટલાકો ધનપ્રાપ્તિની ઈચ્છાથી લોખંડના કાંટાઓ = ખીલાઓની પથારી ઉપર શયન પણ કરે છે.

પરંતુ વાણીરૂપી કાંટાઓ સહન કરવા શક્ય નથી.

આવું છે, માટે ફલની અપેક્ષા વિના સ્પૃહારહિત થયેલો છતો જે સાધુ કાનમાં જનારા કર્કશવગેરે વચનો રૂપ કાંટાઓને સહન કરે છે, તે પૂજ્ય છે.

एतदेव स्पष्टयति—

मुहुत्तदुक्खा उ हवंति कंटया, अओमया तेऽवि तओ सुउद्धरा ।
वायादुरुक्ताणि दुरुद्धराणि, वैराणुबंधीणि महब्भयाणि ॥७॥

આ જ વાતને સ્પષ્ટ કરે છે.

ગા. ૭ : લોખંડમય કાંટાઓ મુહૂર્તદુઃખવાળા છે, તે પણ સુખેથી ઉદ્ધરી શકાય એવા છે. ખરાબવચનો દુરુદ્ધર છે, વૈરાનુબંધી અને મહાભયવાળા છે.

'મુહૂર્તદુઃખા' અલ્પકાલદુઃખા ભવન્તિ કંટકા અયોમયાઃ, વેધકાલ એવ પ્રાયો દુઃખભાવાત્, તેઽપિ 'તતઃ' કાયાત્ 'સુદ્ધરાઃ' સુખેનૈવોદ્ધિયન્તે વ્રણપરિકર્મ ચ ક્રિયતે, વાગદુરુક્તાનિ પુનઃ 'દુરુદ્ધરાણિ' દુઃખેનોદ્ધિયન્તે મનોલક્ષવેધનાદ્ 'વૈરાનુબન્ધીનિ' તથાશ્રવણપ્રદ્વેષાદિનેહ પરત્ર ચ વૈરાનુબન્ધીનિ ભવન્તિ, અત એવ મહાભયાનિ, ક્લુગતિપાતાદિમહાભયહેતુત્વાદિતિ સૂત્રાર્થઃ ॥૭॥

ટીકાર્થ : લોખંડમય કાંટાઓ અલ્પકાળ દુઃખ આપનારા હોય છે. કેમકે જ્યારે એ કાંટાઓ શરીરમાં વીંધાય ત્યારે જ પ્રાયઃ દુઃખ થાય. વળી તે કાંટાઓ પણ શરીરમાંથી સુખેથી કાઢી શકાય છે અને જે ઘા લાગ્યો હોય એને રુઝવી પણ શકાય છે.

પણ જે વાણીના દુષ્ટ કથનો છે, તે દુઃખેથી કાઢી શકાય છે. કેમકે એ મનરૂપી લક્ષ્યને વીંધી નાંખે છે. તથા વૈરના અનુબંધવાળા છે, એટલે કે તેવાપ્રકારના શ્રવણથી જે દ્વેષ વગેરે થાય, તેના દ્વારા આલોકમાં અને પરલોકમાં વૈરના અનુબંધવાળા બને છે. આથી જ એ મોટાભયવાળા છે. કેમકે દુર્ગતિમાં પતન વગેરે મોટા ભયોનું કારણ છે.

किं च—

समावयन्ता वयणाभिघाया, कत्रंगया दुम्मणिअं जणंति ।

ધમ્મુત્તિ કિચ્ચા પરમગ્ગસૂરે, જિહંદિએ જો સહઈ સ પુજ્જો ॥૮॥

ગા. ૮ : અભિમુખ આવી પડતાં, વચનપ્રહારો કાનમાં ગયેલા છતાં દુર્મનને ઉત્પન્ન કરે છે. પણ જે પરમાગ્રશૂર, જિતેન્દ્રિય 'આ ધર્મ છે.' એમ સહન કરે છે. તે પૂજ્ય છે.

'સમાપતન્ત' એકીભાવેનાભિમુખં પતન્તઃ, ક ઇત્યાહ—'વચનાભિઘાતાઃ' ખરાદિવચનપ્રહારાઃ કર્ણગતાઃ સન્તઃ પ્રાયોઽનાદિભવાભ્યાસાત્ 'દૌર્મનસ્યં' દુષ્ટમનોભાવં જનયન્તિ, પ્રાણિનામેવંભૂતાન્ વચનાભિઘાતાન્ ધર્મં ઇતિકૃત્વા સામાયિકપરિણામાપન્નો ન ત્વશક્ત્યાદિના 'પરમાગ્રશૂરો' દાનસંગ્રામશૂરાપેક્ષયા પ્રધાનઃ શૂરો જિતેન્દ્રિયઃ સન્ યઃ સહતે ન તુ તૈર્વિકારમુપદર્શયતિ સ પૂજ્ય ઇતિ સૂત્રાર્થઃ ॥૮॥

ટીકાર્થ : એક સાથે અભિમુખ પડતાં (આપણી તરફ એક સાથે આવી પડતાં) એવા કર્કશાદિવચનરૂપ પ્રહારો કાનમાં ગયેલા છતાં પ્રાયઃ કરીને અનાદિભવનાં સંસ્કારથી પ્રાણીઓને દુષ્ટમનોભાવને ઉત્પન્ન કરે છે.

પણ આવાપ્રકારનાં વચનોને 'આ તો ધર્મ છે' એમ વિચારી સામાયિકપરિણામને પામેલો, નહિ કે શક્તિ ન હોવાદિ કારણે.. જે પરમાગ્રશૂર જિતેન્દ્રિય સહન કરે છે, તે વચનોવડે કોઈ વિકૃતિને (કોષાદિને) દેખાડતો નથી, તે પૂજ્ય છે.

દાનશૂરવીર, સંગ્રામશૂરવીરની અપેક્ષાએ આ સાધુ પ્રધાન શૂરવીર છે, માટે એ પરમાગ્રશૂર કહ્યો છે. (સામે પ્રતીકાર કરવાની શક્તિ ન હોવાના કારણે એ સહન કરે તો એ મુખ્ય નથી. પણ શક્તિ હોવા છતાં ધર્મ માનીને સહન કરે એ પૂજ્ય બને છે...)

તથા—

અવણ્ણવાયં ચ પરમ્મુહસ્સ, પચ્ચક્ખઓ પડિણીઅં ચ ભાસં ।

ઓહારણિં અપ્પિઅકારિણિં ચ, ભાસં ન ભાસિજ્જ સયા સ પુજ્જો ॥૯॥

ગા.૯ : પરાઙ્મુખનાં અવર્ણવાદને, પ્રત્યક્ષને પ્રત્યનીકભાષાને, અવધારણી અને અપ્રિયભાષાને જે સદા ન બોલે તે પૂજ્ય.

'અવર્ણવાદં ચ' અશ્લાઘાવાદં ચ 'પરાઙ્મુખસ્ય' પૃષ્ઠત ઇત્યર્થઃ 'પ્રત્યક્ષતશ્ચ' પ્રત્યક્ષસ્ય ચ 'પ્રત્યનીકામ્' અપકારિણી ચૌરસ્વમિત્યાદિરૂપાં ભાષાં તથા 'અવધારિણીમ્' અશોભન એવાયમિત્યાદિરૂપામ્ 'અપ્રિયકારિણીં ચ' શ્રોતુર્મૃતનિવેદનાદિરૂપાં 'ભાષાં'

વાચં 'ન ભાષેત સદા' યઃ કદાચિદપિ નૈવ બ્રૂયાત્સ પૂજ્ય ઇતિ સૂત્રાર્થઃ ॥૧॥

ટીકાર્થ : જે પરાક્ષુખ છે, સામે નથી એના અવર્ણવાદને = નિંદાને જે સદા માટે ન બોલે, તથા જે સામે છે તેને અપકારકરનારી એવી "તું ચોર છે" વગેરે રૂપ ભાષાને જે સદા ન બોલે તથા "આ ખરાબ જ છે" એવી અવધારણવાળી ભાષાને અને શ્રોતાને દુઃખકરનારી એવી મરી ગયેલાનું નિવેદન = કથન કરવાવગેરે રૂપ ભાષાને જે ક્યારેય ન બોલે, તે પૂજ્ય છે.

તથા—

અલોલુપ અક્કુહા અમાઈ, અપિસુને આવિ અદીનવિત્તી ।

નો ભાવણ નોઽવિઅ ભાવિઅપ્પા, અકોઝહલ્લે અ સયા સ પુજ્જો ॥૧૦॥

ગા. ૧૦ : અલોલુપ, અકુહક, અમાયી, અપિશુન, અદીનવૃત્તિ, કોઈને ભાવિત ન કરે, સ્વયં ભાવિતાત્મા ન થાય, સદા અકુતુહલી તે પૂજ્ય.

'અલોલુપ' આહારાદિષ્વલુબ્ધઃ 'અકુહક' ઇન્દ્રજાલાદિકુહકરહિતઃ 'અમાયી' કૌટિલ્યશૂન્યઃ 'અપિશુનશ્ચાપિ' નો છેદભેદકર્તા 'અદીનવૃત્તિઃ' આહારાદિભાગેઽપિ શુદ્ધવૃત્તિઃ (ગ્રન્થાગ્રમ્ ૬૦૦૦) નો ભાવયેદ્ અકુશલભાવનયા પરં, યથાઽમુકપુરતો ભવતાઽહં વર્ણનીયઃ 'નાપિ ચ ભાવિતાત્મા' સ્વયમન્યપુરતઃ સ્વગુણવર્ણનાપરઃ અકૌતુકશ્ચ સદા નટનર્તકાદિષુ યઃ સ પૂજ્ય ઇતિ સૂત્રાર્થઃ ॥૧૦॥

ટીકાર્થ : આહારાદિમાં લોભરહિત, ઇન્દ્રજાળવગેરે કુહકો = કુતુહલોથી રહિત, કપટશૂન્ય, અપિશુન = છેદભેદ ન કરનાર (ચાડી ખાવા દ્વારા કોઈનામાં ટુકડા ન પડાવનાર.) અદીનવૃત્તિ = આહારાદિ ન મળે તો પણ શુદ્ધ ગોચરી જ વાપરનાર (અથવા શુદ્ધપરિણતિવાળો) બીજાને ખરાબ ભાવનાઓથી ભાવિત ન કરે કે "અમુકની આગળ તારે મારી આ પ્રમાણે પ્રશંસા કરવી..." કે જાતે પણ બીજાની આગળ પોતાના ગુણોનું વર્ણન કરવામાં તત્પર ન બને, તથા સદા નટ, નૃત્યકાર વગેરેને વિશે કૌતુકવિનાનો જે હોય તે પૂજ્ય છે.

કિંચ—

ગુણોહિ સાહૂ અગુણોહિઽસાહૂ, ગિણહાહિ સાહૂ ગુણ મુંચઽસાહૂ ।

વિઆણિઆ અપ્પગમપ્પણં, જો રાગદોસેહિં સમો સ પુજ્જો ॥૧૧॥

ગા.૧૧ : “ગુણોથી સાધુ, અગુણોથી અસાધુ. સાધુગુણોને ંહણ કરો, અસાધુને ત્યાગો” (એવું) આત્માને આત્માદ્વારા જણાવે છે, જે રાગ-દ્વેષમાં સમાન છે, તે પૂજ્ય છે.

‘ગુણૈઃ’ અનન્તરોદિતૈર્વિનયાદિભિર્યુક્તઃ સાધુર્ભવતિ, તથા ‘અગુણૈઃ’ ઉક્તગુણવિપરીતૈરસાધુઃ, એવં સતિ ગૃહાણ સાધુગુણાન્ મુચ્ચાસાધુગુણાનિતિ શોભન ઉપદેશઃ, એવમધિકૃત્ય પ્રાકૃતશૈલ્યા ‘વિજ્ઞાપયતિ’ વિવિધં જ્ઞાપયત્યાત્માનમાત્મના યઃ તથા ‘રાગદ્વેષયોઃ સમઃ’ ન રાગવાન્ દ્વેષવાનિતિ સ પૂજ્ય ઇતિ સૂત્રાર્થઃ ॥૧૧॥

ટીકાર્થ : અનન્તર કહેલાં વિનયવગેરે ગુણોથી યુક્ત હોય તે સાધુ થાય તથા કહેલાં ગુણોથી વિપરીત અવગુણોવડે અસાધુ થાય.

આમ છે, એટલે સાધુગુણોને ંહણ કર. અસાધુગુણોને ત્યાગી દે. આ સુંદરઉપદેશ છે.

આ ઉપદેશને આશ્રયીને જે આત્માને આત્માદ્વારા વિવિધ રીતે જણાવે છે = ભાવિત કરે છે, જે રાગવાન્ દ્વેષવાન્ નથી તે પૂજ્ય

ગાથામાં વિઆણિઆ પ્રાકૃતશૈલીથી લખેલું છે, એનો સંસ્કૃત શબ્દ વિજ્ઞાપયતિ સમજવો.

કિં ચ—

તહેવ ડહરં ચ (વ)મહલ્લગં વા, ઇત્થીં પુમં પવ્વઙ્ગમં ગિહિં વા ।

નો હીલણ નોઽવિ અ ચિંસઙ્ગજ્જા, થંભં ચ કોહં ચ ચણ સ પુજ્જો ॥૧૨॥

ગા. ૧૨ : તે જ પ્રમાણે નાનાને કે મોટાને, સ્ત્રી કે પુરુષને, સાધુને કે ગૃહસ્થને હીલના ન કરે, ખિંસા ન કરે. માન અને ક્રોધને ત્યાગે તે પૂજ્ય.

‘તથૈવે’તિ પૂર્વવત્, ડહરં વા મહલ્લકં વા, વાશબ્દાન્મધ્યમં વા, સ્ત્રિયં પુમાંસમુપલક્ષણત્વાન્નપુંસકં વા પ્રવ્રજિતં ગૃહિણં વા, (વાશબ્દાદન્યતીર્થિકં વા) ન હીલયતિ નાપિ ચ ચિંસયતિ’ તત્ર સૂચયા અસૂચયા વા સકૃદુષ્ટાભિધાનં હીલનં, તદેવાસકૃત્ચિંસનમિતિ । હીલનચિંસનયોશ્ચ નિમિત્તભૂતં ‘સ્તમ્ભં ચ’ માનં ચ ‘ક્રોધં ચ’ રોષં ચ ત્યજતિ યઃ સ પૂજ્યો, નિદાનત્યાગેન તત્ત્વતઃ કાર્યત્યાગાદિતિ સૂત્રાર્થઃ ॥૧૨॥

ટીકાર્થ : તથૈવ શબ્દનો અર્થ પૂર્વની જેમ સમજવો. નાના કે મોટાને વા શબ્દથી મધ્યમને, સ્ત્રીને કે પુરુષને, ઉપલક્ષણથી નપુંસકને, પ્રવ્રજિતને કે ગૃહસ્થને વા શબ્દથી અન્યતીર્થિકને, હીલે નહિ કે એમની ખિંસા ન કરે.

તેમાં કટાક્ષથી કે સીધેસીધી ભાષામાં એકવાર દુષ્ટકથન કરવું તે હીલન અને તે જ વારંવાર કરવું તે ખિંસન.

હીલના અને ખિંસાનાં નિમિત્તભૂત માન અને ક્રોધને જે ત્યાગે છે, તે પૂજ્ય છે. કારણના ત્યાગથી પરમાર્થતઃ કાર્યનો ત્યાગ થાય છે, માટે માનાદિત્યાગી પૂજ્ય છે. માનાદિરૂપ કારણનો ત્યાગ કરે એટલે હીલનાદિનો ત્યાગ થઈ જ જવાનો...)

કિંચ-

જે માણિઆ સયયં માણયંતિ, જત્તેણ કન્નં વ નિવેસયંતિ ।

તે માણા઼ માણરિહે તવસ્સી, જિઙ્ઁદિ઼ સચ્ચરણ સ પુજ્જો ॥૧૩॥

ગા. ૧૩ : માનિત જેઓ સતત માન કરે છે. યત્નથી કન્યાની જેમ નિવેશ કરે છે. તે માનયોગ્યને જે તપસ્વી, જિતેન્દ્રિય, સત્યરત માન આપે છે. તે પૂજ્ય છે.

યે માનિતા અભ્યુત્થાનાદિસત્કારૈઃ 'સતતમ્' અનવરતં શિષ્યાન્ 'માનયન્તિ' શ્રુતોપદેશં પ્રતિ ચોદનાદિભિઃ, તથા 'યત્નેન કન્યામિવ નિવેશયન્તિ' યથા માતાપિતરઃ કન્યાં ગુણૈર્વયસા ચ સંવર્દ્ધય યોગ્યભર્ત્તરિ સ્થાપયન્તિ એવમાચાર્યાઃ શિષ્યં સૂત્રાર્થવેદિનં દૃષ્ટ્વા મહત્યાચાર્યપદેઽપિ સ્થાપયન્તિ । તાનેવંભૂતાન્ ગુરુન્માનયતિ યોઽભ્યુત્થાનાદિના 'માનાર્હાન્' માનયોગ્યાન્ તપસ્વી સન્ જિતેન્દ્રિયઃ સત્યરત ઇતિ, પ્રાધાન્યચ્છ્યાપનાર્થં વિશેષણદ્વયં, સ પૂજ્ય ઇતિ સૂત્રાર્થઃ ॥૧૩॥

ટીકાર્થ : જેઓ અભ્યુત્થાન વગેરે સત્કારો દ્વારા સન્માનિત કરાયેલા છતાં સતત શિષ્યોને શ્રુતનાં ઉપદેશ પ્રત્યે = શાસ્ત્રાજ્ઞાઓ પ્રત્યે પ્રેરણાવગેરે દ્વારા માનવાળા કરે છે, વાળે છે... તથા જેમ માતાપિતા કન્યાને ગુણોથી અને ઉંમરથી વધારીને = મોટીકરીને યોગ્યપતિને વિશે સ્થાપે, એમ આચાર્યો શિષ્યને સૂત્રાર્થજ્ઞાતા જાણીને મોટા એવા પણ આચાર્યપદ ઉપર સ્થાપે છે. તે આવાપ્રકારના માનને યોગ્ય ગુરુને જે તપસ્વી, જિતેન્દ્રિય, સત્યરત શિષ્ય અભ્યુત્થાનવગેરે દ્વારા સન્માન આપે છે તે પૂજ્ય છે.

જિતેન્દ્રિયતા અને સત્યરતતા આ બે ગુણોની પ્રધાનતા બતાવવા માટે એ બે

વિશેષણ વાપરેલા છે.

તેસિં ગુરુણં ગુણસાયરાણં, સુચ્ચાણ મેહાવિ સુભાસિઆદં ।

ચરે મુણી પંચરણ તિગુત્તો, ચઝક્કસાયાવગણ સ પુજ્જો ॥૧૪॥

ગા. ૧૪ : ગુણસાગર તે ગુરુના સદ્વચનોને સાંભળીને પંચરત, ત્રિગુપ્ત, અપગતયતુષ્કષાય જે મેધાવીમુનિ તેને આચરે છે તે પૂજ્ય છે.

તેષાં 'ગુરૂણામ્' અનન્તરોદિતાનાં 'ગુણસાગરાણાં' ગુણસમુદ્રાણાં સંબન્ધીનિ શ્રુત્વા મેધાવી 'સુભાષિતાનિ' પરલોકોપકારકાણિ 'ચરતિ' આચરતિ 'મુનિઃ' સાધુઃ 'પચ્ચરતઃ' પચ્ચમહાવ્રતસક્તઃ 'ત્રિગુપ્તો' મનોગુપ્ત્યાદિમાન્ 'ચતુઃકષાયાપગત' इत्यપગતક્રોધાદિકષાયો યઃ સ પૂજ્ય इति સૂત્રાર્થઃ ॥૧૪॥

ટીકાર્થ : ગુણોનાં સાગર, અનન્તર કહેવાયેલા ગુરુના સંબંધી પરલોકોપકારી વચનોને સાંભળીને જે પંચમહાવ્રતમાં આસક્ત, મનોગુપ્તિવગેરેવાળો, ક્રોધાદિ કષાયોથી રહિત સાધુ એ વચનોને આચરે છે તે પૂજ્ય છે.

પ્રસ્તુતફલાભિધાનેનોપસંહરત્રાહ—

ગુરુમિહ સયયં પડિઅરિઅ મુણી, જિણમયનિઝણે અભિગમકુસલે ।

ધુણિઅ રયમલં પુરેકડં, ભાસુરમઝલં ગદં વડ ॥૧૫॥ ત્તિ બેમિ ॥

વિણયસમાહીણે તદ્દઓ ઝદ્દેસો સમત્તો ॥૩॥

પ્રસ્તુતનાં = વિનયનાં ફલનું કથન કરવાદ્વારા ઉપસંહાર કરતાં કહે છે કે

ગા. ૧૫ : અહીં ગુરુને સતત આરાધીને જિનમતનિપુણ, અભિગમકુશલ મુનિ પૂર્વકૃત્ રજોમલને ખતમ કરીને ભાસ્વર, અતુલ ગતિમાં જાય છે. એમ હું કહું છું.

'ગુરુમ્' આચાર્યાદિરૂપમ્ 'ઇહ' મનુષ્યલોકે 'સતતમ્' અનવરતં 'પરિચર્ય' વિધિનાઽઽરાધ્ય 'મુનિઃ' સાધુઃ, કિંવિશિષ્ટો મુનિરિત્યાહ—'જિનમતનિપુણઃ' આગમે પ્રવીણઃ 'અભિગમકુશલો' લોકપ્રાધૂર્ણકાદિપ્રતિપત્તિદક્ષઃ, સ એવંભૂતઃ વિધૂય રજોમલં પુરાકૃતં, ક્ષપયિત્વાઽષ્ટપ્રકારં કર્મેતિ ભાવઃ, કિમિત્યાહ-ભાસ્વરાં જ્ઞાનતેજોમયત્વાત્ 'અતુલામ્' અનન્યસદૃશી 'ગતિ' સિદ્ધિરૂપાં 'વ્રજતી'તિ ગચ્છતિ તદા જન્માન્તરેણ વા

સુકુલપ્રજાત્યાદિના પ્રકારેણ । બ્રવીમીતિ પૂર્વવદિતિ સૂત્રાર્થઃ ॥૧૫॥

ટીકાર્થ : આ મનુષ્યલોકમાં આચાર્યવગેરે રૂપી ગુરુને સતત વિધિપૂર્વક આરાધીને આગમમાં પ્રવીણ, લોક અને મહેમાન સાધુ વગેરેની પ્રતિપત્તિ કરવામાં દક્ષ - ચતુર (અર્થાત્ તેઓની સાથે ઉચિત વર્તન કરવામાં ચતુર) આવાપ્રકારનો મુનિ પૂર્વે કરેલા આઠપ્રકારનાં કર્મરૂપ રજોમલને ખપાવીને ભાસ્વર, અતુલ ગતિને પામે છે.

જ્ઞાનનાં તેજ રૂપ હોવાથી સિદ્ધિગતિ ભાસ્વર કહેવાય.

તથા સિદ્ધિ જેવી બીજી કોઈ ગતિ નથી, તેથી તે અતુલ કહેવાય. આવી સિદ્ધિગતિમાં તે મુનિ ત્યારે = તે જ ભવમાં જાય, કે પછી સારાકુળમાં જન્મ વગેરે પ્રકારે જન્માન્તરવડે સિદ્ધિગતિમાં જાય.

બ્રવીમિ એનો અર્થ પૂર્વની જેમ સમજવો.

॥ ઇતિ વિનયસમાધૌ વ્યાખ્યાતસ્તૃતીય ઉદ્દેશઃ ॥૩॥

તૃતીય ઉદ્દેશો સંપૂર્ણ

અથ ચતુર્થ ઉદ્દેશઃ ।

અથ ચતુર્થ આરમ્ભ્યતે, તત્ર સામાન્યોક્તવિનયવિશેષોપદર્શનાર્થમિદમાહ-
સુઅં મે આસં ! તેણં ભગવયા એવમક્ષત્રાયં-ઇહ ખલુ થેરેહિં ભગવંતેહિં
ચત્તારિ વિણયસમાહિટ્ટાણા પત્રત્તા, કયરે ખલુ તે થેરેહિં ભગવંતેહિં ચત્તારિ
વિણયસમાહિટ્ટાણા પત્રત્તા ?, ઇમે ખલુ તે થેરેહિં ભગવંતેહિં ચત્તારિ
વિણયસમાહિટ્ટાણા પત્રત્તા, તંજહા-વિણયસમાહી સુઅસમાહી તવસમાહી
આચારસમાહી ।

વિણા સુએ અ તવે, આચારે નિચ્ચપંડિઆ ।

અભિરામયંતિ અપ્પાણં, જે ભવંતિ જિહંદિઆ ॥૧॥

ચતુર્થ ઉદ્દેશો

હવે ચોથો ઉદ્દેશો શરુ કરાય છે. તેમાં સામાન્યથી કહેવાયેલા વિનયની વિશેષતાને
દેખાડવાને માટે આ કહે છે કે શ્રુતં મયા...

સૂત્ર-૧ આયુષ્મન્ ! મારાવડે સંભળાયું છે. તે ભગવાનવડે આમ કહેવાયું છે કે અહીં
ખરેખર સ્થવિર ભગવંતોવડે ચાર વિનયસમાધિસ્થાનો કહેવાયા છે.

પ્રશ્ન સ્થવિર ભગવંતોવડે તે કયા ચાર વિનયસમાધિસ્થાનો કહેવાયા

ઉત્તર : સ્થવિર ભગવંતોવડે તે આ ચાર વિનયસમાધિસ્થાનો કહેવાયા છે. તે આ
પ્રમાણે-વિનયસમાધિ, શ્રુતસમાધિ, તપસમાધિ, આચારસમાધિ, તે આ પ્રમાણે
વિનયમાં, શ્રુતમાં, તપમાં અને આચારમાં નિત્યપંડિતો આત્માને જોડે છે, જેઓ
જિતેન્દ્રિય હોય છે.

શ્રુતં મયા આયુષ્મંસ્તેન ભગવતા એવમાખ્યાતમિત્યેતદ્વથા ષડ્જીવનિકાયાં તથૈવ
દ્રષ્ટવ્યમ્, ઇહ 'ખલ્વિ'તિ ઇહ ક્ષેત્રે પ્રવચને વા ખલુશબ્દો વિશેષણાર્થઃ ન કેવલમત્ર કિં
ત્વન્યત્રાપ્યન્યતીર્થકૃત્પ્રવચનેષ્વપિ 'સ્થવિરૈઃ' ગણધરૈઃ 'ભગવદ્ભિઃ' પરમૈશ્વર્યાદિયુક્તૈ-
શ્ચત્વારિ 'વિનયસમાધિસ્થાનાનિ' વિનયસમાધિભેદરૂપાણિ 'પ્રજ્ઞસાનિ' પ્રરૂપિતાનિ,
ભગવતઃ સકાણે શ્રુત્વા ગ્રન્થત ઉપરચિતાનીત્યર્થઃ, કતરાણિ ખલુ તાનીત્યાદિના પ્રશ્નઃ,
અમૂનિ ખલુ તાનીત્યાદિના નિર્વચનં, 'તદ્વથે'ત્યુદાહરણોપન્યાસાર્થઃ, વિનયસમાધિઃ ૧

શ્રુતસમાધિ: ૨ તપ:સમાધિ: ૩ આચારસમાધિ: ૪, તત્ર સમાધાનં સમાધિ:-પરમાર્થત આત્મનો હિતં સુખં સ્વાસ્થ્યં, વિનયે વિનયાદ્વા સમાધિ: વિનયસમાધિ:, एवं શેષેષ્વપિ શબ્દાર્થો ભાવનીય: ॥ એતદેવ શ્લોકેન સંગૃહ્ણતિ-‘વિનયે’ યથોક્તલક્ષણે ‘શ્રુતે’ અઙ્ગાદૌ ‘તપસિ’ બાહ્યાદૌ ‘આચારે ચ’ મૂલગુણાદૌ, ચશબ્દસ્ય વ્યવહિત ઉપન્યાસ:, ‘નિત્યં’ સર્વકાલં ‘પણ્ડિતા:’ સમ્યક્પરમાર્થવેદિન:, કિં કુર્વન્તીત્યાહ - ‘અભિરમયન્તિ’ અનેકાર્થત્વાદાભિમુખ્યેન વિનયાદિષુ યુજ્જતે ‘આત્માનં’ જીવં, કિમિતિ ?, અસ્યોપાદેયત્વાત્, ક એવં કુર્વન્તીત્યાહ-યે ભવન્તિ ‘જિતેન્દ્રિયા’ જિતચક્ષુરાદિભાવશત્રવ:, ત એવ પરમાર્થત: પણ્ડિતા ઇતિ પ્રદર્શનાર્થમેતદિતિ સૂત્રાર્થ: ॥૧૧॥

ટીકાર્થ : શ્રુત... આખ્યાતમ્ આ બધું જે પ્રમાણે ષડ્જીવનિકામાં કહેલું, તે જ પ્રમાણે જાણવું. ઇહ આ ક્ષેત્રમાં કે આ પ્રવચનમાં, શાસનમાં... યત્લુ શબ્દ વિશેષઅર્થવા તે છે એ વિશેષઅર્થ આ છે કે માત્ર અહીં નહિ, પણ અન્યક્ષેત્રોમાં પણ, અન્યતીર્થકરોનાં પ્રવચનોમાં પણ પરમઐશ્વર્યવગેરેથી યુક્ત એવા ગણધરોવડે વિનયસમાધિના ભેદ રૂપચારવિનયસમાધિસ્થાનો પ્રરૂપેલા છે. એટલે કે ભગવાનની પાસે સાંભળીને ગ્રન્થ રૂપે રચેલા છે.

કતરાણિ... એના દ્વારા પ્રશ્ન દર્શાવ્યો

અમૂનિ... એના દ્વારા ઉત્તર દર્શાવ્યો છે.

તદ્યથા... એ ઉદાહરણનો ઉપન્યાસ કરવામાટે છે.

(૧) વિનયસમાધિ (૨) શ્રુતસમાધિ (૩) તપસમાધિ (૪) આચારસમાધિ.

તેમાં સમાધાન એટલે સમાધિ, પરમાર્થથી આત્માનું હિત, સુખ, સ્વાસ્થ્ય. વિનયમાં કે વિનય દ્વારા સમાધિ તે વિનયસમાધિ. એ રીતે બાકીનામાં પણ શબ્દાર્થ વિચારી લેવો.

આ જ વાતને શ્લોકથી સંગૃહીત કરે છે... યથોક્તલક્ષણવાળા વિનયમાં, અંગવગેરે શ્રુતમાં, બાહ્ય વગેરે તપમાં અને મૂલગુણવગેરે આચારમાં સર્વકાળ પંડિત = સમ્યક્પરમાર્થનાં જ્ઞાતાઓ જીવને વિનય વગેરેમાં જોડે છે. ધાતુઓ અનેકઅર્થવાળા હોવાથી અભિરમયન્તિ નો અર્થ યુજ્જતે કરેલો છે. તથા ગાથામાંના ચ શબ્દનો વ્યવહિત ઉપન્યાસ કરવો. અર્થાત્ વિનયે શ્રુતે ચ તપસિ આચારે એમ વચ્ચે ચ છે, તેને આચારે ચ એમ છેક છેલ્લે જોડવો.

પ્રશ્ન એ શા માટે વિનયાદિમાં જીવને જોડે છે ?

ઉત્તર : કેમકે વિનયાદિ ઉપાદેય છે.

પ્રશ્ન : આવું કોણ કરે ?

ઉત્તર જેઓએ ચક્ષુવગેરે ભાવશત્રુઓને જીતી લીધા હોય તેઓ આવું કરે છે. "તેઓ જ પરમાર્થથી પંડિત છે." એ વાત દર્શાવવામાટે આ શબ્દ લખેલો છે.

વિનયસમાધિમભિધિત્સુરાહ-

ચતુર્વિહા ચ્ચલુ વિણયસમાહી ભવઙ્, તંજહા-અણુસાસિજ્જંતો સુસ્સૂસઙ્ ૧
સમ્મં સંપઙ્કવિજ્જઙ્ ૨ વેયમારાહઙ્ ૩ ન ચ ભવઙ્ અત્તસંપગ્ગહિણ્ ૪ ચત્થં
પયં ભવઙ્ । ભવઙ્ અ ઙ્કથ્થ સિલોગો-

પેહેઙ્ હિઆણુસાસણં, સુસ્સૂસઙ્ તં ચ પુણો અહિટ્ઠણ્ ।

ન ચ માણમણ મજ્જઙ્, વિણયસમાહિ આયયટ્ઠિણ્ ॥૨॥

વિનયસમાધિને કહેવાની ઈચ્છવાળા કહે છે કે

સૂ.૨ ચારપ્રકારની વિનયસમાધિ છે. તે આ પ્રમાણે (૧) અનુશાસિત કરાતો શુશ્રૂષા કરે. (૨) સમ્યક્ સ્વીકારે. (૩) વેદને આરાધે. (૪) આત્મસંપ્રગૃહીત ન બને. ચોથું પદ છે. અહીં શ્લોક છે. હિતાનુશાસનને ઈચ્છે, તેને બરાબર જાણે, તેને આદરે. આપતાથી તે વિનયસમાધિમાં માનમદથી અહંકારી ન બને.

ચતુર્વિધઃ ચ્ચલુ વિનયસમાધિર્ભવતિ, 'તદ્દથથે'ત્યુદાહરણોપન્યાસાર્થઃ, 'અણુસાસિજ્જંતો' ઇત્યાદિ, 'અનુશાસ્યમાનઃ' તત્ર તત્ર ચોદ્યમાનઃ 'શુશ્રૂષતિ' તદનુશાસનમર્થિતયા શ્રોતુમિચ્છતિ ૧, ઇચ્છાપ્રવૃત્તિઃ તત્ 'સમ્યક્ સંપ્રતિપદ્યતે' સમ્યગ્-અવિપરીતમનુશાસનતત્ત્વં યથાવિષયમવબુદ્ધ્યતે ૨, સ ચૈવં વિશિષ્ટપ્રતિપત્તેરેવ વેદમારાધયતિ, વેદ્યતેઽનેનેતિ વેદઃ-શ્રુતજ્ઞાનં તદ્ યથોક્તાનુષ્ઠાનપરતયા સફલીકરોતિ ૩, અત એવ વિશુદ્ધપ્રવૃત્તેઃ 'ન ચ ભવત્યાત્મસંપ્રગૃહીતઃ' આત્મૈવ સમ્યક્ પ્રકર્ષેણ ગૃહીતો યેનાહં વિનીતઃ સુસાધુરિત્યેવમાદિના સ તથાઽનાત્મોત્કર્ષપ્રધાનત્વાદ્વિનયાદેઃ, ન ચૈવંભૂતો ભવતીત્યભિપ્રાયઃ, 'ચતુર્થં પદં ભવતી'ત્યેતદેવ સૂત્રક્રમપ્રામાણ્યા-દુત્તરોત્તરગુણાપેક્ષયા ચતુર્થમિતિ, ભવતિ ચ 'અત્ર શ્લોકઃ' અત્રેતિ વિનયસમાધૌ 'શ્લોકઃ' છન્દોવિશેષઃ ॥ સ ચાયમ્-'પ્રાર્થયતે હિતાનુશાસનમ્' ઇચ્છતીહલોક-પરલોકોપકારિણમાચાર્યાદિભ્ય ઉપદેશં, 'શુશ્રૂષતી'ત્યનેકાર્થત્વાદ્દથાવિષયમવબુદ્ધ્યતે,

તચ્ચાવબુદ્ધં સત્પુનરધિતિષ્ઠિતિ-યથાવત્ કરોતિ, ન ચ કુર્વન્નપિ 'માનમદેન' માનગર્વેણ 'માદ્યતિ' મદં યાતિ 'વિનયસમાધૌ' વિનયસમાધિવિષયે 'આયતાર્થિકો' મોક્ષાર્થીતિ સૂત્રાર્થઃ ॥૨॥

ટીકાર્થ : વિનયસમાધિ ચારપ્રકારની છે. તદ્વથા શબ્દ ઉદાહરણનો ઉપન્યાસ કરવા માટે છે. (૧) તે તે કાર્યમાં પ્રેરણા કરાતો સાધુ તે અનુશાસનને અર્થિતાથી = ઈચ્છાથી = અભિલાષાથી સાંભળવા માટે ઈચ્છે. (અર્થાત્ "આ અનુશાસન તો હિતકારી છે, મારે સાંભળવું જ છે." એવી અભિલાષાથી સાંભળવા માટે ઈચ્છે...)

(૨) ઈચ્છાથી પ્રવૃત્તિ કરતો હોવાથી તે અનુશાસનતત્ત્વને અવિપરીત = વિષય પ્રમાણે જાણે.

(૩) તે સાધુ આ રીતે વિશિષ્ટ બોધ કરતો હોવાથી જ વેદને આરાધે છે. જેના વડે પદાર્થો જણાય તે વેદ. અર્થાત્ શ્રુતજ્ઞાન. તે શ્રુતજ્ઞાનને આરાધે એટલે કે તેમાં કહેલા અનુષ્ઠાનોમાં તત્પર બનવા દ્વારા તે શ્રુતજ્ઞાનને (ગુરુવચનથી પ્રાપ્ત થયેલા જ્ઞાનને) સફલ કરે.

(૪) આવું હોવાથી જ વિશુદ્ધપ્રવૃત્તિ હોવાના કારણે આત્મસંપ્રગૃહીત ન બને. હું વિનયી છું, સુસાધુ છું. આ પ્રમાણે આત્મા જ જેના વડે સારીરીતે પ્રકર્ષથી ગ્રહણ કરાયો હોય તે આત્મસંપ્રગૃહીત કહેવાય. પણ આ સાધુ આવો ન બને. કેમકે વિનય તો આત્મોત્કર્ષનાં અભાવની પ્રધાનતાવા ા છે. એટલે અભિપ્રાય એ છે કે તે સાધુ આવાપ્રકારનો ન બને.

આ ન ભવતિ આત્મ... એ પદ જ સૂત્રના ક્રમની પ્રામાણિકતા પ્રમાણે ઉત્તરોત્તર ગુણની અપેક્ષાએ યોથું પદ છે.

(સાર : ગુરુ જે અનુશાસન કરે = હિતશિક્ષા આપે = ઠપકો આપે, એને હર્ષથી સાંભળવાને ઈચ્છે, એ પહેલો પ્રકાર. આવી રીતે હર્ષથી સાંભળે એટલે એ અનુશાસનના બધા જ પદાર્થો = રહસ્યો બરાબર સમજી શકે, એ બીજો પ્રકાર. અને આ રીતે સમ્યગ્બોધ થવાથી વિશુદ્ધપ્રવૃત્તિ કરે. એને જીવનમાં ઉતારી એ જ્ઞાનને સાર્થક કરે એ ત્રીજો પ્રકાર. અને આવો વિનયી હોવાને લીધે જ આત્મોત્કર્ષવાળો ન બને એ ચો ા પ્રકાર...)

આ વિનયસમાધિને વિશે શ્લોક છે. એક છંદવિશે તે આ છે.

(૧) આ લોક અને પરલોકમાં હિતકારી બને એવા ઉપદેશને આચાર્યાદિ પાસેથી ઈચ્છે.

(૨) શુશ્રૂષતિ એટલે એને વિષય પ્રમાણે જાણે. ધાતુ અનેક અર્થવાળા હોવાથી આવો અર્થ થઈ શકે.

(૩) જણાયેલા તે અનુશાસનને બરાબર આચરે.

(૪) એ કરતો હોવા છતાં વિનયસમાધિરૂપી વિષયમાં માનગર્વથી મદ ન પામે. (“હું કેવો વિનયી ?” વગેરે મદ ન કરે.)

પ્રશ્ન : કોણ મદ ન પામે ?

ઉત્તર : મોક્ષાર્થી.

ઉક્તો વિનયસમાધિઃ, શ્રુતસમાધિમાહ-

ચઝવ્વિહા યલુ સુઅસમાહી ભવઈ, તંજહા-સુઅં મે ભવિસ્સઈત્તિ અજ્ઙાઈઅવ્વં
ભવઈ ૧, એગગ્ગચિત્તો ભવિસ્સામિત્તિ અજ્ઙાઈઅવ્વયં ભવઈ ૨, અપ્પાણં
ઠાવઈસ્સામિત્તિ અજ્ઙાઈઅવ્વયં ભવઈ ૩, ઠિઓ પરં ઠાવઈસ્સામિત્તિ
અજ્ઙાઈઅવ્વયં ભવઈ ૪, ચઝથં પયં ભવઈ । ભવઈ અ ઇત્થ સિલોગો-
નાણમેગગ્ગચિત્તો અ, ઠિઓ અ ઠાવઈ પરં ।

સુઆણિ અ અહિજ્જિત્તા, રઓ સુઅસમાહિએ ॥૩॥

વિનયસમાધિ કહેવાઈ ગઈ. હવે શ્રુતસમાધિ કહે છે.

સૂ.૩ શ્રુતસમાધિ ચારપ્રકારે છે. તે આ પ્રમાણે (૧) ‘મારે શ્રુત થશે’ આ પ્રમાણે ભણવું જોઈએ. (૨) ‘એકાગ્રચિત્તવાળો થઈશ’ એ પ્રમાણે ભણવું જોઈએ. (૩) ‘આત્માને સ્થાપીશ’ એ પ્રમાણે ભણવું જોઈએ. (૪) ‘સ્થિત હું બીજાને સ્થાપીશ’ એ પ્રમાણે ભણવું જોઈએ. ચોથું પદ છે. આમાં શ્લોક છે. જ્ઞાન, એકાગ્રચિત, સ્થિર, બીજાને સ્થાપે. શ્રુતોને ભણીને શ્રુતસમાધિમાં રત બને.

ચતુર્વિધઃ યલુ શ્રુતસમાધિર્ભવતિ, ‘તદ્યથે’ત્યુદાહારણોપન્યાસાર્થઃ । શ્રુતં મે આચારાદિ દ્વાદશાઙ્ગં ભવિષ્યતીત્યનયા બુદ્ધ્યાઽધ્યેતવ્યં ભવતિ, ન ગૌરવાદ્યાલમ્બનેન ૧, તથાઽધ્યયનં કુર્વન્નેકાગ્રચિત્તો ભવિષ્યામિ ન વિપ્લુતચિત્ત ઇત્યધ્યેતવ્યં ભવત્યનેન ચાલમ્બનેન ૨, તથાઽધ્યયનં કુર્વન્વિદિતધર્મતત્ત્વ આત્માનં સ્થાપયિષ્યામિ શુદ્ધધર્મ ઇત્યનેન ચાલમ્બનેનાધ્યેતવ્યં ભવતિ ૩, તથાઽધ્યયનફલાત્ સ્થિતઃ સ્વયં ધર્મે ‘પરં’ વિનેયં સ્થાપયિષ્યામિ તત્રૈવેત્યધ્યેતવ્યં ભવત્યનેનાલમ્બનેન ૪ ચતુર્થ પદં ભવતિ । ભવતિ

ચાત્ર શ્લોક ઇતિ પૂર્વવત્ ॥ સ ચાયમ્ - 'જ્ઞાન'મિત્યધ્યયનપરસ્ય જ્ઞાનં ભવતિ 'एकाग्रचित्तश्च' તત્પરતયા એકાગ્રાલમ્બનશ્ચ ભવતિ 'स्थित' ઇતિ વિવેકાદ્ધર્મસ્થિતો ભવતિ 'स्थापयति पर'મિતિ સ્વયં ધર્મે સ્થિતત્વાદન્યમપિ સ્થાપયતિ, શ્રુતાનિ ચ નાનાપ્રકારાણ્યધીતેऽધીત્ય ચ 'रतः' સક્તો ભવતિ શ્રુતસમાધાવિતિ સૂત્રાર્થઃ ॥૩॥

ટીકાર્થ : શ્રુતસમાધિ ચારપ્રકારે છે. તે જહા શબ્દ ઉદાહરણનો ઉપન્યાસ કરવા માટે છે.

(૧) ભણવાથી “મને આચારાંગાદિ બાર અંગરૂપ શ્રુત પ્રાપ્ત થશે” આ બુદ્ધિથી ભણવું જોઈએ. પણ અહંકારાદિના આલંબનથી ન ભણવું જોઈએ. (હું વિદ્વાન બનીશ... વગેરે મદગર્ભિત બુદ્ધિથી ન ભણવું)

(૨) “અધ્યયન કરતો હું એકાગ્રચિત્તવાળો થઈશ. ચંચળ ચિત્તવાળો નહિ રહું.” આ આલંબનથી ભણવું જોઈએ. (૩) અધ્યયન કરતો હું તત્ત્વનો જ્ઞાતા બનીશ અને તેથી શુદ્ધધર્મમાં આત્માને સ્થાપીશ. આ આલંબનથી ભણવું જોઈએ. (૪) અધ્યયનનાં ફલથી (કે બલથી) સ્વયં ધર્મમાં સ્થિર થયેલો હું શિષ્યને તે જ ધર્મમાં સ્થાપીશ... આ આલંબનથી ભણવું જોઈએ. આ ચોથું પદ છે.

આ શ્રુતસમાધિવિષયમાં શ્લોક છે... એ બધું પૂર્વવત્ સમજવું.

તે શ્લોક આ છે. (૧) અધ્યયનમાં લીન બનેલાને જ્ઞાન થાય. (૨) અધ્યયનમાં લીનતાના કારણે એકાગ્ર આલંબનવાળો બને. એટલે કે શ્રુતરૂપી આલંબનમાં એકદમ લીન બને. (૩) વિવેકપ્રાપ્ત થવાથી ધર્મમાં સ્થિર થાય. (૪) સ્વયં ધર્મમાં સ્થિર હોવાથી અન્યને પણ ધર્મમાં સ્થાપે. જુદા જુદા પ્રકારના શ્રુત ભણે, ભણીને શ્રુતસમાધિમાં આસક્ત બને.

ઉક્તઃ શ્રુતસમાધિઃ, તપઃસમાધિમાહ-

ચઽવ્વિહા ચ્ચલુ તવસમાહી ભવઈ, તંજહા-નો ઇહલોગદ્વયાએ તવમહિદ્વિજ્જા ૧ નો પરલોગદ્વયાએ તવમહિદ્વિજ્જા ૨, નો કિત્તિવણ્ણસદ્સિલોગદ્વયાએ તવમહિદ્વિજ્જા ૩, નન્નત્થ નિજ્જરદ્વયાએ તવમહિદ્વિજ્જા ૪, ચઽત્થં પયં ભવઈ । ભવઈ અ ઇત્થ સિલોગો-

વિવિહગુણતવોરએ નિચ્ચં, ભવઈ નિરાસએ નિજ્જરદ્વિએ ।

તવસા ધુણઈ પુરાણપાવગં, જુત્તો સયા તવસમાહિએ ॥૪॥

શ્રુતસમાધિ કહેવાઈ ગઈ, હવે તપસમાધિને કહે છે.

સૂ.૪ ચાર પ્રકારની તપસમાધિ છે. તે આ પ્રમાણે (૧) આલોકને માટે તપ ન કરે. (૨) પરલોક માટે તપ ન કરે. (૩) કીર્તિ, વર્ણ, શબ્દ, શ્લોકને માટે તપ ન કરે. (૪) નિર્જરાની ઈચ્છાસિવાય તપ ન કરે. આ ચોથું પદ છે. આમાં શ્લોક છે. નિત્ય વિવિધગુણતપોરત, નિરાશ, નિર્જરાથી થાય. સદા તપસમાધિમાં જોડાયેલો તે તપથી જુનાકર્મોને ધુણાવે.

ચતુર્વિધઃ खलु तपःसमाधिर्भवति, 'तद्यथे 'त्युदाहरणोपन्यासार्थः, न 'इहलोकार्थम्' इहलोकनिमित्तं लब्ध्यादिवाञ्छया 'तपः' अनशनादिरूपम् 'अधितिष्ठेत्' न कुर्याद्धर्मिलवत् १, तथा न 'परलोकार्थ' जन्मान्तरभोगनिमित्तं तपोऽधितिष्ठेद्ब्रह्मदत्तवत्, एवं न 'कीर्तिवर्णशब्दश्लाघार्थ'मिति सर्वदिग्व्यापी साधुवादः कीर्तिः एकदिग्व्यापी वर्णः अर्द्धदिग्व्यापी शब्दः तत्स्थान एव श्लाघा, नैतदर्थं तपोऽधितिष्ठेत्, अपि तु 'नान्यत्र निर्जरार्थ'मिति न कर्मनिर्जरामेकां विहाय तपोऽधितिष्ठेत्, अकामः सन् यथा कर्मनिर्जरैव फलं भवति तथाऽधितिष्ठेदित्यर्थः चतुर्थं पदं भवति । भवति चात्र श्लोक इति पूर्ववत् ॥ स चायम्-विविधगुणतपोरतो हि नित्यम्-अनशनाद्यपेक्षयाऽनेकगुणं यत्तपस्तद्रत एव सदा भवति 'निराशो' निष्प्रत्याश इहलोकादिषु 'निर्जरार्थिकः' कर्मनिर्जरार्थी, स एवंभूतस्तपसा विशुद्धेन 'धुनोति' अपनयति 'पुराणपापं' चिरन्तनं कर्म, नवं च न बध्नात्येवं युक्तः सदा तपःसमाधाविति सूत्रार्थः ॥४॥

ટીકાર્થ ચાર પ્રકારની તપસમાધિ છે. તદ્યથા શબ્દ ઉદાહરણનો ઉપન્યાસ કરવામાટે છે.

(૧) લબ્ધિ વગેરેની ઈચ્છાથી આલોક માટે અનશનાદિ રૂપ તપને ન કરે. દા.ત. ધમ્મિલ.

(૨) જન્માન્તરના ભોગને માટે તપ ન કરે. દા.ત. બ્રહ્મદત્ત. (જન્માન્તર માટે તપ કરેલો...)

(૩) એ રીતે કીર્તિ, વર્ણ, શબ્દ, શ્લોક માટે ધર્મ ન કરે, તેમાં સર્વદિશામાં વ્યાપેલો સાધુવાદ = પ્રશંસા એ કીર્તિ. એકદિશામાં વ્યાપેલો સાધુવાદ એ વર્ણ. અર્ધદિશામાં વ્યાપેલો સાધુવાદ એ શબ્દ. તે જ સ્થાનમાં વ્યાપેલો સાધુવાદ એ શ્લાઘા.

આ બધામાટે તપ ન કરે.

(૪) પરંતુ કર્મનિર્જરા રૂપી એક વસ્તુને છોડી દીધા વિના તપ કરે. આશય એ કે

કામનારહિત બનેલો તે જે રીતે કર્મનિર્જરા જ મળે, તે રીતે તપ કરે. આ યોથું પદ છે.

આ તપસમાધિમાં શ્લોક છે... વગેરે પૂર્વની જેમ.

તે શ્લોક આ છે.

વિવિધગુણવાળા તપમાં સદા રત = અહીં અનશનવગેરે તપની અપેક્ષાએ તપ અનેકગુણવાળો છે. અર્થાત્ કોઈક તપના કોઈક ગુણો, કોઈક તપના કોઈક ગુણો... એમ અનેક ગુણોવાળો આ તપ છે. આવા તપમાં જ જે સદા રત-લીન હોય. આવો તે ઈહલોકાદિમાં આશંસા વિનાનો થાય. (પ્રત્યાશા = તપકરવાના બદલામાં જે ફળની આશા તે પ્રત્યાશા...) કર્મનિર્જરાની ઈચ્છાવાળો થાય.

તે આવાપ્રકારનો સાધુ વિશુદ્ધતપવડે જુનાકર્મને દૂર કરે. સદા તપસમાધિમાં જોડાયેલો તે નવાકર્મો ન બાંધે.

ઉક્તસ્તપઃસમાધિઃ, આચારસમાધિમાહ -

ચઙ્ચિહા ખલુ આચારસમાહી ભવઙ્, તંજહા-નો ઇહલોગદ્વયાં આચારમહિદ્વિજ્જા ૧, નો પરલોગદ્વયાં આચારમહિદ્વિજ્જા ૨, નો કિત્તિવણ્ણસદ્સિલોગદ્વયાં આચારમહિદ્વિજ્જા ૩, નન્નત્થ આરહંતેહિં હેઊહિં આચારમહિદ્વિજ્જા ૪ ચઙ્ચં પયં ભવઙ્ । ભવઙ્ અ ઇત્થ સિલોગો-જિણવયણરં અતિતિણે, પડિપુત્ત્રાયયમાયયદ્વિં ।

આચારસમાહિસંવુડે, ભવઙ્ અ દંતે ભાવસંધં ॥૫॥

તપસમાધિ કહેવાઈ. હવે આચારસમાધિ કહે છે.

સૂ.પ ચારપ્રકારની આચારસમાધિ છે. તે આ પ્રમાણે (૧) આલોક માટે આચાર ન પાળે. (૨) પરલોક માટે આચાર ન પાળે. (૩) કીર્તિ, વર્ણ, શબ્દ, શ્લોકને માટે આચાર ન પાળે. (૪) અરિહંતસંબંધી હેતુઓ વિના અન્યહેતુથી આચારને ન પાળે. આ યોથું પદ છે. આમાં શ્લોક છે. જિનવચનરત. અતિતિણ, પ્રતિપૂર્ણ, અત્યંત આયતાર્થી, આચારસમાધિસંવૃત, દાન્ત, ભાવસંધક હોય.

ચતુર્વિધઃ ખલ્વાચારસમાધિર્ભવતિ, 'તદ્દથે'ત્યુદાહરણોપન્યાસાર્થઃ, નેહલોકાર્થમિત્યાદિ ચાચારાભિધાનભેદેન પૂર્વવદ્યાવન્નાન્યત્ર 'આર્હતૈઃ' અર્હતસંબન્ધિભિર્હેતુભિરનાશ્રવત્વાદિભિઃ 'આચારં' મૂલગુણોત્તરગુણમયમધિતિષ્ઠેત્રિરીહઃ

સન્ યથા મોક્ષ એવ ભવતીતિ ચતુર્થ પદં ભવતિ । ભવતિ ચાત્ર શ્લોક ઇતિ પૂર્વવત્ ॥ સ
ચાયમ્—‘જિનવચનરત’ આગમે સક્તઃ ‘અતિન્તિનઃ’ ન સકૃત્કિન્ચિદુક્તઃ સન્નસૂચયા
ભૂયો ભૂયો વક્તા ‘પ્રતિપૂર્ણઃ’ સૂત્રાદિના, ‘આયતમાયતાધિક’ ઇત્યત્યન્તં મોક્ષાર્થી
‘આચારસમાધિસંવૃત’ ઇતિ આચારે યઃ સમાધિસ્તેન સ્થગિતાશ્રવદ્વારઃ સન્ ભવતિ દાન્ત
ઇન્દ્રિયનોઇન્દ્રિયદમાભ્યાં ‘ભાવસંધકઃ’ ભાવો-મોક્ષસ્તત્સંધક આત્મનો મોક્ષાસન્ન-
કારીતિ સૂત્રાર્થઃ ॥૫॥

ટીકાર્થ : ચારપ્રકારની આચારસમાધિ છે. તદ્વથા ઉદાહરણનો ઉપન્યાસ કરવામાટે
છે. નેહલોકાદિક... વગેરે બધું આચાર એ પ્રમાણે શબ્દભેદથી પૂર્વની જેમ જાણવું. છેક
છેલ્લે... ‘હું આશ્રવરહિત બનું’ વગેરે અરિહંતો સંબંધી હેતુઓ વિના અન્યહેતુઓથી
આચારને ન પાળે. પણ એજ હેતુઓ વડે મૂલગુણ અને ઉત્તરગુણરૂપ એવા આચારને
નિરીહ થયેલો સાધુ તે રીતે પાળે કે જેથી મોક્ષ જ થાય. આ ચોથું પદ છે.

આચારસમાધિવિષયમાં આશ્લોક છે... વગેરે પૂર્વની જેમ.

તે શ્લોક આ છે.

(૧) જિનવચનમાં = આગમમાં આસક્ત (૨) અતિન્તિન = એકવાર કંઈક
કહેવાયેલો છતોં ગુસ્સાથી (અથવા તો ખુલ્લે ખુલ્લી ભાષામાં) વારંવાર બોલનારો ન
હોય. (૩) સૂત્રવગેરેથી પૂર્ણ (૪) અત્યંતપણે આયતનો = મોક્ષનો અભિલાષી (૫)
આચારમાં સ્વસ્થતાવડે આશ્રવદ્વારોને બંધ કરી ચૂકેલો (૬) ઈન્દ્રિય અને નોઈન્દ્રિયના
દમનદ્વારા દાન્ત (૭) ભાવ-મોક્ષને જોડનાર... અર્થાત્ આત્માનાં મોક્ષને નજીક કરનાર
થાય.

સર્વસમાધિફલમાહ—

અભિગમ ચરો સમાહિઓ, સુવિસુદ્ધો સુસમાહિઅપ્પઓ ।

વિઝલહિઅં સુહાવહં પુણો, કુવ્વઙ્ઞ અ સો પયખેમમપ્પણો ॥૬॥

સર્વસમાધિનાં ફલને કહે છે.

સૂ.૬ ચાર સમાધિને પામીને, સુવિશુદ્ધ, સુસમાહિત આત્મવા ૧ તે સાધુ
વિપુલહિતરૂપી સુખાવહ, આત્માના ક્ષેમભૂત પદને કરે છે.

‘અભિગમ્ય’ વિજ્ઞાયાસેવ્ય ચ ‘ચતુરઃ સમાધીન્’ અનન્તરોદિતાન્, સુવિશુદ્ધો

મનોવાક્કાયૈઃ, સુસમાહિતાત્મા સપ્તદશવિધે સંયમે, એવંભૂતો ધર્મરાજ્યમાસાદ્ય
'વિપુલહિતસુખાવહં પુન'રિતિ વિપુલં-વિસ્તીર્ણં હિતં તદાત્વે આયત્યાં ચ પથ્યં
સુખમાવહતિ-પ્રાપયતિ યત્તત્ તથાવિધં કરોત્યસૌ સાધુઃ પદં-સ્થાનં ક્ષેમં-શિવમ્ આત્મન
ઇત્યાત્મન એવ ન ત્વન્યસ્ય ઇત્યનેનૈકાન્તક્ષણભદ્રવ્યવચ્છેદમાહેતિ સૂત્રાર્થઃ ॥૬॥

ટીકાર્થ : અનંતર કહેલી ચારસમાધિને જાણીને અને આદરીને મનવચનકાયાથી
વિશુદ્ધ, સત્તર પ્રકારનાં સંયમમાં સુસમાહિત આત્માવાળો આવાપ્રકારનો સાધુ
ધર્મરાજ્યને પામીને, વિસ્તૃત = વિશાળ, હિત એટલે કે તે કાળે અને ભવિષ્યમાં પણ
પથ્ય = હિતરૂપ એવા સુખને જે લાવી આપે તેવા સ્થાનને આ સાધુ કરે. કે જે સ્થાન
આત્માનાં કલ્યાણભૂત છે.

અપ્પણો એટલે આત્માને જ શિવભૂત, અન્યને નહિ. આના દ્વારા એકાંતે
ક્ષણિકવાદનો વ્યવચ્છેદ કલ્પો. (ક્ષણભાગમાં જ વસ્તુનો વિનાશ-ભંગ થઈ જાય એવું
બોલનારાઓનો વાદ ક્ષણભંગવાદ કહેવાય. અહીં એ દર્શાવ્યું કે જે આત્મા અત્યારે છે,
તેનું જ ભવિષ્યમાં હિત થઈ રહ્યું છે. બીજાનું નહિ. એટલે એ આત્મા ક્ષણિક નથી. પણ
ચિરકાલસ્થાયી છે.. એ નક્કી થાય છે.)

એતદેવ સ્પષ્ટયતિ-

જાદ્મરણાઓ મુચ્ચદ્, ઇત્યંથં ચ ચદ્ સવ્વસો ।

સિદ્ધે વા હવદ્ સાસદ્, દેવે વા અપ્પરદ્ મહદ્દિદ્ ॥૭॥ ત્તિ બેમિ ॥

ચડત્થો ઉદ્દેસો સમત્તો ॥૪॥ વિણયસમાહીણામજ્ઞયણં સમત્તં ॥૧॥

આ જ વાત સ્પષ્ટ કરે છે.

સૂ.૭ : જન્મમરણ મૂકાય છે. ઇત્યંથને સર્વપ્રકારે ત્યાગે છે, સિદ્ધ થાય છે શાશ્વત
થાય છે અથવા અલ્પરત મહદ્દિકદેવ થાય છે.

'જાતિમરણાત્' સંસારાન્મુચ્યતે અસૌ સુસાધુઃ 'ઇત્યંથં ચેતી'દંપ્રકારમાપત્રમિત્યમ્
ઇત્યં સ્થિતમિત્યંસ્થં-નારકાદિવ્યપદેશબીજં વર્ણસંસ્થાનાદિ તત્ત્વ ત્યજતિ 'સર્વશઃ' સર્વેઃ
પ્રકારૈરપુનર્ગ્રહણતયા એવં 'સિદ્ધો વા' કર્મક્ષયાત્સિદ્ધો ભવતિ 'શાશ્વતઃ' અપુનરાગામી
સાવશેષકર્મા દેવો વા 'અલ્પરતઃ' કણ્ડૂપરિગતકણ્ડૂયનકલ્પરતરહિતઃ 'મહદ્દિકઃ'
અનુત્તરવૈમાનિકાદિઃ । બ્રવીમીતિ પૂર્વવદિતિ સૂત્રાર્થઃ, ઉક્તોડનુગમઃ, નયાઃ પૂર્વવત્ ॥૭॥

इति चतुर्थः ॥४॥

ટીકાર્થ : આ સાધુ જન્મમરણ રૂપ સંસારથી મુક્ત થાય છે. તથા ઈત્યંસ્થને સર્વપ્રકારે ત્યાગે છે. ઇત્યંસ્થં નો અર્થ આ પ્રમાણે કે આ પ્રકારને પામેલું હોય તે ઇત્યં (વિવક્ષિત કોઈપણ પ્રકારને પામેલું હોય તે ઇત્યં) એ પ્રમાણે રહેલું જે હોય તે ઇત્યંસ્થં અર્થાત્ આ નારક, આ દેવ... એ વગેરે વ્યવહારના બીજભૂત એવા વર્ણ, સંસ્થાનાદિ તે ઇત્યંસ્થં કહેવાય. તેને આ સાધુ સર્વપ્રકારે ત્યાગે છે. એટલે કે ફરી એ ગ્રહણ જ ન કરવા પડે એ રીતે ત્યાગે છે.

આવો તે સાધુ કર્મનાં ક્ષયથી સિદ્ધ થાય. શાશ્વત = ફરી સંસારમાં ન આવનારો થાય. પણ જો કર્મો બાકી રહેલા હોય તો અલ્પરત, મહદ્દિક્કદેવ થાય.

એમાં અલ્પરત એટલે ખંજવાળથી વ્યાપ્ત માણસ જેમ ખંજવાળ ખણે, તેના જેવી જે વિષયેચ્છા તેનાથી રહિત દેવ થાય. (કામવાસના રૂપી ખંજવાળ ઉત્પન્ન થાય. એટલે વિષયસેવનરૂપ ખંજવાળ ખણવામાં આવે. એનાથી તત્કાળ શાંતિ થાય. પણ ઝાઝો લાભ નહિ. કામવાસના રૂપી ખંજવાળ વધે... આ સાધુ આવી વિષયેચ્છાવિનાનો દેવ થાય.)

મહદ્દિક્ક એટલે અનુત્તરવિમાનવાસી વગેરે. (ત્યાં મૈથુન નથી...)

બ્રવીમિ એ પૂર્વની જેમ...

અનુગમ કહેવાયો.

નયો પૂર્વવત્

આ પ્રમાણે ચોથો ઉદ્દેશો પૂર્ણ થયો.

इति श्रीहरिभद्रसूरिविरचितायां दशवैकालिकबृहद्वृत्तौ नवममध्ययनम्
संपूर्णम् ॥९॥

વિનયસમાધિ અધ્યયન વ્યાખ્યાન કરાયું.

॥ અથ દશમં સભિક્ષુનામાધ્યયનમ્ પ્રારમ્ભ્યતે ॥

અધુના સભિક્ષવાચ્યમારમ્ભ્યતે, અસ્ય ચાયમભિસંબન્ધઃ, ઇહાનન્તરાધ્યયન આચારપ્રણિહિતો યથોચિતવિનયસંપન્નો ભવતિ એતદુક્તમ્, ઇહ ત્વેતેષ્વેવ નવસ્વધ્યયનાર્થેષુ યો વ્યવસ્થિતઃ સ સમ્યગ્ભિક્ષુરિત્યેતદુચ્યતે, ઇત્યનેનાભિસંબન્ધેનાયાતમિદમધ્યયનમ્, અસ્ય ચાનુયોગદ્વારોપન્યાસઃ પૂર્વવત્તાવદ્યાવત્ત્રામનિષ્પન્નો નિક્ષેપઃ, તત્ર ચ સભિક્ષુરિત્યધ્યયનનામ, અતઃ સકારો નિક્ષેપ્તવ્યો ભિક્ષુશ્ચ, તત્ર સકારનિક્ષેપમાહ—

નામંઠવણસયારો દલ્લે ભાવે અ હોઙ નાયલ્લો । દલ્લે પસંસમાઈ ભાવે જીવો તદુવડત્તો ॥૩૨૮॥

સભિક્ષુનામક દશમું અધ્યયન

હવે સભિક્ષુ નામનું અધ્યયન શરુ કરાય છે. આનો આ સંબંધ છે. અહીં અનન્તરઅધ્યયનમાં = નવમા અધ્યયનમાં કહ્યું કે “આચારમાં પ્રણિધાનવાળો સાધુ યથોચિતવિનયસંપન્ન બને છે” આ ૧૦માં અધ્યયનમાં એ કહેવાય છે કે “નવ અધ્યયનનાં અર્થોમાં જે સાધુ વ્યવસ્થિત છે (અર્થાત્ કહેવાયેલા આચારો પાળે છે) તે સમ્યગ્ ભિક્ષુ છે ” આ સંબંધથી આવેલું આ અધ્યયન છે આના અનુયોગદ્વારોનો ઉપન્યાસ પૂર્વની જેમ ત્યાં સુધી કરવો, કે યાવત્ નામનિષ્પન્ન નિક્ષેપ આવે. તેમાં અધ્યયનનું નામ સભિક્ષુઃ છે. આથી સ કારનો અને ભિક્ષુ નો નિક્ષેપ કરવાનો છે.

તેમાં સ કારના નિક્ષેપ કહે છે.

નિ.૩૨૮ ગાથાર્થ નામ અને સ્થાપના સ કાર, દ્રવ્યમાં અને ભાવમાં સ કાર જાણવો. દ્રવ્યમાં પ્રશંસાદિ અને ભાવમાં તદુપયુક્ત જીવ.

નામસકારઃ સકાર ઇતિ નામ, સ્થાપનાસકારઃ સકાર ઇતિ સ્થાપના, ‘દ્રવ્યે ભાવે ચ ભવતિ જ્ઞાતવ્યઃ’ દ્રવ્યસકારો ભાવસકારશ્ચ, તત્ર દ્રવ્ય ઇત્યાગમનોઆગમજ્ઞશરીર-ભવ્યશરીરતદ્વ્યત્તિરિક્તઃ પ્રશંસાદિવિષયો દ્રવ્યસકારઃ, ભાવ ઇતિ ભાવસકારો જીવઃ ‘તદુપયુક્તઃ’ સકારોપયુક્તઃ તદુપયોગાનન્યત્વાદિતિ ગાથાર્થઃ ॥

ટીકાર્થ નામ સ કાર એટલે ‘સકાર’ એ પ્રમાણે નામ. સ્થાપના સકાર એટલે ‘સકાર’ એ પ્રમાણે સ્થાપના. દ્રવ્યમાં અને ભાવમાં સ કાર જાણવો. એટલે કે દ્રવ્ય સકાર

અને ભાવ સકાર... તેમાં દ્રવ્યસકારમાં આગમ-નોઆગમજ્ઞશરીર ભવ્યશરીરતદ્વ્યતિરિક્ત દ્રવ્યસકાર પ્રશંસાદિ સંબંધી જાણવો. (આગમતઃ, નોઆગમતઃ જ્ઞશરીર, નો-આગમતઃ ભવ્યશરીર... આ ત્રણ દ્રવ્યભેદો અત્રે દર્શાવેલા નથી, એ સ્વયં સમજવા.)

ભાવસકાર એટલે સકારમાં ઉપયોગવાળો જીવ. કેમકે તે જીવ તે ઉપયોગથી અભિન્ન છે. (એટલે સકારોપયોગથી અભિન્ન એવો જીવ પોતે ભાવસકાર કહેવાય...)

પ્રકૃતોપયોગીત્યાગમનોઆગમજ્ઞશરીરભવ્યશરીરાતિરિક્તં પ્રશંસાદિવિષયં દ્રવ્યસકારમાહ -

નિદેસપસંસાણ અત્થીભાવે અ હોઝ ડ સગારો । નિદેસપસંસાણ અહિગારો ઇત્ય અજ્ઞયણે ॥૩૨૧॥

(આમાં પ્રશંસા માટે વપરાતો દ્રવ્યસકાર) પ્રસ્તુતમાં ઉપયોગી છે. એટલે આગમ, નોઆગમ જ્ઞશરીર-ભવ્યશરીરથી અતિરિક્ત એવા પ્રશંસાદિ વિષયવાળા દ્રવ્યસકારને કહે છે.

નિ.૩૨૯ ગાથાર્થ : નિર્દેશમાં, પ્રશંસામાં અને અસ્તિભાવમાં સ કાર ય છે. આ અધ્યયનમાં નિર્દેશ અને પ્રશંસામાં અધિકાર છે.

નિર્દેશે પ્રશંસાયામસ્તિભાવે ચેત્યેતેષ્વર્યેષુ ત્રિષુ ભવતિ તુ સકારઃ । તત્ર નિર્દેશે યથા સોઽનન્તરમિત્યાદિ, પ્રશંસાયાં યથા સત્પુરુષ ઇત્યાદિ, અસ્તિભાવે યથા સદ્ભૂતમમુકમિત્યાદિ । તત્ર 'નિર્દેશપ્રશંસાયા'મિતિ નિર્દેશે પ્રશંસાયાં ચ યઃ સકારસ્તેનાધિકારોઽત્રાધ્યયને પ્રક્રાન્ત ઇતિ ગાથાર્થઃ ॥

ટીકાર્થ સ કાર ત્રણ અર્થોમાં હોય છે. (૧) નિર્દેશમાં (૨) પ્રશંસામાં (૩) અસ્તિભાવમાં તેમાં નિર્દેશમાં સોઽનન્તરં... વગેરે. (તે માણસ તરત જ... આમાં તે એ વિવક્ષિત માણસનો નિર્દેશ કરવા માટે વપરાયેલો સ કાર છે.)

પ્રશંસામાં, જેમકે સત્પુરુષઃ વગેરે. આમાં સ એ પ્રશંસામાં અસ્તિત્વમાં, જેમકે અમુક વસ્તુ સદ્ભૂત છે = વિદ્યમાન છે.

આમાં જે સ કાર નિર્દેશમાં અને પ્રશંસામાં વપરાય છે. તેના વડે આ અધ્યયનમાં પ્રસ્તુત છે = અધિકાર છે. (જે આવો આવો છે. તે ભિક્ષુ છે. આ રીતે નિર્દેશમાં...)

જે આવો આવો છે, સારો ભિક્ષુ છે = સભિક્ષુ છે. આ રીતે પ્રશંસામાં...

एतदेव दर्शयति -

जे भावा दसवेआलिअम्मि करणिज्ज वण्णिअ जिणेहिं । तेसिं समावणंमिति(मी) जो भिक्खू भन्नइ स भिक्खू ॥३३०॥

આ જ દેખાડે છે.

નિ.૩૩૦ ગાથા : દશવૈકાલિકમાં જિનોવડે જે ભાવો કરણીય વર્ણવાયા છે, તેમના સમાપનમાં જે ભિક્ષુ તે ભિક્ષુ કહેવાય.

ये 'भावाः' पदार्थाः पृथिव्यादिसंरक्षणादयो 'दशवैकालिके' प्रस्तुते शास्त्रे 'करणीया' अनुष्ठेया 'वर्णिताः' कथिता जिनैः-तीर्थकरगणधरैः, 'तेषां' भावानां 'समापने' यथाशक्त्या(क्ति) द्रव्यतो भावतश्चाचरणेन पर्यन्तनयनेन 'यो भिक्षुः' तदर्थं यो भिक्षणशीलो न तूदरादिभरणार्थं भण्यते स भिक्षुरिति, इतिशब्दस्य व्यवहित उपन्यासः । स भिक्षुरित्यत्र निर्देशे सकार इति गाथार्थः ॥

ટીકાર્થ : દશવૈકાલિક નામના પ્રસ્તુત શાસ્ત્રમાં પૃથ્વીવગેરેનું સંરક્ષણ વગેરે રૂપ જે ભાવો અનુષ્ઠાન કરવાયોગ્ય તરીકે તીર્થકરો અને ગણધરોવડે વર્ણવાયેલા છે, તે ભાવોને પોતાની શક્તિપ્રમાણે દ્રવ્યથી અને ભાવથી આચરવાદ્વારા અંત સુધી લઈ જવા = પૂર્ણ કરવામાટે જે ભિક્ષાટન કરવાના સ્વભાવવાળો છે, પરંતુ પેટ વગેરે ભરવામાટે ભિક્ષા નથી કરતો, તે ભિક્ષુ इति શબ્દનો વ્યવહિત ઉપન્યાસ કરવો. (સમાવણમિતિ માં જે इति છે, તેને છેક ગાથાના અંતે જોડવો તથા પર્યન્તનયનેન = પર્યન્તનયનાર્થ એમ અર્થ ધ્યાનમાં લેવો.)

अर्ही निर्देशमां स कार वपरायो छे.

प्रशंसायामाह -

चरगमरुगाइआणं भिक्खुजीवीण काउणमपोहं । अज्झयणगुणनिउत्तो होइ पसंसाइ उ सभिक्खू ॥३३१॥

પ્રશંસામાં સ કારને કહે છે.

નિ.૩૩૧ ગાથાર્થ ભિક્ષોપજીવી ચરક, મરુક વગેરેના અપોહને કરીને અધ્યયનગુણનિયુક્ત પ્રશંસામાં સદ્ભિક્ષુ હોય.

'ચરકમરુકાદીના'મિતિ ચરકાઃ-પરિવ્રાજકવિશેષાઃ મરુકા-ધિગ્વર્ણાઃ
આદિશબ્દાચ્છાક્યાદિપરિગ્રહઃ, અમીષાં 'ભિક્ષોપજીવિનાં' ભિક્ષણશીલાનામગુણ-
વત્ત્વેનાપોહં કૃત્વા 'અધ્યયનગુણનિયુક્તઃ' પ્રક્રાન્તશાસ્ત્રનિષ્યન્દભૂતપ્રક્રાન્તા-
ધ્યયનાભિહિતગુણસમન્વિતો ભવતિ । પ્રશંસાયામવગમ્યમાનાયાં સદ્ભિક્ષુઃ-સંશ્રાસૌ
ભિક્ષુશ્ચ તત્તદન્યાપોહેન સદ્ભિક્ષુરિતિ ગાથાર્થઃ ॥

ટીકાર્થ : ચરકો એટલે વિશેષપ્રકારના પરિવ્રાજકો, મરુકો = બ્રાહ્મણો, આદિ
શબ્દથી શાક્યવગેરે લેવા. ભિક્ષા કરવાના સ્વભાવવાળા આ બધાને અગુણવાળા તરીકે
જાણી એમનો ત્યાગ કરી (એટલે કે એમના જેવો ન બનીને) પ્રસ્તુતશાસ્ત્રનાં સાર સમાન
પ્રસ્તુતઅધ્યયનમાં કહેવાયેલા ગુણોથી યુક્ત જે હોય, તે સારો ભિક્ષુ છે. અહીં પ્રશંસા
જણાઈ રહી છે, એટલે સારો એવો ભિક્ષુ એમ અર્થ લેવો. અર્થાત્ તે તે બીજા સાધુઓના
અપોહ = ત્યાગ = બાદબાકી દ્વારા આ સારો ભિક્ષુ છે.

ઉક્તઃ સકારઃ, ઇદાનીં ભિક્ષુમભિધાતુકામ આહ-

ભિક્ષુસ્સ ય નિક્ષેવો નિરુક્તેગદ્વિઙ્ગાણિ લિંગાણિ । અગુણદ્વિઙ્ગો ન ભિક્ષૂ અવયવા પંચ
દારાઈ ॥૩૩૨॥

સ કાર કહેવાયો.

હવે ભિક્ષુ ને કહેવાની ઈચ્છાવાળા કહે છે.

નિ.૩૩૨ ગાથાર્થ : ભિક્ષુનો નિક્ષેપ, નિરુક્ત, એકાર્થિક, લિંગ, અગુણસ્થિત ભિક્ષુ
નથી, પાંચ અવયવો... આ દ્વારો છે.

ભિક્ષોઃ 'નિક્ષેપો' નામાદિલક્ષણઃ કાર્યઃ, તથા નિરુક્તં વક્તવ્યં ભિક્ષોરેવ,
તથા 'એકાર્થિકાણિ' પર્યાયશબ્દરૂપાણિ વક્તવ્યાણિ, તથા 'લિઙ્ગાણિ' સંવેગાદીનિ,
તથા અગુણસ્થિતો ન ભિક્ષુરપિ તુ ગુણસ્થિત એવેત્યેતદ્વાચ્ચમ્ । અત્ર ચ 'અવયવાઃ
પञ्च' પ્રતિજ્ઞાદયો વક્ષ્યમાણા इति, દ્વારાણ્યેતાનીતિ ગાથાસમાસાર્થઃ ॥

ટીકાર્થ (૧) ભિક્ષુનો નામાદિ રૂપ નિક્ષેપ કરવો. (૨) ભિક્ષુશબ્દનું જ નિરુક્ત
કહેવું. (૩) ભિક્ષુના પર્યાયવાચી શબ્દો કહેવા. (૪) સંવેગાદિ લિંગો કહેવા. (૫)
અગુણમાં રહેલો હોય તે ભિક્ષુ નહિ, પણ ગુણમાં રહેલો હોય તેજ ભિક્ષુ આ કહેવું.

(૬) અહીં પ્રતિજ્ઞા વગેરે વક્ષ્યમાણ પાંચ અવયવો છે.

આ દ્વારો છે.

ગાથાનો સંક્ષેપથી અર્થ થયો.

યથાક્રમં વ્યાસાર્થમાહ —

ણામંઠવણાભિક્ષૂ દ્વ્વભિક્ષૂ અ ભાવભિક્ષૂ અ । દ્વ્વમ્મિ આગમાઈ અત્રોઽવિ અ પજ્જવો
ઇણમો ॥૩૩૩॥

ક્રમશઃ વિસ્તારથી અર્થને કહે છે.

નિ.૩૩૩ ગાથાર્થ : નામ અને સ્થાપના ભિક્ષુ, દ્રવ્યભિક્ષુ અને ભાવભિક્ષુ. દ્રવ્યમાં
આગમાદિ. આ બીજો પણ પર્યાય છે.

'નામસ્થાપનાભિક્ષુ'રિતિ ભિક્ષુશબ્દઃ પ્રત્યેકમભિસંબંધ્યતે, નામભિક્ષુઃ
સ્થાપનાભિક્ષુઃ દ્રવ્યભિક્ષુશ્ચ ભાવભિક્ષુશ્ચેતિ । તત્ર નામસ્થાપને ક્ષુણ્ણત્વાદનાદૃત્ય
દ્રવ્યભિક્ષુમાહ—'દ્રવ્ય' ઇતિ દ્રવ્યભિક્ષુઃ 'આગમાદિઃ' આગમનોઆગમજ્ઞશરીરભવ્ય-
શરીરતદ્વ્યતિરિક્તૈકભવિકાદિભેદભિન્નઃ, અન્યોઽપિ ચ 'પર્યાયો' ભેદઃ 'અયં' દ્રવ્ય-
ભિક્ષોર્વક્ષ્યમાણલક્ષણ ઇતિ ગાથાર્થઃ ॥

ટીકાર્થ : નામસ્થાપનાભિક્ષુઃ માં ભિક્ષુ શબ્દ દરેક સાથે જોડાશે. એટલે
નામભિક્ષુ... ભાવભિક્ષુ તેમાં નામસ્થાપના પ્રચલિત હોવાથી એનો અનાદર કરીને
દ્રવ્યભિક્ષુને દર્શાવે છે કે દ્રવ્યભિક્ષુ આગમ વગેરે છે. એટલે કે આગમથી દ્રવ્યભિક્ષુ,
નોઆગમથી જ્ઞશરીર, નોઆગમથી ભવ્યશરીર, નોઆગમથી તદ્વ્યતિરિક્ત, એક
ભવિક વગેરે ભેદોથી જુદા જુદા પ્રકારનો ભિક્ષુ છે. દ્રવ્યભિક્ષુનો વક્ષ્યમાણલક્ષણવાળો
અન્ય પણ પર્યાય છે.

ભેઅઓ ભેઅણં ચેવ, મિદિઅવ્વં તંત્રય । એસિં તિણ્હંપિ અ, પત્તેઅપરૂવણં વોચ્છં ॥૩૩૪॥

નિ.૩૩૪ ગાથાર્થ : ભેદ, ભેદન તથા ભેત્તવ્ય, આ ત્રણેયની પ્રત્યેકની પ્રરૂપણા
કહીશ.

ભેદકઃ પુરુષઃ ભેદનં ચૈવ પરશ્ચાદિ ભેત્તવ્યં તથૈવ ચ કાષ્ટાદીતિ ભાવઃ । એતેષાં
'ત્રયાણામપિ' ભેદકાદીનાં 'પ્રત્યેકં' પૃથક્પૃથક્ પ્રરૂપણાં વક્ષ્ય ઇતિ ગાથાર્થઃ ॥

ટીકાર્થ : ભેદક તરીકે પુરુષ, ભેદન તરીકે પરશુ વગેરે. ભેત્તવ્ય તરીકે લાકડા વગેરે.

ભેદકાદિ આ ત્રણેયની જુદી જુદી પ્રરૂપણા કહીશ.

एतदेवाह —

જહ દારુકમ્મગારો મેઅણમિત્તવ્વસંજુઓ મિલ્લુ । અત્તેવિ દવ્વમિલ્લુ જે જાયણગા અવિરયા
અ ॥૩૩૫॥

એજ કહે છે.

નિ.૩૩૫ ગાથાર્થ : જેમ લાકડાનું કામ કરનારો ભેદન અને ભેતવ્યથી સંયુક્ત હતો
મિલ્લુ છે. તેમ બીજા યાચક અને અવિરત જે છે, તે દ્રવ્યમિલ્લુ છે.

યથા 'દારુકર્મકરો' વર્થવ્યાદિઃ મેદનમેત્તવ્યસંયુક્તઃ સન્-ક્રિયાવિશિષ્ટ-
વિદારણાદિદારુસમન્વિતો દ્રવ્યમિલ્લુઃ, દ્રવ્યં મિનત્તીતિકૃત્વા, તથાડન્નેડપિ
દ્રવ્યમિલ્લુઃ-અપારમાર્થિકાઃ, ક ઇત્યાહ-યે 'યાચનકા' મિક્ષણશીલા
'અવિરતાશ્ચ' અનિવૃત્તાશ્ચ પાપસ્થાનેમ્ય ઇતિ ગાથાર્થઃ ॥ એતે ચ દ્વિવિધાઃ-ગૃહસ્થા
લિઙ્ગિનશ્ચેતિ,

ટીકાર્થ : જેમ સુથાર પરશુ અને લાકડાવાળો હોય એટલે કે ભેદવાની ક્રિયાથી
વિશિષ્ટ વિદારણાદિ = કુહાડી વગેરે અને લાકડાથી યુક્ત હોય તે દ્રવ્યમિલ્લુ છે. કેમકે
તે દ્રવ્યને ભેદે છે. (મિલ્લુ શબ્દ મિલ્ ધાતુ અને મિલ્લુ ધાતુ એમ બે ધાતુ પરથી બને
છે. અહીં મિલ્ ધાતુને અનુસારે અર્થ દર્શાવાય છે.)

એમ બીજા પણ દ્રવ્યમિલ્લુઓ = અપારમાર્થિક મિલ્લુઓ

પ્રશ્ન : કોણ છે ?

ઉત્તર : જેઓ મિક્ષા માંગવાના સ્વભાવવાળા છે. અને પાપસ્થાનોથી અટકેલા નથી
તે... આ બે પ્રકારના છે. ગૃહસ્થો અને લિંગધારીઓ.

तदाह —

ગિહિણોડવિ સયારંમગ ઉજ્જુપ્પત્તં જણં વિમગંતા । જીવણિઅ દીણકિવિણા તે વિજ્જા
દવ્વમિલ્લુત્તિ ॥૩૩૬॥

નિ.૩૩૬ ગાથાર્થ : ગૃહસ્થો પણ સદા આરંભકરનારા, સરળપ્રજ્ઞાવાળા માણસ પાસે
યાચનાકરનારા, જીવિકામાટે દીનકૃપણ તે દ્રવ્યમિલ્લુ જાણવા.

‘ગૃહિણોઽપિ’ સકલત્રા અપિ ‘સદારંભકા’ નિત્યમારમ્ભકાઃ ષણ્ણાં જીવનિકાયાનામૃજુપ્રજ્ઞં જનં અનાલોચકં વિમુગયન્તઃ-અનેકપ્રકારં દ્વિપદાદિ ભૂમિદેવા વયં લોકહિતાયાવતીર્ણાં ઇત્યભિધાય યાચમાનાઃ, દ્રવ્યભિક્ષણશીલત્વાદ્દ્રવ્યભિક્ષવઃ, એતે ચ ધિગ્વર્ણાઃ, તથા યે ચ ‘જીવનિકાયૈ’ જીવનિકાનિમિત્તં ‘દીનકૃપણાઃ’ કાર્પટિકાદયો ભિક્ષામટન્તિ તાન્ ‘વિદ્યાદ્’ વિજાનીયાદ્દ્રવ્યભિક્ષૂનિતિ, દ્રવ્યાર્થ ભિક્ષણશીલત્વાદિતિ ગાથાર્થઃ ॥

ટીકાર્થ : જેઓ ગૃહસ્થ છે = પત્નીવાળા છે, નિત્ય ષડ્જીવનિકાની હિંસા કરનારા છે, તેઓ પણ સરળબુદ્ધિવાળા, વિચારનહિકરનારા માણસ પાસે અનેકપ્રકારે દ્વિપદ = નોકર વગેરે વસ્તુઓની યાચના કરે છે કે “અમે ભૂમિદેવ છીએ, લોકના હિતમાટે ધરતી પર ઉતરેલા છીએ. (અમને આપો.)”

આ બધા દ્રવ્યની ભિક્ષા માંગવાના સ્વભાવવાળા હોવાથી દ્રવ્યભિક્ષુ છે. (અહીં ભિક્ષુ ધાતુ પ્રમાણે ભિક્ષુ શબ્દ જાણવો.)

પ્રશ્ન : આ કોણ છે ?

ઉત્તર બ્રાહ્મણો આવા છે.

તથા આજીવિકાને માટે જે દીન, કૃપણો એટલે કે ફેરિયા વગેરે ભિક્ષા ફરે છે. તેમને દ્રવ્યભિક્ષુ જાણો. કેમકે તેઓ દ્રવ્યને માટે ભિક્ષા ફરવાના સ્વભાવવાળા છે.

ઉક્તા ગૃહસ્થદ્રવ્યભિક્ષવઃ, લિઙ્ગિનોઽધિકૃત્યાહ-

મિચ્છદ્દિદ્ધી તસથાવરાણ પુઢવાઈર્બિદિઆઈર્ણં । નિચ્ચં વહકરણરયા અબંભયારી અ સંચઈઆ ॥૩૩૭॥

ગૃહસ્થ દ્રવ્યભિક્ષુઓ કહેવાયા.

હવે લિંગધારીઓને આશ્રયીને કહે છે.

નિ.૩૩૭ ગાથાર્થ મિથ્યાદષ્ટિઓ, પૃથ્વી વગેરે અને બેઈન્દ્રિય વગેરે ત્રસ-સ્થાવરજીવોનો વધ કરવામાં રત અબ્રહ્મચારી, સંયયવાળા (દ્રવ્યભિક્ષુ છે.)

શાક્યભિક્ષુપ્રભૃતયો હિ ‘મિથ્યાદુષ્ટયઃ’ અતત્ત્વાભિનિવેશિનઃ પ્રશ્માદિલિઙ્ગશૂન્યાઃ, ત્રસસ્થાવરાણાં પ્રાણિનાં પૃથિવ્યાદીનાં દ્વીન્દ્રિયાદીનાં ચ, અત્ર પૃથિવ્યાદયઃ સ્થાવરાઃ દ્વીન્દ્રિયાદયસ્ત્રસાઃ, નિત્યં વધકરણરતાઃ-સદૈતદતિપાતે સક્તાઃ, કથમિત્યત્રાહ-

અબ્રહ્મચારિણઃ સંચયિનશ્ચ યતઃ, અતોઽપ્રધાનત્વાદ્દ્રવ્યભિક્ષવઃ, ચશબ્દસ્ય વ્યવહિત
ઉપન્યાસ ઇતિ ગાથાર્થઃ ॥

ટીકાર્થ : શાક્યભિક્ષુ વગેરે મિથ્યાત્વીઓ, અતત્વનાં કદાચ્છવાળા છે. પ્રશમાદિલિંગોથી શૂન્ય છે. તથા પૃથ્વીવગેરે સ્થાવરો અને બેઈન્દ્રિયવગેરે ત્રસોનો નિત્ય વધ કરવામાં આસક્ત છે. (ત્રસસ્થાવરાણાં પથ્થ્યાદિદ્વીન્દ્રિયાદીનાં આમ જે લખેલું છે, તેમાં ક્રમ ઊંધો છે. એટલે વૃત્તિકારે એનો ખુલાસો આપેલો છે કે પૃથ્વી વગેરે સ્થાવર...)

પ્રશ્ન : તેઓ કેમ આવા છે ?

ઉત્તર : તેઓ અબ્રહ્મચારી છે, પરિચ્છ કરનારા છે. માટે તેઓ અપ્રધાન હોવાથી દ્રવ્યભિક્ષુ છે. ચ શબ્દનો વ્યવહિત ઉપન્યાસ સમજવો. (અ સંચડઆ માં અ ને સંચડઆ પછી જોડવો.)

એતે ચાબ્રહ્મચારિણઃ સંચયાદેવેતિ સંચયમાહ -

દુપયચઉપ્પયધનધન્રકુવિઅતિઅતિઅપરિગ્ગહે નિરયા । સચ્ચિત્તભોઙ્ પયમાણગા અ ઉદ્દિદ્ધુભોઙ્
અ ॥૩૩૮॥

આ બધા અબ્રહ્મચારી છે, તે સંચયનાં કારણે જ એટલે સંચયને કહે છે. (પરિચ્છ વિના અબ્રહ્મચારી બનવું શક્ય નથી...)

નિ.૩૩૮ ગાથાર્થ : દ્વિપદ, ચતુષ્પદ, ધન, ધાન્ય, કુપ્યના, ત્રિકત્રિક્થી પરિચ્છમાં નિરત, સચ્ચિત્તભોજી, પચનકરનારા, ઉદ્દિષ્ટભોજી...

દ્વિપદં-દાસ્યાદિ ચતુષ્પદં-ગવાદિ ધનં-હિરણ્યાદિ ધાન્યં-શાલ્યાદિ કુપ્યમ્-
અલિજ્જરાદિ એતેષુ દ્વિપદાદિષુ ક્રમેણ મનોલક્ષણાદિના કરણત્રિકેણ ત્રિકપરિગ્રહે-
કૃતકારિતાનુમતપરિગ્રહે નિરતાઃ-સક્તાઃ । ન ચૈતદનાર્ષમ્-'વિહારાન્ કારયેદ્રમ્યા-
ન્વાસયેચ્ચ બહુશ્રુતાન્' ઇતિવચનાત્, સદ્ભૂતગુણાનુષ્ઠાયિનો નેત્યંભૂતા ઇત્યાશઙ્ક્યાહ-
સચિત્તભોજિનઃ, તેઽપિ માંસાપ્કાયાદિભોજિનઃ, તદ્વ્રતિષેધાત્, 'પચન્તશ્ચ'
સ્વયંપચાસ્તાપસાદયઃ, ઉદ્દિષ્ટભોજિનશ્ચ સર્વ એવ શાક્યાદયઃ, તત્પ્રસિદ્ધ્યા તપસ્વિનોઽપિ,
પિણ્ડવિશુદ્ધ્યપરિજ્ઞાનાદિતિ ગાથાર્થઃ ॥

ટીકાર્થ : દ્વિપદ = દાસી વગેરે. ચતુષ્પદ = ગાય વગેરે. ધન-હિરણ્ય વગેરે. ધાન્ય = શાલિ વગેરે. કુપ્ય-અલિજર(?) વગેરે. આ દ્વિપદ વગેરેને વિશે મન, વચન, કાયા

રૂપી કરણત્રિકથી કરણ-કરાવણ અનુમોદનરૂપ પરિગ્રહ કરવામાં આસક્ત...

“આ વાત ખોટી છે, ઋષિમુનિઓએ કહેલી નથી” એમ નથી. કેમકે તે અન્યધર્મીઓનું જ વચન છે કે રમ્યવિહારો કરાવવા, (સ્થાનો = મકાનો કરાવવા) તેમાં બહુશ્રુતોને વસાવવા..” (એટલે તેઓ રમ્ય વિહારો કરાવે છે, તેમાં રહે પણ છે...)

પ્રશ્ન : જેઓ સદ્ભૂતગુણોનું અનુષ્ઠાન કરનારા છે, તેઓ આવા પ્રકારના નથી. (બીજા ભલે એવા હોય.)

ઉત્તર (તમે જેને સદ્ભૂતગુણાનુષ્ઠાયી માનો છો, તેઓ પણ) સચિત્તભોજી છે, તેઓ પણ માંસ, પાણી વગેરેને ખાનારા છે. કેમકે આ બધાનો તેઓને પ્રતિષેધ નથી. તે તાપસ વગેરે સ્વયં ભોજન પકાવનારા છે. તથા શાક્ય વગેરે બધા જ પોતાને ઉદેશીને બનાવેલા ભોજનને વાપરનારા છે. તેમની પ્રસિદ્ધિથી તપસ્વી સંન્યાસીઓ પણ તેવા જ છે. કેમકે પિંડની વિશુદ્ધિનું એમને જ્ઞાન નથી.

(એટલે આ સારા કહેવાતા પણ સંન્યાસીઓ દ્રવ્યભિક્ષુ છે.)

ત્રિકત્રિકપરિગ્રહે નિરતા इत्येतद्व्याचिख्यासुराह-

करणति ए जोअति ए सावज्जे आयहेउपरउभए । अट्टाणट्टुपवत्ते ते विज्जा दव्वभिक्षुत्ति

॥૩૩૯॥

“ત્રિકત્રિકપરિગ્રહમાં આસક્ત છે” એનું વ્યાખ્યાન કરવાની ઈચ્છાવાળા કહે છે કે નિ.૩૩૯ ગાથાર્થ આત્મા માટે, પર માટે, ઉભય માટે, અર્થ માટે, અનર્થ માટે કરણત્રિકથી સાવધ એવા યોગત્રિકમાં પ્રવર્તેલા તેઓને દ્રવ્યભિક્ષુ જાણવા.

करणत्रिक इति 'सुपां सुपो भवन्ती'ति 'करणत्रिकेण' मनोवाक्कायलक्षणेन 'योगत्रितय' इति कृतकारितानुमतिरूपे 'सावद्ये' सपापे आत्महेतोः-आत्मनिमित्तं देहाद्युपचयाय, एवं परनिमित्तं-मित्राद्युपभोगसाधनाय एवमुभयनिमित्तम्-उभयसाधनार्थम्, एवमर्थायात्माद्यर्थम् अनर्थाय वा-विना प्रयोजनेन आर्त्तध्यानचिन्तनखरादिभाषणलक्षवेधनादिभिः प्राणातिपातादौ प्रवृत्तान्-तत्परान् तानेवंभूतान् 'विद्याद्'-विजानीयात् द्रव्यभिक्षूनिति, प्रवृत्ताश्चैवं शाक्यादयः, तद्द्रव्यभिक्षव इति गाथार्थः ॥

ટીકાર્થ “બધી વિભક્તિઓની બધી વિભક્તિ થાય” એ ન્યાયપ્રમાણે સૂત્રમાં

करणत्रिके એમ જે સાતમી વાપરી છે, તે ત્રીજી કરવી. એટલે કે મન, વચન, કાયા રૂપી

ત્રિકવરે કરવું-કરાવવું-અનુમોદવું રૂપ સાવધમાં પોતાના દેહવગેરેની પુષ્ટિને માટે, એમ મિત્રાદિના ઉપભોગને સાધવા માટે એમ બંનેના ઉપભોગને સાધવાને માટે, એમ અર્થને માટે = આત્માવગેરે માટે, અનર્થ માટે = પ્રયોજન વિનાજ આર્તધ્યાનનું ચિંતન (મન), કર્કશાદિ ભાષણ (વચન), લક્ષને વીધવું (કાયા) વગેરે દ્વારા હિંસા વગેરેમાં તત્પર થયેલા, આવા પ્રકારના તેઓને દ્રવ્યભિક્ષુ જાણવા.

શાક્ય વગેરે આ રીતે પ્રવૃત્ત થયેલા છે, તેથી તેઓ દ્રવ્યભિક્ષુ છે.

एवं स्त्र्यादिसंयोगाद्विशुद्धतपोऽनुष्ठानाभावाच्चाब्रह्मचारिण एत इत्याह —

इत्थीपरिग्रहाओ आणादाणाइभावसंगाओ । सुद्धतवाभावाओ कुतित्थिआऽबंधचारित्ति ॥૩૪૦॥

એમ સ્ત્રીવગેરેનો સંયોગ હોવાથી અને વિશુદ્ધ તપાનુષ્ઠાનનો અભાવ હોવાથી એ અબ્રહ્મચારી છે એ કહે છે કે -

નિ.૩૪૦ ગાથાર્થ સ્ત્રીપરિગ્રહથી, આજ્ઞાદાનાદિ ભાવસંગથી, શુદ્ધતપનાં અભાવથી કુતીર્થિકો અબ્રહ્મચારી છે.

'સ્ત્રીપરિગ્રહ'દિતિ દાસ્યાદિપરિગ્રહાત્ 'આજ્ઞાદાનાદિભાવસંગાચ્ચ' પરિણામાશુદ્ધેરિત્યર્થઃ, ન ચ શાક્યા ભિક્ષવઃ, 'શુદ્ધતપોઽભાવા'દિતિ શુદ્ધસ્ય તપસોઽભાવાત્ તાપસાદયઃ કુતીર્થિકા અબ્રહ્મચારિણ ઇતિ, બ્રહ્મશબ્દેન શુદ્ધં તપોઽભિધીયતે, તદચારિણ ઇતિ ગાથાર્થઃ ॥

ટીકાર્થ : કુતીર્થિકો પાસે દાસીવગેરેનો પરિગ્રહ છે. તથા આજ્ઞા આપવી વગેરે ભાવનો સંગ છે. એટલે કે પરિજ્ઞામની શુદ્ધિ નથી (બીજાને નોકરીની જેમ પીડા આપે છે...) તેથી શાક્યવગેરે ભિક્ષુ નથી.

તથા તાપસવગેરે કુતીર્થિકો શુદ્ધતપનો અભાવ હોવાથી અબ્રહ્મચારી છે. બ્રહ્મશબ્દથી શુદ્ધતપ કહેવાય છે. તેને આચરનારા આ નથી.

उक्तो द्रव्यभिक्षुः, भावभिक्षुमाह —

आगमतो उवउत्तो तग्गुणसंवेअओ अ (उ) भावंमि । तस्स निरुत्तं भेअगभेअणभेत्तव्वएण तिहा ॥૩૪૧॥

દ્રવ્યભિક્ષુ કહેવાઈ ગયો.

ભાવભિક્ષુ કહે છે.

નિ.૩૪૧ ગાથાર્થ : આગમથી (ભાવમાં) (ભિક્ષુ) ઉપયુક્ત, અને તદ્ગુણસંવેદનથી (નો-આગમથી ભાવભિક્ષુ.) તેના નિરુક્ત ભેદક-ભેદન અને ભેત્તવ્યવડે ત્રણ પ્રકારે છે.

ભાવભિક્ષુર્દ્વિવિધઃ-આગમતો નોઆગમતશ્ચ, તત્રાગમત 'ઉપયુક્ત' ઇતિ ભિક્ષુપદાર્થ-જ્ઞસ્તત્ર ચોપયુક્તઃ, 'તદ્ગુણસંવેદકસ્તુ' ભિક્ષુગુણસંવેદકઃ પુનર્નોઆગમતો ભવતિ ભાવભિક્ષુરિત્યુક્તો ભિક્ષુનિક્ષેપઃ । સામ્પ્રતં નિરુક્તમભિધાતુકામ આહ-'તસ્ય નિરુક્ત'મિતિ 'તસ્ય' ભિક્ષોર્નિશ્ચિતમુક્તમન્વર્થરૂપં ભેદકભેદનભેત્તવ્યૈરેભિર્ભેદૈર્વક્ષ્યમાણૈસ્ત્રિધા ભવતીતિ ગાથાર્થઃ ॥

ટીકાર્થ : ભાવભિક્ષુ બે પ્રકારે છે. (૧) આગમથી અને (૨) નોઆગમથી. તેમાં આગમથી ભાવભિક્ષુ એટલે ભિક્ષુ પદાર્થનો જ્ઞાતા અને તેમાં ઉપયોગવાળો. ભિક્ષુનાં ગુણોનો અનુભવ કરનારો વળી નોઆગમથી ભાવભિક્ષુ છે. આ પ્રમાણે ભિક્ષુનો નિક્ષેપ કહેવાઈ ગયો. (૩૩૨મી નિ.ગાથામાં દ્વારો આપેલા છે. એમાં પ્રથમદ્વાર થયું.) હવે નિરુક્તને (નામનું બીજું દ્વાર) કહેવા માટે કહે છે કે તે ભિક્ષુનું નિરુક્ત = નિશ્ચિતઉક્ત = અન્વર્થ = વ્યુત્પત્યર્થ એ વક્ષ્યમાણ એવા ભેદક-ભેદન-ભેત્તવ્ય એ ભેદોવડે ત્રણપ્રકારે છે.

एतदेव स्पष्टयति-

भेत्ताऽऽगमोवउत्तो दुविह तवो भेअणं च भेत्तव्वं । अदुविहं कम्मखुहं तेण निरुत्तं स भिक्खुत्ति ॥૩૪૨॥

એ જ વાત સ્પષ્ટ કરે છે.

નિ.૩૪૨ ગાથાર્થ : આગમમાં ઉપયુક્ત ભેત્તા, દ્વિવિધતપ ભેદન, અષ્ટવિધ કર્મભૂખ ભેત્તવ્ય. તેથી નિરુક્ત થાય 'તે ભિક્ષુ' એ પ્રમાણે.

'ભેત્તા' ભેદકોઽત્રાગમોપયુક્તઃ સાધુઃ, તથા 'દ્વિવિધં' બાહ્યાભ્યન્તરભેદેન તપો ભેદનં વર્તતે, તથા 'ભેત્તવ્યં' વિદારણીયં ચાષ્ટવિધં કર્મ ચ-અષ્ટપ્રકારં જ્ઞાનાવરણીયાદિ કર્મ, તત્ત્વ ક્ષુદાદિદુઃખહેતુત્વાત્ ક્ષુચ્છબ્દવાચ્યં, યતશ્ચૈવં તેન નિરુક્તં-યઃ શાસ્ત્રનીત્યા તપસા કર્મ ધિર્નન્તિ સ ભિક્ષુરિતિ ગાથાર્થઃ ॥

ટીકાર્થ : અહીં આગમમાં ઉપયોગવાળો સાધુ ભેદક તરીકે છે. તથા બાહ્ય અને અભ્યન્તર એમ બે ભેદથી તપ એ ભેદન (સાધન) છે. આઠ પ્રકારનું જ્ઞાનાવરણીયાદિ કર્મ એ ભેત્તવ્ય છે. એ કર્મ ભૂખ વગેરે દુઃખોનું કારણ હોવાથી ક્ષુત્-ભૂખશબ્દથી વાચ્ય

છે. આવું છે, તેથી નિરુક્ત = વ્યુત્પત્ત્યર્થ આ પ્રમાણે થાય કે જે શાસ્ત્રનીતિથી તપવડે કર્મને ભેદ છે તે ભિક્ષુ.

કિંચ -

ધિંદંતો અ જહ ખુહં ભિક્ષૂ જયમાણઓ જઈ હોઈ । સંજમચરઓ ચરઓ ભવં ખિવંતો ભવંતો
૩ ॥૩૪૩॥

વળી

નિ.૩૪૩ ગાથા : જેમ ક્ષુધાને ભેદતો ભિક્ષુ, યતના કરતો યતિ, સંયમને આચરતો ચરક, ભવને ખપાવતો ભવાન્ત થાય.

'ભિન્દંશ્ચ' વિદારયંશ્ચ યથા 'ક્ષુધં' કર્મ ભિક્ષુર્ભવતિ, ભાવતો યતમાનસ્તથા તથા ગુણેષુ સ એવ યતિર્ભવતિ નાન્યથા, એવં 'સંયમચરકઃ.' સમદશપ્રકારસંયમાનુષ્ઠાયી ચરકઃ, એવં 'ભવં' સંસારં 'ક્ષપયન્' પરીતં કુર્વન્ સ એવ ભવાન્તો ભવતિ નાન્યથેતિ ગાથાર્થઃ ॥

ટીકાર્થ : જેમ ક્ષુધાને-કર્મને ભેદતો સાધુ ભિક્ષુ થાય. ભાવથી યતના કરતો એટલે કે તે તે પ્રકારે ગુણોમાં પ્રયત્ન કરતો તે જ યતિ થાય છે. એ સિવાય યતિ ન થાય. એમ ૧૭ પ્રકારના સંયમનું આચરણ કરતો તે ચરક થાય છે. એમ ભવને = સંસારને અલ્પ કરતો, તે ભવાન્ત થાય છે. પણ એ વિના ભવાન્ત ન થાય.

પ્રકારાન્તરેણ નિરુક્તમેવાહ -

જં ભિક્ષુમત્તવિત્તો તેણ વ ભિક્ષૂ ખવેઈ જં વ અણં । તવસંજમે તવસ્સિત્તિ વાવિ અત્તોઽવિ
પજ્જાઓ ॥૩૪૪॥

બીજા પ્રકારે નિરુક્તને જ કહે છે.

નિ.૩૪૪ ગાથાર્થ : જે કારણથી ભિક્ષામાત્રવૃત્તિવાળો છે, તે કારણથી ભિક્ષુ છે. અથવા જે કારણથી ઋણને ખપાવે છે (તે કારણથી ક્ષપક) તપસંયમમાં તપસ્વી... અન્ય પણ પર્યાય છે.

'યદ્' યસ્માદ્ 'ભિક્ષામાત્રવૃત્તિઃ.' ભિક્ષામાત્રેણ સર્વોપધાશુદ્ધેન વૃત્તિરસ્યેતિ સમાસઃ, તેન વા ભિક્ષુર્ભિક્ષણશીલો ભિક્ષુરિતિકૃત્વા, અનેનૈવ પ્રસન્નેન અન્યેષામપિ તત્પર્યાયાણાં નિરુક્તમાહ-ક્ષપયતિ 'યદ્' યસ્માદ્વા 'ઋણં' કર્મ તસ્માત્ક્ષપણઃ, ક્ષપયતીતિ ક્ષપણ

इतिकृत्वा, तथा संयमतपसीति संयमप्रधानं तपः संयमतपः तस्मिन् विद्यमाने तपस्वीति वापि भवति, तपोऽस्यास्तीतिकृत्वा, अन्योऽपि पर्याय इति-अन्योऽपि भेदोऽर्थतो भिक्षुशब्दनिरुक्तस्येति गाथार्थः ॥

ટીકાર્થ : સર્વદોષોથી શુદ્ધ એવી ભિક્ષામાત્રવડે વૃત્તિ-જીવનનિર્વાહ જેનો છે તેવો આ સાધુ છે, તેથી તે ભિક્ષુ છે. કેમકે ભિક્ષા માંગવાના સ્વભાવવા ા હોય તે ભિક્ષુ કહેવાય. (અહીં ભિક્ષુ ધાતુને આધારે વ્યુત્પત્યર્થ લીધેલો છે.)

આ જ પ્રસંગથી તે ભિક્ષુના બીજા પણ પર્યાયવાચી શબ્દોના નિરુક્તને કહે છે. જે કારણથી ઋણને-કર્મને ખપાવે છે, તે કારણથી તે ક્ષપણ કહેવાય છે. કેમકે ખપાવે તે ક્ષપણ. તથા સંયમપ્રધાન એવો તપ વિદ્યમાન હોતે છતે તપસ્વી કહેવાય છે. કેમકે તપ જેને હોય તે તપસ્વી કહેવાય.

ભિક્ષુશબ્દના નિરુક્તનો અર્થથી અન્ય પણ પર્યાય-ભેદ છે.

उक्तं निरुक्तद्वारम्, अधुनैकार्थिकद्वारमाह -

તિન્ને તાઈ દવિએ વર્ડે અ ઁંતે અ દંત વિરએ અ । મુણિતાવસપત્રવગુજુભિક્ષૂ બુદ્ધે જડ વિઠુ અ ॥૩૪૫॥

निरुक्तद्वार कहेवायुं.

હવે એકાર્થિક દ્વાર કહે છે.

નિ.૩૪૫ ગાથાર્થ : તીર્ણ, તાથી, દ્રવ્ય, વ્રતી, ક્ષાન્ત, દાન્ત, વિરત, મુનિ, તાપસ, પ્રજ્ઞાપક, ઋજુ, ભિક્ષુ, બુદ્ધ, યતિ અને વિદ્વાન.

तीर्णवत्तीर्णः विशुद्धसम्यग्दर्शनादिलाभाद्भवार्षवमिति गम्यते, तायोऽस्यास्तीति तायी, तायः सुदृष्टमार्गोक्तिः, सुपरिज्ञातदेशनया विनेयपालयितेत्यर्थः, द्रव्यं रागद्वेषरहितः, व्रती च हिंसादिविरतश्च, क्षान्तश्च क्षाम्यति क्षमां करोतीति क्षान्तः, बहुलवचनात् कर्तरि निष्ठा, एवं दाम्यतीन्द्रियादिदमं करोतीति दान्तः, विरतश्च विषयसुखनिवृत्तश्च, मुनिर्मन्यते जगतस्त्रिकालावस्थामिति मुनिः, तपःप्रधानस्तापसः, प्रज्ञापकोऽपवर्गमार्गस्य प्ररूपकः, ऋजुः-मायारहितः संयमवान् वा, भिक्षुः पूर्ववत्, बुद्धोऽवगततत्त्वः, यतिरुत्तमाश्रमी प्रयत्नवान् वा, विद्वांश्च-पण्डितश्चेति गाथार्थः ॥

ટીકાર્થ : (૧) જે તરેલા જેવો છે, તે તીર્ણ. વિશુદ્ધ સમ્યગ્દર્શન વગેરેનો લાભ થવાથી

જે સંસાર સમુદ્રને તરી ગયેલો છે તે. (ભવાર્ણવમ્ વગેરે મૂળમાં લખેલું નથી, તે સમજી લેવું.)

(૨) જેને તાય છે, તે તાપી. તાય એટલે સારી રીતે જોવાયેલા માર્ગનું કથન. આશય એ કે સારી રીતે જણાયેલા પદાર્થોની દેશના દ્વારા શિષ્યોનું પાલન કરનાર.

(૩) દ્રવ્ય એટલે રાગદ્વેષરહિત.

(૪) વ્રતી એટલે હિંસાદિથી વિરતિવાળો.

(૫) ક્ષાન્ત એટલે ક્ષમાને કરે તે. અહીં બહુલવચન પ્રમાણે કર્તૃ અર્થમાં ત પ્રત્યય લાગેલો છે. (ત પ્રત્યય કર્મણિ અર્થમાં લાગે છે, પણ વ્યાકરણસૂત્રમાં બહુલં શબ્દદ્વારા એ જણાવાયું છે કે મોટાભાગે કર્મણિમાં લાગે, એટલે કે ક્યારેક કર્તરિમાં પણ લાગી શકે...)

(૬) એમ (કર્તરિમાં ત લાગે, એ મુજબ જ) ઈન્દ્રિયાદિના દમનને કરે તે દાન્ત.

(૭) વિરત એટલે વિષયસુખોત્તી નિવૃત્ત થયેલો.

(૮) જગતની ગણે કાળની અવસ્થાને માને - જાણે તે મુનિ.

(૯) તપની પ્રધાનતાવાળો હોય તે તાપસ.

(૧૦) મોક્ષમાર્ગનો પ્રરૂપક તે પ્રજાપક.

(૧૧) ઋજુ એટલે માયારહિત કે સંયમવાન

(૧૨) ભિક્ષુ એ પૂર્વની જેમ.

(૧૩) બુદ્ધ એટલે તત્વોને જાણી ચૂકેલો.

(૧૪) યતિ એટલે ઉત્તમ આશ્રમવાળો, કે પ્રયત્નવાન

(૧૫) વિદ્વાન એટલે પંડિત.

તથા -

પવ્વણ્ણ અણગારે પાસંડી ચરગ બંભણે ચેવ । પરિવાયગે અ સમણે નિગ્ગંથે સંજણ મુત્તે ॥૩૪૬॥

તથા

નિ.૩૪૬ ગાથાર્થ પ્રવ્રજિત, અણગાર, પાખંડી, ચરક, બ્રાહ્મણ, પરિવ્રાજક, શ્રમણ, નિર્ગન્થ, સંયત, મુક્ત.

પ્રવ્રજિત:-પાપાત્તિષ્ક્રાન્તઃ, અનગારો-દ્રવ્યભાવાગારશૂન્યઃ, પાષણ્ડી-પાશાહ્વીનઃ,

ચરકઃ પૂર્વવત્, 'બ્રાહ્મણશ્ચૈવ' વિશુદ્ધબ્રહ્મચારી ચૈવ, પરિવ્રાજકશ્ચ-પાપવર્જકશ્ચ, શ્રમણઃ પૂર્વવત્, નિર્ગુણઃ સંયતો મુક્ત ઇત્યેતદપિ પૂર્વવદેવેતિ ગાથાર્થઃ ॥

- ટીકાર્થ : (૧૬) પાપમાંથી નીકળી ગયો હોય તે પ્રવ્રજિત.
 (૧૭) દ્રવ્યધર અને ભાવધરથી શૂન્ય તે અણગાર. (ધર અને રાગદ્વેષાદિ વિનાનો)
 (૧૮) પાશમાંથી છટકેલો, દૂર થયેલો તે પાષણડી
 (૧૯) ચરક-પૂર્વની જેમ.
 (૨૦) વિશુદ્ધબ્રહ્મચર્યવાળો તે બ્રાહ્મણ.
 (૨૧) પાપોનો વર્જક-ત્યાગી તે પરિવ્રાજક
 (૨૨) શ્રમણ-પૂર્વની જેમ.
 (૨૩) નિર્ગુણ (૨૪) સંયત (૨૫) મુક્ત એ પણ પૂર્વની જેમ જ સમજવા.

તથા —

સાહુ લૂહે અ તહા તીરઢ્ઠી હોઢ ચેવ નાયવ્વો । નામાણિ એવમાઈણિ હોંતિ તવસંજમરયાણં
 ॥૩૪૭॥

તથા

નિ.૩૪૭ ગાથા ' : સાધુ, રુક્ષ, તીરાર્થી... તપસંયમરતજીવોના આ વગેરે નામો હોય છે.

'સાધુ રુક્ષશ્ચ તથે'તિ નિર્વાણસાધકયોગસાધનાત્સાધુઃ સ્વજનાદિષુ સ્નેહવિરહાદ્રુક્ષઃ 'તીરાર્થી ચૈવ ભવતિ જ્ઞાતવ્ય' ઇતિ તીરાર્થી ભવાર્ણવસ્ય, 'નામાનિ' એકાર્થિકાનિ પર્યાયાભિધાનાન્યેવમાદીનિ યથોક્તલક્ષણાનિ ભવન્તિ । ક્ષેષામિત્યાહ-તપઃસંયમરતાનાં ભાવસાધુનામિતિ ગાથાર્થઃ ॥

ટીકાર્થ : (૨૬) નિર્વાણને સાધનારા યોગોનો સાધક હોવાથી સાધુ.

(૨૭) સ્વજનવગેરેમાં સ્નેહનો અભાવ હોવાથી રુક્ષ.

(૨૮) સંસારસમુદ્રનાં કિનારાનો અભિલાષી તે તીરાર્થી

જે તપ અને સંયમમાં લીન છે, તેવા ભાવસાધુઓના યથોક્તલક્ષણવા । આ વગેરે પર્યાયવાચી નામો હોય છે.

प्रतिपादितमेकार्थिकद्वारम्, इदानीं लिङ्गद्वारं व्याचिख्यासुराह —

संवेगो निव्वेओ विसयविवेगो सुशीलसंसर्गो । आराहणा तवो नाणदंसणचरित्तविणओ अ

॥३४८॥

अेकार्थिकद्वार कडेवायुं.

डवे दिंगद्वारनुं व्याप्यान करवानी छिथ्ठावाणा कडे छे डे

नि.३४८ गाथार्थ : संवेग, निर्वेद, विषयविवेक, सुशीलसंसर्ग, आराधना, तप, ज्ञान, दर्शन, चारित्र, विनय.

'संवेगो' मोक्षसुखाभिलाषः, 'निर्वेदः' संसारविषयः, 'विषयविवेको' विषयपरित्यागः, 'सुशीलसंसर्गः' शीलवद्धिः संसर्गः, तथा 'आराधना' चरमकाले निर्यापणरूपा, 'तपो' यथाशक्त्यनशनाद्यासेवनं, 'ज्ञानं' यथावस्थितपदार्थविषयमित्यादि 'दर्शनं' नैसर्गिकादि 'चारित्रं' सामायिकादि 'विनयश्च' ज्ञानादिविनय इति गाथार्थः ॥

टीकार्थ : संवेग = मोक्षसुखनो अभिलाषी, निर्वेद = संसारसंबंधि वैराग्य, विषयोनो परित्याग, शीलवान साथे संपर्क, मृत्यु समये निर्यामिषा रूपी आराधना, शक्ति प्रभाषे अनशनवगेरेनुं आसेवन करवा रूप तप, यथावस्थित पदार्थविषयक ज्ञान. नैसर्गिकवगेरे दर्शन. सामायिकवगेरे चारित्र, ज्ञानादि विनय रूप विनय... (आ अधा भावसाधुना दिंगो छे.)

तथा—

खंती अ. महवऽज्जव विमुत्तया तह अदीणय तितिक्खा । आवस्सगपरिसुद्धी अ होंति भिक्खुस्स लिंगाइं ॥३४९॥

नि.३४९ गाथार्थ : क्षान्ति, मार्दव, आर्जव, विमुक्तता, अदीनता, तितिक्षा, आवश्यकपरिशुद्धि भिक्षुनां दिंगो छे.

'क्षान्तिश्च' आक्रोशादिश्रवणेऽपि क्रोधतुत्यागश्च 'मार्दवार्जवविमुक्ते' ति जात्यादिभावेऽपि मानत्यागान्मार्दवं, परस्मिन्निकृतिपरेऽपि मायापरित्याग आर्जवं, धर्मोपकरणेष्वप्यमूर्च्छा विमुक्तता, तथाऽशनाद्यलाभेऽप्यदीनता, क्षुदादिपरीषहोप-निपातेऽपि तितिक्षा, तथा 'आवश्यकपरिशुद्धिश्च' अवश्यंकरणीययोगनिरतिचारता च, भवन्ति 'भिक्षोः' भावसाधोः 'लिङ्गानि' अनन्तरोदितानि संवेगादीनीति

ગાથાર્થઃ ॥

ટીકાર્થ : આક્રોશાદિ સાંભળવા છતાં પણ ક્રોધ ન કરવો તે ક્ષમા. સારીજાતિવગેરે હોવા છતાં પણ માનનો ત્યાગ કરવો એ મૃદુતા. બીજો માણસ કપટ કરવામાં તત્પર હોય છતાં સ્વયં માયાનો ત્યાગ કરવો તે આર્જવ.

ધર્મનાં ઉપકરણોમાં પણ મૂર્છા ન કરવી એ વિમુક્તતા.

અશનવગેરે ન મળે તો પણ અદીનતા.

ભૂખવગેરે પરીષદો આવી પડે તો પણ સહન કરવું એ તિતિક્ષા

અવશ્ય કરવાના હોય એવા યોગોમાં કોઈ અતિચાર ન લગાડવો તે આવશ્યકપરિશુદ્ધિ ભાવસાધુનાં આ અનંતરોદિત સંવેગવગેરે લિંગો છે.

વ્યાખ્યાતં લિઙ્ગદ્વારમ્, અવયવદ્વારમાહ -

અજ્ઞયણગુણી ભિક્ષૂ ન સેસ ઇડ ણો પડ્ન-કો હેઠુ ? । અગુણત્તા ઇડ હેઠુ-કો દિઠ્ઠંતો ? સુવર્ણમિવ ॥૩૫૦॥

લિંગદ્વારનું વ્યાખ્યાન થઈ ગયું.

હવે પંચઅવયવદ્વાર કહે છે.

નિ.૩૫૦ ગાથાર્થ “અધ્યયનગુણવાન્ ભિક્ષુ, અન્ય નહિ” આ પ્રમાણે અમારી પ્રતિજ્ઞા છે. હેતુ કોણ ? અગુણત્વ એ હેતુ. દષ્ટાન્ત કોણ ? સુવર્ણની જેમ.

‘અધ્યયનગુણી’ પ્રક્રાન્તાધ્યયનોક્તગુણવાન્ ‘ભિક્ષુઃ’ ભાવસાધુર્ભવતીતિ, તત્સ્વરૂપમેતત્, ‘ન શોષઃ’ તદ્દુણરહિત ઇતિ ‘નઃ પ્રતિજ્ઞા’ અસ્માકં પક્ષઃ, ‘કો હેતુઃ ?’ કોઽત્ર પક્ષધર્મ ઇત્યાશઙ્ક્યાહ-‘અગુણત્વાદિતિ હેતુઃ’ અવિદ્યમાનગુણોઽગુણ-સ્તદ્ભાવસ્તત્ત્વં તસ્માદિત્યયં હેતુઃ, અધ્યયનગુણશૂન્યસ્ય ભિક્ષુત્વપ્રતિષેધઃ સાધ્ય ઇતિ, ‘કો દુષ્ટાન્તઃ ?’ કિં પુનરત્ર નિદર્શનમિત્યાશઙ્ક્યાહ- ‘સુવર્ણમિવ’ યથા સુવર્ણ સ્વગુણરહિતં સુવર્ણં ન ભવતિ તદ્વદિતિ ગાથાર્થઃ ॥

ટીકાર્થ : પ્રસ્તુતઅધ્યયનમાં કહેવાયેલા ગુણોવાળો જે હોય તે ભાવસાધુ થાય. આ ભાવસાધુનું સ્વરૂપ છે. પણ તે ગુણોથી રહિત જે હોય તે ભાવસાધુ નહિ. આ અમારો પક્ષ છે. (ગુણયુક્ત હોય તે ભાવસાધુ... આ માત્ર સ્વરૂપનું કથન સમજવું. એને પ્રતિજ્ઞામાં ન ગણવું. પ્રતિજ્ઞા તો માત્ર આટલી જ કે ગુણરહિત જે હોય તે ભાવસાધુ

ન હોય.)

પ્રશ્ન : હેતુ કોણ ? અહીં પક્ષનો ધર્મ કોણ ?

ઉત્તર અગુણત્વાત્ એ હેતુ છે. જેનામાં ગુણો વિદ્યમાન નથી. તે અગુણ. અગુણનો ભાવ તે અગુણપણું આ હેતુ છે.

પ્રસ્તુતઅધ્યયનમાં કહેવાયેલા ગુણોથી શૂન્યની ત્રિક્ષુતાનો નિષેધ એ સાધ્ય છે.

પ્રશ્ન : દષ્ટાન્ત કોણ છે ? અહીં નિદર્શન શું છે ?

ઉત્તર : જેમ સુવર્ણ સ્વગુણરહિત હોય તો એ સુવર્ણ નથી તેની જેમ...

(અનુમાન અધ્યયનગુણરહિતઃ ન ભાવસાધુઃ અગુણત્વાત્ સુવર્ણવત્)

સુવર્ણગુણાનાહ-

વિસઘાઙ્ગ રસાયણ મંગલત્થ વિણિણ પયાહિણાવત્તે । ગુરુણ અઙ્ગકુત્થે અઙ્ગ સુવર્ણે ગુણા
ભણિઆ ॥૩૫૧॥

સુવર્ણનાં ગુણો કહે છે.

નિ.૩૫૧ ગાથાર્થ : વિષઘાતી, રસાયન, મંગલાર્થ, વિનીત, પ્રદક્ષિણાવર્ત, ગુરુક, અદાઘ, અકુથ્ય... સુવર્ણમાં આઠગુણો કહેલા છે.

'વિષઘાતિ' વિષઘાતનસમર્થ 'રસાયન' વયસ્તમ્બનકર્તૃ 'મઙ્ગલાર્થ' મઙ્ગલપ્રયોજનં
'વિનીત' યથેષ્ટકટકાદિપ્રકારસંપાદનેન 'પ્રદક્ષિણાવર્ત' તપ્યમાનં પ્રાદક્ષિણ્યેનાવર્તતે
'ગુરુ' સારોપેતમ્ 'અદાઘ' નાગ્નિના દહ્યતે 'અકુથનીયં' ન કદાચિદપિ
કુથતીત્યેતેઽષ્ટાવનન્તરોદિતાઃ 'સુવર્ણે' સુવર્ણવિષયા ગુણા ભણિતાસ્તત્સ્વરૂપજૈરિતિ
ગાથાર્થઃ ॥

ટીકાર્થ : (૧) સુવર્ણ વિષનો ઘાત કરવા સમર્થ છે. (૨) સુવર્ણ ઉંમરને અટકાવવા સમર્થ છે. (એટલે કે જુવાની ટકાવી રાખે, ઘડપણ જલ્દી ન આવવા દે...) (૩) મંગલ માટે થાય છે. (૪) વિનીત છે. એટલે કે જે રીતે ઈષ્ટ હોય, તે રીતે કડા, ઘટ, હાર વગેરે રૂપે બનાવી શકાય છે. (૫) તપાવાય તો એ જમણી તરફ પ્રદક્ષિણા આપતું ફરે છે. (૬) ગુરુ-સારયુક્ત છે. (૭) અગ્નિથી બળતું નથી. (અગ્નિમાં ગમે એટલું સળગાવીએ તો પણ સુવર્ણ ઓછું ન થાય...) (૮) ક્યારેય કહોવાય નહિ. અનન્તર કહેલા આ આઠગુણો તેના સ્વરૂપના જાણકારોએ સુવર્ણમાં કહેલા છે.

उक्ताः सुवर्णगुणाः, साम्प्रतमुपनयमाह —

चउकारणपरिसुद्धं कसच्छेअणतावतालणाए अ । जं तं विसघाइरसायणाइगुणसंजुअं होइ

॥३५२॥

सुवर्णगुणो कहेवाया.

હવે ઉપનય કહે છે.

नि.उप२ गाथार्थ : कष, छेद, ताप, ताडनाद्वारा જે ચારકારણોથી પરિશુદ્ધ હોય. તે વિષઘાત, રસાયણ વગેરે ગુણોથી સંયુક્ત હોય.

'चतुष्कारणपरिशुद्धं' चतुःपरीक्षायुक्तमित्यर्थः, कथमित्याह—'कषच्छेदतापताडनया च'ति कषेण छेदेन तापेन ताडनया च, यदेवंविधं तद्विषघाति रसायनादिगुणसंयुक्तं भवति, भावसुवर्णं स्वकार्यसाधकमिति गाथार्थः॥

टीकार्थ : જે ચારપરીક્ષાથી યુક્ત હોય.

પ્રશ્ન : એ કેવી રીતે ?

उत्तर : कष, छेद, ताप અને ताडना એ ચાર પરીક્ષાથી જે યુક્ત હોય... જે આનું હોય તે વિષઘાતી, રસાયનવગેરે ગુણોથી સંયુક્ત હોય. ભાવસુવર્ણ સ્વકાર્યોનું સાધક બને.

यच्चैवंभूतम् —

तं कसिणगुणोवेअं होइ सुवर्णं न सेसयं जुत्ती । नहि नामरूवमेतेण एवमगुणो हवइ भिक्खू

॥३५३॥

જે આવા પ્રકારનું હોય —

नि.उप३ गाथार्थ : ते कृत्स्नगुणोपेत सुवर्णं छे. शेष नडि, (जेम) युक्ति. (सुवर्ण) छे. એમ અગુણ હોય તે નામ અને રૂપ માગથી ભિક્ષુ ન થાય.

'तद्' अनन्तरोदितं 'कृत्स्नगुणोपेतं' संपूर्णगुणसमन्वितं भवति सुवर्णं यथोक्तं, न 'शेषं' कषाद्यशुद्धं, 'युक्ति'रिति वर्णादिगुणसाम्येऽपि युक्तिसुवर्णमित्यर्थः, प्रकृते योजयति-यथैतत्सुवर्णं न भवति, एवं न हि नामरूपमात्रेण-रजोहरणादिसंधारणादिना 'अगुणः' अविद्यमानप्रस्तुताध्ययनोक्तगुणो भवति भिक्षुः, भिक्षामटत्रपि न भवतीति गाथार्थः ॥

ટીકાર્થ : અનન્તર કહેવાયેલું, સંપૂર્ણ ગુણોથી યુક્ત એ જ યથોક્ત = સાચું સુવર્ણ હોય. પણ કષવગેરેથી અશુદ્ધ હોય તે સુવર્ણ ન હોય. તે યુક્તિ હોય, એટલે કે વર્ણ વગેરે ગુણોની અપેક્ષાએ કોઈ વસ્તુ સુવર્ણની સમાનતાવાળી હોય તો પણ એ ખોટું સુવર્ણ જાણવું. (કેમકે એ કષાદિથી અશુદ્ધ છે. માટે જ સર્વગુણયુક્ત નથી.)

આ પદાર્થને પ્રસ્તુતમાં જોડે છે.

જેમ આ સુવર્ણ ન હોય, એમ જેનામાં પ્રસ્તુતઅધ્યયનમાં કહેવાયેલા ગુણો વિદ્યમાન નથી, તે અગુણી “ભિક્ષુ” એ નામમાત્રથી કે ઓઘો વગેરે ધારી રાખવારૂપ બાહ્યરૂપ માત્રથી ભિક્ષુ ન થાય. ભિક્ષા ફરતો એવો પણ તે ભિક્ષુ નથી.

एतदेव स्पष्टयन्नाह —

जुत्तीसुवर्णगं पुण सुवर्णवर्णं तु जइवि कीरिज्जा । न हु होइ तं सुवर्णं सेसेहि गुणेहिं (अ) संतेहिं ॥३५४॥

આ જ વાત સ્પષ્ટ કરે છે.

નિ.૩૫૪ ગાથાર્થ : યુક્તિસુવર્ણ જોકે સુવર્ણના વર્ણવાળું કરાય, પણ બીજા ગુણો ન હોય તો એ સુવર્ણ ન થાય.

युक्तिसुवर्णं कृत्रिमसुवर्णमिह लोके 'सुवर्णवर्णं तु' जात्यसुवर्णवर्णमपि यद्यपि क्रियेत पुरुषनैपुण्येन तथापि नैव भवति तत् सुवर्णं परमार्थेन 'शोषैर्गुणैः' कषादिभिः 'असद्भिः' अविद्यमानैरिति गाथार्थः ॥

ટીકાર્થ : જે કૃત્રિમસુવર્ણ છે = બનાવટી સોનું છે, તે લોકમાં સાચાસુવર્ણના જેવા જ રંગવાળું જો કે કરાય. પુરુષની નિપુણતાથી આવું થઈ શકે. તો પણ જો કષ વગેરે બાકીના ગુણો ન હોય તો એ પરમાર્થથી સુવર્ણ ન થાય.

एवमेव किमित्याह —

जे अज्झयणे भणिआ भिक्खुगुणा तेहि होइ सो भिक्खू । वण्णेण जच्चसुवर्णगं व संते गुणनिहिंमि ॥३५५॥

પ્રશ્ન એ જ પ્રમાણે અહીં શું સમજવું ?

નિ.૩૫૫ ગાથા : અધ્યયનમાં જે ભિક્ષુગુણો કહેલા છે, તેનાવડે તે ભિક્ષુ હોય. જેમ ગુણનિધિ હોતે છતે વર્ણવડે જાત્યસુવર્ણ હોય.

યેઽધ્યયને ભણિતા ભિક્ષુગુણા અસ્મિન્નેવ પ્રક્રાન્તે જિનવચ્ચને ચિત્તસમાધ્યાદયઃ
 * તૈઃ કરણભૂતૈઃ સદ્ધિર્ભવત્યસૌ ભિક્ષુર્નામસ્થાપનાદ્રવ્યભિક્ષુવ્યપોહેન ભાવભિક્ષુઃ *
 * પરિશુદ્ધભિક્ષાવૃત્તિત્વાત્ । કિમિવેત્યાહ-‘વર્ણેન’ પીતલક્ષણેન ‘જાત્યસુવર્ણમિવ’ *
 * પરમાર્થસુવર્ણમિવ ‘સતિ ગુણનિધૌ’ વિદ્યમાનેઽન્યસ્મિન્ કષાદૌ ગુણસંઘાતે, એતદુક્તં *
 ભવતિ-યથાઽન્યગુણયુક્તં શોભનવર્ણં સુવર્ણં ભવતિ તથા ચિત્તસમાધ્યાદિગુણયુક્તો
 ભિક્ષણશીલો ભિક્ષુર્ભવતીતિ ગાથાર્થઃ ॥

ટીકાર્થ : આ જ પ્રારંભ કરાયેલા જિનવચનરૂપ અધ્યયનમાં જે ચિત્તસમાધિ વગેરે
 ભિક્ષુગુણો બતાવેલા છે. કરણભૂત એવા તે ગુણોવડે આ ભિક્ષુ થાય છે. એટલે કે નામ,
 સ્થાપના અને દ્રવ્યભિક્ષુના નિરાકરણ દ્વારા આ ભાવભિક્ષુ થાય છે. કેમકે એ
 પરિશુદ્ધભિક્ષાવૃત્તિવાળો છે.

પ્રશ્ન : આ વાત કોની જેમ જાણવી ?

ઉત્તર જેમ કષાદિરૂપ અન્યગુણસમૂહ હોય તો પીતલવર્ણવડે સાચુંસુવર્ણ કહેવાય.
 કહેવાનો ભાવ એ છે કે જેમ અન્યગુણોથી યુક્ત એવું સુંદરવર્ણવાળું સુવર્ણ હોય,
 તેમાં ચિત્તસમાધિ વગેરે ગુણોથી યુક્ત એવો ભિક્ષુના સ્વભાવવાળો સાધુ સાચોભિક્ષુ
 હોય.

(આશય એ કે પીતલવર્ણ હોય, પણ કષાદિ ગુણ ન હોય, તો સાચુંસુવર્ણ નહિ. એમ
 ભિક્ષાવૃત્તિ હોય, પણ ચિત્તસમાધિવગેરે ગુણો ન હોય, તો સાચોસાધુ નહિ...)

વ્યતિરેકતઃ સ્પષ્ટયતિ -

જો ભિક્ષુ ગુણરહિતો ભિક્ષુ ગિણ્હૃદ ન હોઈ સો ભિક્ષુ । વર્ણેણ જુત્તિસુવર્ણગં વ અસઈ
 ગુણનિહિમ્મિ ॥૩૫૬॥

વ્યતિરેકથી = નિષેધાત્મક રીતે આ વાત સ્પષ્ટ કરે છે.

નિ.૩૫૬ ગાથાર્થ : ગુણરહિત જે ભિક્ષુ ભિક્ષુને ગ્રહણ કરે છે, તે ભિક્ષુ નથી. જેમ
 ગુણનિધિ ન હોય તો વર્ણથી યુક્તિસુવર્ણ. (સાચુ સુવર્ણ ન બને, તેમ...)

યો ભિક્ષુઃ ‘ગુણરહિતઃ’ ચિત્તસમાધ્યાદિશૂન્યઃ સન્ ભિક્ષામટતિ ન ભવત્યસૌ
 ભિક્ષુર્ભિક્ષાટનમાત્રેણૈવ, અપરિશુદ્ધભિક્ષાવૃત્તિત્વાત્, કિમિવેત્યાહ-વર્ણેન યુક્તિ-
 સુવર્ણમિવ, યથા તદ્વર્ણમાત્રેણ સુવર્ણં ન ભવત્યસતિ ‘ગુણનિધૌ’ કષાદિક્ક ઇતિ

ગાથાર્થઃ ॥

ટીકાર્થઃ : ચિત્તસમાધિવગેરેથી શૂન્ય જે ભિક્ષુ ભિક્ષા ફરે, એ ભિક્ષાટનમાત્રથી જ ભિક્ષુ ન બને. કેમકે અપરિશુદ્ધભિક્ષાવૃત્તિવાળો છે.

પ્રશ્ન કોની જેમ આ પદાર્થ સમજવો ?

ઉત્તર : જેમ વર્ણવડે યુક્તિસુવર્ણ. અર્થાત્ જેમ કષવગેરે ગુણો ન હોય તો સુવર્ણનાં વર્ણ માત્રથી ખોટુંસુવર્ણ સાચુંસુવર્ણ ન બને, તેમ અત્રે સમજવું.

કિંચ—

ઉદ્દિગ્ધકયં ભુંજઇ છક્કાયપમદઓ ઘરં કુણઇ । પચ્ચક્કલં ચ જલગણ જો પિયઇ કહ નુ સો
ભિક્કૂ ? ॥૩૫૭॥

વળી

નિ.૩૫૭ ગાથા ' : જે ઉદ્દિગ્ધકૃત વાપરે, ષટ્કાયપ્રમર્દક હોય, ઘરને કરે, જે જલગત જીવોને પ્રત્યક્ષ પીએ તે શી રીતે ભિક્ષુ ?

અદ્દિશ્ય કૃતં ભુક્ત ઇત્યૌદેશિકમિત્યર્થઃ, ષટ્કાયપ્રમર્દકઃ—યત્ર ક્ષચન પૃથિવ્યાદ્યુપમર્દકઃ, ગૃહં કરોતિ સંભવત્યેવૈષણીયાલયે મૂર્ચ્છયા વસતિં ભાટકગૃહં વા, તથા 'પ્રત્યક્ષં ચ' ઉપલભ્યમાન એવ 'જલગતાન્' અપ્કાયાદીન્ યઃ પિબતિ, તત્ત્વતો વિનાઽઽલમ્બનેન, કથં ન્વસૌ ભિક્ષુઃ, નૈવ ભાવભિક્ષુરિતિ ગાથાર્થઃ ॥

ટીકાર્થઃ : સાધુને ઉદ્દેશીને કરાયેલું હોય તેને જે સાધુ વાપરે. એટલે કે ઔદેશિક (આધાકર્મા) વાપરે. જ્યાં ક્યાંય પૃથ્વીવગેરેની હિંસા કરનારો હોય, નિર્દોષ સ્થાન સંભવતું હોય તો પણ જે મૂર્છાથી વસતિ = ઘર કે ભાડાનું ઘર કરે. (તથા બધા એને જોતાં હોય એ રીતે જ જે પાણીવગેરેને પીએ. પરમાર્થથી કોઈ આલંબનવિના પીએ.) આ શી રીતે ભિક્ષુ કહેવાય. આ ભાવભિક્ષુ નથી જ.

ઉક્ત ઉપનયઃ, સામ્પ્રતં નિગમનમાહ —

તમ્હા જે અજ્ઞયણે ભિક્ષુગુણા તેહિ હોઇ સો ભિક્ષૂ । તેહિ અ સઉત્તરગુણેહિ હોઇ સો
ભાવિઅતરો ડ ॥૩૫૮॥

ઉપનય કહેવાયો.

હવે નિગમન કહે છે.

નિ.૩૫૮ ગાથાર્થ તેથી અધ્યયનમાં જે ભિક્ષુગુણો કહેલા છે, તેનાથી તે ભિક્ષુ થાય. ઉત્તરગુણો સહિત તે ગુણોવડે તે ભાવિતતર થાય.

यस्मादेतदेवं यदनन्तरमुक्तं तस्माद् येऽध्ययने प्रस्तुत एव 'भिक्षुगुणा' मूलगुणरूपा उक्तास्तैः करणभूतैः सद्भिर्भवत्यसौ भिक्षुः, तैश्च 'सोत्तरगुणैः' पिण्डविशुद्ध्याद्युत्तरगुणसमन्वितैर्भवत्यसौ 'भाविततरः' चारित्रधर्मे तु प्रसन्नतर इति गाथार्थः ॥

ટીકાર્થ : જે અનન્તર કહ્યું છે, એ હકીકત છે, એથી પ્રસ્તુતઅધ્યયનમાં જ જે મૂલગુણરૂપ ભિક્ષુગુણો કહેવાયેલા છે, કરણભૂત તે ગુણો વડે આ ભિક્ષુ થાય. એ મૂલગુણો જે પિંડવિશુદ્ધિ વગેરે ઉત્તરગુણોથી સમન્વિત થાય, તો એવા તે મૂલગુણો વડે આ સાધુ ચારિત્રધર્મમાં વધુ પ્રસન્ન બને.

उक्तो नामनिष्पन्नो निक्षेपः, साम्प्रतं सूत्रालापकनिष्पन्नस्यावसर इत्यादिचर्चः पूर्ववत्तावद्यावत्सूत्रानुगमेऽस्खलितादिगुणोपेतं सूत्रमुच्चारणीयं, तच्चेदम् -

निक्खम्ममाणाइ अ बुद्धवयणे, निच्चं चित्तसमाहिओ हविज्जा ।

इत्थीण वसं न आवि गच्छे, वंतं नो पडिआयइ जे स भिक्खू ॥१॥

નામનિષ્પન્ન નિક્ષેપ કહેવાયો.

હવે સૂત્રાલાપકનિષ્પન્ન નિક્ષેપનો અવસર છે... વગેરે ચર્ચા પૂર્વની જેમ ત્યાં સુધી જાણવી કે યાવત્ સૂત્રાનુગમમાં અસ્ખલિત વગેરે ગુણોથીયુક્ત સૂત્ર ઉચ્ચારવાનું આવે. તે સૂત્ર આ છે.

સૂ.૧ સૂત્રાર્થ આજ્ઞાથી નીકળીને, સદા બુદ્ધવચનમાં ચિત્તસમાધિવા ૧ બને. સ્ત્રીઓને વશ ન થાય. વાન્તને પુનઃ ન પીએ તે ભિક્ષુ.

'निष्क्रम्य' द्रव्यभावगृहात् प्रव्रज्यां गृहीत्वेत्यर्थः 'आज्ञया' तीर्थकर-गणधरोपदेशेन योग्यतायां सत्यां, निष्क्रम्य किमित्याह-'बुद्धवचने' अवगततत्त्वतीर्थकरगणधरवचने 'नित्यं' सर्वकालं 'चित्तसमाहितः' चित्तेनातिप्रसन्नो भवेत्, प्रवचन एवाभियुक्त इति गर्भः, व्यतिरेकतः समाधानोपायमाह-'स्त्रीणां' सर्वासत्कार्यनिबन्धनभूतानां 'वशं' तदायत्तरूपं न चापि गच्छेत्, तद्वशागो हि नियमतो वान्तं प्रत्यापिबति, 'अतो' बुद्धवचनचित्तसमाधानतः सर्वथा स्त्रीवशत्यागाद्,

અનેનૈવોપાયેનાન્યોપાયાસંભવાત્, 'વાન્તં' પરિત્યક્તં સદ્વિષયજમ્બાલં 'ન પ્રત્યાપિબતિ' ન મનાગપ્યાભોગતોઽનાભોગતશ્ચ તત્સેવતે યઃ સ ભિક્ષુઃ-ભાવભિક્ષુરિતિ સૂત્રાર્થઃ ॥૧॥

ટીકાર્થ : તીર્થકરો અને ગણધરોના ઉપદેશપ્રમાણે જો યોગ્યતા હોય તો દ્રવ્યધર અને ભાવધરમાંથી નીકળીને = દીક્ષા લઈને તત્ત્વોનાં જ્ઞાતા એવા તીર્થકરો અને ગણધરોનાં વચનમાં સર્વકાળ ચિત્તસમાધિવાળા બનવું જોઈએ. અર્થાત્ એ. વચનોમાં ચિત્તથી અતિપ્રસન્ન થવું જોઈએ. ગર્ભિત આશય એ છે કે પ્રવચનમાં જ ઉપયોગ, અભિયોગવાળા બનવું જોઈએ.

વ્યતિરેકથી = નકારાત્મક રીતે ચિત્તસમાધાનનો ઉપાય કહે છે. કે તમામ ખોટાકાર્યોનાં કારણભૂત એવી સ્ત્રીઓને વશ ન થવું. તેમને આધીન ન થવું. કેમકે સ્ત્રીઓને વશ થાય તે અવશ્ય વમી નાંખેલા ભોગોને પુનઃ પીનારો બને છે. (અર્થાત્ ત્યક્ત ભોગોને ફરીથી સેવે છે...)

આથી બુદ્ધવચનમાં ચિત્તની પ્રસન્નતાવડે સર્વથા સ્ત્રીપરતન્ત્રતાનો ત્યાગ કરવા દ્વારા ત્યાગેલા એવા વિષયકાદવને જે ફરી પીતો નથી. એટલે કે આભોગથી કે અનાભોગથી લેશ પણ તેને સેવતો નથી તે ભાવભિક્ષુ છે.

આમાં બુદ્ધવચનમાં ચિત્તસમાધાનવડે સ્ત્રીવશતાનો ત્યાગ કરવાદ્વારા જ વાન્તનાં પાનનો ત્યાગ શક્ય છે. અર્થાત્ આ જ ઉપાયથી આ વસ્તુ શક્ય છે. કેમકે આનો બીજો કોઈ ઉપાય નથી.

તથા-

પુઢવિં ન ખણે ન ખણાવૈ, સીઓદગં ન પિૈ ન પિઆવૈ ।

અગણિસત્થં જહા સુનિસિઅં, તં ન જલે ન જલાવૈ જૈ સ ભિક્ખુ ॥૨॥

સૂ.૨ સૂત્રાર્થ : પૃથ્વીને ન ખણે, ન ખણાવે, શીતોદકને ન પીએ, ન પીવડાવે, પેટાવેલો જે અગ્નિ શસ્ત્ર જેવો છે, તેને ન પ્રગટાવે ન પ્રગટાવડાવે તે ભિક્ષુ.

'પૃથિવી' સચેતનાદિરૂપાં ન ખનતિ સ્વયં ન ખાનયતિ પરૈઃ, 'એકગ્રહણે તજ્જાતીયગ્રહણમિતિ ખનન્તમપ્યન્યં ન સમનુજાનાતિ, એવં સર્વત્ર વેદિતવ્યં । 'શીતોદકં' સચિત્તં પાનીયં ન પિબતિ સ્વયં ન પાયયતિ પરાનિતિ, અગ્નિઃ ષડ્જીવઘાતકઃ, કિંવદિત્યાહ-'શસ્ત્રં' ખડ્ગાદિ યથા 'સુનિશિતમ્' ઉજ્જ્વાલિતં તદ્વત્, તં ન જ્વાલયતિ

સ્વયં ન જ્વાલયતિ પરૈઃ, ય ઇત્યંભૂતઃ સ ભિક્ષુઃ । આહ-ષડ્જીવનિકાયાદિષુ સર્વાધ્યયનેષ્વયમર્થોઽભિહિતઃ કિમર્થ પુનરુક્ત ઇતિ, ઉચ્યતે, તદુક્તાર્થાનુષ્ઠાનપર એવ ભિક્ષુરિતિ જ્ઞાપનાર્થ, તતશ્ચ ન દોષ ઇતિ સૂત્રાર્થઃ ॥૨॥

ટીકાર્થ : સચિત્તવગેરેરૂપ પૃથ્વીને જે સ્વયં ખણે નહિ કે બીજાઓવડે ખણાવે નહિ. “એકના ગ્રહણમાં તજ્જાતીયનું ગ્રહણ થઈ જાય.” એટલે (કરણ-કરાવણ એ બે યોગના ગ્રહણ દ્વારા અનુમોદન રૂપ ત્રીજા યોગનું પણ ગ્રહણ સમજી લેવું કે) ખણતાં એવા પણ અન્યને અનુમતિ ન આપે. આમ બધે જ સમજી લેવું.

સચિત્તપાણી સ્વયં ન પીએ, બીજાઓને ન પીવડાવે.

જેમ શસ્ત્ર ષટ્જીવનિકાયનું ઘાતક હોય. તેમ અગ્નિ પણ જો પેટાવેલો હોય તો એ ષટ્કાયનો ઘાતક બને. આવા અગ્નિને જાતે પેટાવે નહિ, કે બીજાઓ વડે પેટાવડાવે નહિ. આવા પ્રકારનો જે હોય તે ભિક્ષુ.

પ્રશ્ન ષટ્જીવનિકા વગેરે બધા અધ્યયનોમાં આ અર્થ કહી જ દીધો છે, તો શા માટે ફરી કહ્યો ?

ઉત્તર : પૂર્વના અધ્યયનોમાં એ અર્થ કહેવાયો છે. અહીં એ જણાવવા માટે આ અર્થ કહ્યો છે કે “પૂર્વના અધ્યયનોમાં કહેવાયેલા અર્થોનું અુજ્ઞાન કરવામાં જે તત્પર હોય તે જ ભિક્ષુ બીજો નહિ.”
(અુજ્ઞાન)

આમ કોઈ પુનરુક્તિ દોષ નથી.

તથા

અનિલેણ ન વીએ ન વીયાવે, હરિયાણિ ન છિંદે ન છિંદાવે ।

બીઆણિ સયા વિવજ્જયંતો, સચ્ચિત્તં નાહારે જે સ ભિક્ષૂ ॥ ૩॥

સૂ.૩. સૂત્રાર્થ પવનથી વીંઝે નહિ, વીંઝાવે નહિ. હરિતોને છેદે નહિ, છેદાવે નહિ. બીજોને સદા વર્જતો જે સચિત્તને ન વાપરે તે ભિક્ષુ.

‘અનિલેન’ અનિલહેતુના ચેલકર્ણાદિના ન વીજયત્યાત્માદિ સ્વયં ન વીજયતિ પરૈઃ । ‘હરિતાનિ’ શાંષ્ઠાદીનિ ન છિનન્તિ સ્વયં ન છેદયતિ પરૈઃ, ‘બીજાનિ’ હરિતફલરૂપાણિ વ્રીહ્યાદીનિ ‘સદા’ સર્વકાલં વિવર્જયન્ સંઘટ્ટનાદિક્રિયયા, સચિત્તં નાહારયતિ યઃ કદાચિદપ્યપુષ્ટાલમ્બનઃ સ ભિક્ષુરિતિ સૂત્રાર્થઃ ॥૩॥

ટીકાર્થ : અનિલવડે = પવનનાં કારણભૂત વસ્ત્રનાં છેડાવગેરેવડે આત્માવગેરેને સ્વયં વીંજે નહિ કે બીજાવડે વીંજાવે નહિ.

શબ્ધવગેરે વનસ્પતિને સ્વયં છેદે નહિ, બીજાઓ વડે છેદાવે નહિ.

ડાંગરવગેરે વનસ્પતિનાં ફલરૂપ બીજોને સંઘટ્ટ-પરિતાપાદિ દ્વારા સદા વર્જતો એટલે કે એ બીજોને સંઘટ્ટાદિ ન કરતો જે ક્યારેય અપુષ્ટાલંબનવાળો છતો સચિત્તને ન વાપરે (વગરકારણે કે નજીવા કારણે સચિત્તને ન વાપરે) તે ભિક્ષુ.

ઔદેશિકાદિપરિહારેણ ત્રસસ્થાવરપરિહારમાહ—

વહળં તસથાવરાણ હોઙ, પુઢવીતળકઢ્ઢનિસ્સિઆણં ।

તમ્હા ડદેસિઅં ન ભુંજે, નોડવિ પળ ન પયાવળ જે સ ભિક્ષૂ ॥૪॥

ઔદેશિકાદિનાં પરિહારદ્વારા ત્રસ અને સ્થાવરનાં પરિહારને કહે છે.

સૂ.૪ સૂત્રાર્થ : પૃથ્વી, તૃણ, અને કાષ્ઠમાં રહેલા ત્રસ અને સ્થાવરજીવોનો વધ થાય છે, તેથી ઔદેશિક ન વાપરે. જે પકાવે નહિ, પકાવડાવે નહિ તે ભિક્ષુ.

‘વધનં’ હનનં ‘ત્રસસ્થાવરાણાં’ દ્વીન્દ્રિયાદિપૃથિવ્યાદીનાં ભવતિ કૃતૌદેશિકે, કિંવિશિષ્ટાનામ્ ?-‘પૃથિવીતળકાષ્ઠનિશ્રિતાનાં’ તથાસમારમ્ભાત્, યસ્માદેવં તસ્માદૌદેશિકં કૃતાદ્યન્યચ્ચ સાવઘં ન ભુક્તે, ન કેવલમેતત્, કિંતુ ? નાપિ પચતિ સ્વયં ન પાચયતિ અન્યૈર્ન પચન્તમનુજાનાતિ યઃ સ ભિક્ષુરિતિ સૂત્રાર્થઃ ॥૪॥

ટીકાર્થ : કૃતઔદેશિકદોષવાળી વસ્તુમાં બેઈન્દ્રિયવગેરે અને પૃથ્વીવગેરેનો વધ થાય છે. કે જે જીવો પૃથ્વી, ઘાસ, લાકડા વગેરેમાં રહેલા છે. એ ઘાત થવાનું કારણ એ કે કૃતૌદેશિકમાં તેવાપ્રકારનો સમારંભ = હિંસાદિ થાય છે.

આવું છે તેથી કૃત વગેરે રૂપ ઔદેશિક અને અન્ય પણ સાવઘ ભોજનને ન વાપરે. માત્ર આટલું જ નહિ, પણ સ્વયં પકાવે નહિ, બીજાઓવડે પકાવડાવે નહિ, પકવનારા અન્યને જે અનુમતિ આપે નહિ તે ભિક્ષુ.

(વિભાગૌદેશિકમાં ઉદ્દિષ્ટ, કૃત અને કર્મ એ ત્રણભેદ પડે છે. એમાં કર્મમાં અગ્નિ સમારંભ હોવાથી એમાં પૃથ્વી, ઘાસ, લાકડાદિ બળે, અને તેમાં રહેલા જીવો મરે એ સંભવે છે પરંતુ કૃતૌદેશિકમાં અગ્નિસમારંભ ન હોવાથી આ વસ્તુ શી રીતે ઘટે ? એ એક પ્રશ્ન છે એટલે એમ લાગે છે કે સાધુને ઉદેશીને જે કરાય તે ઔદેશિક = આધાકર્મી એ સ્વયં કર્યું હોય તો કૃત, બીજા પાસે કરાવ્યું હોય તો કારિત, એમ અનુમોદિત... આમ

कृतौदेशिकादिनो अर्थ आवो थर्छ शके के स्वयंकृत आधाकर्मादि, कारितआधाकर्मादि न वापरे. कोर्छने प्रश्न थाय के “वापरे नछि, पश्च अे रीते पकावी शके भरो ?” अेटले तरत कह्युं के मात्र वापरे ज नछि, अेटवुं ज नछि. पश्च पकावे पश्च नछि... आ रीते अर्थ संगत लागे छे. आधाकर्मां अग्निसमारंभ होवाथी यथोक्तछिसानो संभव छे.)

किंच-

रोइअ नायपुत्रवयणे, अत्तसमे मन्निज्ज छप्पि काए ।

पंच य फासे महव्वयाइं, पंचासवसंवरे जे स भिक्खू ॥५॥

सू.५ सूत्रार्थ : ज्ञातपुत्रवयनोने गमाडीने षट्कायने आत्मसमान माने, पांच मछाप्रतोने स्पर्श, पांच आश्रवनां संवरवाणो जे, ते भिक्षु.

‘रोचयित्वा’ विधिग्रहणभावनाभ्यां प्रियं कृत्वा, किं तदित्याह-‘ज्ञातपुत्रवचनं’ भगवन्महावीरवर्धमानवचनम् ‘आत्मसमान्’ आत्मतुल्यान् मन्यते ‘षडपि कायान्’ पृथिव्यादीन्, ‘पञ्च चे’ति चशब्दोऽप्यर्थः पञ्चापि ‘स्पृशति’ सेवते महाव्रतानि ‘पञ्चाश्रवसंवृतश्च’ द्रव्यतोऽपि पञ्चेन्द्रियसंवृतश्च यः स भिक्षुरिति सूत्रार्थः ॥५॥

टीकार्थ : वयनने विधिपूर्वक ग्रहण करवुं अने चिंतन करवुं अे अे द्वारा भगवानवीरवर्धमानस्वामीना वयनोने प्रिय करीने पृथ्वी वगेरे छ कायोने आत्मसमान माने. पांचेय मछाप्रतोने स्पर्श = सेवे. द्रव्यथी पश्च पांच छन्द्रियनां संवरवा े जे छेय ते भिक्षु.

किंच -

चत्तारि वमे सया कसाए, धुवजोगी हविज्ज बुद्धवयणे ।

अहणे निज्जायरूवरयए, गिहिजोगं परिवज्जए जे स भिक्खू ॥६॥

सू.६ सूत्रार्थ : सदा चारकषायोने वमे, बुद्धवयनवडे ध्रुवयोगी थाय. अधन, निर्जतइपरजत जे गृहस्थयोगनो त्याग करे ते भिक्षु.

चतुरः क्रोधादीन् वमति तत्प्रतिपक्षाभ्यासेन ‘सदा’ सर्वकालं कषायान्, ध्रुवयोगी च-उचितनित्ययोगवांश्च भवति, बुद्धवचन इति तृतीयार्थे सप्तमी, तीर्थकरवचनेन करणभूतेन, ध्रुवयोगी भवति यथागममेवेति भावः, ‘अधनः’

ચતુષ્પદાદિરહિતઃ 'નિર્જાતરૂપરજતો' નિર્ગતસુવર્ણરૂપ્ય ઇતિ ભાવઃ, 'ગૃહિયોગં' મૂર્છ્યા ગૃહસ્થસંબન્ધં 'પરિવર્જયતિ' સર્વૈઃ પ્રકારૈઃ પરિત્યજતિ યઃ સ ભિક્ષુરિતિ સૂત્રાર્થઃ ॥૬॥

ટીકાર્થ : કષાયોના પ્રતિપક્ષ એવા ક્ષમાવગેરેનો અભ્યાસ કરવા દ્વારા ક્રોધાદિ ચારકષાયોને સર્વકાળ વધી નાંખે. કરણભૂત એવા તીર્થકરવચનવડે ઉચિત નિત્ય યોગવાળો બને. અર્થાત્ આગમપ્રમાણે જ ઉચિત નિત્યયોગો આચરે. ગાથામાં બુદ્ધવચણે એ સપ્તમી વિભક્તિ છે, તે ત્રીજીના અર્થમાં સમજવી. તથા જે ચતુષ્પદ = ગાય વગેરેથી રહિત હોય. જાતરૂપ = સોનું, રજત = ચાંદી. જે સોનાચાંદી વિનાનો હોય. આવો જે સાધુ મૂર્છાથી ગૃહસ્થના સંબંધને સર્વપ્રકારે ત્યાગી દે તે ભિક્ષુ.

તથા—

સમ્પદ્વિટ્ટી સયા અમૂઢે, અત્થિ હુ નાણે તવે સંજમે અ ।

તવસા ધુણઢ પુરાણપાવગં, મણવચકાયસુસંવુઢે જે સ ભિક્ષૂ ॥૭॥

સૂ.૭ સૂત્રાર્થ : સમ્યક્ત્વી, સદાઅમૂઢ, 'જ્ઞાન, તપ અને સંયમ' છે (એમ માનતો), તપથી જુનાપાપોને ખપાવે, જે મન-વચનકાય-સુસંવૃત હોય, તે ભિક્ષુ.

'સમ્યગ્દ્વષ્ટિઃ' ભાવસમ્યગ્દર્શની સદા 'અમૂઢઃ' અવિપ્લુતઃ સન્નેવં મન્યતે-અસ્ત્યેવ જ્ઞાનં હેયોપાદેયવિષયમતીન્દ્રિયેષ્વપિ તપશ્ચ બાહ્યાભ્યન્તરકર્મમલાપનયનજલકલ્પં સંયમશ્ચ નવકર્માનુપાદાનરૂપઃ, ઇત્થં ચ દૃઢભાવસ્તપસા ધુનોતિ પુરાણપાપં ભાવસારયા પ્રવૃત્ત્યા 'મનોવાઢ્કાય(સુ)સંવૃતઃ' તિસૃભિર્ગુમ્ભિર્ગુમ્ભો યઃ સ ભિક્ષુરિતિ સૂત્રાર્થઃ ॥૭॥

ટીકાર્થ : ભાવથી સમ્યગ્દર્શનવાળો, અમૂઢ = અવિપ્લુત = મૂઢતા વિનાનો છતો એમ માને કે અતીન્દ્રિયપદાર્થોને વિશે પણ હેયોપાદેયવિષયક જ્ઞાન વર્તે છે. બાહ્ય અને અભ્યન્તર એવો તપ છે. તથા એ કર્મરૂપી મેલને દૂર કરવામાં પાણી સમાન છે. (બાહ્ય-અભ્યન્તર આ બે શબ્દો કર્મમલનું વિશેષણ લેવા યોગ્ય નથી લાગતાં. કેમકે બાહ્ય એવો કર્મમલ કોણ ? એ પ્રશ્ન ઊભો થાય. એટલે કાં તો (૧) બાહ્યાભ્યન્તર... એમ શબ્દ જુદો સમજવો. અથવા (૨) બાહ્યાભ્યન્તરં ચ તત્ કર્મમલ અપનયનજલકલ્પં ચ એ રીતે સમાસ કરીને અનુસ્વારરહિત આખો સમાસ સમજવો...) તથા નવાકર્મોને ગ્રહણ નહિકરવારૂપ સંયમ પણ છે.

આ પ્રમાણે દૃઢભાવવાળો તે તપવડે જુનાપાપને ભાવપ્રધાન પ્રવૃત્તિથી ખપાવે તથા

જે ત્રણગુપ્તિથી ગુપ્ત હોય તે ભિક્ષુ.

તહેવ અસણં પાણગં વા, વિવિહં ખાઈમસાઈમં લભિત્તા ।

હોહી અઢો સુએ પરે વા, તં ન નિહે ન નિહાવએ જે સ ભિક્ષૂ ॥૮॥

સૂ.૮ સૂત્રાર્થ : તે જ પ્રમાણે વિવિધ અશન, પાન, ખાદિમ, સ્વાદિમ પામીને આવતીકાલે કે પરમદિવસે કામ પડશે” એમ જે સ્થાપે નહિ, સ્થપાવે નહિ, તે ભિક્ષુ.

‘તથૈવે’તિ પૂર્વર્ષિવિધાનેન ‘અશનં પાનં ચ’ પ્રાગુક્તસ્વરૂપં તથા ‘વિવિધમ્’ અનેકપ્રકારં ‘ખાદ્યં સ્વાદ્યં ચ’ પ્રાગુક્તસ્વરૂપમેવ ‘લબ્ધ્વા’ પ્રાપ્ય, કિમિત્યાહ-ભવિષ્યતિ ‘અર્થઃ’ પ્રયોજનમનેન શ્વઃ પરશ્ચો વેતિ ‘તદ્’ અશનાદિ ‘ન નિધત્તે’ ન સ્થાપયતિ સ્વયં તથા ‘ન નિધાપયતિ’ ન સ્થાપયત્યન્યૈઃ સ્થાપયન્તમન્યં નાનુજાનાતિ, યઃ સર્વથા સંનિધિપરિત્યાગવાન્ સ ભિક્ષુરિતિ સૂત્રાર્થઃ ॥૮॥

ટીકાર્થ : તથૈવ = પૂર્વઋષિઓએ જે વિધિ બતાવી છે તે પ્રમાણે પૂર્વોક્તસ્વરૂપવાળા અનેકપ્રકારના અશન, પાનને તથા પૂર્વોક્તસ્વરૂપવાળા જ અનેકપ્રકારના ખાદિમસ્વાદિમને પામીને “આવતીકાલે કે પરમ-દિવસે આનાવડે પ્રયોજન થશે.” (એટલે કે આનો ઉપયોગ થશે.) એ પ્રમાણે વિચારીને અશનાદિ સ્વયં સ્થાપી ન રાખે કે બીજાઓવડે સ્થાપના ન કરાવે કે સ્થાપના કરતાં અન્યને અનુમતિ ન આપે. જે સર્વપ્રકારે સંનિધિના ત્યાગવાળો બને તે ભિક્ષુ.

કિંચ -

તહેવ અસણં પાણગં વા, વિવિહં ખાઈમસાઈમં લભિત્તા ।

છંદિઅ સાહમ્મિઆણ ભુંજે, ભુચ્ચા સજ્ઞાયરએ જે સ ભિક્ષૂ ॥૯॥

સૂ.૯ સૂત્રાર્થ : તે જ પ્રમાણે વિવિધ અશન, પાન, ખાદિમ, સ્વાદિમને પામીને સાધર્મિકોને છંદના કરીને વાપરે, વાપરીને જે સ્વાધ્યાયરત બને તે ભિક્ષુ.

તથૈવાશનં પાનં ચ વિવિધં ખાદ્યં સ્વાદ્યં ચ લબ્ધ્વેતિ પૂર્વવત્, લબ્ધ્વા કિમિત્યાહ-‘છન્દિત્વા’ નિમન્ત્ર્ય ‘સમાનધાર્મિકાન્’ સાધૂન્ ભુક્ત્તે, સ્વાત્માતુલ્યતયા તદ્વાત્સલ્યસિદ્ધેઃ, તથા ભુક્ત્વા સ્વાધ્યાયરતશ્ચ યઃ ચશબ્દાચ્છેષાનુષ્ઠાનપરશ્ચ યઃ સ ભિક્ષુરિતિ સૂત્રાર્થઃ ॥૯॥

ટીકાર્થ : તે જ પ્રમાણે અશન... પૂર્વની જેમ સમજવું. આ બધું પામ્યા બાદ સમાનધાર્મિકોને સાધુઓને નિમંત્રણ આપે. (કે તમે આ વાપરો.) આ રીતે તેઓને આત્મતુલ્ય ગણવાથી સાધર્મિકવાત્સલ્યની સિદ્ધિ થાય છે.

તથા આ રીતે નિમંત્રણ કરીને, તથા ગોચરી વાપરીને જે સ્વાધ્યાયમાં લીન બને છે, ચ શબ્દથી સમજવું કે જે બાકીના અનુષ્ઠાનોમાં લીન બને છે તે ભિક્ષુ છે.

ભિક્ષુલક્ષણાધિકાર એવાહ-

ન ય વુગ્ગહિઅં કહં કહિજ્જા, ન ય કુપ્પે નિહુઙ્ગંદિએ પસંતે ।

સંજમે ધુવં જોગેણ જુત્તે, ઉવસંતે અવિહેટ્ટએ જે સ ભિક્કવૂ ॥૧૦॥

ભિક્ષુલક્ષણનાં અધિકારમાં જ કહે છે.

સૂ. ૧૦ સૂત્રાર્થ વિગ્રહવાળી કથાને ન કરે. નિભૂતેન્દ્રિય, પ્રશાંત કોપ ન કરે. સંયમમાં ધ્રુવયોગથી યુક્ત, ઉપશાંત, અવિહેઠક જે હોય તે ભિક્ષુ.

ન ચ 'વૈગ્રહિકી' કલહપ્રતિબદ્ધાં કથાં કથયતિ, સદ્વાદકથાદિષ્વપિ ન ચ કુપ્યતિ પરસ્ય, અપિતુ 'ત્રિભૂતેન્દ્રિયઃ' અનુદ્ધતેન્દ્રિયઃ 'પ્રશાન્તો' રાગાદિરહિત એવાસ્તે, તથા 'સંયમે' પૂર્વોક્તે 'ધ્રુવં' સર્વકાલં 'યોગેન' કાયવાઙ્મનઃકર્મલક્ષણેન યુક્તો યોગયુક્તઃ, પ્રતિભેદમૌચિત્યેન પ્રવૃત્તેઃ, તથા 'ઉપશાન્તઃ' અનાકુલઃ કાયચાપલાદિરહિતઃ 'અવિહેઠકઃ' ન ક્કચિદુચિતેઽનાદરવાન્, ક્રોધાદીનાં વિશ્લેષક इत्यन्ये, य इत्थंभूतः स भिक्षुरिति सूत्रार्थः ॥૧૦॥

ટીકાર્થ : કલહપ્રતિબદ્ધ = ઝઘડાદિવાળી કથા=વાતો ન કરે. તથા સારાવાદની કથાઓમાં = વાતચીતોમાં પણ બીજા ઉપર કોપ ન કરે. પરંતુ અનુદ્ધતઈન્દ્રિયવાળો, રાગાદિરહિત જ રહે. તથા પૂર્વોક્ત સંયમમાં સર્વકાળ કાય, પાણી, મનની ક્રિયા રૂપ યોગ વડે જે જોડાયેલો હોય. કેમકે તે દરેક ભેદમાં ઔચિત્યપૂર્વક પ્રવૃત્તિ કરતો હોય. તથા ઉપશાંત = અનાકુલ = કાયાની ચપલતા વગેરેથી રહિત હોય. તથા કોઈપણ ઉચિતબાબતમાં અનાદરવાળો ન હોય એ અવિહેઠક કહેવાય. અન્યો વળી આ પ્રમાણે અર્થ કરે છે કે કોષાદિનો ત્યાગ કરે તે અવિહેઠક.

જે આવાપ્રકારનો હોય તે ભિક્ષુ.

કિંચ-

જો સહૈ હુ ગામકંટા, અક્રોસપહારતજ્જનાઓ અ ।

ભયભેરવસદસપ્પહાસે, સમસુહદુક્ખસહે અ જે સ ભિક્ખૂ ॥૧૧॥

સૂ.૧૧ સૂત્રાર્થ : ટીકાર્થથી સ્પષ્ટ થશે.

ય: ખલુ મહાત્મા સહતે 'સમ્યગ્ગ્રામકણ્ઠકાન્' ગ્રામા-ઇન્દ્રિયાણિ તદ્દુ:ખહેતવઃ કણ્ઠકાસ્તાન્, સ્વરૂપત એવાહ-આક્રોશાન્ પ્રહારાન્ તર્જનાશ્ચેતિ, તત્રાક્રોશો યકારાદિભિઃ પ્રહારાઃ કશાદિભિઃ તર્જના અસૂયાદિભિઃ, તથા 'ભૈરવભયા' અત્યન્તરૌદ્રભયજનકાઃ શબ્દાઃ સપ્રહાસા યસ્મિન્ સ્થાન ઇતિ ગમ્યતે તત્તથા તસ્મિન્, વૈતાલાદિકૃતાર્તનાદાદૃહાસ ઇત્યર્થઃ, અત્રોપસર્ગેષુ સત્પુ સમસુખદુઃખસહશ્ચ-યઃ અચલિત-સામાયિકભાવઃ સ ભિક્ષુરિતિ સૂત્રાર્થઃ ॥૧૧॥

ટીકાર્થ : ગ્રામ એટલે ઈન્દ્રિયો, તેને દુઃખ આપવામાં કારણો તે કંટક કહેવાય. એ ગ્રામકંટકોને જ સ્વરૂપથી બતાવે છે કે આક્રોશ, પ્રહાર, તર્જના. તેમાં ચકાર વગેરેવડે આક્રોશ (જેમ અત્યારે જા, જા... વગેરે તિરસ્કાર વચનો બોલાય... તેમ) ચાબુકવગેરેથી પ્રહાર, ઈર્ષ્યાવગેરેથી (કે ખુલ્લેખુલ્લા કડવા શબ્દોથી) તર્જના જે મહાત્મા આ બધા ગ્રામકંટકોને સહન કરે. તથા અત્યંતરૌદ્ર ભયને ઉત્પન્નકરનારા એવા હાસ્યસહિતના એવા શબ્દો જે સ્થાનમાં હોય તે 'ભયભેરવશબ્દસપ્રહાસ' કહેવાય. અર્થાત્ વૈતાલ વગેરે વડે કરાયેલા આર્તનાદ, અદૃહાસ્ય વગેરે.

આ બધા ઉપસર્ગો આવે ત્યારે સુખ અને દુઃખને સમાન ગણીને સહનકરનારો એટલે કે જેનો સામાયિક ભાવ, સમભાવ યંચળ નથી બન્યો તે ભિક્ષુ.

એતદેવ સ્પષ્ટયતિ-

પડિમં પડિવજ્જિઆ મસાણે, નો ભીયણ ભયભેરવાઈં દિસ્સ ।
વિવિહગુણતવોરણ અ નિચ્ચં, ન સરીરં ચાભિકંખણ જે સ ભિક્ખૂ ॥૧૨॥

આ જ વાતને સ્પષ્ટ કરે છે.

સૂ.૧૨ સૂત્રાર્થ : શ્મશાનમાં પ્રતિમા સ્વીકારીને ભયભૈરવોને જોઈને ગભરાય નહિ. નિત્ય વિવિધગુણવાળા તપમાં રત જે શરીરને ન ઈચ્છે તે ભિક્ષુ.

'પ્રતિમાં' માસાદિરૂપાં 'પ્રતિપદ્ય' વિધિનાડ્ઙ્ઙીકૃત્ય 'શ્મશાને' પિતૃવને 'ન

‘બિભેતિ’ ન ભયં યાતિ ‘ભૈરવભયાનિ દુષ્ટ્વા’ રૌદ્રભયહેતૂનુપલભ્ય વૈતાલાદિરૂપશબ્દાદીનિ ‘વિવિધગુણતપોરતશ્ચ નિત્યં’ મૂલગુણાદ્યનશનાદિસક્તશ્ચ સર્વકાલં, ન શરીરમભિકા-
ઙ્ક્તે નિઃસ્પૃહતયા વાર્ત્તમાનિકં ભાવિ ચં, ઇત્યંભૂતઃ સ ભિક્ષુરિતિ સૂત્રાર્થઃ ॥૧૨॥

ટીકાર્થ : શ્મશાનમાં વિધિપૂર્વક માસ-બેમાસવગેરેરૂપ પ્રતિમાને સ્વીકાર્યા બાદ ત્યાં ભૈરવભયોને = ભયંકરભયના કારણભૂત એવા વેતાલાદિના રૂપ, શબ્દાદિને પામીને = જોઈને = સાંભળીને જે ભય ન પામે.

તથા સર્વકાળ મૂલગુણાદિ અને અનશનાદિમાં આસક્ત જે નિઃસ્પૃહ હોવાથી વર્તમાનશરીરની અપેક્ષા ન રાખે અને ભાવીશરીરની પણ ઝંખના ન કરે.

જે આવાપ્રકારનો હોય તે ભિક્ષુ,

અસદં વોસદ્વચત્તદેહે, અક્રુદ્દે વ હૃદ્ય લૂસિૃ વા ।

પુઢવિસમે મુણી હવિજ્જા, અનિઆણે અકોઝહલ્લે જે સ ભિક્કૂ ॥૧૩॥

સૂ. ૧૩. સૂત્રાર્થ : અનેકવાર વ્યુત્સૃષ્ટત્યક્તદેહવાળો, આકુષ્ટ કે હત કે લુપિત છતો પૃથ્વી સમાન મુનિ થાય. જે અનિદાન, અકુતુહલી હોય તે ભિક્ષુ.

ન સકૃદસકૃત્સર્વદેત્યર્થઃ, કિમિત્યાહ—‘વ્યુત્સૃષ્ટત્યક્તદેહઃ’ વ્યુત્સૃષ્ટો ભાવપ્રતિબન્ધાભાવેન ત્યક્તો વિભૂષાકરણેન દેહઃ—શરીરં યેન સ તથાવિધઃ, આક્રુષ્ટો વા યકારાદિના હતો વા દણ્ડાદિના લૂષિતો વા ખડ્ગાદિના ભક્ષિતો વા શ્વશ્રૂગાલાદિના ‘પૃથિવીસમઃ’ સર્વસહો મુનિર્ભવતિ, ન ચ રાગાદિના પીડ્યતે, તથા ‘અનિદાનો’ ભાવિફલાશંસારહિતઃ, અકુતૂહલશ્ચ નટાદિષુ, ય એવંભૂતઃ સ ભિક્ષુરિતિ સૂત્રાર્થઃ ॥૧૩॥

ટીકાર્થ : સકૃત = એકવાર. અસકૃત્ = અનેકવાર એટલે કે સદામાટે.

શરીર ઉપર ભાવપ્રતિબંધ = રાગભાવનો અભાવ હોવાથી એ શરીર વ્યુત્સૃષ્ટ કહેવાય. તથા વિભૂષા ન કરાતી હોવાથી એ શરીર ત્યક્ત કહેવાય. સદા માટે જેનાવડે આ શરીર વ્યુત્સૃષ્ટ અને ત્યક્ત કરાયું છે, તેવો આ સાધુ અસકૃત્વ્યુત્સૃષ્ટત્યક્તદેહઃ કહેવાય. તથા ચ કારાદિ ભાષાથી આક્રોશ કરાયેલો, દંડવગેરેથી મરાયેલો, તલવારાદિથી હણાયેલો કે કુતરા-શિયાળાદિથી ખવાયેલો મુનિ પૃથ્વી જેવો એટલે કે બધું જ સહન કરનારો બને. પણ રાગાદિથી ન પીડાય.

તથા જે ભવિષ્યસંબંધી ફલોની આશંસા વિનાનો હોય અને નટ વગેરેમાં કુતુહલ

વિનાનો હોય તે ભિક્ષુ.

ભિક્ષુસ્વરૂપાભિધાનાધિકાર એવાહ -

અભિભૂઅ કાણ પરીસહાઈ, સમુદ્ધરે જાડપહાડ અપ્પયં ।

વિડત્તુ જાઈમરણં મહભ્ભયં, તવે રણ સામણિણે જે સ ભિક્ષુ ॥૧૪॥

ભિક્ષુસ્વરૂપના કથનનાં અધિકારમાં જ કહે છે કે

સૂ.૧૪. સૂત્રાર્થ શરીરથી પરીષહોને હરાવીને જાતિપથમાંથી આત્માને ઉદ્ધરે. જન્મમરણને મોટાભયવાળું જાણીને સાધુસંબંધી તપમાં જે રત બને તે ભિક્ષુ.

'અભિભૂય' પરાજિત્ય 'કાયેન' શરીરેણાપિ, ન ભિક્ષુસિદ્ધાન્તનીત્યા મનોવાગ્મ્યામેવ, કાયેનાનભિભવે તત્ત્વતસ્તદનભિભવાત્, 'પરીષહાનુ' ક્ષુદાદીન, 'સમુદ્ધરતિ' ઉત્તારયતિ 'જાતિપથાત્' સંસારમાર્ગાદાત્માનં, કથમિત્યાહ-'વિદિત્વા' વિજ્ઞાય જાતિમરણં સંસારમૂલં 'મહાભયં' મહાભયકારણં, 'તપસિ રતઃ' તપસિ સક્તઃ, કિંભૂત ઇત્યાહ-'શ્રામણ્યે' શ્રમણાનાં સંબન્ધિનિ, શુદ્ધ ઇતિભાવઃ, ય એવંભૂતઃ સ ભિક્ષુરિતિ સૂત્રાર્થઃ ॥૧૪॥

ટીકાર્થ ભિક્ષુ (બૌદ્ધ)ના સિદ્ધાન્ત પ્રમાણે માત્ર વચન, કૌશીથી જ નહિ, પરંતુ શરીરથી પણ પરીષહોને હરાવે, કેમકે શરીરથી પરીષહોનો પરાજય કરવામાં ન આવે, તો પરમાર્થથી તેમનો પરાજય જ ન ગણાય.

આ રીતે ભૂખવગેરે પરીષહોને હરાવીને સંસારમાર્ગમાંથી આત્માનો ઉદ્ધાર કરે.

પ્રશ્ન કેવી રીતે ?

ઉત્તર સંસારનાં મૂલ એવા જન્મમરણને મોટાભયના કારણ જાણીને સાધુસંબંધી એટલે કે શુદ્ધ એવા તપમાં જે રત બને (તે રીતે આત્માનો ઉદ્ધાર કરે.) તે ભિક્ષુ.

હત્થસંજણે પાયસંજણે, વાયસંજણે સંજડંદિણે ।

અજ્ઝપ્પરણે સુસમાહિઅપ્પા, સુત્તથં ચ વિઆણઙ્ગે જે સ ભિક્ષુ ॥૧૫॥

સૂ.૧૫. સૂત્રાર્થ હસ્તસંયત, પાદસંયત, વાક્યસંયત, સંયતેન્દ્રિય, અધ્યાત્મરત, સુસમાહિતાત્મા જે સૂત્રાર્થને જાણે તે ભિક્ષુ.

તથા હસ્તસંયતઃ પાદસંયત ઇતિ-કારણં વિના કૂર્મવલ્લીન આસ્તે કારણે ચ

સમ્યગ્ગચ્છતિ, તથા વાક્સંયતઃ અકુશલવાગ્નિરોધકુશલવાગુદીરણેન, 'સંયતેન્દ્રિયો' નિવૃત્તવિષયપ્રસરઃ, 'અધ્યાત્મરતઃ' પ્રશસ્તધ્યાનાસક્તઃ, સુસમાહિતાત્મા ધ્યાનાપાદક-ગુણેષુ, તથા સૂત્રાર્થ ચ યથાવસ્થિતં વિધિગ્રહણશુદ્ધં વિજાનાતિ યઃ સમ્યગ્યથાવિષયં સ ભિક્ષુરિતિ સૂત્રાર્થઃ ॥૧૫॥

ટીકાર્થ : હાથમાં સંયમવાળો, પગમાં સંયમવાળો એટલે કે કારણ ન હોય તો કાચબાની જેમ લીન રહે. (હલન-ચલન કર્યા વિના બેસી રહે.) કારણ આવે તો સમ્યક્કરીતે ચાલે. તથા વાણીમાં સંયમવાળો એટલે કે અકુશલવાણીનો નિરોધ અને કુશલવાણીનાં કથનદ્વારા વાણીનાં નિયમનવાળો, ઈન્દ્રિયોનો પોત-પોતાના વિષયોમાં જે પ્રસાર, તેને અટકાવી ચૂકેલો, પ્રશસ્તધ્યાનમાં આસક્ત, ધ્યાનને લાવી આપનારા ગુણોમાં સુસમાહિતઆત્માવાળો, તથા જે વિધિગ્રહણથી શુદ્ધ એવા યથાવસ્થિત સૂત્રાર્થને જાણે છે, જે સૂત્ર-અર્થનો જે વિષય છે, એ વિષયપ્રમાણે જે જાણે છે, તે ભિક્ષુ.

તથા—

उवर्हिमि अमुच्छिण अगिद्धे, अत्रायउच्छं पुलनिष्पुलाए ।

કયવિક્રયસંનિહિઓ વિરણ, સવ્વસંગાવગણ અ જે સ ભિક્ષુ ॥૧૬॥

સૂ. ૧૬ સૂત્રાર્થ ઉપધિમાં અમૂર્ચિછત, અગૃહ, અજ્ઞાતઉંછ ચરનાર, પુલાક નિષ્પુલાક, કય + વિક્રય + સંનિધિથી વિરત, અપગતસર્વસંગવાળો જે હોય તે ભિક્ષુ.

'उपधौ' વસ્ત્રાદિલક્ષણે 'अमुच्छितः' તદ્વિષયમોહત્યાગેન 'अगृहः' પ્રતિબન્ધા-ભાવેન, અજ્ઞાતોજ્ઞં ચરતિ ભાવપરિશુદ્ધં, સ્તોકં સ્તોકમિત્યર્થઃ, 'पुलाकनिष्पुलाक' इति संयमासारतापादकदोषरहितः, 'क्रयविक्रयसंनिधिभ्यो विरतः' દ્રવ્યભાવભેદ-ભિન્નક્રયવિક્રયપર્યુષિતસ્થાપનેભ્યો નિવૃત્તઃ, 'सर्वसङ्गापगतश्च यः' અપગતદ્રવ્યભાવસદ્ગુણ-યઃ, સ ભિક્ષુરિતિ સૂત્રાર્થઃ ॥૧૬॥

ટીકાર્થ : વસ્ત્રવગેરે ઉપધિસંબંધી મોહનાં ત્યાગદ્વારા જે ઉપધિમાં અમૂર્ચિછત છે, રાગનો અભાવ હોવાથી જે અગૃહ છે. જે ભાવશુદ્ધ અજ્ઞાત ઉંછને ચરે છે. એટલે કે થોડું થોડું લે છે. જે પુલાકની અપેક્ષાએ = ફોતરાંની અપેક્ષાએ વિચારીએ તો નિષ્પુલાક = ફોતરાં વિનાનો છે. અર્થાત્ સંયમને અસાર બનાવી દેનારા દોષોરૂપી પુલાકોથી = ફોતરાંઓથી રહિત છે. તથા ખરીદ-વેચાણ-સંનિધિથી અટકેલો છે. અર્થાત્ દ્રવ્ય અને ભાવ એમ બે ભેદથી જુદા જુદા પ્રકારના એવા ખરીદ, વેચાણ અને પર્યુષિતસ્થાપન =

વાસી = સુકુપાકું પાસે રાખી મુકવા રૂપ દોષથી જે નિવૃત્ત છે. (પિંડનિર્યુક્તિમાં દ્રવ્યકીત, ભાવકીત વગેરે ભેદો દર્શાવેલા છે. પૈસાદિ આપવા દ્વારા ખરીદાય તે દ્રવ્યકીત અને વિદ્યતા વગેરે ભાવો દ્વારા વસ્તુ મેળવાય તે ભાવકીત... વગેરે.) તથા દ્રવ્યસંગ અને ભાવસંગ જેમાંથી જતાં રહેલા છે. તેવો જે હોય તે ભિક્ષુ છે.

કિંચ-

અલોલ ભિક્ષૂ ન રસેસુ ગિજ્ઞે, ડુંચં ચરે જીવિઅ નાભિકંચ્રે ।

ઈદ્દિં ચ સક્કારણપૂઅણં ચ, ચણ ઠિઅપ્પા અણિહે જે સ ભિક્ષૂ ॥૧૭॥

સૂ.૧૭ સૂત્રાર્થ : અલોલ ભિક્ષુ રસોમાં ગૃહ્ણિ ન કરે. ઊંચને ચરે. જીવિતને ન ઈચ્છે, ઋદ્ધિ, સત્કાર, પૂજાને છોડે, સ્થિતાત્મા અનિહ જે હોય તે ભિક્ષુ.

અલોલો નામ નાપ્રાપ્તપ્રાર્થનપરો 'ભિક્ષુઃ' સાધુઃ ન રસેષુ ગૃહ્ણઃ, પ્રાપ્તેષ્વપ્યપ્રતિબદ્ધ ઇતિ ભાવઃ, ડુંચં ચરતિ ભાવોચ્છમેવેતિ પૂર્વવત્, નવરં તત્રોપધિમાશ્રિત્યોક્તમિહ ત્વાહારમિત્યપૌનરુક્ત્યં, તથા જીવિતં નાભિકાડ્ક્ષતે, અસંયમજીવિતં, તથા 'ઋદ્ધિ ચ' આમર્ષોષધ્યાદિરૂપાં સત્કારં વસ્ત્રાદિભિઃ પૂજનં ચ સ્તવાદિના ત્યજતિ, નૈતદર્થમેવ યતતે, સ્થિતાત્મા જ્ઞાનાદિષુ, 'અનિભ' ઇત્યમાયો યઃ સ ભિક્ષુરિતિ સૂત્રાર્થઃ ॥૧૭॥

ટીકાર્થ : અલોલ એટલે નહિ મળેલી વસ્તુની પ્રાર્થના કરવામાં તત્પર ન હોય તે. આવો સાધુ રસોમાં ગૃહ્ણ ન બને. એટલે કે મળેલા એવા પણ રસોમાં રાગ ન કરે. ભાવોચ્છને જ ચરે... એ પૂર્વવત્ સમજી લેવું. માત્ર એટલો ફરક પૂર્વે ઉપધિને આશ્રયીને કહેલું, અહીં આહારને આશ્રયીને કહ્યું છે, એટલે પુનરુક્તિ દોષ નથી. તથા અસંયમજીવનને ન ઈચ્છે તથા આમર્ષઔષધિવગેરે ઋદ્ધિને, વસ્ત્રાદિવડે સત્કારને, સ્તવનાદિદ્વારા પૂજનને ત્યાગે. અર્થાત્ આ બધું મેળવવા માટે જ યત્ન ન કરે. તથા જ્ઞાનવગેરેમાં સ્થિર આત્માવાળો, અમાયી જે હોય તે ભિક્ષુ.

તથા

ન પરં વડ્ઙ્જાસિ અયં કુસીલે, જેણં ચ કુપ્પિજ્જ ન તં વડ્ઙ્જા ।

જાણિઅ પત્તેઅં પુણ્ણપાવં, અત્તાણં ન સમુક્કસે જે સ ભિક્ષૂ ॥૧૮॥

સૂ.૧૮ સૂત્રાર્થ : 'આ કુશીલ છે' એમ બીજાને ન કહીશ. જેનાથી તે કોપ કરે, તે

ન બોલે. પ્રત્યેક પુણ્યપાપને જાણીને આત્માનો ઉત્કર્ષ જે ન કરે તે ભિક્ષુ.

ન 'પરં' સ્વપક્ષવિનેયવ્યતિરિક્તં વદતિ-અયં કુશીલઃ, તદપ્રીત્યાદિદોષપ્રસજ્ઞાત્, સ્વપક્ષવિનેયં તુ શિક્ષાગ્રહણબુદ્ધ્યા વદત્યપિ, સર્વથા યેનાન્યઃ કશ્ચિત્ કુપ્યતિ ન તદ્ બ્રવીતિ દોષસદ્ભાવેઽપિ, કિમિત્યત આહ-જ્ઞાત્વા પ્રત્યેકં પુણ્યપાપં, નાન્યસંબન્ધ્યન્યસ્ય ભવતિ અગ્નિદાહવેદનાવત્, એવં સત્સ્વપિ ગુણેષુ નાત્માનં સમુત્કર્ષતિ-ન સ્વગુણૈર્ગર્વમાયાતિ યઃ સ ભિક્ષુરિતિ સૂત્રાર્થઃ ॥૧૮॥

ટીકાર્થ : સ્વપક્ષનાં શિષ્યો સિવાયનાને એમ ન બોલે “આ કુશીલ છે.” કેમકે તેને અપ્રીતિ વગેરે દોષ થવાની આપત્તિ આવે. સ્વપક્ષનાં સાધુને તો શિક્ષાગ્રહણ કરાવવાની બુદ્ધિથી કહે પણ ખરો કે “આ કુશીલ છે.”

સર્વપ્રકારે એટલું સમજવું કે જેનાથી અન્યકોઈ કોપ કરે, તે વાતને ન બોલવી. ભલે એનો દોષ હોય તો પણ ન બોલવું.

પ્રશ્ન : આવું શા માટે ? દોષ હોય તો પણ કંઈ નહિ કહેવું ?

ઉત્તર પુણ્ય અને પાપ દરેકના પોતપોતાના વ્યક્તિગત છે. અન્યસંબંધી પુણ્ય કે પાપ કંઈ બીજાના થઈ જવાના નથી. જેમ કોઈને અગ્નિનાં દાહની વેદના થાય, તો એની વેદના બીજાની થઈ જવાની નથી. (જેને દાહ થાય, તેને જ વેદના થાય. એમ જેનો દોષ હશે, તેને નુકસાન થશે. એ અપ્રજ્ઞાપનીય હોવાથી, ગુસ્સે થઈ જતો હોવાથી એના દોષની ઉપેક્ષા એ જ માર્ગ છે...)

એમ પોતાના ગુણો હોય, તો પણ જાતનો ઉત્કર્ષ ન કરે એટલે કે પોતાના ગુણોવડે અહંકાર ન કરે, જે આવો હોય તે ભિક્ષુ.

મદપ્રતિષેધાર્થમાહ-

ન જાઙ્મત્તે ન ચ રૂપમત્તે, ન લાભમત્તે ન સુણ્ણ મત્તે ।

મયાણિ સવ્વાણિ વિવજ્જહ્ણત્તા, ધમ્મજ્ઞાણરણ્ણે સ ભિક્ખૂ ॥૧૯॥

મદનાં પ્રતિષેધ માટે કહે છે કે

સૂ.૧૯ સૂત્રાર્થ : જાતિમત્ત નહિ, રૂપમત્ત નહિ, લાભમત્ત નહિ, શ્રુતથી મત્ત નહિ, સર્વ મદોને ત્યાગીને ધર્મધ્યાનમાં જે રત બને તે ભિક્ષુ.

ન જાતિમત્તો યથાઙ્હં બ્રાહ્મણઃ ક્ષત્રિયો વા, ન ચ રૂપમત્તો યથાઙ્હં રૂપવાનાદેયઃ, ન

લાભમત્તો યથાહં લાભવાન્, ન શ્રુતમત્તો યથાહં પઠિન્દતઃ, અનેન કુલમદાદિપરિગ્રહઃ, અત એવાહ-મદાન્ સર્વાન્ કુલાદિવિષયાનપિ 'પરિવર્જ્ય' પરિત્યજ્ય 'ધર્મધ્યાનરતો' યો યથાગમં તત્ર સક્તઃ સ ભિક્ષુરિતિ સૂત્રાર્થઃ ॥૧૧॥

ટીકાર્થ : “હું બ્રાહ્મણ છું” એમ કે “હું ક્ષત્રિય છું” એમ જાતિમત્ત ન બને. તથા “હું રૂપવાળો છું, આદેય છું” એમ રૂપમત્ત ન બને. “હું લાભવાળો છું.” એમ લાભમત્ત ન બને. “હું પંડિત છું” એમ શ્રુતમત્ત ન બને. આનાથી કુલમદવગેરે લઈ લેવા.

આથી જ કહે છે કે કુલાદિ-વિષયક પણ બધા મદોને ત્યાગીને જે આગમપ્રમાણે ધર્મધ્યાનમાં લીન બને તે ભિક્ષુ.

કિંચ-

પવેઅએ અજ્જપયં મહામુણી, ધમ્મે ઠિઓ ઠાવયઈ પરં પિ ।

નિક્કમ્મ વજ્જિજ્જ કુસીલલિંગં, ન આવિ હાસંકુહએ જે સ ભિક્કવૂ ॥૨૦॥

સૂ.૨૦ સૂત્રાર્થ મહામુનિ આર્યપદોનું પ્રવેદન કરે. ધર્મમાં સ્થિત તે બીજાને પણ સ્થાપે. દીક્ષા લઈને કુશીલલિંગ છોડીને જે હાસ્યકુહક ન કરે તે ભિક્ષુ.

'પ્રવેદયતિ' કથયતિ 'આર્યપદં' શુદ્ધધર્મપદં પરોપકારાય 'મહામુનિઃ' શીલવાન્ જ્ઞાતા એવંભૂત એવ વસ્તુતો નાન્યઃ, કિમિત્યેતદેવમિત્યત આહ-ધર્મે સ્થિતઃ સ્થાપયતિ પરમપિ-શ્રોતારં, તત્રાદેયભાવપ્રવૃત્તેઃ, તથા નિષ્ક્રમ્ય વર્જયતિ 'કુશીલલિન્દમ્' આરમ્માદિ કુશીલચેષ્ટિતં, તથા 'ન ચાપિ હાસ્યકુહકો' ન હાસ્યકારિકુહકયુક્તો યઃ સ ભિક્ષુરિતિ સૂત્રાર્થઃ ॥૨૦॥

ટીકાર્થ : મહામુનિ = શીલવાન, જ્ઞાતા (સંવિગ્ન, ગીતાર્થ) પરોપકારને માટે આર્યપદનું = શુદ્ધધર્મપદનું કથન કરે. પરમાર્થથી આવો જ સાધુ કથન કરે, અન્ય નહિ.

પ્રશ્ન : આ રીતે આર્યપદનું કથન શા માટે કરવાનું ?

ઉત્તર : ધર્મમાં સ્થિર સાધુ શ્રોતાને પણ ધર્મમાં સ્થિર કરે. (એ માટે કથન કરે...) કેમકે સાધુને ધર્મમાં આદેયભાવની પ્રવૃત્તિ છે. અર્થાત્ સાધુને ધર્મ અત્યંતઆદેય લાગે છે. એટલે તે એમાં પ્રવૃત્તિ કરે છે. તથા દીક્ષા લીધા બાદ આરંભવગેરે રૂપ કુશીલચેષ્ટાઓને ત્યાગી દે. તથા હાસ્યને કરનારા એવા કુહકોથી યુક્ત ન બને. (કુહક એટલે ચેષ્ટાવિશેષ. જેનાથી લોકોને હાસ્ય ઉત્પન્ન થાય, તેવાપ્રકારની ક્રિયા ન કરે...)

જે આવો હોય તે ભિક્ષુ.

ભિક્ષુભાવફલમાહ—

તં દેહવાસં અસુઙ્ગં અસાસયં, સયા ચા નિચ્ચહિઅટ્ઠિઅપ્પા ।

છિંદિત્તુ જાઈમરણસ્સ બંધણં, ઉવેઙ્ગ ભિક્ખૂ અપુણાગમં ગઙ્ગં ॥૨૧॥ તિ બેમિ ॥

સભિક્ખુઅજ્ઙયણં દસમં સમત્તં ॥૧૦॥

ભિક્ષુભાવનાં = સાચાસાધુપણાનાં ફલને દર્શાવે છે.

સૂ. ૨૧ સૂત્રાર્થ નિત્યહિતસ્થિતાત્માભિક્ષુ અશુચિ, અશાશ્વત દેહવાસને સદા ત્યાગીને જાતિ-મરણનાં બંધનને છેદીને અપુનરાગમનવાળી ગતિને પામે.

‘તં દેહવાસ’મિત્યેવં પ્રત્યક્ષોપલભ્યમાનં ચારકરૂપં શરીરાવાસમ્ અશુચિ શુક્રશોણિતોદ્ભવત્વાદિના અશાશ્વતં પ્રતિક્ષણપરિણત્યા સદા ત્યજતિ મમત્વાનુબન્ધત્યાગેન, ક ઇત્યાહ— ‘નિત્યહિતે’ મોક્ષસાધને સમ્યગ્દર્શનાદૌ ‘સ્થિતાત્મા’ અત્યન્તસુસ્થિતઃ, સ ચૈવંભૂતશિષ્ટ્વા ‘જાતિમરણસ્ય’ સંસારસ્ય ‘બન્ધનં’ કારણમ્ ‘ઉપૈતિ’ સામીપ્યેન ગચ્છતિ ‘ભિક્ષુઃ’ યતિઃ ‘અપુનરાગમાં’ પુનર્જન્માદિરહિતામિત્યર્થઃ, ગતિમિતિ-સિદ્ધિગતિં, બ્રહ્મીમીતિ પૂર્વવદિતિ સૂત્રાર્થઃ ॥૨૧॥ ઉક્તોઽનુગમો, નયાઃ પૂર્વવત્, ઇતિ વ્યાખ્યાતં સભિક્ષવધ્યયનમ્ ॥૧૦॥

ટીકાર્થ : આ શરીર રૂપી આવાસ = નિવાસસ્થાન કેદખાના રૂપ છે, લોહી અને વીર્યથી ઉત્પન્ન થયેલું હોવાવગેરે કારણોસર અશુચિ છે, તં- પ્રત્યક્ષથી જ દેખાય છે (માટે જ તેના માટે સીધો તત્ સર્વનામનો પ્રયોગ કરેલો છે.) તથા આ દેહ પ્રતિક્ષણે નવા નવા પરિણામ પામતો હોવાથી અશાશ્વત છે એને મમતાના અનુબંધના ત્યાગવડે જે સાધુ સદા માટે ત્યજી દે છે. (અર્થાત્ શરીર ભલે હોય, પણ એમાં જે મમતાનો અનુબંધ છે, તે ત્યાગી દે, તો પરમાર્થથી શરીરનો જ ત્યાગ કરેલો ગણાય...)

પ્રશ્ન : કોણ આ બધું કરે ?

ઉત્તર : નિત્યહિત = મોક્ષસાધનો = સમ્યગ્દર્શનાદિ, આ બધામાં અત્યંત સારી રીતે રહેલો આત્મા આ દેહરૂપી નિવાસસ્થાનનો ત્યાગ કરે.

તે આવાપ્રકારનો સાધુ = યતિ સંસારના બંધનને છેદીને ફરીથી જન્મ વગેરેથી રહિત એવી ગતિને = સિદ્ધિગતિને સામીપ્યથી પામે છે. (અર્થાત્ એકેન્દ્રિય રૂપે ત્યાં ઉત્પન્ન

થઈને એ સિદ્ધિગતિને નથી પામતો, પણ સિદ્ધ તરીકે એ સિદ્ધિગતિને પામે છે...)

અનુગમ કહેવાયો.

નયો પૂર્વની જેમ.

સત્મિક્ષુ અધ્યયનનું વ્યાખ્યાન પૂર્ણ થયું.

इति श्रीहरिभद्रसूरिविरचितायां श्रीदशवैकालिकबृहद्वक्तौ दशममध्ययनम् संपूर्णम् ॥१०॥

સત્મિક્ષુ અધ્યયન વ્યાખ્યાન કરાયું.

અથ ચૂલિકે ।

અધુનૌઘતશ્ચૂડે આરભ્યેતે, અનયોશ્ચાયમભિસંબન્ધઃ-ઇહાનન્તરાધ્યયને ભિક્ષુગુણયુક્ત એવ ભિક્ષુરુક્તઃ, સ ચૈવંભૂતોઽપિ કદાચિત્ કર્મપરતન્ત્રત્વાત્ કર્મણશ્ચ બલવત્ત્વાત્ સીદેદ્, અતસ્તત્સ્થિરીકરણં કર્ત્તવ્યમિતિ તદર્થાધિકારવચ્ચૂડાદ્વયમભિધીયતે, તત્ર ચૂડાશબ્દાર્થમેવાભિધાતુકામ આહ-

દવ્વે છેત્તે કાલે ભાવમ્મિ અ ચૂલિઆય નિક્કહેવો । તં પુણ ઉત્તરતંતં સુઅગહિઅત્થં તુ સંગહણી ॥૩૫૯॥

રતિવાક્યાનામની પ્રથમ ચૂલિકા

હવે ઓઘથી બે ચૂલિકા શરુ કરાય છે. (બે ચૂલિકાનું નામ તો ચૂલિકા જ છે. અને બંનેનું સામાન્યથી ભેગુ નિરૂપણ કરે છે, એટલે ઓઘતઃ શબ્દ વાપરેલો છે.)

આ બે ચૂલિકાનો પૂર્વના અધ્યયન સાથે આ સંબંધ છે કે અહીં અનન્તરઅધ્યયનમાં ભિક્ષુગુણથી યુક્ત જ ભિક્ષુ કહેવાયો.

હવે આવાપ્રકારનો પણ તે ક્યારેક કર્મને પરતન્ત્ર બનવાથી અને કર્મ બળવાનુ હોવાથી સંયમમાં સીદાય - અરતિવાળો બને, આથી તેનું સ્થિરીકરણ કરવું જોઈએ.

એટલે આ અર્થનાં અધિકારવાળી બે ચૂલિકા કહેવાય છે.

તેમાં ચૂડાશબ્દનાં અર્થને જ કહેવાની ઈચ્છાવાળા કહે છે કે

નિ.૩૫૯ ગાથાર્થઃ દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ અને ભાવમાં ચૂલિકાનો નિક્ષેપ છે. તે ઉત્તરતંત્ર છે. શ્રુતગૃહીતાર્થ છે. સંગ્રહણી છે.

નામસ્થાપને ક્ષુણ્ણત્વાદનાદૃત્યાહ-‘દ્રવ્યે ક્ષેત્રે કાલે ભાવે ચ’ દ્રવ્યાદિવિષયઃ ચૂડાયા ‘નિક્ષેપો’ ન્યાસ ઇતિ તત્પુનશ્ચૂડાદ્વયમ્ ‘ઉત્તરતંત્રં’ દશવૈકાલિકસ્ય આચારપચ્ચ-ચૂડાવત્, એતચ્ચોત્તરતન્ત્રં ‘શ્રુતગૃહીતાર્થમેવ’ દશવૈકાલિકાચ્ચશ્રુતેન ગૃહીતોઽર્થોઽસ્યેતિ વિગ્રહઃ, યદેવમપાર્થકમિદં, નેત્યાહ-‘સંગ્રહણી’ તદુક્તાનુક્તાર્થસંક્ષેપ ઇતિ ગાથાર્થઃ ॥

ટીકાર્થઃ : નામ અને સ્થાપના ક્ષુણ્ણ = પ્રસિદ્ધ હોવાથી એનો અનાદર કરીને કહે છે કે ચૂડાનો નિક્ષેપ દ્રવ્યાદિ ચાર સંબંધી છે.

આ બે ચૂડા દશવૈકાલિકનું ઉત્તરતંત્ર = છેલ્લા શાસ્ત્રાંશ રૂપ છે. જેમ આચારાંગની

પાંચ ચૂડાઓ આચારાંગના ઉત્તરતંત્ર રૂપ છે તેમ. (ચૂડા અને ચૂલિકા બંને એક જ છે... તંત્ર-શાસ્ત્ર).

આ ઉત્તરતંત્ર શ્રુતગૃહીતાર્થ છે. એટલે કે જેનો અર્થ દશવૈકલિક નામના શ્રુતદ્વારા ગ્રહણ થઈ જ ગયેલો છે, એવું આ ઉત્તરતંત્ર આ પ્રમાણે એ શબ્દનો વિગ્રહ = સમાસ ખોલવો.

પ્રશ્ન : જો એવું હોય, તો આ ચૂડા અર્થહીન બની ગઈ. કેમકે તેનો અર્થ તો આવી જ ગયો છે.

ઉત્તર આ ચૂડાઓ સંગ્રહણી છે. અર્થાત્ દશવૈ. વડે કહેવાયેલા અને નહિ કહેવાયેલા પદાર્થોનાં સંક્ષેપ રૂપ આ ચૂડાઓ છે. (આમાં સંક્ષેપથી આ દશવૈ.ના બધા જ પદાર્થો તથા બીજા પણ પદાર્થો આવી જાય છે, માટે એ ઉપયોગી છે.)

દ્રવ્યચૂડાદિવ્યાચિહ્વાસયાઽઽહ-

દ્રવ્યે સચ્ચિત્તાઈ કુક્કુડચૂડામણીમઝરાઈ । ખેતંમિ લોગનિક્કુડ મંદરચૂડા અ કૂડાઈ ॥૩૬૦॥

દ્રવ્યચૂડા વગેરેનું વ્યાખ્યાન કરવાની ઈચ્છાથી કહે છે.

નિ.૩૬૦ દ્રવ્યમાં સચિત્તાદિ, કુકડાની ચૂડા, મણિચૂડા, મયૂરચૂડા, ક્ષેત્રમાં લોકનિષ્કુટ, મંદરચૂડા, કૂટાદિ...

'દ્રવ્ય' इति द्रव्यचूडा आगमनोआगमज्ञशरीरेतरादि, व्यतिरिक्ता त्रिविधा 'सचित्ताद्या' सचिता अचित्ता मिश्रा च, यथासंख्यं दृष्टान्तमाह-कुक्कुटचूडा सचित्ता मणिचूडा अचित्ता मयूरशिखा मिश्रा । 'क्षेत्र' इति क्षेत्रचूडा लोकनिष्कुटा उपरिवर्तिनः, मन्दरचूडा च पाण्डुकम्बला कूटादयश्च तदन्यपर्वतानां, क्षेत्रप्राधान्यात्, आदिशब्दा-दधोलोकस्य सीमन्तकः तिर्यग्लोकस्य मन्दर ऊर्ध्वलोकस्येषत्प्राग्भारेति गाथार्थः ॥

ટીકાર્થ : દ્રવ્યચૂડા આગમથી, નોઆગમથી જ્ઞશરીર, નોઆગમથી ભવ્યશરીર વગેરે છે. નોઆગમથી તદ્વ્યતિરિક્ત દ્રવ્યચૂડા ત્રણ પ્રકારની છે. (૧) સચિત્ત (૨) અચિત્ત (૩) મિશ્ર. સંખ્યા પ્રમાણે - ક્રમપ્રમાણે દષ્ટાન્ત કહે છે.

(૧) કુકડાની ચૂડા-કલગી સચિત્ત છે. (૨) (સર્પાદિના મસ્તક ઉપર રહેલ) મણિરૂપી ચૂડા અચિત્ત છે. (૩) મોરની શિખા મિશ્ર છે. (અમુકભાગ સચિત્ત છે. અમુક અચિત્ત છે.)

ક્ષેત્રચૂડા એટલે ચૌદરાજલોકરૂપી ક્ષેત્રની સૌથી ઉપર રહેલા લોકનિષ્કુટ તરીકે ઓળખાતા ક્ષેત્રભાગો.

મેરુપર્વતની ચૂડા પાંડુકંબલા નામની શિલા, તે સિવાયના પર્વતોની ચૂડા તેના શિખરો વગેરે. આ પાંડુકંબલાદિ આમ તો દ્રવ્ય જ છે, પણ ક્ષેત્રની પ્રધાનતા ગણીને એમને ક્ષેત્રચૂડા તરીકે ગણેલા છે. એમ જાણવું.

કૂટાદિ માં આદિ શબ્દ છે, એનાથી આ જાણવું કે અધોલોકની ચૂડા સીમન્તક નરકાવાસ છે. તીર્છાલોકની ચૂડા મેરુ પર્વત છે. ઉર્ધ્વલોકની ચૂડા ઈષ્ટપ્રાગભારા - સિદ્ધશિલા છે. (૧ થી ૭ નારક એ અધોલોક, એમાં ૧લી નારકનો સૌથી ઉપરનો નરકાવાસ સીમન્તક નામનો છે. એટલે એ અધોલોકમાં સૌથી ઉપર હોવાથી અધોલોકચૂડા ગણાય. તીર્છાલોકમાં મેરુપર્વત સૌથી ઉપર હોવાથી એ તીર્છાલોકચૂડા કહેવાય...)

अइरिक्त अहिंगमासा अहिंगा संवच्छरा अ कालंमि । भावे खओवसमिए इमा उ चूडा मुणेअव्वा ॥३६१॥

નિ.૩૬૧ : અતિરિક્ત, અધિકમાસો અને અધિક વર્ષો કાળમાં ચૂડા છે. ક્ષાયોપશમિકભાવમાં આ ચૂડા જાણવી.

'અતિરિક્તા' ઉચિતકાલાત્ સમધિકા 'અધિકમાસકાઃ' પ્રતીતાઃ, અધિકાઃ સંવત્સરાશ્ચ ષષ્ટ્યબ્દાદ્યપેક્ષયા 'કાલ' ઇતિ કાલચૂડા, 'ભાવ' ઇતિ ભાવચૂડા ક્ષાયોપશમિકે ભાવે ઇયમેવ દ્વિપ્રકારા ચૂડા 'મન્તવ્યા' વિજ્ઞેયા ક્ષાયોપશમિકત્વાચ્છુતસ્યેતિ ગાથાર્થઃ ॥

ટીકાર્થ : ઉચિતકાળ કરતાં અધિક એવા જે અધિકમાસો છે. તે તથા ૬૦ વર્ષ વગેરેની અપેક્ષાએ અધિકવર્ષ છે, તે કાળચૂડા ગણાય. (તે તે વર્ષોમાં જે અધિકમાસ આવે, તેમાં એ અધિકમાસો કાળની ચૂડા કહેવાય. દા.ત. બે અષાઠ આવ્યા, તો બીજો અષાઠ એ કાળચૂડા કહેવાય. એમ ૬૦ વર્ષ એકવર્ષ અધિક થાય. એવા કોઈક ગણિતની અપેક્ષાએ આ અધિકવર્ષ જણાવેલું લાગે છે.)

ભાવચૂડામાં વિચારીએ, તો ક્ષાયોપશમિકભાવમાં આ બે પ્રકારની ચૂડા જ ભાવચૂડા જાણવી. કેમકે આ બે શ્રુતરૂપ છે, અને શ્રુત ક્ષાયોપશમિકભાવ છે.

તત્રાપિ પ્રથમા રતિવાક્યચૂડા, અસ્યાશ્ચાનુયોગદ્વારોપન્યાસઃ પૂર્વવત્તાવદ્યાવન્ના-મનિષ્યન્ને નિક્ષેપે રતિવાક્યેતિ દ્વિપદં નામ, તત્ર રતિનિક્ષેપ ઉચ્યતે-તત્રાપિ નામસ્થાપને

અનાદૃત્ય દ્રવ્યભાવરત્યભિધિત્સયાઽઽહ-

દવ્વે દુહા ડ કમ્મે નોકમ્મરઈ અ સદ્દવ્વાઈ । ભાવરઈ તસ્સેવ ડ ડદદ્દ એમેવ અરઈવિ ॥૩૬૨॥

તેમાં પણ પહેલી રતિવાક્યચૂડા છે. (અત્યાર સુધી બંને ચૂડાનું સામાન્યથી નિરૂપણ કર્યું. હવે વિશેષથી પહેલી ચૂડાનું નિરૂપણ કરે છે...)

આના અનુયોગદ્વારોનો ઉપન્યાસ પૂર્વની જેમ ત્યાં સુધી જાણવો કે યાવત્ નામનિષ્પન્ન નિક્ષેપમાં 'રતિવાક્ય' એ બે પદવાણું નામ આવે. તેમાં રતિનો નિક્ષેપ કહેવાય છે. તેમાં પણ નામસ્થાપનાનો અનાદર કરીને દ્રવ્યરતિ અને ભાવરતિને કહેવાની ઈચ્છાથી કહે છે.

નિ.૩૬૨ દ્રવ્યમાં બે પ્રકારે. કર્મમાં અને શબ્દદ્રવ્યાદિ એ નોકર્મરતિ. ભાવરતિ તેના જ ઉદયમાં, એજ પ્રમાણે અરતિ પણ.

દ્રવ્યરતિરાગમનોઆગમજ્ઞશરીરેતરાતિરિક્તા દ્વિધા-કર્મદ્રવ્યરતિનોકર્મદ્રવ્યરતિશ્ચ, તત્ર કર્મદ્રવ્યરતી રતિવેદનીયં કર્મ, એતચ્ચ બદ્ધમનુદયાવસ્થં ગૃહ્યતે નોકર્મદ્રવ્યરતિસ્તુ શબ્દાદિદ્રવ્યાણિ, આદિશબ્દાત્ સ્પર્શરસાદિપરિગ્રહઃ રતિજનકાનિ-રતિકારણાનિ ।

■ 'અહૈવચ્ચ' રતિવેદનીયસ્ય વક્કણ ડદ્દમે ભવતિ, એવમેવારતિરપિ દ્રવ્યભાવ-ભેદભિન્ના યથોક્તરતિપ્રતિપક્ષતો વિજ્ઞેયેતિ ગાથાર્થઃ ॥

ટીકાર્થ : દ્રવ્યરતિ આગમ, નોઆગમથી જ્ઞશરીર, ભવ્યશરીર... તદ્દવ્યતિરિક્ત બે પ્રકારે છે. કર્મદ્રવ્યરતિ અને નોકર્મદ્રવ્યરતિ. તેમાં કર્મરૂપી દ્રવ્યરતિ એટલે રતિમોહનીય કર્મ. આ કર્મ તરીકે બંધાયેલું અને ઉદયમાં નહિ આવેલું અનુદયાવસ્થાવાણું કર્મ લેવું. નોકર્મદ્રવ્યરતિ એટલે શબ્દાદિ દ્રવ્યો. (જે કર્મરૂપ નથી, પણ દ્રવ્ય છે...)

આદિ શબ્દથી સ્પર્શ, રસ વગેરે લેવા. આ બધા રતિના કારણો છે, માટે દ્રવ્યરતિ છે. ભાવરતિ તો તેજ રતિવેદનીયકર્મના ઉદયમાં થાય.

આ જ પ્રમાણે અરતિ પણ દ્રવ્ય અને ભાવ એમ બે ભેદવાળી ઉપર જણાવેલી રતિના પ્રતિપક્ષથી - ઉલ્ટી રીતે જાણી લેવી.

ઉક્તા રતિઃ, ડ્દાની વાક્યમતિદિશન્નાહ-

વક્કં તુ પુવ્વભણિઅં ધમ્મે રઙ્કારગાણિ વક્કાણિ । જેણમિમીએ તેણં રઙ્કેસા હવઙ્કે ચૂડા

॥૩૬૩॥

હવે વાક્યના નિક્ષેપાનો અતિદેશ કરતાં કહે છે કે
નિ.૩૬૩ ગાથા ' વાક્ય તો પૂર્વભણિત છે. જે કારણથી આમાં ધર્મમાં રતિ કરાવનારા વાક્યો છે, તે કારણથી આ ચૂડા 'રતિવાક્યા' છે.

વાક્યં તુ પૂર્વભણિતં-વાક્યશુદ્ધ્યધ્યયનેડનેકપ્રકારમુક્તં 'ધર્મે' ચારિત્રરૂપે 'રતિકારકાણિ' રતિજનકાણિ તાણિ ચ વાક્યાણિ યેન કારણેન 'અસ્યાં' ચૂડાયાં તેન નિમિત્તેન રતિવાક્યૈષા ચૂડા, રતિકર્તૃણિ વાક્યાણિ યસ્યાં સા રતિવાક્યેતિ ગાથાર્થઃ ॥

ટીકાર્થ : વાક્યશુદ્ધિ નામના ૭માં અધ્યયનમાં વાક્ય અનેક પ્રકારવાળું કહેવાઈ ગયું છે. ચારિત્રરૂપી ધર્મમાં રતિને ઉત્પન્ન કરનારા વાક્યો આ ચૂડામાં છે. આ કારણથી જ આ રતિવાક્યા ચૂડા કહેવાય છે.

રતિને કરનારા વાક્યો છે જેમાં તે રતિવાક્યા.

इह च रत्यभिधानं सम्यक्सहनेन गुणकारिणीत्वोपदर्शनार्थम् । आह च-
जह नाम आउरस्सिह सीवणच्छेज्जेसु कीरमाणेसु । जंतणमपत्थकुच्छाऽऽमदोसविरई हिअकरी
उ ॥३६४॥

અહીં, રતિનું કથન સમ્યક્ સહન કરવા દ્વારા 'ગુણકારિણી આ રતિ છે' એ દર્શાવવા માટે છે. અર્થાત્ જો સારીરીતે સહન કરવાદ્વારા સંયમમાં રતિ કરવામાં આવે, તો એ રતિ ગુણકારી બને છે, એ દર્શાવવા જ અહીં રતિનું કથન છે.

કહે છે કે

નિ. ૩૬૪ : ગાથાર્થ : ટીકાર્થથી સ્પષ્ટ થશે.

यथा नामेति प्रसिद्धमेतत् 'आतुरस्य' शरीरसमुत्थेन आगन्तुकेन वा व्रणेन ग्लानस्य 'इह' लोके 'सीवनच्छेदेषु' सीवनच्छेदनकर्मसु क्रियमाणेषु सत्सु, किमित्याह-
यन्त्रणं गलयन्त्रादिना 'अपथ्यकुत्सा' अपथ्यप्रतिषेधः 'आमदोषविरतिः' अजीर्णदोष-
निवृत्तिः हितकारिण्येव विपाकसुन्दरत्वादिति गार्थार्थः ॥

ટીકાર્થ : આ પ્રસિદ્ધ છે કે શરીરમાંથી ઉત્પન્ન થયેલા કે બહારથી આવેલા એવા પ્રણવડે ગ્લાન બનેલાને આલોકમાં સીવન, છેદન વગેરે કર્મો કરાય છે. અને કર્મો વખતે ગલયન્ત્રાદિવડે યંત્રણ કરવામાં આવે છે, (એનું ગળું પકડી રાખવું... વગેરે દ્વારા એ હલે નહિ... એ કરવામાં આવે છે) અપથ્યનો પ્રતિષેધ કરાય છે. અજીર્ણદોષની નિવૃત્તિ

કરાવાય છે. આ બધું જ વિપાકમાં સુંદર હોવાથી હિતકારી જ છે.

દાર્ષ્ટાન્તિકયોજનામાહ—

અદ્ભવિહકમ્મરોગાઝરસ્સ જીઅસ્સ તહ તિગિચ્છણ । ધમ્મે રઈ અધમ્મે અરઈ ગુણકારિણી હોઈ

॥૩૬૫॥

દાર્ષ્ટાન્તિકની યોજના દર્શાવે છે.

નિ.૩૬૫ : આઠપ્રકારના કર્મરૂપી રોગથી માંદા એવા જીવને ચિકિત્સાને વિશે ધર્મમાં રતિ અને અધર્મમાં અરતિ ગુણકારી છે.

'અષ્ટવિધકર્મરોગાતુરસ્ય' જ્ઞાનાવરણીયાદિરોગેણ ભાવગ્લાનસ્ય 'જીવસ્ય' આત્મનઃ 'તથા' તેનૈવ પ્રકારેણ 'ચિકિત્સાયાં' સંયમરૂપાયાં પ્રક્રાન્તાયામસ્નાન-લોચાદિના પીડાભાવેડપિ 'ધર્મે' શ્રુતાદિરૂપે 'રતિઃ' આસક્તિઃ 'અધર્મે' તદ્વિપરીતે 'અરતિઃ' અનાસક્તિર્ગુણકારિણી ભવતિ, નિર્વાણસાધકત્વેનેતિ ગાથાર્થઃ ॥

ટીકાર્થ : જ્ઞાનાવરણીય વગેરે આઠ પ્રકારના કર્મરૂપી રોગથી જે ભાવતઃ ગ્લાન છે, તેવા જીવને પણ દ્રવ્યરોગમાં દર્શાવેલા પ્રકારવડે જ સંયમરૂપ ચિકિત્સા કરવામાં આવે છે. એ ચિકિત્સામાં અસ્નાન, લોચ વગેરે દ્વારા પીડા ધાય તો પણ શ્રુતાદિ ધર્મમાં રતિ અને અધર્મમાં = શ્રુતાદિથી વિપરીતમાં અરતિ = અનાસક્તિ મોક્ષસાધક હોવાથી ગુણકારી છે.

(રોગ = જ્ઞાનાવરણાદિ, છેદન-સીવન = સંયમ, છેદનાદિમાં પીડા = લોચાદિપીડા.

અપથ્યનિષેધાદિ = અધર્મમાં અરતિ વગેરે...)

एतदेव स्पष्टयति—

સજ્ઞાયસંજમતવે વેઆવચ્ચે અ જ્ઞાણજોગે અ । જો રમઙ્ નો રમઙ્ અસ્સંજમમ્મિ સો વચ્ચઈ સિદ્ધિ ॥૩૬૬॥

આ જ વાતને સ્પષ્ટ કરે છે.

નિ.૩૬૬ સ્વાધ્યાય, સંયમ, તપ, વૈયાવચ્ચ અને ધ્યાનયોગમાં જે રમે છે, અસંયમમાં રમતો નથી, તે સિદ્ધિમાં જાય છે.

સ્વાધ્યાયે-વાચનાદૌ સંયમે-પૃથ્વીકાયસંયમાદૌ તપસિ-અનશનાદૌ વૈયાવૃત્ત્યે ચ-
આચાર્યાદિવિષયે ધ્યાનયોગે ચ-ધર્મધ્યાનાદૌ યો 'રમતે' સ્વાધ્યાયાદિષુ સક્ત આસ્તે, તથા
'ન રમતે' ન સક્ત આસ્તે 'અસંયમે' પ્રાણાતિપાતાદૌ સ 'વ્રજતિ સિદ્ધિ' ગચ્છતિ મોક્ષમ્ ।
ઇહ ચ સંયમતપોગ્રહણે સતિ સ્વાધ્યાયાદિગ્રહણં પ્રાધાન્યસ્થાપનાર્થમિતિ ગાથાર્થઃ ॥

ટીકાર્થ : સ્વાધ્યાય એટલે વાચનાદિ. સંયમ એટલે પૃથ્વીકાયસંયમ વગેરે. તપ એટલે
અનશનાદિ વૈયાવૃત્ત્ય આચાર્યાદિ સંબંધી હોય, ધ્યાનયોગ = ધર્મધ્યાનાદિ...

આ બધામાં જે આસક્ત રહે છે, તથા 'પ્રાણાતિપાતાદિમાં આસક્ત નથી બનતો
તે મોક્ષમાં જાય છે.

અહીં સંયમ અને તપનું ગ્રહણ કરેલું હોવા છતાં પણ સ્વાધ્યાયાદિનું ગ્રહણ કરેલું
છે તે સ્વાધ્યાયાદિની પ્રધાનતા બતાવવા માટે.

ઉપસંહરત્રાહ-

તમ્હા ધમ્મે રઙ્કારગાણિ અરઙ્કારગાણિ ઉ(ય) અહમ્મે । ઠાણાણિ તાણિ જાણે જાઈં ભણિઆઈં
અજ્ઞયણે ॥૩૬૭॥

ઉપસંહાર કરતાં કહે છે કે,

નિ.૩૬૭ : તેથી ધર્મમાં રતિકારક અને અધર્મમાં અરતિકારક તે સ્થાનોનો જાણો
કે જે અધ્યયનમાં કહેવાયેલા છે.

તસ્માદ્ 'ધર્મે' ચારિત્રરૂપે 'રતિકારકાણિ' રતિજનકાણિ 'અરતિકારકાણિ ચ'
અરતિજનકાણિ ચ 'અધર્મે' અસંયમે સ્થાનાણિ 'તાણિ' વક્ષ્યમાણાણિ જાનીયાત્ યાણિ
'ભણિતાણિ' પ્રતિપાદિતાણિ ઇહ અધ્યયને પ્રક્રાન્ત ઇતિ ગાથાર્થઃ ॥

ટીકાર્થ : તેથી ચારિત્રરૂપી ધર્મમાં રતિને ઉત્પન્નકરાવનાર અને અસંયમમાં અરતિને
ઉત્પન્નકરાવનાર તે વક્ષ્યમાણ સ્થાનોને જાણો કે જે આ પ્રસ્તુત અધ્યયનમાં કહેવાયેલા
છે.

ઉક્તો નામનિષ્પન્નો નિક્ષેપઃ, સામ્પ્રતં સૂત્રાલાપકનિષ્પન્નસ્યાવસર ઇત્યાદિ
પૂર્વવત્તાવદ્યાવત્સૂત્રાનુગમેઽસ્વલિતાદિગુણોપેતં સૂત્રમુચ્ચારણીયં, તચ્ચેદમ્-

ઇહ ખલુ ભો ! પવ્વઙ્કણં ઉપ્પન્નદુક્ખેણં સંજમે અરઙ્કસમાવત્તચિત્તેણં
ઓહાણુપ્પેહિણા અણોહાઙ્કણં ચેવ હયરસ્સિગયંકુસપોયપડાગામ્હૂઆઈં

इमाइं अद्वारस ठाणाइं सम्मं संपडिलेहिअव्वाइं भवंति-तंजहा-हंभो !
 दुस्समाए दुप्पजीवी १, लहुसगा इत्तरिआ गिहीणं कामभोगा २, भुज्जो
 अ साइबहुला मणुस्सा ३, इमे अ मे दुक्खे न चिरकालोवद्वाइं भविस्सई
 ४, ओमजणपुरक्कारे ५, वंतस्स य पडिआयणं ६, अहरगइवासोवसंपया
 ७, दुल्लहे खलु भो ! गिहीणं धम्मे गिहवासमज्झे वसंताणं ८, आयंके से
 वहाय होइ ९, संकप्पे से वहाय होइ १०, सोवक्केसे गिहवासे निरुवक्केसे
 परिआए ११, बंधे गिहवासे मुक्खे परिआए १२, सावज्जे गिहवासे
 अणवज्जे परिआए १३, बहुसाहारणा गिहीणं कामभोगा १४, पत्तेअं
 पुण्णपावं १५, अणिच्चे खलु भो ! मणुआण जीविए कुसग्गजलबिंदु-
 चंचले १६, बहुं च खलु भो ! पावं कम्मं पगडं १७, पावाणं च खलु
 भो ! कडाणं कम्माणं पुंविं दुच्चित्राणं दुप्पडिकंताणं वेइत्ता मुक्खो,
 नत्थि अवेइत्ता, तवसा वा झोसइत्ता १८ । अद्वारसमं पयं भवइ । भवइ अ
 इत्थ सिलोगो-

नामनिष्पन्न निक्षेप કહેવાયો.

હવે સૂત્રાલાપકનિષ્પન્ન નિક્ષેપનો અવસર છે... વગેરે પૂર્વની જેમ ત્યાં સુધી,
 યાવત્ સૂત્રાનુગમમાં અસ્ખલિતાદિગુણોથી યુક્ત સૂત્ર ઉચ્ચારવાનું આવે.

તે સૂત્ર આ છે.

સૂ. ૧ સૂત્રાર્થ ઉત્પન્ન થયેલા દુઃખવાળા, સંયમમાં અરતિને પામેલા ચિત્તવાળા,
 દીક્ષા છોડવાનું ઈચ્છતાં પણ દીક્ષા નહિછોડી ચૂકેલા પ્રવ્રજિતવડે ઘોડાની લગામ,
 હાથીના અંકુશ અને વહાણનાં સઢ જેવા આ અઢાર સ્થાનો સમ્યક્ સંપ્રતિલેખન કરવા
 યોગ્ય છે.

તે આ પ્રમાણે (૧) દુષ્ક્રિયામાં જીવો દુષ્પ્રજીવી છે. (૨) ગૃહસ્થોના કામભોગો તુચ્છ
 અને અલ્પકાલીન છે. (૩) મનુષ્યો કપટપ્રચુર છે (૪) મારુ આ દુઃખ લાંબો કાળ ટકનારું
 નથી. (૫) નીચજનનો પુરસ્કાર કરવો પડે. (૬) વાતનું પ્રત્યાપાન છે. (૭)
 અધોગતિવાસની (કારણભૂત કર્મોની) પ્રાપ્તિ થાય. (૮) ગૃહવાસની મધ્યમાં રહેતા
 ગૃહસ્થોને ધર્મ દુર્લભ જ છે. (૯) આતંક તેના વધને માટે થાય. (૧૦) સંકલ્પ તેના વધને

માટે થાય. (૧૧) ગૃહવાસ ઉપકલેશવાળો છે, પર્યાય નિરુપકલેશ છે. (૧૨) ગૃહવાસ બંધ છે, પર્યાય મોક્ષ છે. (૧૩) ગૃહવાસ સાવધ, પર્યાય અનવધ (૧૪) ગૃહસ્થોના કામભોગો બહુસાધારણ છે. (૧૫) પુણ્યપાપ પ્રત્યેકનાં છે. (૧૬) મનુષ્યોનું જીવન ધાસના અગ્રભાગે રહેલા જલબિંદુના જેવું ચંચલ, અનિત્ય છે. (૧૭) ઘણું પાપકર્મ કરેલું છે. (૧૮) પૂર્વે દુશ્ચીર્ણ, દુષ્પરાકાન્ત કરેલા પાપકર્મોનો અનુભવીને મોક્ષ છે, અનુભવ વિના નહિ કે તપથી ક્ષય કરીને મોક્ષ છે. આ ૧૮મું પદ છે.

અહીં શ્લોક છે.

'इह खलु भोः प्रव्रजितेन' इहेति जिनप्रवचने खलुशब्दोऽवधारणे स च भिन्नक्रम इति दर्शयिष्यामः, भो इत्यामन्त्रणे, प्रव्रजितेन-साधुना, किंविशिष्टेनेत्याह- 'उत्पन्नदुःखेन' संजातशीतादिशारीरस्त्रीनिषद्यादिमानसदुःखेन 'संयमे' व्यावर्णितस्वरूपे 'अरतिसमापन्नचित्तेन' उद्वेगगताभिप्रायेण संयमनिर्विण्णभावेनेत्यर्थः, स एव विशेष्यते- 'अवधानोत्प्रेक्षिणा' अवधानम्-अपसरणं संयमादुत्-प्राबल्येन प्रेक्षितुं शीलं यस्य स तथाविधस्तेन, उत्प्रव्रजितुकामेनेति भावः, 'अनवधावितेनैव' अनुत्प्रव्रजितेनैव 'अमुनि' वक्ष्यमाणलक्षणा-न्यष्टादश स्थानानि 'सम्यग्' भावसारं 'सुष्ठु प्रेक्षितव्यानि' सुष्ठुवालोचनीयानि भवन्तीति योगः, अवधावितस्य तु प्रत्युपेक्षणं प्रायोऽनर्थकमिति । तान्येव विशेष्यन्ते- 'हयरश्मिगजाङ्कुशपोतपताकाभूतानि' अश्वखलिनगजाङ्कुशबोहित्यसितपटतुल्यानि, एतदुक्तं भवति-यथा हयादीनामुन्मार्गप्रवृत्तिकामानां रश्म्यादयो नियमनहेतवस्तथैतान्यपि संयमादुन्मार्गप्रवृत्तिकामानां भव्यसत्त्वानामिति, यतश्चैवमतः सम्यक् संप्रत्युपेक्षितव्यानि भवन्ति, खलुशब्दोऽवधारणे, (तद्)योगात्सम्यक्-सम्यगेव संप्रत्युपेक्षितव्यान्येवेत्यर्थः 'तद्यथे'त्यादि, तद्यथेत्युपन्यासार्थः, 'हंभो दुष्पमायां दुष्प्रजीविन' इति हंभो-शिष्यामन्त्रणे दुष्पमायाम्-अधमकालाख्यायां कालदोषादेव दुःखेन-कृच्छ्रेण प्रकर्षेणोदारभोगापेक्षया जीवितुं शीला दुष्प्रजीविनः, प्राणिन इति गम्यते, नरेन्द्रादीनामप्यनेकदुःखप्रयोगदर्शनात्, उदारभोगरहितेन च विडम्बनाप्रायेण कुगतिहेतुना किं गृहाश्रमेणेति संप्रत्युपेक्षित-व्यमिति प्रथमं स्थानम् १ ।

ટીકાર્થ : ઇહ = જિનપ્રવચનમાં खलु શબ્દ અવધારણમાં છે. અને તે ભિન્નક્રમવાળો છે. એ અમે દેખાડીશું. ભો શબ્દ આમંત્રણ અર્થમાં છે.

(૧) ઠંડી વગેરે શારીરિકરોગો અને સ્ત્રીનિષદ્યા (સ્ત્રીના સ્થાનમાં બેસવું વગેરે)

માનસિક દુઃખો જેને ઉત્પન્ન થયા છે. જેનું સ્વરૂપ વર્ણવાઈ ગયું છે, એવા સંયમમાં જેનું મન ઉદ્દેગ પામેલું છે, અર્થાત્ સંયમમાં કંટાળો પામી ચૂકેલું મન છે જેનું તેવો... (૩) સંયમમાંથી નીકળી જવાનું પ્રબળતાથી જોવાના સ્વભાવવાળો એટલે કે સંયમ ત્યાગવા માટે તલસાટવાળો (૪) પણ હજી જેણે દીક્ષા છોડી નથી તેવો...

આવા દીક્ષિત આત્માએ વક્ષમાણ ૧૮ સ્થાનો ભાવપ્રધાન રીતે = સારીરીતે વિચારવા જેવા છે.

જે દીક્ષા ેડી ચૂકેલો છે, એને માટે તો આ ૧૮ સ્થાનોનું આલોચન પ્રાયઃ નકામું જ છે. (દીક્ષામાં સ્થિર થવા માટે આ આલોચન છે. જે દીક્ષા છોડી ચૂક્યો છે. એને માટે હવે એ નકામું જ બને. હા ! વૈરાગ્ય થાય, પશ્ચાત્તાપ થાય... એ રીતે હિતકારી બને પણ ખરું... એટલે એ દૃષ્ટિએ પ્રાયઃ શબ્દ મુકેલો છે.)

તે ૧૮ સ્થાનો કેવા છે, એ વિશેષથી દર્શાવે છે.

(૧) ઘોડાની લગામ (૨) હાથીનો અંકુશ (૩) વહાણના શ્વેતવસ્ત્ર = સઢ જેવા છે.

કહેવાનો ભાવ એ છે કે જેમ ઘોડા, હાથી વગેરે ઉન્માર્ગમાં પ્રવૃત્ત કરવાની ઈચ્છાવાળા હોય, તો લગામ વગેરે એમને અટકાવવામાં, નિયંત્રિત કરવામાં કારણભૂત છે. તે જ રીતે આ ૧૮ સ્થાનો પણ સંયમમાંથી ઉન્માર્ગમાં પ્રવૃત્તિ કરવાની ઈચ્છાવાળા ભવ્યજીવોને નિયંત્રિત કરનારા છે.

આવું છે, માટે આ સ્થાનો ભાવપ્રધાન રીતે સારી રીતે વિચારવા જેવા

ખલુ શબ્દ અવધારણમાં બતાવેલો, તેનો અહીં યોગ કરવાનો છે. એટલે ભાવપ્રધાન રીતે જ. વિચારવા જોઈએ જ. (એમ બે જગ્યાએ એનો અન્વય કરી શકાય.) તદ્દથા એ ઉપન્યાસ માટે છે.

હંમ્મો ! એ શિષ્યને આમંત્રણ કરવા માટે વપરાયેલો શબ્દ છે.

(૧) અધમકાળ નામના આ કાળમાં કાળના દોષના લીધે જ જીવો ઉદારભોગોની અપેક્ષાએ તો મુશ્કેલીથી માંડ માંડ જીવનારા છે. કેમકે રાજા વગેરેને પણ અનેક દુઃખોનો સંપર્ક દેખાય છે. તો ઉદારભોગો = વિશિષ્ટ સાંસારિકસુખો વિનાના, વિડબનારૂપ, દુર્ગતિનાં કારણભૂત એવા આ ગૃહાશ્રમનું શું કામ ? આ વાત વિચારવી જોઈએ.

આ પ્રથમસ્થાન છે.

તથા 'લઘવ ઇત્વરા ગૃહિણાં કામભોગાઃ' દુષ્ષમાયામિતિ વર્ત્તતે, સન્તોડપિ

'લઘવઃ' તુચ્છાઃ પ્રકૃત્યૈવ તુષમુષ્ટિવદસારાઃ 'હત્વરા' અલ્પકાલાઃ 'ગૃહિણાં' ગૃહસ્થાનાં 'કામભોગા' મદનકામપ્રધાનાઃ શબ્દાદયો વિષયા વિપાકકટવશ્ચ, ન દેવાનામિવ વિપરીતાઃ, અતઃ કિં ગૃહાશ્રમેણેતિ સંપ્રત્યુપેક્ષિતવ્યમિતિ દ્વિતીયં સ્થાનમ્ ૨ । તથા 'ભૂયશ્ચ સ્વાતિબહુલા મનુષ્યાઃ' દુષ્ષમાયામિતિ વર્તત એવ, પુનશ્ચ 'સ્વાતિબહુલા' માયાપ્રચુરા 'મનુષ્યા' ઇતિ પ્રાણિનો, ન કદાચિદ્વિશ્રમ્બહેતવોઽમી, તદ્રહિતાનાં ચ કીદૃક્સુખં ?, તથા માયાબન્ધહેતુત્વેન દારુણતરો બન્ધ ઇતિ કિં ગૃહાશ્રમેણેતિ સંપ્રત્યુપેક્ષિતવ્યમિતિ તૃતીયં સ્થાનં ૩ । તથા 'હૃદં ચ મે દુઃખં ન ચિરકાલોપસ્થાયિ ભવિષ્યતિ' 'હૃદં ચ' અનુભૂયમાનં મમ શ્રામણ્યમનુપાલયતો 'દુઃખં' શારીરમાનસં કર્મફલં પરીષહજનિતં ન ચિરકાલમુપસ્થાતું શીલં ભવિષ્યતિ, શ્રામણ્યપાલનેન પરીષહનિરાકૃતેઃ કર્મનિર્જરણાત્સંયમરાજ્યપ્રાપ્તેઃ, ઇતરથા મહાનરકાદૌ વિપર્યયઃ, અતઃ કિં ગૃહાશ્રમેણેતિ સંપ્રત્યુપેક્ષિતવ્યમિતિ ચતુર્થં સ્થાનં ૪ । તથા 'ઓમજણપુસ્કાર'મિતિ ન્યૂનજનપૂજા, પ્રવ્રજિતો હિ ધર્મપ્રભાવાદ્રાજામાત્યાદિભિરભ્યુત્થાનાસનાઙ્ગલિપ્રગ્રહાદિભિઃ પૂજ્યતે, ઉત્પ્રવ્રજિતેન તુ ન્યૂનજનસ્યાપિ સ્વવ્યસનગુપ્તેઽભ્યુત્થાનાદિ કાર્યમ્, અધાર્મિકરાજ-વિષયે વા વેષ્ટિપ્રયોક્તુઃ ખરકર્મણો નિયમત એવ ઇહૈવેદમધર્મફલમ્ અતઃ કિં ગૃહાશ્રમેણેતિ સંપ્રત્યુપેક્ષિતવ્યમિતિ પચ્ચમં સ્થાનમ્ ૫ । એવં સર્વત્ર ક્રિયા યોજનીયા,

(૨) દુષ્ષમાકાળમાં ગૃહસ્થોના વિદ્યમાન એવા પણ કામભોગો તુચ્છ છે. સ્વભાવથી જ ફોતરાં ભરેલી મુઢીની જેમ અસાર છે. (મુઢીમાં માત્ર ફોતરાં છે, બહારથી જ ભરેલી દેખાય છે. એમ આ કામભોગોમાં માત્ર તુચ્છતા જ છે, બહારથી સારા દેખાય છે.) અલ્પકાળ જ રહેનારા છે. દેવોની જેમ વિપરીત કામભોગો અહીં નથી. અર્થાત્ દેવોના ભોગો સારભૂત છે અને દીર્ઘકાલીન છે. અહીં એવા કામભોગો નથી.

કામભોગો એટલે મદનકામપ્રધાન એવા શબ્દાદિ વિષયો. તે વિપાકમાં કડવા પણ છે. આવું હોવાથી ગૃહાશ્રમનું શું કામ ? (દેવોનાં સુખો પણ વિપાકથી કટુ છે જ. પણ એ કર્મબંધાદિની અપેક્ષાએ. બાકી તો મનુષ્યોને જેમ ભોગસુખો ભોગવવાથી રોગ વગેરે થાય છે, એમ વિપાકકટુ છે. દેવોને ભોગ ભોગવવા છતાં રોગાદિ નથી થતાં. એ રીતે તે વિપાકકટુ નથી...)

(૩) દુષ્ષમાકાળમાં મનુષ્યો-જીવો કપટભરપૂર છે. આ જીવો ક્યારેય વિશ્વાસનાં કારણ બનતાં નથી. વિશ્વાસ વિનાનાઓને = બધે જ શંકા-કુશંકાવાળાઓને વળી સુખ કેવું ? વળી માયાનાં બંધનું કારણ હોવાથી વધુ ભયાનક બંધ થાય છે એટલે ગૃહાશ્રમવડે

શું કામ છે ? આ વિચારવું જોઈએ. આ ત્રીજું સ્થાન છે (સંસારીઓએ પુષ્કળ માયા કરવાની હોય, માયા કરવાથી વધુ માયાકર્મ બંધાય... દુષ્ણમા શબ્દ પહેલા સ્થાનમાં લખેલો, તે બીજા અને ત્રીજા સ્થાનમાં પણ જોડવાનો છે.)

(૪) મારું આ દુઃખ લાંબોકાળ રહેનારું નથી. અર્થાત્ સાધુપણું પાળતા મને આ જે શારીરિક અને માનસિક દુઃખ અનુભવાય છે કે જે કર્મના ફળ રૂપ છે. પરીષદોથી ઉત્પન્ન થયેલું છે, તે લાંબોકાળ ટકવાના સ્વભાવવાળું નથી.

કેમકે સાધુપણું પાળવાથી બધા પરીષદોનું નિરાકરણ થશે. (અર્થાત્ એ પરીષદો સારી રીતે સહેલાઈથી સહન થશે અથવા પુણ્યબંધ થવાથી પરિષદો રહેશે નહિ...) એનાદ્વારા કર્મોની નિર્જરા થશે. એના દ્વારા સંયમરાજ્યની પ્રાપ્તિ થશે. (કર્મો અને પરીષદો એ અંદરનું અને બહારનું એમ બન્ને કારણ નીકળી જાય, એટલે આ શારીરિકાદિ દુઃખો ટકી જ ન શકે.)

જો સાધુપણું નહિ પાળું, તો પરીષદનું નિરાકરણ નહિ થાય. તો કર્મનિર્જરા નહિ થાય. તો સંયમરાજ્યની પ્રાપ્તિ નહિ થાય અને તો મોટી નરક વગેરેમાં વિપર્યય લાંબાકાળ સુધી રહેનારા દુઃખો આવી પડશે. એટલે જ ગૃહાશ્રમનું શું કામ છે ?

(૫) દીક્ષિત થયેલો આત્મા ધર્મનાં પ્રભાવથી રાજા, મંત્રી વગેરે દ્વારા અભ્યુત્થાન, આસનપ્રદાન, અંજલિપ્રગ્રહ વગેરેવડે પૂજાય છે. જ્યારે દીક્ષા છોડી ચૂકેલાએ તો નીચા માણસો પ્રત્યે પણ પોતાના દુઃખોના રક્ષણને માટે અભ્યુત્થાનાદિ કરવા પડે.

અથવા તો જે દેશમાં રાજા અધાર્મિક હોય, એ દેશમાં ઉત્પ્રવ્રજિતે રાજાનાં પુષ્કળ કાર્યો કરવા પડે, એ કર્કશ = ભારે = કઠણ કામ કરનારા એ ઉત્પ્રવ્રજિતને આ ભવમાં જ અવશ્ય અધર્મનું આ ફળ મળી જાય. (પ્રવ્રજિતે આ બધા કાર્યો કરવા ન પડે...) આથી જ ગૃહાશ્રમનું શું કામ ? આ વિચારવું. આ પાંચમું સ્થાન છે.

અતઃ કિં ગૃહાશ્રમેણ... એ ક્રિયા સર્વત્ર જોડવી. આગળના ૬ થી ૧૮ સ્થાનોમાં પણ આ સમજી જ લેવું. (એટલે હવે એ વારંવાર નહિ બતાવે.)

તથા 'વાન્તસ્ય પ્રત્યાપાનં' ભુક્તોજ્ઙિહાતપરિભોગ इत्यर्थः, अयं च श्वश्रृगालादिक्षुद्रसत्त्वाचरितः सतां निन्द्यो व्याधिदुःखजनकः, वान्ताश्च भोगाः प्रव्रज्याङ्गीकरणेन, एतत्प्रत्यापानमप्येवं चिन्तनीयमिति षष्ठं स्थानम् ६ । तथा 'अधरगतिवासोपसंपत्' अधो(धर)गतिः-नरकतिर्यग्गतिस्तस्यां वसनमधोगतिवासः, एतन्निमित्तभूतं कर्म गृह्यते, तस्योपसंपत्-सामीप्येनाङ्गीकरणं यदेतदुत्प्रव्रजनम्, एवं

ચિન્તનીયમિતિ સપ્તમં સ્થાનં ૭ । તથા 'દુર્લભઃ ખલુ ભો ! ગૃહિણાં ધર્મ' ઇતિ પ્રમાદબહુલત્વાદુર્લભ એવ 'ભો' ઇત્યામન્ત્રણે ગૃહસ્થાનાં પરમનિર્વૃત્તિજનકો ધર્મઃ, કિંવિશિષ્ટાનામિત્યાહ—'ગૃહપાશમધ્યે વસતા'મિત્યત્ર ગૃહશબ્દેન પાશકલ્પાઃ પુત્રકલત્રાદયો ગૃહ્યન્તે, તન્મધ્યે વસતામ્, અનાદિભવાભ્યાસાદકારણં સ્નેહબન્ધનમ્, એતચ્ચિન્તનીયમિત્યષ્ટમં સ્થાનં ૮ । તથા 'આતઙ્કસ્તસ્ય વધાય ભવતિ' 'આતઙ્કઃ' સઘોઘાતી વિષૂચિકાદિરોગઃ 'તસ્ય' ગૃહિણો ધર્મબન્ધુરહિતસ્ય 'વધાય' વિનાશાય ભવતિ, તથા વધશ્ચાનેકવધહેતુઃ, એવં ચિન્તનીયમિતિ નવમં સ્થાનં ૯ । તથા 'સંકલ્પસ્તસ્ય વધાય ભવતિ' 'સંકલ્પ' ઇષ્ટાનિષ્ટવિયોગપ્રાપ્તિજો માનસ આતઙ્કઃ, 'તસ્ય' ગૃહિણસ્તથા ચેષ્ટાયોગાન્મિથ્યાવિકલ્પાભ્યાસેન ગ્રહાદિપ્રાપ્તેર્વધાય ભવતિ, એતચ્ચિન્તનીયમિતિ દશમં સ્થાનં ૧૦ ।

(૬) વાન્તનું પ્રત્યાપાન એટલે પહેલાં ખાધેલી અને પછી વમી નાંખેલી વસ્તુનો ફરી ભોગ કરવો તે. આ તો કુતરા, શિયાળ વગેરે તુચ્છજીવોનો આચાર છે કે તેઓ ખાધેલું વમી નાંખ્યા બાદ પાછા ખાય. આ સજજનોને નિન્દનીય છે. વ્યાધિદુઃખને ઉત્પન્ન કરનારા છે. હવે સાધુએ તો દીક્ષાના સ્વીકાર દ્વારા ભોગો વમી નાંખ્યા છે. એટલે એ ભોગોનું પ્રત્યાપાન = પુનઃસેવન પણ વાન્તપ્રત્યાપાન જેવું જ બને છે... આ વિચારવું. આ છઠ્ઠું સ્થાન છે.

(૭) અધોગતિ એટલે નારક અને તિર્યચની ગતિ. તેમાં રહેવું તે અધોગતિવાસ. એના નિમિત્તભૂત એવું કર્મ અહીં અધોગતિવાસ શબ્દથી લેવું. તે કર્મનું સામીપ્યથી અંગીકરણ એટલે કે અધોગતિના નિમિત્તભૂત કર્મોનું ગાઢબંધનરૂપ આ ઉત્પ્રવ્રજન-દીક્ષાત્યાગ છે.

આ વિચારવું. આ સાતમું સ્થાન છે.

(૮) ગૃહસ્થો પ્રમાદથી ભરેલા છે. એટલે એમને પરમસુખને ઉત્પન્ન કરનારો ધર્મ દુર્લભ જ છે. એ ગૃહસ્થોની વિશેષતા દર્શાવે છે કે 'તેઓ ઘરપાશની મધ્યમાં રહેલા છે.' અહીં ગૃહ શબ્દથી પાશ જેવા પુત્ર, પત્ની વગેરે લેવા. તેમની વચ્ચે રહેનારા ગૃહસ્થોને ધર્મ દુર્લભ જ છે. અનાદિભવના અભ્યાસથી વગર કારણે ગૃહસ્થોને પુત્રાદિ પર સ્નેહબંધન હોય છે.

આ વિચારવું. આ આઠમું સ્થાન છે.

(૯) ધર્મબંધુ = ધર્મમિત્રો વિનાના ગૃહસ્થને આતંક થાય તો એ વધને માટે =

વિનાશને માટે થાય. આતંક એટલે તરત મારી નાંખનાર એવો વિષૂચિકા વગેરે રોગ. હવે આ રીતે વધ તો અનેકવધનું કારણ બને. (ગૃહસ્થની પાસે સાધુઓ વગેરે ધર્મમિત્રો નથી. હવે અચાનક હૃદયરોગાદિનો હુમલો આવે, તો એ તરત મરી જાય. આમ તો સાધુ પણ આ રીતે મરે. પણ એની પાસે બીજા સાધુઓ હોવાથી તેને તરત સમાધિ આપવા લાગી જાય. ગૃહસ્થને એ રીતે સમાધિ કોઈ ન આપે... એટલે આ રીતે અસમાધિથી મરણ થાય, એના કારણે બીજા અનેક મરણો નક્કી થઈ જાય...)

આ વિચારવું. આ નવમું સ્થાન છે.

(૧૦) સંકલ્પ તેના વધને માટે થાય. સંકલ્પ એટલે ઈષ્ટના વિયોગથી ઉત્પન્ન થયેલો કે અનિષ્ટના સંયોગથી ઉત્પન્ન થયેલો માનસિક આતંક, ત્રાસ; આવો આતંક ગૃહસ્થને વધ માટે થાય. કેમકે તેવાપ્રકારની ચેષ્ટાના યોગથી મિથ્યાવિકલ્પોનો અભ્યાસ ચાલે, એનાથી ગાંડપણવગેરેની પ્રાપ્તિ થાય એના દ્વારા તેનો વધ થાય. (અત્યંત ઈષ્ટવસ્તુનો વિયોગ થાય, એમાં એ એવી એવી ચેષ્ટાઓ કરી બેસે કે જેનાથી એના મનમાં ખોટે ખોટા વિકલ્પો ચાલ્યા જ કરે, એના લીધે છેવટે ગાંડપણ ચઢે...)

આ વિચારવું. આ દશમું સ્થાન છે.

તથા 'સોપક્લેશો ગૃહિવાસ' इति सहोपक्लेशैः सोपक्लेशो गृहिवासो-गृहाश्रमः, उपक्लेशाः-कृषिपाशुपाल्यवाणिज्याद्यनुष्ठानानुगताः पण्डितजनगर्हिताः शीतोष्णश्रमादयो घृतलवणचिन्तादयश्चेति, एवं चिन्तनीयमित्येकादशं स्थानं ११ । तथा 'निरुपक्लेशः पर्याय' इति, एभिरेवोपक्लेशै रहितः प्रव्रज्यापर्यायः, अनारम्भी कुचिन्तापरिवर्जितः श्लाघनीयो विदुषामित्येवं चिन्तनीयमिति द्वादशं स्थानं १२ । तथा 'बन्धो गृहवासः' सदा तद्धेत्वनुष्ठानात्, कोशकारकीटवदिति, एतच्चिन्तनीयमिति त्रयोदशं स्थानं १३ । तथा 'मोक्षः पर्यायः' अनवरतं कर्मनिगडविगमान्मुक्तवदित्येवं चिन्तनीयमिति चतुर्दशं स्थानम् १४ । अत एव 'सावद्यो गृहवास' इति सावद्यः-सपापः प्राणातिपातमृषावादादिप्रवृत्तेरेतच्चिन्तनीयमिति पञ्चदशं स्थानम् १५ ।

(૧૧) ગૃહાશ્રમ ઉપક્લેશોથી ભરેલો છે. ઉપક્લેશ એટલે ખેતી, પશુપાલન, વેપાર વગેરે અનુષ્ઠાનમાં થનારા, પંડિતજનોમાં નિદિત એવા ઠંડી, ગરમી, થાક વગેરે. તથા ધી-મીઠાની ચિંતા વગેરે.

આ વિચારવું. આ ૧૧મું સ્થાન છે.

(૧૨) આ જ ઉપકૂલેશો વિનાનો સાધુપર્યાય છે. સાધુપર્યાય આરંભરહિત, પરાબચિન્તાઓ વિનાનો, બુદ્ધિમાનોને પ્રશંસનીય છે.

આ વિચારવું. આ બારમું સ્થાન છે.

(૧૩) ગૃહવાસ બંધન છે. કેમકે સદા કર્મબંધનાં હેતુભૂત એવા અનુષ્ઠાનો તેમાં ચાલુ હોય છે. જેમ કોશકાર = રેશમબનાવનાર કીડાઓ = કોશેટાઓ જાતે જ જાતને બાંધે, તેવું આમાં થાય છે.

આ વિચારવું. આ ૧૩મું સ્થાન છે.

(૧૪) પર્યાય = સાધુપર્યાય મોક્ષ છે. કેમકે એમાં સતત કર્મરૂપી સાંકળોનો વિગમ થાય છે. એટલે મુક્ત જેવો આ પર્યાય છે (અર્થાત્ જીવ મુક્ત જેવો બને છે...)

આ વિચારવું. આ ૧૪મું સ્થાન છે.

(૧૫) (ગૃહવાસ બંધ છે) એ કારણસર જ ગૃહવાસ સાવધ છે. પાપવા ૧ છે. કેમકે એમાં પ્રાણતિપાત, મૃષાવાદ વગેરેની પ્રવૃત્તિ ચાલ્યા કરે છે.

આ વિચારવું. આ ૧૫મું સ્થાન છે.

एवम् ‘अनवद्यः पर्याय’ इति अपाप इत्यर्थः, अहिंसादिपालनात्मकत्वाद्, एतच्चिन्तनीयमिति षोडशं स्थानं १६ । तथा ‘बहुसाधारणा गृहिणां कामभोगा’ इति बहुसाधारणाः-चौरराजकुलादिसामान्या ‘गृहिणां’ गृहस्थानां कामभोगाः पूर्ववदिति, एतच्चिन्तनीयमिति सप्तदशं स्थानं १७ । तथा ‘प्रत्येकं पुण्यपाप’ मिति मातापितृकलत्रादिनिमित्तमप्यनुष्ठितं पुण्यपापं ‘प्रत्येकं प्रत्येकं’ पृथक् पृथक् येनानुष्ठितं तस्य कर्तुरैवैतदिति भावार्थः, एवमष्टादशं स्थानम् १८ । एतदन्तर्गतो वृद्धाभिप्रायेण शेषग्रन्थः समस्तोऽत्रैव, अन्ये तु व्याचक्षते-सोपक्लेशो गृहिवास इत्यादिषु षट्सु स्थानेषु सप्रतिपक्षेषु स्थानत्रयं गृह्यते, एवं च बहुसाधारणा गृहिणां कामभोगा इति चतुर्दशं स्थानम् १४, प्रत्येकं पुण्यपापमिति पञ्चदशं स्थानम् १५, शेषाण्यभिधीयन्ते, तथा ‘अनित्यं खलु’ अनित्यमेव नियमतः भो इत्यामन्त्रणे ‘मनुष्याणां’ पुंसां ‘जीवितम्’ आयुः, एतदेव विशोष्यते-कुशाग्रजलबिन्दुचञ्चलं सोपक्रमत्वाद्नेकोपद्रव-विषयत्वादत्यन्तासारं, तदलं गृहाश्रमेणेति संप्रत्युपेक्षितव्यमिति षोडशं स्थानं १६, तथा ‘बहुं च खलु भोः ! पापं कर्म प्रकृतम्’ बहु च चशब्दात् क्लिष्टं च खलुशब्दोऽवधारणे बह्वेव पापं कर्म-चारित्रमोहनीयादि ‘प्रकृतं’ निर्वर्तितं, मयेति गम्यते, श्रामण्यप्राप्तावप्येवं क्षुद्रबुद्धिप्रवृत्तेः, नहि प्रभूतक्लिष्टकर्मरहितानामेवमकुशला

બુદ્ધિર્ભવતિ, અતો ન કિચ્ચિત્ ગૃહાશ્રમેણેતિ સંપ્રત્યુપેક્ષિતવ્યમિતિ સસદશં સ્થાનં ૧૭,

(૧૬) પર્યાય અનવઘ છે, કેમકે અહિસાદિના પાલન સ્વરૂપ છે. આ વિચારવું. આ ૧૬મું સ્થાન છે.

(૧૭) 'ગૃહસ્થોના કામભોગો બહુસાધારણ છે' બહુસાધારણ એટલે ચોર, રાજકુલ વગેરેને સામાન્ય છે.

(આશય એ છે ગૃહસ્થોની ધનસંપત્તિ, પત્ની વગેરેને રાજાઓ લઈ જાય, ચોરો લઈ જાય... એ બધું જ બને. એ કામભોગો માત્ર ગૃહસ્થની જ માલિકીમાં રહે એવું નથી.)

(૧૮) "પુણ્ય-પાપ પ્રત્યેક છે = દરેકનાં જુદા જુદા છે" આશય એ કે માતા, પિતા, પત્ની વગેરેના નિમિત્તે પણ જે પુણ્ય-પાપ આચરાયેલું હોય, તે જુદું જુદું જ છે. અર્થાત્ એ પુણ્ય કે પાપ જેણે આચરેલા હોય, તે કર્તાના જ એ થાય છે. (જેના માટે કરાય, એ બધાને એ પાપાદિ વેંચાઈ જતા નથી.)

આ ૧૮મું સ્થાન છે.

આ પછી અણિચ્ચે થી માંડીને ઝોરઝતા સુધીનો જે બાકીનો ગ્રન્થ છે, જે આ સૂત્રની અંતર્ગત છે, તે આ ૧૮માં સ્થાનમાં જ સમાવેશ પામેલો છે. એમ વૃદ્ધોના અભિપ્રાય પ્રમાણે જાણવું.

અન્યલોકો આ પ્રમાણે વ્યાખ્યાન કરે છે.

સોપક્લેશો ગૃહિવાસ... વગેરે છ સ્થાનો પ્રતિપક્ષ સહિતના છે, એ ૬માં ત્રણસ્થાન ગ્રહણ કરવા. આશય એ કે (૧૧) સોપક્લેશ ગૃહિવાસ (૧૨) નિરુપક્લેશપર્યાય આમ આ બે વિરોધી સ્થાનો ક્રમશઃ ૧૧ અને ૧૨ સ્થાન તરીકે ગણેલા. પણ એ બંને ભેગા ગણી એક જ સ્થાન ગણવું. એમ (૧૩) ગૃહવાસ બંધ (૧૪) પર્યાય મોક્ષ આ બેના બદલે એક સ્થાન. તથા (૧૫) ગૃહવાસ સાવઘ (૧૬) પર્યાય નિરવઘ આ બેના બદલે એક સ્થાન કરી નાંખવું. આમ કરવાથી (૧૧) સોપક્લેશગૃહવાસ... (૧૨) ગૃહવાસ બંધ... (૧૩) ગૃહવાસ સાવઘ + પર્યાયનિરવઘ... આમ, ૧૩ સ્થાન થાય.

હવે આ રીતે કરીએ એટલે બહુસાધારણ ગૃહિણાં... એ ૧૪મું સ્થાન થાય. ૧૭મું નહિ, પ્રત્યેક પુણ્યપાપ એ પંદરમું સ્થાન થાય.

હવે બાકીના સ્થાનો કહેવાય છે.

(૧૬) મૌ । શબ્દ આમંત્રણમાં છે. મનુષ્યોનું આયુષ્ય અવશ્ય અનિત્ય જ છે. એજ આયુષ્યને વિશેષથી બતાવે છે કે ઘાસના અગ્રભાગમાં રહેલા જલબિંદુના જેવું ચંચળ,

આ આયુષ્ય છે. અર્થાત્ ઉપક્રમવાણું હોવાને લીધે એ અનેક ઉપદ્રવોનો વિષય બની શકે છે, અને એટલે જ એ અત્યન્ત અસાર છે. (નિરુપક્રમ હોય, તો કોઈપણ ઉપદ્રવ એને અસર ન કરે. પણ એ સોપક્રમ છે, માટે અસર કરે છે. માટે ઉપદ્રવનો વિષય બને છે...) એટલે ગૃહાશ્રમથી સર્પું.

આ પ્રમાણે વિચારવું. આ ૧૬મું સ્થાન છે.

(૧૭) बहु च खलु भो: !... માં જે ચ શબ્દ છે, એનાથી 'કિલષ્ટ' એમ પણ સમજવું. खलુ અવધારણમાં છે. મારાવડે ખરેખર ઘણું જ અને કિલષ્ટ પાપકર્મ બંધાયું છે. કેમકે સાધુપણાની પ્રાપ્તિ થવા છતાં પણ ક્ષુદ્ર, તુચ્છ બુદ્ધિ પ્રવર્તે છે. ખરેખર પુષ્કળ કિલષ્ટકર્મો વિનાના જે હોય, તેમને આવી દીક્ષા ત્યાગાદિની ઈચ્છા રૂપ અકુશલ બુદ્ધિ થતી નથી. (મને થઈ છે, માટે મારે ઘણું પાપકર્મ છે...) આથી ગૃહાશ્રમથી મારે કંઈ કામ નથી.

આ પ્રમાણે વિચારવું એ ૧૭મું સ્થાન છે.

तथा 'पापानां चे'त्यादि, 'पापानां च' अपुण्यरूपाणां चशब्दात्पुण्यरूपाणां च 'खलु भो: ! कृतानां कर्मणां' खलुशब्दः कारितानुमतविशेषणार्थः, भो इति शिष्यामन्त्रणे, 'कृतानां' मनोवाक्याययोगैरोघतो निर्वर्त्तितानां 'कर्मणां' ज्ञानावरणीया-द्यसातवेदनीयादीनां 'प्राक्' पूर्वमन्यजन्मसु 'दुश्चरितानां' प्रमादकषायजदुश्चरितजनितानि दुश्चरितानि, कारणे कार्योपचारात्, दुश्चरितहेतूनि वा दुश्चरितानि, कार्ये कारणोपचारात्, एवं 'दुष्पराक्रान्तानां' मिथ्यादर्शनाविरतिजदुष्पराक्रान्तजनितानि दुष्पराक्रान्तानि, हेतौ फलोपचारात्, दुष्पराक्रान्तहेतूनि वा दुष्पराक्रान्तानि, फले हेतूपचारात्, इह च दुश्चरितानि मद्यपानाश्लीलानृतभाषणादीनि, दुष्पराक्रान्तानि वधबन्धनादीनि, तदमीषामेवंभूतानां कर्मणां 'वेदयित्वा' अनुभूय, फलमिति वाक्यशेषः, किम् ?-'मोक्षो भवति' प्रधानपुरुषार्थो भवति 'नास्त्यवेदयित्वा' न भवत्यननुभूय, अनेन सकर्मकमोक्ष-व्यवच्छेदमाह, इष्यते च स्वल्पकर्मोपेतानां कैश्चित्सहकारिनिरोधत-स्तत्फलादान-वादिभिस्तत्, तदपि नास्त्यवेदयित्वा मोक्षः, तथारूपत्वात् कर्मणः, स्वफलदाने कर्मत्वायोगात्, 'तपसा वा क्षपयित्वा' अनशनप्रायश्चित्तादिना वा विशिष्टक्षायोपशमिक-शुभभावरूपेण तपसा प्रलयं नीत्वा, इह च वेदनमुदयप्राप्तस्य व्याधेरिवानारब्धोपक्रमस्य क्रमशः, अन्यानिबन्धनपरिक्लेशेन, तपःक्षपणं तु सम्यगुपक्रमेणानुदीर्णोदीरण-दोषक्षपणवदन्यनिमित्तप्रक्रमेणापरिक्लेशमिति, अतस्तपोऽनुष्ठानमेव श्रेय इति न

किंचिद्बृहद्वाश्रमेणेति संप्रत्युपेक्षितव्यमिति 'अष्टादशं पदं भवति' अष्टादशं स्थानं भवति १८ । 'भवति चात्र श्लोकः' अत्रेत्यष्टादशस्थानार्थव्यतिकरे, उक्तानुक्तार्थसंग्रहपर इत्यर्थः, श्लोक इति च जातिपरो निर्देशः, ततः श्लोकजातिरनेकभेदा भवतीति प्रभूतश्लोकोपन्यासेऽपि न विरोधः ॥

(૧૮) પૂર્વે દુશ્ચીર્ણ, દુષ્પ્રતિકાન્ત એવા કરેલા કર્મોનો વેદીને = અનુભવીને મોક્ષ થાય છે. અનુભવ્યા વિના નહિ, કે તપથી ક્ષય કર્યા વિના નહિ.

પાપો એટલે અપુણ્યરૂપ કર્મો. ચ શબ્દથી પુણ્યરૂપ કર્મો પણ સમજી લેવા. ખલ્લુ શબ્દ કારિત, અનુમત એ બંનેને લઈ લેવા માટે, એટલે કે એ વિશેષપદાર્થ દર્શાવવા માટે છે. મ્હો શબ્દ શિષ્યને આમંત્રણ કરવામાં છે. કૃત = મન, વચન, કાયાના યોગોવડે સામાન્યથી ઉત્પન્ન કરાયેલા... કર્મ = જ્ઞાનાવરણીય વગેરે ઘાતી-કર્મો અને અશાતા વગેરે અઘાતીકર્મો. આ બધા કર્મો પૂર્વે = અન્યજન્મોમાં પ્રમાદ અને કષાયથી ઉત્પન્ન થયેલા એવા ખરાબ આચારોવડે ઉત્પન્ન કરાયેલા છે. અહીં કારણમાં કાર્યોનો ઉપચાર કરીને દુશ્ચરિત-હિંસાદિરૂપ કારણમાં પાપકર્મરૂપ કાર્યનો ઉપચાર કરીને એ કર્મો દુશ્ચરિતશબ્દથી ઓળખાવાયા છે.

અથવા તો આ જ્ઞાનાવરણાદિ કર્મો દુશ્ચરિતનાં = હિંસાદિનાં કારણ છે, માટે પણ એ દુશ્ચરિત કહેવાય. અહીં હિંસાદિરૂપ કાર્યમાં કર્મરૂપી કારણનો ઉપચાર કરેલો જાણવો.

આ કર્મો દુશ્ચરિત છે, એમ દુષ્પરાકાન્ત છે. એટલે કે મિથ્યાદર્શન, અવિરતિથી ઉત્પન્ન થયેલા જે દુષ્ટ પરાક્રમો, તેનાથી ઉત્પન્ન થયેલા આ કર્મો દુષ્પરાક્રમ-દુષ્પરાકાન્ત કહેવાય છે.

અથવા તો દુષ્પરાક્રમના હેતુભૂત આ કર્મો દુષ્પરાક્રમ કહેવાય છે. અહીં દુષ્પરાક્રમરૂપી કાર્યમાં કર્મ રૂપી કારણનો ઉપચાર કરેલો છે.

અહીં દારૂ પીવો, અશ્લીલવચનો, ખોટાવચનો આ બધું દુશ્ચરિત.

વધ, બંધન વગેરે દુષ્પરાકાન્ત.

આ બધા આવાપ્રકારના કર્મોના ફલને અનુભવીને તે કર્મોનો મોક્ષ થાય. પણ અનુભવ્યા વિના મોક્ષ ન થાય. મોક્ષ એટલે પ્રધાનપુરુષાર્થ. ફલં શબ્દ વાક્યશેષ છે.

આના દ્વારા સકર્મકના મોક્ષનો વ્યવચ્છેદ કહ્યો. આશય એ છે કે કેટલાકો એમ માને છે કે 'કર્મયુક્ત જીવોનો પણ મોક્ષ થાય.' પણ અહીં સ્પષ્ટ દર્શાવી દીધું કે આ કર્મોનાં

ફળને ભોગવ્યા વિના મોક્ષ થતો જ નથી. એટલે એ મત ખોટો છે.

પ્રશ્ન તે મતવાળાઓ શું માને છે ?

ઉત્તર : જીવો કર્મથી યુક્ત હોય, તો પણ પોતાનો વિપાક આપવા માટે સહકારીકારણોની અપેક્ષા રાખે છે. જો સહકારી કારણોનો નિરોધ થઈ જાય, તો તે કર્મો પોતાના ફલનું દાન કરી શકતા નથી. આવા કર્મોવાળા જીવો મોક્ષમાં જાય, તો પણ સહકારીકારણો ન હોવાથી તેઓને કર્મફલ ન મળે. (જેમ મનુષ્યને નારકગતિનામકર્મ છે, પણ નરકસ્થાનાદિ સહકારી કારણો ન હોવાથી તે નરકદુઃખાદિરૂપ સ્વફલ આપી શકતું નથી. એવું સકર્મક મુક્તજીવોમાં સદા માટે સમજવું.)

પણ આ બરાબર નથી. કેમકે કર્મોને ભોગવ્યા વિના મોક્ષ ન થાય. કેમકે કર્મો તેવાપ્રકારના જ છે. (કે તેઓના ફલનો ભોગ કર્યા વિના તેની હાજરીમાં મોક્ષ ન થાય.) તેવાપ્રકારના જ હોવાનું કારણ એ કે જો એ કર્મો પોતાના ફળને ન આપે, તો એ કર્મ જ ન ગણાય...

(હવે ફળ ભોગવ્યા વિના પણ મોક્ષ થવાનો પ્રકાર બતાવે છે કે) અનશન વગેરે અને પ્રાયશ્ચિત વગેરે રૂપ જ વિશિષ્ટ ક્ષાયોપશમિકભાવસ્વરૂપ તપ, તેના વડે કર્મને વિનાશ પમાડીને મોક્ષ થાય.

(કાં તો ફલના ભોગ દ્વારા, કાં તો તપ દ્વારા કર્મનો વિનાશ કર્યા બાદ જ મોક્ષ થવાનો, પણ સકર્મકનો તો મોક્ષ નથી જ થવાનો...)

અહીં વેદન આ પ્રમાણે કે જે કર્મો ઉદયમાં આવી ગયેલા છે, જેમાં કોઈપણ ઉપક્રમ શરુ કરાયેલો નથી. અર્થાત્ જેને એક સાથે ખતમ કરાતા નથી, એવા કર્મોનું ક્રમશઃ ફલ અનુભવવું એ વેદન. જેમ કોઈ રોગ ઉદયમાં આવે, એને કોઈ ઉપક્રમ લાગેલો ન હોય, તો એ ક્રમશઃ અનુભવાય તેમ.

આ વેદન બીજાકર્મોનાં બંધનું કારણ ન બનનારા એવા પરિક્લેશવડે થાય, અર્થાત્ આ અશાતાદિના વેદનમાં દુઃખો તો અનુભવવા જ પડે, પણ એનાથી નવાકર્મો ન બંધાય.

જ્યારે તપદ્વારા કર્મોનો ક્ષય આ પ્રમાણે કે જેમ ઉદયમાં નહિ આવેલા અને આવેલા રોગોનો નાશ ઉપક્રમ = ઔષધવગેરેથી થાય. એમ ઉદયમાં આવેલા અને નહિ આવેલા દોષોનો નાશ અન્યનિમિત્તનાં પ્રારંભદ્વારા સમ્યક્ ઉપક્રમ લગાડવાવડે થાય. અર્થાત્ અનશનાદિ કરવામાં આવે, એનાથી કર્મોને ઉપક્રમ લાગે, એનાથી તે ક્ષય પામે.

આ ક્ષપણ પરિક્લેશ વિના થાય. આમાં કોઈ દુઃખ અનુભવવા ન પડે.

આમ ફલ ભોગવીને ક્ષય કરવામાં તો દુઃખો ભોગવવા પડે છે, માટે તપાનુષ્ઠાન જ કલ્યાણકારી છે. ગૃહાશ્રમનું કંઈ કામ નથી... આ વિચારવું જોઈએ.

આ ૧૮મું સ્થાન છે.

અહીં શ્લોક છે.

અત્ર = અહીં = ૧૮ સ્થાનનાં અર્થનાં પ્રસંગમાં... શ્લોક = કહેવાયેલા અને નહિ કહેવાયેલા અર્થોને સંગ્રહકરનાર.

પ્રશ્ન શ્લોકો તો ઘણાં બધા કહેવાના છે. તો શ્લોકઃ એકવચન કેમ ?

ઉત્તર શ્લોકઃ એ જાતિવાચક નિર્દેશ છે. તેથી શ્લોકજાતિ અનેકભેદવાળી હોય છે, એટલે ઘણા બધા શ્લોકોનો ઉપન્યાસ કરવામાં પણ કોઈ વિરોધ નથી.

(એકશ્લોકમાં પણ શ્લોકજાતિ, અનેકશ્લોકમાં પણ શ્લોકજાતિ કહેવાય. અહીં શ્લોકશબ્દ શ્લોક જાતિનો નિર્દેશક છે. જાતિ તો એકવચનમાં જ ઉલ્લેખ પામે. જેમ ઘણાં ઘટ હોય, તો પણ ઘટત્વ એકવચન વપરાય છે.)

जया य चयई धम्मं, अणज्जो भोगकारणा । से तत्थ मुच्छिण बाले, आयइं नावबुद्धइ ॥१॥

ગા.૧. ગાથાર્થ અનાર્ય ભોગ માટે જ્યારે ધર્મને ત્યાગે છે. ત્યાં મૂર્છિત તે બાલ આયતિને જાણતો નથી.

यदा चैवमप्यष्टादशसु व्यावर्त्तनकारणेषु सत्स्वपि 'जहाति' त्यजति 'धर्म' चारित्रलक्षणम् 'अनार्य' इत्यनार्य इवानार्यो-म्लेच्छचेष्टितः, किमर्थमित्याह- 'भोगकारणात्' शब्दादिभोगनिमित्तं 'स' धर्मत्यागी 'तत्र' तेषु भोगेषु 'मुच्छितो' गृद्धो 'बालः' मन्दः 'आयतिम्' आगामिकालं 'नावबुद्ध्यते' न सम्यगवगच्छतीति सूत्रार्थः ॥१॥

ટીકાર્થ : જ્યારે આ સંયમત્યાગથી પાછા વાળવાના કારણભૂત એવા ૧૮ સ્થાનો હોવા છતાં પણ તે અનાર્યના જેવો = મ્લેચ્છોના જેવી ચેષ્ટાવાળો શબ્દાદિ ભોગોના માટે ચારિત્રરૂપી ધર્મને ત્યાગે છે, ત્યારે તે ભોગોમાં મૂર્છિત થયેલો તે ધર્મત્યાગી, અજ્ઞાની ભવિષ્યકાળને સારી રીતે જાણતો નથી.

एतदेव दर्शयति-

जया ओहाविओ होइ, इंदो वा पडिओ छमं । सव्वधम्मपरिब्भट्ठो, स पच्छा
परितप्पइ ॥२॥

એ જ દેખાડે છે.

ગા.૨. ગાથાર્થ : જ્યારે ઉત્પ્રજિત થાય છે, ત્યારે ધરતી પર પડેલા ઈંદ્રની જેમ સર્વધર્મોથી પરિભ્રષ્ટ તે પાછળથી અનુતાપ કરે છે.

यदा 'अवधावितः' अपसृतो भवति संयमसुखविभूतेः, उत्प्रव्रजित इत्यर्थः, 'इन्द्रो वे'ति देवराज इव 'पतितः क्षमां' क्षमां गतः, स्वविभवभ्रंशेन भूमौ पतित इति भावः, क्षमा-भूमिः । 'सर्वधर्मपरिभ्रष्टः' सर्वधर्मैभ्यः-क्षान्त्यादिभ्य आसेवितेभ्योऽपि यावत्प्रतिज्ञमननुपालनात् लौकिकेभ्योऽपि वा गौरवादिभ्यः परिभ्रष्टः-सर्वतश्च्युतः, स पतितो भूत्वा 'पश्चात्' मनाग् मोहावसाने 'परितप्यते' किमिदमकार्यं मयाऽनुष्ठितमित्यनुतापं करोतीति सूत्रार्थः ॥२॥

ટીકાર્થ : સંયમના સુખોની વિભૂતિથી જ્યારે એ દૂર સરકી જાય છે. એટલે કે ઉત્પ્રજિત બને છે, ત્યારે જેમ પોતાના વૈભવનાં ભ્રંશથી દેવરાજ પૃથ્વી પર પડે તેમ ક્ષમા વગેરે સેવન કરાયેલા એવા પણ સર્વધર્મોથી, તેનું પ્રતિજ્ઞા સુધી પાલન ન કરવાને લીધે ભ્રષ્ટ થયેલો અને લૌકિક એવા પણ સન્માન વગેરેથી ભ્રષ્ટ થયેલો તે, પતિત થઈને કંઈક મોહનો અંત થાય ત્યારે પશ્ચાત્તાપ કરે છે. “આ મેં શું અકાર્ય કર્યું ?” એમ પશ્ચાત્તાપને કરે છે.

(પ્રતિજ્ઞા આખી જીંદગીની હતી, પણ એ રીતે પાળી નથી, એટલે એ એનાથી ભ્રષ્ટ થયેલો ગણાય. સાધુપણામાં મળતા માનાદિ ઉત્પ્રજિતને નથી મળતા, માટે એ ગૌરવાદિથી ભ્રષ્ટ થયેલો ગણાય..)

जया अ वंदिमो होइ, पच्छा होइ अवंदिमो । देवया व चुआ ठाणा, स पच्छा
परितप्पइ ॥३॥

ગા.૩. ગાથાર્થ : જ્યારે એ વન્ધ હોય છે, પછી અવન્ધ થાય છે. સ્થાનથી ચ્યવેલી દેવતાની જેમ તે પછી પરિતાપ કરે છે.

यदा च वन्द्यो भवति श्रमणपर्यायस्थो नरेन्द्रादीनां पश्चाद्भवत्युन्निष्क्रान्तः

સન્નવન્દ્યઃ તદા દેવતેવ કાચિન્દ્રવર્જા સ્થાનચ્યુતા સતી સ પશ્ચાત્પરિતપ્સ્યત
ઇત્યેતત્પૂર્વવદેવેતિ સૂત્રાર્થઃ ॥૩॥

ટીકાર્થ સાધુપર્યાયમાં રહેલો તે રાજાવગેરેને વંદનીય હતો, અને પછી દીક્ષા
છોડ્યાબાદ જ્યારે અવંદનીય બને છે, ત્યારે ઈન્દ્રથી ત્યજાયેલી, સ્થાનથી ભ્રષ્ટ થયેલી
કોઈક દેવતાની જેમ તે સાધુ પાછળથી પરિતાપ કરે છે. એ પરિતાપ બીજાગાથામાં
બતાવ્યા પ્રમાણે જ સમજી લેવો.

તથા

જયા અ પૂઝમો હોઝ, પચ્છા હોઝ અપૂઝમો । રાયા વ રજ્જપભ્મદ્વો, સ પચ્છા
પરિતપ્સઝ ॥૪॥

ગા.૪. ગાથાર્થ પૂજિત હોય છે, પાછળથી જ્યારે અપૂજિત થાય છે, ત્યારે
રાજ્યભ્રષ્ટ રાજાની જેમ તે પછી પરિતાપ કરે છે.

યદા ચ પૂજ્યો ભવતિ-વસ્ત્રભક્તાદિભિઃ શ્રામણ્યસામર્થ્યાલ્લોકાનાં પશ્ચાદ્ભવત્યુત્પ્ર-
વ્રજિતઃ સન્નપૂજ્યો લોકાનામેવ તદા રાજેવ રાજ્યપ્રભ્રષ્ટઃ મહતો ભોગાદ્વિપ્રમુક્તઃ સ
પશ્ચાત્પરિતપ્સ્યત ઇતિ પૂર્વવદેવેતિ સૂત્રાર્થઃ ॥૪॥

ટીકાર્થ : પૂર્વે સાધુપણાનાં સામર્થ્યથી લોકોને તે વસ્ત્ર, ભોજનાદિવડે પૂજ્ય હતો.
અર્થાત્ લોકો વસ્ત્રાદિ આપવા રૂપે એની પૂજા કરતાં. પણ ઉત્પ્રવ્રજિત તે લોકોને જ્યારે
અપૂજ્ય બને છે, ત્યારે રાજ્યથી ભ્રષ્ટ થયેલા એટલે કે મોટાભોગમાંથી મુક્ત બનેલા
રાજાની જેમ તે સાધુ પાછળથી પરિતાપ કરે છે. એ પૂર્વવત્

જયા અ માણિમો હોઝ, પચ્છા હોઝ અમાણિમો । સિદ્ધિ વ્વ કબ્બડે છૂઢો,
સ પચ્છા પરિતપ્સઝ ॥૫॥

ગા.૫. ગાથાર્થ માનનીય હોય છે, પછી જ્યારે અમાનનીય થાય છે, કર્બટમાં
ક્ષિપ્ત શેઠની જેમ ને પછી પરિતાપ કરે છે.

યદા ચ માન્યો ભવત્યભ્યુત્થાનાજ્ઞાકરણાદિના માનનીયઃ શીલપ્રભાવેન
પશ્ચાદ્ભવત્યમાન્યસ્તપરિત્યાગેન તદા શ્રેષ્ઠીવ 'કર્બટે' મહાક્ષુદ્રસંનિવેશે ક્ષિપ્તઃ સન્,

પશ્ચાત્પરિતપ્યત ઇત્યેતત્સમાનં પૂર્વેણેતિ સૂત્રાર્થઃ ॥૫॥

ટીકાર્થ : પૂર્વે શીલનાં પ્રભાવનાં કારણે સાધુ અભ્યુત્થાન, આજ્ઞાકરણવગેરે દ્વારા માનનીય હતો. અર્થાત્ લોકો તેને આ રીતે માન્ય કરતા. પણ શીલનાં ત્યાગને લીધે જ્યારે તે અમાનનીય બને છે, ત્યારે અત્યંત તુચ્છસ્થાનમાં ફેંકાયેલા શેઠની જેમ તે સાધુ પાછળથી પરિતાપ કરે છે. (ગરીબ બની ગયેલા શેઠે એવા તુચ્છસ્થાનમાં રહેવા જવું પડે...) એ પૂર્વવત્

જયા અ થેરઓ હોઝ, સમઙ્કંતજુવ્વણો । મચ્છુ વ્વ ગલં ગિલિત્તા, સ પચ્છા પરિતપ્પઙ્ક ॥૬॥

ગા.૬. ગાથાર્થ : અતિક્રાન્તયૌવનવાળો તે જ્યારે સ્થવિર થાય. ગલને ગળ્યા બાદ માછલો જેમ, તેમ પાછળથી તે પરિતાપ કરે છે.

यदा च स्थविरो भवति स त्यक्तसंयमो वयःपरिणामेन, एतद्विशेषप्रतिपादनायाह—
समतिक्रान्तयौवनः, एकान्तस्थविर इति भावः, तदा विपाककटुकत्वाद्भोगानां मत्स्य इव 'गलं' बडिशं 'गिलित्वा' अभिगृह्य तथाविधकर्मलोहकण्टकविद्धः सन् स पश्चात्परितप्यत इत्येतदपि समानं पूर्वणेति सूत्रार्थः ॥६॥

ટીકાર્થ : સંયમનો ત્યાગ કર્યા બાદ જ્યારે તે સાધુ ઉંમરનો પરિણામ થવા દ્વારા સ્થવિર બને છે, (એ જ વાતને વિશેષથી બતાવવા માટે કહે છે કે) યૌવનને ઓળંગી જાય છે, એટલે કે એકાંતે ઘરડો બને છે. ત્યારે ભોગો વિપાકમાં કડવા હોવાના કારણે જેમ માછલું તીક્ષ્ણખીલા પર લાગેલા માંસને ખાધા 1૬ ત્યાં લોઢાનાં કાંટાથી વીંધાઈ જાય અને પાછળથી પશ્ચાત્તાપ કરે કે મેં આ ન ખાધું હોત તો સારું થાત. તેમ આ સાધુ પણ તેવાપ્રકારના કર્મોરૂપી લોઢાના કાંટાઓથી વીંધાયેલાો છતો પાછળથી પશ્ચાત્તાપ કરે છે. આ પણ પૂર્વની સાથે સમાન જ છે. (સંસારમાં જઈ ભોગો ભોગવ્યા, એનાથી અંતે ભયાનક રોગાદિ થાય, તો એને ઘોર પશ્ચાત્તાપ થાય અને એટલે જ એમ થાય કે “મેં દીક્ષાત્યાગ કરી ઘણું ખોટું કર્યું.”)

एतदेव स्पष्टयति-

जया अ कुकुडुंबस्स, कुतत्तीहिं विहम्मइ । हत्थी व बंधणे बद्धो, स पच्छा परितप्पइ ॥७॥

આ જ વાતને સ્પષ્ટ કરે છે.

ગા.૭. ગાથાર્થ જ્યારે કુકુટુંબની કુતપ્તિઓ વડે હણાય છે. બંધનમાં બંધાયેલા હાથીની જેમ તે ત્યારે પરિતાપ કરે છે.

યદા ચ 'કકટુમ્બસ્ય' કુત્સિતકુટુમ્બસ્ય કુત્સિભિઃ-કુત્સિતચિન્તાભિરાત્મનઃ સંતાપકારિણીભિર્વિહન્યતે-વિષયભોગાન્ પ્રતિ વિઘાતં નીયતે તદા સ મુક્તસંયમઃ સન્ પરિતપ્યતે પશ્ચાત્, ક ઇવ ?-યથા હસ્તી કુકુટુમ્બબન્ધનબદ્ધઃ પરિતપ્યતે ॥૭॥

ટીકાર્થ : ખરાબ-નિદિતકુટુંબની ખરાબ-નિદિતચિંતાઓવડે કે જે આત્માને સંતાપકરનારી છે, તેનાવડે એ ઉત્પ્રવ્રજિત વિષયભોગો પ્રત્યે વિઘાત પમાડાય છે, એટલે કે પત્ની-પુત્ર-પત્ની વગેરેની જાતજાતની ચિંતાઓના કારણે જ્યારે એ સાંસારિક સુખો ભોગવી શકતો નથી, ત્યારે સંયમ ત્યાગી ચૂકેલો તે પાછળથી પશ્ચાત્તાપ કરે છે.

પ્રશ્ન : કોની જેમ ?

ઉત્તર જેમ બંધનમાં બંધાયેલો હાથી, તેમ કુકુટુંબરૂપી બંધનમાં બંધાયેલો તે પરિતાપ કરે.

एतदेव स्पष्टयति-

पुत्तदारपरिकिण्णो, मोहसंताणसंतओ । पंकोसन्नो जहा नागो, स पच्छ परितप्पइ ॥८॥

આ જ સ્પષ્ટ કરે છે.

ગા.૮. ગાથાર્થ : પુત્ર, પત્નીથી પરિકીર્ણ, મોહસંતાનથી સંતત, કાદવમાં ખુંપેલા હાથીની જેમ. તે પાછળથી પરિતાપ કરે છે.

'પુત્રદારપરિકીર્ણો' વિષયસેવનાત્પુત્રકલત્રાદિભિઃ સર્વતો વિક્ષિપ્તઃ 'મોહસંતાન-સંતતો' દર્શનાદિમોહનીયકર્મપ્રવાહેન વ્યાસઃ, ક ઇવ-'પદ્માવસન્નો નાગો યથા' કર્દમાવમગ્નો વનગજ ઇવ સ પશ્ચાત્પરિતપ્યતે-હા હા કિં મયેદમસમન્નસમનુષ્ઠિતમિતિ સૂત્રાર્થઃ ॥૮॥

ટીકાર્થ : વિષયસેવનાના કારણે જે પુત્ર-પત્નીવગેરે પરિવાર ઊભો થાય છે, તેમનાથી ચારેબાજુથી વીંટળાયેલો (અથવા તો પુત્રાદિનાં કારણે વિષયસુખથી દૂર ડૂંગોાયેલો, પુત્રાદિની ચિંતાને લીધે સંસારસુખ પણ ગુમાવી ચૂકેલો) દર્શનમોહનીયકર્મનાં પ્રવાહથી વ્યાપ્ત બનેલો તે ઉત્પ્રવ્રજિત કાદવામાં ખુંપી ગયેલા

જંગલી હાથીની જેમ પાછળથી પરિતાપ કરે છે કે “અરેરે ! મારાવડે આ શું અનુચિત કામ કરાયું.”

કશ્ચિત્ સચેતનતર एवं च परितप्यत इत्याह—

अज्ज आहं गणी हुंतो, भाविअप्पा बहुस्सुओ । जइऽहं रमतो परिआए,
सामण्णे जिणदेसिए ॥९॥

કોઈક ઉત્પ્રવ્રજિત વધારે ડાહ્યો, વધારે સમજુ હોય તો આ પ્રમાણે પશ્ચાત્તાપ કરે કે

ગા.૯. ગાથાર્થ આજે હું ભાવિતાત્મા, બહુશ્રુત ગણી હોત, જો હું જિનદેશિત શ્રામણ્ય પર્યાયમાં રમતો હોત.

‘અદ્ય તાવદહમ્’ અદ્ય-અસ્મિન્ દિવસે અહમિત્યાત્મનિર્દેશે ગણી સ્યામ્-આચાર્યો ભવેયમ્ ‘ભાવિતાત્મા’ પ્રશસ્તયોગભાવનાભિઃ ‘બહુશ્રુત’ ઉભયલોકહિતબહ્વાગમયુક્તઃ, યદિ કિં સ્યાદિત્યત આહ-યદ્યહમ્ ‘અરમિષ્ઠ્યં’ રતિમકરિષ્ઠ્યં ‘પર્યાયે’ પ્રવ્રજ્યારૂપે, સોઽનેકભેદ ઇત્યાહ-‘શ્રામણ્યે’ શ્રમણાનાં સંબન્ધિનિ, સોઽપિ શાક્યાદિભેદભિન્ન ઇત્યાહ-‘જિનદેશિતે’ નિર્ગન્થસંબન્ધિનીતિ સૂત્રાર્થઃ ॥૯॥

ટીકાર્થ : અહમ્ શબ્દ પોતાના આત્માનો નિર્દેશ કરવામાં છે. (એ વિચારે કે) આ દિવસે તો હું પ્રશસ્તયોગો અને ભાવનાઓથી ભાવિત થયેલા આત્માવાળો, બંનેલોકમાં હિતકારી એવા ઘણાં આગમોથી યુક્ત એવો આચાર્ય હોત.

પ્રશ્ન : શું થયું હોત, તો આવો હોત ?

ઉત્તર જો હું જિનદેશિત, સાધુસંબંધી પર્યાયમાં રત હોત તો.

આમાં જો માત્ર (પ્રવ્રજ્યારૂપ) પર્યાય જ લે, તો એ તો અનેકભેદવાળો છે. સંસારત્યાગી ઘણાંઓનો પર્યાય આમાં આવી જાય. એટલે શ્રામણ્ય શબ્દ છે. અર્થાત્ આ પર્યાય શ્રમણસંબંધી જ લેવાનો. પરંતુ શ્રમણ પણ શાક્યવગેરે પાંચ ભેદે છે, એટલે એ શ્રમણપર્યાય પણ શાક્યાદિભેદથી અનેકપ્રકારનો છે. એટલે જિનદેશિત શબ્દ લખ્યો છે. અર્થાત્ માત્ર જૈનસાધુસંબંધી શ્રમણપર્યાય જ લેવાનો.

अवधानोत्प्रेक्षिणः स्थिरीकरणार्थमाह—

देवलोगसमाणो अ, परिआओ महेसिणं । रयाणं अरयाणं च,

મહાનરયસારિસો ॥૧૦॥

દીક્ષાત્યાગ તરફ અભિમુખ થયેલા સાધુને સ્થિર કરવા માટે કહે છે કે
ગા.૧૦. ગાથા ' રત મહર્ષિઓનો પર્યાય દેવલોક સમાન છે, અરતોનો મોટી
નારક જેવો છે.

'દેવલોકસમાનસ્તુ' દેવલોકસદૃશ એવ 'પર્યાયઃ' પ્રવ્રજ્યારૂપઃ 'મહર્ષીણાં'
સુસાધૂનાં 'રતાનાં' સક્તાનાં, પર્યાય એવેતિ ગમ્યતે, એતદુક્તં ભવતિ-યથા દેવલોકે દેવાઃ
પ્રેક્ષણકાદિવ્યાપૃતા અદીનમનસસ્તિષ્ઠન્ત્યેવં સુસાધવોઽપિ તતોઽધિકં ભાવતઃ
પ્રત્યુપેક્ષણાદિક્રિયાયાં વ્યાપૃતાઃ, ઉપાદેયવિશેષત્વાત્ પ્રત્યુપેક્ષણાદેરિતિ દેવલોકસમાન
એવ પર્યાયો મહર્ષીણાં રતાનામિતિ । 'અરતાનાં ચ' ભાવતઃ સામાચાર્યામસક્તાનાં ચ,
ચશબ્દાદ્વિષયાભિલાષિણાં ચ ભગવલ્લિઙ્ગવિડમ્બકાનાં ક્ષુદ્રસત્ત્વાનાં 'મહાનરકસદૃશો'
રૌરવાદિતુલ્યસ્તત્કારણત્વાન્માનસદુઃખાતિરેકાત્ તથા વિડમ્બનાચ્ચેતિ સૂત્રાર્થઃ ॥૧૦॥

ટીકાર્થ : સાધુપર્યાયમાં જ રક્ત બનેલા સુસાધુઓનો દીક્ષારૂપ પર્યાય દેવલોક જેવો
જ છે. કહેવાનો ભાવ એ છે કે જેમ દેવલોકમાં દેવો નાટક વગેરેમાં વ્યાપારવાળા, અદીન
મનવાળા રહે છે, એમ સુસાધુઓ પણ તેના કરતાં વધારે ભાવથી પ્રત્યુપેક્ષણાદિ
ક્રિયાઓમાં વ્યાપારવાળા રહે છે. કેમકે પ્રતિલેખનાદિ કાર્યો (નાટકાદિ કરતાં તો)
વિશેષપ્રકારે ઉપાદેય છે. આથી રત સાધુઓનો પર્યાય દેવલોક સમાન જ હોય છે.

પણ જેઓ સાધુસામાયારીમાં ભાવથી સક્ત નથી. ચ શબ્દથી જેઓ વિષયસુખનાં
અભિલાષી છે, ભગવાનનાં વેષનાં વિડંબક છે, એવા તુચ્છજીવોનો સાધુપર્યાય તો
રૌરવાદિ નારકો જેવો છે. કેમકે (૧) તે પર્યાય નારકોનું કારણ છે. (૨)
માનસિકદુઃખોનો અતિરેક છે. (૩) તેવાપ્રકારની વિડંબણાઓ થાય છે. આ ત્રણ કારણો
એ પર્યાય નરક જેવો છે.

એતદુપસંહારેણૈવ નિગમયન્નાહ-

અમરોવમં જાણિઅ સુક્ખમુત્તમં, રયાણ પરિઆઈ તહાઽરયાણં ।

નિરઓવમં જાણિઅ દુક્ખમુત્તમં, રમિજ્જ તમ્હા પરિઆઈ પંડિણ ॥૧૧॥

આના ઉપસંહાર વડે નિગમન કરતા કહે છે કે

ગા.૧૧. ગાથાર્થ : પર્યાયમાં રત જીવોનું દેવોપમ ઉત્તમ સુખ જાણીને તથા અરત

જીવોનું નરકોપમ ઉત્તમ દુઃખ જાણીને પંડિત પર્યાયમાં રમે.

'અમરોપમમ્' ઉક્તન્યાયાદેવસદૃશં 'જ્ઞાત્વા' વિજ્ઞાય 'સૌખ્યમુત્તમં' પ્રશમસૌખ્યં, કેષામિત્યાહ—'રતાનાં પર્યાયે' સક્તાનાં સમ્યક્પ્રત્યુપેક્ષણાદિક્રિયાવ્યઙ્ગ્યે શ્રામણ્યે, તથા અરતાનાં પર્યાય એવ, કિમિત્યાહ—'નરકોપમં' નરકતુલ્યં જ્ઞાત્વા દુઃખમ્ 'ઉત્તમં' પ્રધાનમુક્તન્યાયાત્, યસ્માદેવં રતારતવિપાકસ્તસ્માદ્ 'રમેત' સર્ત્તિ કુર્યાત્, ક્રેત્યાહ—'પર્યાયે' ઉક્તસ્વરૂપે 'પણ્ડિતઃ' શાસ્ત્રાર્થજ્ઞ ઇતિ સૂત્રાર્થઃ ॥૧૧॥

ટીકાર્થ : સારીરીતે પ્રતિલેખનાદિ ક્રિયા કરવારૂપ આચારોવડે જે વ્યઙ્ગ્ય છે - જણાય છે તેવા સાધુ સંબંધી પર્યાયમાં સક્ત સાધુઓને કહેલા ન્યાયપ્રમાણે દેવોનાં જેવું ઉત્તમસુખ, પ્રશમસુખ હોય છે. આ વાત જાણીને તથા પર્યાયમાં જ અરત જીવોનું નરકનાં તુલ્ય એવું કહેલા ન્યાયપ્રમાણે મોટુંદુઃખ જાણીને શાસ્ત્રાર્થજ્ઞાતા સાધુ ઉક્તસ્વરૂપવાળા પર્યાયમાં રતિ કરે.

પર્યાયચ્યુતસ્યૈહિકં દોષમાહ—

ધમ્માઝ ભટ્ટં સિરિઓ અવેયં, જન્નગિગવિજ્ઞાઅમિવડપ્પતેઅં ।

હીલંતિ ણં દુવ્વિહિઅં કુસીલા, દાઢુઢ્ઠિઅં ઘોરવિસં વ નાગં ॥૧૨॥

પર્યાયભ્રષ્ટને ઐહિકફલ=દોષ શું મળે ? તે કહે છે.

ગા.૧૨. ગાથાર્થ ધર્મથી ભ્રષ્ટ, લક્ષ્મીથી અપેત, વિધ્યાત યજ્ઞાગ્નિની જેમ અલ્પતેજવાળા, દુર્વિહિતને કુશીલો હીલે છે. જેમ ઉખેડાયેલી દાઢવાળા ઘોરવિષવાળા સર્પને...

'ધર્માત્' શ્રમણધર્માદ્ 'ભ્રષ્ટં' ચ્યુતં 'શ્રિયોડપેતં' તપોલક્ષ્યા અપગતં 'યજ્ઞાગ્નિમ્' અગ્નિષ્ટોમાદ્યનલં વિધ્યાતમિવ યાગાવસાનેડલ્પતેજસમ્, અલ્પશબ્દોડભાવે, તેજઃશૂન્યં ભસ્મકલ્પમિત્યર્થઃ 'હીલયન્તિ' કદર્થયન્તિ, પતિતસ્ત્વમિતિ પડ્કત્યપસારણાદિના, 'એનમ્' ઝન્નિષ્ક્રાન્તં 'દુર્વિહિતમ્' ઝન્નિષ્ક્રમણાદેવ દુષ્ટાનુષ્ટાયિનં 'કુશીલાઃ' તત્સઙ્ગોચિતા લોકાઃ, સ એવ વિશેષ્યતે—'દાઢુઢ્ઠિઅં'તિ પ્રાકૃતશૈલ્યા ઉદ્ભૂતદંષ્ટમ્—ઉત્ખાતદંષ્ટં 'ઘોરવિષમિવ' રૌદ્રવિષમિવ 'નાગં' સર્પ, યજ્ઞાગ્નિસર્પોપમાનં, લોકનીત્યા પ્રધાનભાવાદ-પ્રધાનભાવખ્યાપનાર્થમિતિ સૂત્રાર્થઃ ॥૧૨॥

ટીકાર્થ : જે શ્રમણધર્મથી ભ્રષ્ટ થયો છે, તપલક્ષ્મીથી રહિત બનેલો છે, યજ્ઞના અંતે ઓલવાઈ ગયેલા એવા અગ્નિષોમાદિ યજ્ઞોના અગ્નિની જેમ જે અલ્પતેજવા ા બનેલો છે, (અગ્નિ ઓલવાઈ ગયા પછી અલ્પ તેજ શી રીતે હોય ? તેજ જ ન હોય ને ?) અલ્પશબ્દ અહીં અભાવ અર્થમાં છે. એટલે કે જે તેજથી શૂન્ય છે, રાખ જેવો છે... આવા ઉત્પ્રજિતને, દીક્ષા ત્યાગ કરેલો હોવાથી જ દુષ્ટ અનુષ્ઠાનવાળાને કુશીલો = તેના સંગને ઉચિત લોકો કદર્થિત કરે છે. અર્થાત્ તું પતિત છે એ રીતે એને પંગતમાંથી દૂર કરવા વગેરે દ્વારા એની કદર્થના કરે છે. (સજ્જનમાણસો કર્મવિપાકાદિ સમજીને આવી કદર્થના ન કરે, પણ જેઓ દુર્જન હોય, દુર્જનનો સંગ કરવાને યોગ્ય હોય, તેવા હલકામાણસો તો આની કદર્થના અનેકપ્રકારે કરવાના જ.

આ જ વસ્તુ વિશેષથી બતાવે છે કે જેની દાઢા-દાંત ઉખેડી નાંખવામાં આવી છે, એવા ભયંકર ઝેરવાળા સર્પને જેમ લોકો પરેશાન કરે, તેમ આ સાધુ અંગે સમજવું.

(ભડભડતી અગ્નિ કે ઝેરીસર્પને કોઈ અડે નહિ, પરેશાન કરે નહિ. પણ અગ્નિ રાખ બને તો લોકો તેની ઉપર પણ ચાલે. સાપની ઝેરની કોથળી ઉતારી લેવાય તો લોકો એને પુષ્કળ પરેશાન કરે... એમ સાધુ ઉત્પ્રજિત બને તો લોકો એની હીલના કરે.)

ગાથામાં દાઢુદ્ધિઢઅં લખેલું છે. એ પ્રાકૃતશૈલીથી જાણવું. સમાસ પ્રમાણે તો ઉત્ત્વાત દંષ્ટ્રમ્ એમ થાય દંષ્ટ્રોત્ત્વાતમ્ એમ નહિ...)

તથા અહીં યજ્ઞાગ્નિ અને સાપ આ બેની ઉપમા આપી છે. તે આ બે વસ્તુ લોકનીતિથી વિચારીએ તો પ્રધાન હતી અને પછી અપ્રધાન બને છે... આ દર્શાવવામાટે જ આ બેની ઉપમા લીધેલી છે.

एवमस्य भ्रष्टशीलस्यौघत ऐहिकं दोषमभिधायैहिकामुष्मिकमाह—

इहेवऽधम्मो अयसो अकित्ती, दुन्नामधिज्जं च पिहुज्जणंमि ।

चुअस्स धम्माउ अहम्मसेविणो, संभिन्नवित्तस्स य हिट्ठओ गई ॥१३॥

આમ, ભ્રષ્ટશીલવાળા આના સામાન્યથી ઐહિકદોષ બતાવીને હવે ઐહિક અને આમુષ્મિક બંને દોષો બતાવે છે.

ગા.૧૩. ગાથાર્થ અહીં જ અધર્મ, અપયશ, અપકીર્તિ, સામાન્યલોકમાં દુર્નામધેય... ધર્મથી વ્યુત, અધર્મસેવી, સંભિન્નવૃત્તવાળાની નીચે ગતિ થાય.

‘इहैव’ इहलोक एव ‘अधर्म’ इत्ययमधर्मः, फलेन दर्शयति-यदुत ‘अयशः’

અપરાક્રમકૃતં ન્યૂનત્વં તથા 'અકીર્ત્તિઃ' અદાનપુણ્યફલપ્રવાદરૂપા તથા 'દુર્નામધેયં ચ' પુરાણઃ પતિત ઇતિ કુત્સિતનામધેયં ચ ભવતિ, ક્વેત્યાહ—'પૃથગ્જન' સામાન્યલોકેઽપ્યાસ્તાં વિશિષ્ટલોકે, કસ્યેત્યાહ—'ચ્યુતસ્ય ધર્માદ્' ઉત્પ્રવ્રજિતસ્યેત્યર્થઃ, તથા 'અધર્મસેવિનઃ' કલત્રાદિનિમિત્તં ષટ્કાયોપમર્દ્ધકારિણઃ, તથા 'સંભિન્નવૃત્તસ્ય ચ' અઘ્વણ્ડનીયઋણિડતચારિત્રસ્ય ચ ક્લિષ્ટકર્મબન્ધાદ્ 'અધસ્તાદ્ગતિઃ' નરકેષૂપપાત ઇતિ સૂત્રાર્થઃ ॥૧૩॥

ટીકાર્થ : આ ઉત્પ્રવ્રજિતને આ લોકમાં જ અધર્મ થાય. (આ દીક્ષાત્યાગ એ અધર્મ જ છે ને ?) આ વાત ફલથી દેખાડે છે કે એનો અપયશ થાય. અપરાક્રમથી = ખોટા પરાક્રમથી કે પરાક્રમના અભાવથી જે ન્યૂનતા = હલકાઈ તે થાય. તથા દાનપુણ્યના ફલાત્મક પ્રવાહરૂપ જે કીર્તિ, તેનો અભાવ થાય. (કોઈ માણસ દાનાદિ કરે, તપાદિ પુણ્યકાર્યો કરે, આ બધાનાં લીધે લોકોમાં એના માટે સારું બોલાય. આ પ્રશંસા એ જ પ્રવાહ છે. એ દાનપુણ્યનાં ફલરૂપ છે. આવો પ્રવાહ આ ઉત્પ્રવ્રજિતનો ન થાય. કેમકે તે દાનપુણ્ય વિનાનો છે, ઉલ્ટું ઊંધો પ્રવાહ થાય. એ પણ અકીર્તિ કહેવાય. સારાપ્રવાદનો અભાવ અને ખરાબપ્રવાદ આ બંને વસ્તુ અકીર્તિ ગણી શકાય.. અથવા આવો અર્થ વિચારી શકાય કે “આ માણસે પૂર્વભવોમાં ઘણું દાનપુણ્ય કરેલું હશે, જેના ફલરૂપે આ ભવમાં તે બધી રીતે સારો-સુખી છે...” આવો જે માણસ તેના માટે દાનપુણ્યના ફલનો પ્રવાહ એ પણ કીર્તિ ગણી શકાય. જોકે પ્રથમઅર્થ વધુ પ્રસિદ્ધ છે.)

તથા ઉત્પ્રવ્રજિતનું નામ ખરાબ થઈ જાય. 'પુરાણ, પતિત' એવા ખરાબ નામો એના માટે વપરાય.

પ્રશ્ન ક્યાં એનું નામ ખરાબ થાય ?

ઉત્તર : વિશિષ્ટલોકમાં તો દૂર રહો, પણ સામાન્યલોકમાં પણ એનું નામ ખરાબ થાય.

પ્રશ્ન : આ બધું કોને થાય ?

ઉત્તર : ધર્મથી અવેલા = ઉત્પ્રવ્રજિત, સ્ત્રીવગેરેના માટે ષટ્કાયની હિંસાને કરનાર, નહિ ખંડન કરવા યોગ્ય ચારિત્રને ખંડિત કરી ચૂકેલ સાધુને આ બધું થાય. તથા આવા જીવનો કિલ્લકર્મોના બંધને લીધે નરકોમાં ઉપપાત થાય.

અસ્યૈવ વિશેષપ્રત્યપાયમાહ—

ભુંજિત્તુ ભોગાઈં પસજ્ઞચેઅસા, તહાવિહં કદ્દુ અસંજમં બહું ।

ગટં ચ ગચ્છે અર્ગમિન્દ્રિઅં દુઃ, બાંદ્વો અ સે નો સુલભા પુગો પુગો ॥૧૪॥

અર્ગમિન્દ્રિઅં = તુકસાનને બતાવે છે.

ગા.૧૪. અર્થ : પ્રસન્ન ચિત્તથી ભોગોને ભોગવીને, તેવાપ્રકારનું ઘણું અસંયમ કરીને અનિષ્ટ, દુઃખાત્મક ગતિમાં જાય છે. તેને પુનઃ પુનઃ બોધિ સુલભ નથી.

'સ' ઉત્પ્રવ્રજિતો બુક્ત્વા 'ભોગાન્' શબ્દાદીન્ 'પ્રમદ્વાચેતસા' ધર્મનિરપેક્ષતવા પ્રકટેન ચિત્તેન 'તથાવિથમ્' અજોચિતમધર્મફલં 'કૃત્વા' અભિનિવર્ત્ત્ય 'અસંયમં' કૃષ્વા-દ્યારમ્પરૂપં 'વદ્મુ' અસંતોષાત્પ્રભૂતં સ ઇત્થંભૂતો મૃતઃ સન્ ગર્તિ ચ ગચ્છતિ 'અનભિધ્યા-તામ્' અભિધ્યાતા-ઇષ્ટા ન તામનિષ્ટામિત્યર્થઃ, કાચિત્સુખાઽપ્યેવંભૂતા ભવત્યત આહ- 'દુઃખાં' પ્રકૃત્યૈવાસુન્દરાં દુઃખજનનીં, 'બોધિશ્ચાસ્ય' જિનધર્મપ્રાપ્તિશ્ચાસ્યોત્ત્રિષ્ક્રાન્તસ્ય ન સુલભા 'પુનઃ પુનઃ' પ્રભૂતેષ્વપિ જન્મસુ દુર્લભૈવ, પ્રવચનવિરાધકત્વાદિતિ સૂત્રાર્થઃ ॥૧૪॥

ટીકાર્થ : ઉત્પ્રવ્રજિત ધર્મનિરપેક્ષ હોવાથી પ્રગટચિત્તથી = પશ્ચાત્તાપાદિરહિત ચિત્તથી શબ્દાદિ ભોગોને ભોગવીને, તથા અજ્ઞાનીઓને ઉચિત અને અધર્મરૂપી ફલવાળા એવા ખેતીવગેરે આરંભોને અસંતોષના કારણે પુષ્કળ પ્રમાણમાં કરીને આવાપ્રકારનો તે મરેલો છતો અનિષ્ટ, દુઃખ રૂપ એવી ગતિમાં જાય છે.

એમાં અભિધ્યાતા એટલે ઈષ્ટ. અનભિધ્યાતા એટલે અનિષ્ટગતિ. પણ કોઈક ગતિ સુખાત્મક હોવા છતાં કોઈકને અનિષ્ટ હોઈ શકે. જેમકે આ કંઈ એવી સુખાત્મક ગતિમાં જતો નથી. એટલે જ બીજું વિશેષણ લખ્યું છે કે દુઃખાં અર્થાત્ જે ગતિ સ્વભાવથી જ ખરાબ = દુઃખને ઉત્પન્ન કરનારી હોય એવી ગતિમાં તે જાય છે.

તથા આ ઉત્પ્રવ્રજિતને જિનધર્મની પ્રાપ્તિ પણ પુનઃ પુનઃ સુલભ નથી. અર્થાત્ ઘણાં બધા જન્મોમાં પણ એને બોધિ દુર્લભ જ રહે છે. કેમકે એ પ્રવચનનો વિરાધક છે. (ટુંકમાં અનેક ભવો સુધી એ જિનધર્મને ગુમાવી બેસે છે.)

यस्मादेवं तस्मादुत्पन्नदुःखोऽप्येतदनुचिन्त्य नोत्प्रव्रजेदित्याह—

इमस्स ता नेरइअस्स जंतुणो, दुहोवणीअस्स किलेसवत्तिणो ।

पलिओवमं झिज्झइ सागरोवमं, किमंग पुण मज्झ इमं मणोदुहं ? ॥१५॥

આવું છે માટે સાધુપણમાં દુઃખ ઉત્પન્ન થાય તો પણ એણે આ વક્ષણમાણ વસ્તુ વિચારીને દીક્ષા ત્યાગ કરવો ન જોઈએ... એ કહે છે કે

ગા.૧૫. ગાથાર્થ : દુઃખોપનીત, ફલેશવર્તી, આ નારકજીવનાં પલ્યોપમ, સાગરોપમ ખતમ થાય છે. તો મારું આ મનનું દુઃખ શું ?

'અસ્ય તાવ'દિત્યાત્મન એવ નિર્દેશઃ, 'નારકસ્ય જન્તોઃ' નરકમનુપ્રાપ્તસ્યેત્યર્થઃ 'દુઃખોપનીતસ્ય' સામીપ્યેન પ્રાપ્તદુઃખસ્ય 'ક્લેશવૃત્તેઃ' એકાન્તક્લેશચેષ્ટિતસ્ય સતો નરક એવ પલ્યોપમં ક્ષીયતે સાગરોપમં ચ યથાકર્મપ્રત્યયં, કિમદ્ગ્ન પુનર્મમેદં સંયમારતિનિષ્પન્નં મનોદુઃખં તથાવિધક્લેશદોષરહિતમ્ ?, એતત્ક્ષીયત એવ, એતચ્ચિન્તનેન નોત્પ્રવ્રજિતવ્યમિતિ સૂત્રાર્થઃ ॥૧૫॥

ટીકાર્થ : ઇમસ્સ - અસ્ય - પોતાનો જ નિર્દેશ કરેલો છે. (સાધુ વિચારે છે કે) આ મારો આત્મા જ્યારે નરકમાં પહોંચેલો, સમીપતાથી દુઃખને પામેલો, એકાંતે ફલેશભરપૂર ચેષ્ટાવાળો હતો, તેના નરકમાં જ પલ્યોપમ અને સાગરોપમ ખતમ થયા છે. કર્મરૂપી કારણ પ્રમાણે પલ્યોપમ કે સાગરોપમ જે આયુષ્ય હતું. એ બધું જ ખતમ થયું છે.

તો તેવાપ્રકારના ફલેશદોષથી રહિત, સંયમમાં અરતિ થવાથી ઉત્પન્ન થયેલું આ મારું મનનું દુઃખ વળી શું વિસાતમાં ? આ ક્ષય પામશે જ.

આના ચિંતનવડે દીક્ષાત્યાગ ન કરવો.

વિશેષેણૈતદેવાહં-

ન મે ચિરં દુઃખમિણં ભવિસ્સઙ્ગ, અસાસયા ભોગપિવાસ જંતુણો ।

ન ચે સરીરેણ ઇમેણઽવિસ્સઙ્ગ, અવિસ્સઙ્ગૈ જીવિઅપજ્જવેણ મે ॥૧૬॥

વિશેષથી આ જ કહે છે.

ગા.૧૬. ગાથાર્થ મારું આ દુઃખ લાંબાં લોકાળ નહિ રહે. જીવોની ભોગપિવાસા અશાશ્વત છે. જો આ શરીરવડે નહિ જાય, તો મારા જીવનનાં પર્યાયવડે જશે.

ન મમ 'ચિરં' પ્રભૂતકાલં 'દુઃખમિદં' સંયમારતિલક્ષણં ભવિષ્યતિ, કિમિત્યત આહ-'અશાશ્વતી' પ્રાયો યૌવનકાલાવસ્થાયિની 'ભોગપિવાસા' વિષયતૃષ્ણા 'જન્તોઃ' પ્રાણિનઃ, અશાશ્વતીત્વ એવ કારણાન્તરમાહ-'ન ચેચ્છરીરેણાનેનાપયાસ્યતિ' ન યદિ શરીરેણાનેન કરણભૂતેન વૃદ્ધસ્યાપિ સતોઽપયાસ્યતિ, તથાપિ કિમાકુલત્વમ્ ?, યતોઽપયાસ્યતિ 'જીવિતપર્યયેણ' જીવિતસ્યાપગમેન-મરણેનેત્યેવં નિશ્ચિતઃ સ્યાદિતિ સૂત્રાર્થઃ ॥૧૬॥

ટીકાર્થ : સંયમમાં અરતિસ્વરૂપ મારું આ દુઃખ લાંબો કાળ રહેવાનું નથી.

પ્રશ્ન : શા માટે ?

ઉત્તર : કેમકે જીવોની ભોગપિપાસા અશાશ્વત છે. પ્રાયઃ યૌવનકાળમાં જ રહેનારી છે. (મને અત્યારે ભોગપિપાસા છે, એટલે સંયમમાં અરતિ છે. પણ યૌવન જશે, ભોગપિપાસા જશે, એટલે અરતિ પણ જશે. આમ એ દુઃખ ક્યાં વધુ ટકવાનું છે ?)

ભોગપિપાસા અશાશ્વત હોવામાં જ બીજું કારણ બતાવે છે કે જો કદાચ વૃદ્ધ થઈ ગયેલા એવા પણ મારી ભોગપિપાસા આ કરણભૂત શરીરવડે નહિ જાય. અર્થાત્ આ દેહની હાજરીમાં વૃદ્ધાવસ્થામાં પણ જો ભોગપિપાસા દૂર નહિ થાય. તો પણ એમાં આકુળતા શું ? વાંધો શું ? કેમકે જીવનાં વિનાશવડે તો જશે જ. અર્થાત્ મરણ થશે ત્યારે તો ભોગપિપાસા જશે જ... આ પ્રમાણે વિચારી સાધુ નિશ્ચિત થાય.

અસ્યૈવ ફલમાહ—

જસ્સેવમપ્યા ઉ હવિજ્જ નિચ્છિઓ, ચઇજ્જ દેહં ન હુ ધમ્મસાસણં ।
તં તારિસં નો પઇલંતિ ડંદિઆ, ઉવિંતવાયા વ સુદંસણં ગિરિં ॥૧૭॥

આનાં જ ફલને કહે છે. (અર્થાત્ આ રીતે દેહ બને, તો શું ફલ મળે ? એ કહે છે.)

ગા.૧૭. ગાથાર્થ આ પ્રમાણે જેનો આત્મા નિશ્ચિત થાય, તે દેહને ત્યાગે, ધર્મશાસનને ન ત્યાગે. ઉડતો પવન મેરુને જેમ, તેમ ઈન્દ્રિયો તાદૃશ તે સાધુને ચલાવી ન શકે.

‘તસ્યે’તિ સાધોઃ ‘એવમ્’ ઉક્તેન, ‘આત્મા તુ’ તુશબ્દસ્યૈવકારાર્થત્વાત્ આત્મૈવ ભવેત્ ‘નિશ્ચિતો’ વૃદ્ધઃ યઃ સ ત્યજેદેહં ક્વચિદ્વિઘ્ન ઉપસ્થિતે, ‘ન તુ ધર્મશાસનં’ ન પુનર્ધર્માજ્ઞામિતિ, તં ‘તાદૃશં’ ધર્મે નિશ્ચિતં ‘ન પ્રચાલયન્તિ’ સંયમસ્થાનાન્ન કમ્પયન્તિ ‘ઇન્દ્રિયાણિ’ ચક્ષુરાદીનિ । નિદર્શનમાહ—‘ઉત્પત્તદ્વાતા ઇવ’ સંપતત્પવના ઇવ ‘સુદર્શનં ગિરિં’ મેરુમ્, એતદુક્તં ભવતિ—યથા મેરું ન વાતાશ્ચાલયન્તિ તથા તમપીન્દ્રિયાણીતિ સૂત્રાર્થઃ ॥૧૭॥

ટીકાર્થ : ઉપર કહ્યા પ્રમાણે તે સાધુનો જે આત્મા જ દેહ થઈ જાય, તે આત્મા કોઈક વિઘ્ન ઉપસ્થિત થાય, તો પણ શરીરને ત્યાગી દે, પરંતુ ધર્મની આજ્ઞાને ન ત્યાગે. તેવા પ્રકારના = ધર્મમાં નિશ્ચિત એવા તેને યક્ષુ વગેરે ઈન્દ્રિયો સંયમસ્થાનમાંથી હલાવી શકતી

નથી.

દષ્ટાન્ત બતાવે છે કે જેમ સારી રીતે આવી પડતાં પવનો મેરુને કંપાવી ન શકે... કહેવાનો ભાવ એ કે જેમ પવનો મેરુને કંપાવી ન શકે. તેમ ઈન્દ્રિયો તેને પણ કંપાવી ન શકે.

ઉપસંહરત્રાહ-

इच्चेव संपस्सिअ बुद्धिमं नरो, आयं उवायं विविहं विआणिआ ।

काएण वाया अदु माणसेणं, तिगुत्तिगुत्तो जिणवयणमहिद्विज्जासि ॥१८॥ त्ति बेमि ॥

रइवक्का पढमा चूला समत्ता ॥१॥

ઉપસંહાર કરતાં કહે છે.

ગા.૧૮ ગાથાર્થ આ પ્રમાણે સારી રીતે જોઈને, બુદ્ધિમાન નર વિવિધ આય-ઉપાયને જાણીને કાયાથી, વાચાથી, મનથી ત્રિગુપ્તિગુપ્ત જિનવચનને પાળે... એમ હું કહું છું.

‘इत्येवम्’ अध्ययनोक्तं दुष्प्रजीवित्वादि ‘संप्रेक्ष्य’ आदित आरभ्य यथावदृष्ट्वा ‘बुद्धिमान्नरः’ सम्यग्बुद्ध्युपेतः ‘आयमुपायं विविधं विज्ञाय’ आयः सम्यग्ज्ञानादेः उपायः-तत्साधनप्रकारः कालविनयादिविविधः-अनेकप्रकारस्तं ज्ञात्वा, किमित्याह-कायेन वाचाऽथ मनसा-त्रिभिरपि करणैर्यथाप्रवृत्तैस्त्रिगुप्तिगुप्तः सन् ‘जिनवचनम्’ अर्हदुपदेशम् ‘अधितिष्ठेत्’ यथाशक्त्या तदुक्तैकक्रियापालनपरो भूयात्, भावायसिद्धौ तत्त्वतो मुक्तिसिद्धेः । ब्रवीमीति पूर्ववदिति सूत्रार्थः ॥१८॥ उक्तोऽनुगमः, साम्प्रतं नयाः, ते च पूर्ववदेव । समाप्तं रतिवाक्याध्ययनमिति ॥१॥

ટીકાર્થ : આ અધ્યયનમાં જે દુષ્પ્રજીવિત્વ વગેરે કહ્યું છે. શરુઆતથી માંડીને બંરાબર એ બધું જોઈને સમ્યગ્બુદ્ધિથી યુક્ત નર સમ્યગ્જ્ઞાનાદિના અનેક પ્રકારના લાભને તથા સમ્યગ્જ્ઞાનાદિના લાભના અનેક પ્રકારના કાલવિનયાદિ સાધનોનાં પ્રકારોને જાણી લઈને યથાપ્રવૃત્ત, શાસ્ત્રમુજબ પ્રવર્તેલા મન, વચન, કાયા વડે ત્રિગુપ્તિગુપ્ત થયો છતો અરિહંતના ઉપદેશને આચરે. અર્થાત્ પોતાની શક્તિ પ્રમાણે અરિહંતો વડે કહેવાયેલી ક્રિયાઓનાં જ પાલનમાં તત્પર થાય. કેમકે ભાવલાભની = ચારિત્રાદિની સિદ્ધિ થાય, તેમાં પરમાર્થથી મોક્ષની સિદ્ધિ છે.

(જ્ઞાનાદિ એ આય છે. તે વિવિધ = અનેક પ્રકારના છે. કાલ, વિનય, બહુમાનાદિ એ જ્ઞાનાદિના ઉપાય છે. તે ઉપાયના પ્રકારો પણ વિવિધ = અનેક પ્રકારના છે.

તદુક્તૈકક્રિયા માં એક શબ્દ એટલે એક ક્રિયા... એમ અર્થમાં ન લેવો. પણ એવ કારના જેવા અર્થમાં છે. તેમના વડે કહેવાયેલી ક્રિયામાં જ એવા ભાવને સુચવનારો છે.)

બ્રવીમિ શબ્દ પૂર્વની જેમ.

અનુગમ કહેવાયો.

હવે નયો...

તે પૂર્વની જેમ જ.

॥ ઇતિ શ્રીહરિભદ્રસૂરિવિરચિતાયાં દશવૈકાલિકબૃહદ્વત્ત્યાં પ્રથમા ચૂલિકા સંપૂર્ણા ॥૧॥

રતિવાક્યા નામની પ્રથમચૂલિકા વ્યાખ્યાન કરાઈ.

અથ દ્વિતીયા ચૂલિકા ।

વ્યાખ્યાતં પ્રથમચૂડાધ્યયનમ્, અધુના દ્વિતીયમારભ્યતે, અસ્ય ચૌઘતઃ સંબન્ધઃ પ્રતિપાદિત એવ, વિશેષતસ્ત્વનન્તરાધ્યયને સીદતઃ સ્થિરીકરણમુક્તમ્, ઇહ તુ વિવિક્ત-ચર્યોચ્યત ઇત્યયમભિસંબન્ધઃ, એતદેવાહ ભાષ્યકારઃ-

અહિગારો પુવ્વુતો ચઽવ્વિહો બિઙ્ગઅચૂલિઅજ્ઙયણે ।

સેસાણં દારાણં અહક્કમં ફાસણા હોઙ્ગ ॥૬૩॥ (ભાષ્યમ્)

વિવિક્તચર્યા નામની દ્વિતીય ચૂલિકા

પ્રથમ ચૂડાઅધ્યયનનું વ્યાખ્યાન થઈ ગયું.

હવે બીજું શરુ કરાય છે.

આનો ઓઘથી સંબંધ કહેવાઈ જ ગયો છે. (દસમા અધ્યયન પછી બે ચૂલિકાનો સંબંધ એક સાથે જ દર્શાવેલો. જુદો જુદો નહિ... એ ઓઘથી સંબંધ...)

વિશેષથી સંબંધ આ પ્રમાણે (બીજી ચૂલિકાનો પ્રથમચૂલિકા સાથેનો સંબંધ...) અનન્તર અધ્યયનમાં સીદાતા સાધુઓનું સ્થિરીકરણ કહેવાયું. આ અધ્યયનમાં - બીજી ચૂલિકામાં વિવિક્તચર્યા કહેવાય છે. આ સંબંધ છે.

ભાષ્યકાર આ જ કહે છે.

ભા.૬૩ : બીજી ચૂલિકા અધ્યયનમાં પૂર્વોક્ત ચતુર્વિધ અધિકાર છે. શેષ દ્વારોની કમ પ્રમાણે સ્પર્શના થાય છે.

'અધિકારઃ'-ઓઘતઃ પ્રપચ્છપ્રસ્તાવરૂપઃ 'પૂર્વોક્તો' રતિવાક્યચૂડાયાં પ્રતિપાદિતઃ 'ચતુર્વિધો' નામચૂડા સ્થાપનાચૂડેત્યાદિરૂપો યથા દ્વિતીયચૂડાધ્યયને આદાનપદેન ચૂલિકાખ્યેન, સાનુયોગદ્વારોપન્યાસસ્તથૈવ વક્તવ્ય ઇતિ વાક્યશેષઃ 'શેષાણાં દ્વારાણાં' સૂત્રાલાપકગતનિક્ષેપાદીનાં 'યથાક્રમં' યથાપ્રસ્તાવં સ્પર્શના-ઈષદ્ વ્યાખ્યાદિરૂપા ભવતીતિ ગાથાર્થઃ ॥

ટીકાર્થ : આ દ્વિતીયચૂડા૩૫ અધ્યયનમાં સૌથી પ્રથમ ૫૬ ચૂલિકાં તુ = ચૂડા છે. એ આદાનપદ છે. એના નિક્ષેપા કરવાના હોય. હવે ૧૦માં અધ્યયન બાદ સામાન્યથી બંને ચૂડાનો ભેગો વિસ્તારથી પ્રસ્તાવ દર્શાવી દીધો હતો. રતિવાક્યચૂડામાં એ અધિકાર

કહેવાઈ ગયેલો. જે નામચૂડા... વગેરે ચાર પ્રકારનો હતો.

પ્રસ્તુતમાં આદાનપદ ચૂડાનો એ જ ચતુર્વિધઅધિકાર અનુયોગદ્વારોનાં ઉપન્યાસપૂર્વક એ જ પ્રમાણે અહીં કહી દેવો. વક્તવ્ય: એ વાક્યશેષ છે.

સૂત્રાલાપક સંબંધી નિક્ષેપા વગેરે રૂપ શેષ દ્વારોની સ્પર્શના = કંઈક વ્યાખ્યાન એ પ્રસ્તાવ પ્રમાણે થશે.

अत्र च व्यतिकरे सूत्रानुगमेऽस्खलितादिगुणोपेतं सूत्रमुच्चारणीयं, तच्चेदम्-
चूलिअं तु पवक्खामि, सुअं केवलिभासिअं ।

जं सुणित्तु सुपुण्णाणं, धम्मे उप्पज्जए मई ॥१॥

આ પ્રસંગે સૂત્રાનુગમમાં અસ્ખલિતાદિગુણોથી યુક્ત સૂત્ર ઉચ્ચારવું જોઈએ.
તે આ છે.

ગા.૧. ગાથાર્થ : કેવલિભાષિત શ્રુતરૂપ ચૂલિકાને કહું છું. જેને સાંભળીને સુપુણ્યોને ધર્મમાં મતિ ઉત્પન્ન થાય.

'ચૂડાં તુ પ્રવક્ષ્યામિ' ચૂડાં પ્રાગ્વ્યાવર્ણિતશબ્દાર્થ તુશબ્દવિશેષિતાં ભાવચૂડાં પ્રવક્ષ્યામીતિ-પ્રકર્ષેणावसरप्राप्ताभिधानलक्षणेन कथयामि, 'श्रुतं केवलिभाषित'मिति इयं हि चूडा 'श्रुतं' श्रुतज्ञानं वर्त्तते, कारणे कार्योपचारात्, एतच्च केवलिभाषितम्-अनन्तरमेव केवलिना प्ररूपितमिति सफलं विशेषणम् । एवं च वृद्धवादः-कयाचिदार्ययाऽसहिष्णुः कुरगडुकप्रायः संयतश्चातुर्मासिकादावुपवासं कारितः, स तदाराधनया मृत एव, ऋषिघातिकाऽहमित्युद्विग्ना सा तीर्थकरं पृच्छामीति गुणावर्जितदेवतया नीता श्रीसीमन्धरस्वामिसमीपं, पृष्ठो भगवान्, अदुष्टचित्ताऽघातिकेत्यभिघाय भगवतेमां चूडां ग्राहितेति । इदमेव विशेष्यते-'यच्छ्रुत्वे'ति यच्छ्रुत्वाऽऽकर्ण्य 'सुपुण्यानां' कुशलानुबन्धिपुण्ययुक्तानां प्राणिनां 'धर्मे' अचिन्त्यचिन्तामणिकल्पे चारित्रधर्मे 'उत्पद्यते मतिः' संजायते भावतः श्रद्धा । अनेन चारित्रं चारित्रबीजं चोपजायत इत्येतदुक्तं भवतीति सूत्रार्थः ॥१॥

ટીકાર્થ : જેનો શબ્દાર્થ પૂર્વે વર્ણન કરાયેલો છે, તેવી અને તુ - શબ્દથી વિશેષ કરાયેલી એવી ચૂડાને એટલે કે ભાવચૂડાને કહીશ. પ્રકર્ષથી = જે જે અવસરપ્રાપ્ત હોય, તેના કથન દ્વારા કરીશ. (પૂર્વે તો ચૂડા શબ્દના અર્થ તરીકે ઘણીબધી ચૂડા બતાવેલી, અહીં

ચૂડા શબ્દથી કઈ ચૂડા લેવી ? એ પ્રશ્ન થાય. પણ તુ શબ્દ લખેલો છે, એટલે એના દ્વારા ભાવચૂડા લેવાનું સુચન થઈ જાય છે.)

આ ચૂડા શ્રુતજ્ઞાન છે.

પ્રશ્ન : આ તો અક્ષરાત્મક જડ વસ્તુ છે, એ શ્રુતજ્ઞાન શી રીતે ?

ઉત્તર : કારણમાં કાર્યોપચાર દ્વારા ચૂડા શ્રુતજ્ઞાન કહેવાય. (આ શબ્દાત્મક ચૂડા કારણ છે, એના શ્રવણથી શ્રોતાને શ્રુતજ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય છે..)

આ શ્રુતજ્ઞાન કેવલિભાષિત છે. અર્થાત્ કેવલી વડે સાક્ષાત્ પ્રરૂપણ કરાયેલી આ ચૂડા છે = શ્રુતજ્ઞાન છે, આમ તો બધું શ્રુતજ્ઞાન કેવલિભાષિત જ હોય છે, એટલે આ કેવલી ભાષિત વિશેષણ નકામું = નિષ્ફળ ગણાય. પણ બીજા બધા શ્રુતજ્ઞાનો કેવલીએ ગણધરાદિને પ્રરૂપ્યા, તેઓએ તેના આધારે શ્રુતજ્ઞાનની રચના કરી... આમ એ શ્રુતજ્ઞાનો સાક્ષાત્ તો ગણધરાદિભાષિત છે, કેવલિભાષિત પરંપરાએ છે.

જ્યારે આ ચૂલિકા અનંતરરીતે = સાક્ષાત્ કેવલિભાષિત છે, એટલે બીજા શ્રુતજ્ઞાનો કરતાં આની આ વિશેષતા છે, એટલે આ કેવલિભાષિત વિશેષણ સફળ છે, સાર્થક છે.

(પ્રશ્ન : પણ એ કયા આધારે કહી શકાય કે આ ચૂલિકા સાક્ષાત્ કેવલિભાષિત છે ?)

ઉત્તર વૃદ્ધવાદ આ પ્રમાણે છે. (આચાર્યોની પરંપરામાં આ ચૂલિકા અંગે નીચે મુજબ વાત જાણવા મળી છે કે) કોઈક સાધ્વીજીએ કુરગુ જેવા કોઈક અસહિષ્ણુ સાધુને ચોમાસીચૌદશ વગેરે દિવસે ઉપવાસ કરાવ્યો. તે તેની આરાધનાથી મૃત્યુ જ પામ્યો. સાધ્વીજી ઉદ્દેગ પામ્યા કે “મેં સાધુની હત્યા કરી” એટલે “હું તીર્થકરને પૂછું” એમ વિચારે છે. સાધ્વીજીના ગુણોથી આકર્ષાયેલી દેવતા વડે શ્રી સીમંધરસ્વામી પાસે લઈ જવાઈ. ભગવાનને પ્રશ્ન કર્યો. “તું અદુષ્ટચિત્તવાળી છે, સાધુનો ઘાત કરનારી નથી.” એમ કહી ભગવાને આ ચૂડા એમને ગ્રહણ કરાવી. (આ રીતે આ ચૂડા સાક્ષાત્ કેવલિભાષિત છે...)

આ ચૂડાત્મક શ્રુતજ્ઞાનને જ વિશેષથી દર્શાવે છે કે જે ચૂડાને સાંભળીને પુણ્યાનુબંધીપુણ્યવાળા જીવોને અચિન્ત્યચિંતામણી સમાન ચારિત્રધર્મમાં મતિ ઉત્પન્ન થાય, ભાવથી શ્રદ્ધા થાય. આના દ્વારા ચારિત્ર અને ચારિત્રનું બીજ ઉત્પન્ન થાય છે” એ પ્રમાણે કહેવાયેલું છે.

(‘ભાવથી શ્રદ્ધા થાય’ એ જે કહ્યું, એનાથી પરમાર્થથી એ જણાવ્યું કે “શ્રોતાને આ

સાંભળીને ચારિત્ર કે ચારિત્રબીજ ઉત્પન્ન થાય.”)

एतद्धि प्रतिज्ञासूत्रम्, इह चाध्ययने चर्यागुणा अभिधेयाः तत्प्रवृत्तौ
मूलपादभूतमिदमाह—

अणुसोअपट्टिअबहुजणंमि, पडिसोअलद्धलक्खेणं । पडिसोअमेव अप्पा,
दायव्वो होउकामेणं ॥२॥

આ પ્રતિજ્ઞાસૂત્ર છે.

આ અધ્યયનમાં ચર્યાના ગુણો અભિધેય = વિષય છે. તે ગુણોની પ્રવૃત્તિમાં મૂલપાદભૂત આ વાત કહે છે કે

ગા.૨. ગાથાર્થ : ઘણાં લોકો અનુસ્રોતમાં પ્રસ્થિત હોતે છતે પ્રતિસ્રોતમાં લબ્ધલક્ષવાળા, હિતાર્થીએ પ્રતિસ્રોતમાં જ આત્મા આપવો જોઈએ.

‘અનુસ્રોત:પ્રસ્થિતે’ નદીપૂરપ્રવાહપતિતકાષ્ટવદ્ વિષયકુમાર્ગદ્રવ્યક્રિયાનુકૂલ્યેન પ્રવૃત્તે ‘બહુજને’ તથાવિધાભ્યાસાત્ પ્રભૂતલોકે તથાપ્રસ્થાનેનોદધિગામિનિ, કિમિત્યાહ— ‘પ્રતિસ્રોતોલબ્ધલક્ષ્યેણ’ દ્રવ્યતસ્તસ્યામેવ નદ્યાં કથञ्चિદેવતાનિયોગા-ત્પ્રતીપસ્રોત:- પ્રાપ્તલક્ષ્યેણ, ભાવતસ્તુ વિષયાદિવૈપરીત્યાત્કથંચિદવાપ્તસંયમલક્ષ્યેણ ‘પ્રતિસ્રોત એવ’ દુરપાકરણીયમપ્યપાકૃત્ય વિષયાદિ સંયમલક્ષ્યાભિમુખમેવ ‘આત્મા’ જીવો ‘દાતવ્ય:’ પ્રવર્ત્તયિતવ્યો ‘ભવિતુકામેન’ સંસારસમુદ્રપરિહારેણ મુક્તતયા ભવિતુકામેન સાધુના, ન ક્ષુદ્રજનાચરિતાન્યુદાહરણીકૃત્યાસન્માર્ગપ્રવર્ણનં ચેતોઽપિ કર્તવ્યમ્, અપિત્વાગમૈકપ્રવર્ણનેૈવ ભવિતવ્યમિતિ, ઉક્તં ચ—“નિમિત્તમાસાદ્ય યદેવ કિञ્ચન, સ્વધર્મમાર્ગં વિસૃજન્તિ બાલિશા: । તપ:શ્રુતજ્ઞાનધનાસ્તુ સાધવો, ન યાન્તિ કૃચ્છ્રે પરમેઽપિ વિક્રિયામ્ ॥૧॥ તથા-કપાલમાદાય વિપન્નવાસસા, વરં દ્વિષદ્વેશ્મસમૃદ્ધિરીક્ષિતા । વિહાય લજ્જાં ન તુ ધર્મવૈશસે, સુરેન્દ્રતા(સા)ર્થેઽપિ સમાહિતં મન: ॥૨॥ તથા-પાપં સમાચરતિ વીતઘૃણો જઘન્ય: , પ્રાપ્યાપદં સઘૃણ એવ વિમધ્યબુદ્ધિ: । પ્રાણાત્યયેઽપિ ન તુ સાધુજન: સ્વવૃત્તં, વેલાં સમુદ્ર ઇવ લઙ્ઘયિતું સમર્થ: ॥૩॥” ઇત્યલં પ્રસન્નેનેતિ સૂત્રાર્થ: ॥૨॥

ટીકાર્થ : જેમ નદીના પૂરના પ્રવાહમાં પડેલું લાકડું પ્રવાહને અનુસારે જ આગળ ધપતું જાય. પ્રવાહથી વિપરીત ગમન ન કરી શકે. એમ તેવા પ્રકારના અભ્યાસને લીધે - સંસ્કારાદિને લીધે ઘણાં લોકો શબ્દાદિ વિષયો, શાક્યાદિ કુમાર્ગો અને જૈનદર્શનની

પણ દ્રવ્યક્રિયાઓને અનુકૂલ રૂપે પ્રવર્તેલા છે. અર્થાત્ ઘણાં લોકો વિષયમગ્ન, કુમાર્ગગામી, દ્રવ્યક્રિયામાત્રમાં લીન છે. આવા લોકો તેવા પ્રકારના પ્રસ્થાન વડે = પ્રવૃત્તિ વડે = પ્રયાણ વડે સમુદ્રગામી છે, (એટલે કે સંસારસમુદ્ર તરફ ધસડાઈ રહ્યા છે.)

આવું છે તેથી જ દ્રવ્યથી વિચારીએ તો તે જ નદીમાં કોઈપણ રીતે દેવતાના નિયોગથી = બળથી = પ્રભાવથી પ્રવાહને વિપરીતપણે લક્ષ્યને મેળવનાર કોઈ બની શકે ખરો. અર્થાત્ પ્રવાહ પશ્ચિમબાજુ વહેતો હોય, અને કોઈ દેવતાના પ્રભાવથી પ્રવાહમાં ઘસડાઈ જવાને બદલે એ પ્રવાહમાં પૂર્વબાજુ આગળ વધી પોતાનું લક્ષ્ય પ્રાપ્ત કરી લે.

એમ ભાવથી વિચારીએ તો વિષયો, કુમાર્ગ અને દ્રવ્યક્રિયાની વિપરીતતા દ્વારા અર્થાત્ એ ત્રણેયથી દૂર થઈ, સંયમરૂપી લક્ષ્ય જીવ પામી લે.

આવા જીવે દુઃખેથી દૂર કરી શકાય એવા પણ વિષયાદિને દૂર કરી સંયમરૂપી લક્ષ્ય તરફ જ પોતાનો આત્મા પ્રવર્તાવવો જોઈએ.

સંસારસમુદ્રનો પરિહાર કરવા દ્વારા મુક્ત તરીકે બનવાની ઈચ્છાવાળા સાધુએ આ પ્રમાણે કરવાનું છે. પણ તુચ્છજીવોના આચરણોને દષ્ટાન્ત તરીકે કરીને મન પણ એ અસન્માર્ગમાં પ્રવણ કરવા જેવું નથી. (વાણી, કાયા તો નહિ જ.) પરંતુ એકમાત્ર આગમમાં જ પ્રવણ - તત્પર બનવું જોઈએ.

(સાર: વિષયો, કુમાર્ગો, દ્રવ્યાક્રિયાઓ સંસારસમુદ્ર તરફ આગળ વધે છે, તેમાં રહેલા ઘણાં જીવો એ તરફ આગળ વધે છે. કોઈક જ માણસ એવો હોય, જે પ્રવાહની સામે તરે. એમ આ બધાનો ત્યાગ કરી સાધુએ પણ સંયમમાં જ લક્ષ્ય આપવું જોઈએ.)

કહ્યું છે કે

બાલિશો જે કોઈપણ - ગમે તે નિમિત્તને પામીને સ્વધર્મના માર્ગને ત્યાગી દે છે. તપ, શ્રુત, જ્ઞાનરૂપી ધનવાળા સાધુઓ ઉત્કૃષ્ટ પણ દુઃખમાં વિકૃતિને ન પામે.

તથા ફાટેલાવસ્ત્રવાળાએ કપાલ = ઠીકરું = ભીખ માંગવાનું સાધન લઈ શત્રુના ઘરની સમૃદ્ધિ જોવી એ સારી. પણ લજ્જાને = સંયમને ત્યાગીને ધર્મનાં શત્રુ - ધર્મનાં નાશક એવા દેવેન્દ્રતા રૂપી અર્થમાં પણ મન જોડવું સારું નહિ. (આશય એ કે પોતે ફાટેલા કપડાં પહેરવા પડે, શત્રુને ત્યાં ભીખ માંગવી પડે, એની સમૃદ્ધિ જોવી પડે, ... આ બધું સારું.

પણ લજ્જાત્યાગી, ધર્મત્યાગીને ઈન્દ્રસમૃદ્ધિ મળતી હોય તો એ ય નકામી.)

તથા જઘન્યમાણસ લજ્જા ત્યાગીને પાપને આચરી લે. વિમધ્યબુદ્ધિવાળો માણસ

આપત્તિ આવે, ત્યારે ખેદપૂર્વક, લજ્જા-દુઃખપૂર્વક પાપને આચરે. સાધુજન પ્રાણનો નાશ થાય તો પણ પોતાના આચારને ઉલ્લંઘવા માટે સમર્થ ન બને. જેમ સમુદ્ર વેળાને = કિનારાને ઉલ્લંઘવા સમર્થ ન બને તેમ. પ્રસંગથી સર્યુ.

અધિકૃતમેવ સ્પષ્ટ્યત્રાહ—

અણુસોઅસુહો લોઓ, પડિસોઓ આસવો સુવિહિઆણં ।

અણુસોઓ સંસારો, પડિસોઓ તસ્સ ઉત્તારો ॥૩॥

પ્રસ્તુતવાતને જ સ્પષ્ટ કરતાં કહે છે કે

ગા.૩. ગાથાર્થ : લોક અનુસ્રોતમાં સુખવા િ છે. સુવિહિતોને પ્રતિસ્રોત આશ્રવ છે. અનુસ્રોત સંસાર છે : પ્રતિસ્રોત તેનો નિસ્તાર છે.

'અનુસ્રોત:સુખો લોક:' ઉદકનિમ્નાભિસર્પણવત્ પ્રવૃત્યાઽનુકૂલવિષયાદિસુખો લોક:, કર્મગુરુત્વાત્, 'પ્રતિસ્રોત એવ' તસ્માદ્વિપરીત: 'આશ્રવ:' ઈન્દ્રિયજયાદિરૂપ: પરમાર્થપેશલ: કાયવાઙ્મનોવ્યાપાર: 'આશ્રમો વા' વ્રતગ્રહણાદિરૂપ: 'સુવિહિતાનાં' સાધૂનામ્, ઉભયફલમાહ—'અનુસ્રોત: સંસાર:' શબ્દાદિવિષયાનુકૂલ્યં સંસાર એવ, કારણે કાર્યોપચારાત્, યથા વિષં મૃત્યુ: દધિ ત્રપુષી પ્રત્યક્ષો જ્વર:, 'પ્રતિસ્રોત:' ઉક્તલક્ષણ:, તસ્યેતિ પચ્ચમ્યર્થે ષષ્ટી 'સુપાં સુપો ભવન્તી'તિ વચનાત્, 'તસ્માત્' સંસારાદ્ 'ઉત્તાર:' ઉત્તરણમુત્તાર:, હેતૌ ફલોપચારાત્ યથાઽઽયુર્ઘૃતં તન્દુલાન્વર્ષતિ પર્જન્ય્વ્ય્વ ઇતિ સૂત્રાર્થ: ॥૩॥

ટીકાર્થ : જેમ પાણી નીચેના ભાગમાં સ્વભાવથી જ સરકવા લાગે, એમ લોકો પ્રવૃત્તિથી, સ્વભાવાદિથી અનુકૂલ વિષયાદિમાં જ સુખ પામનારા છે. કેમકે તેઓ કર્મથી ભારે છે.

સાધુઓને પ્રતિસ્રોત જ = અનુસ્રોતથી વિપરીત જ આશ્રવ છે. અર્થાત્ ઈન્દ્રિયોનો જય વગેરે રૂપ, પરમાર્થથી મનોહર એવો કાય, વચન, મનનો વ્યાપાર જ સાધુઓનો હોય છે. આશ્રવ ને બદલે આશ્રમ શબ્દ લઈએ, તો સાધુઓનો વ્રતગ્રહણાદિરૂપ આશ્રમ પ્રતિસ્રોત છે. ઈન્દ્રિયાનુકૂલતાથી વિપરીત છે.

આ બંનેના ફલને કહે છે કે શબ્દાદિ વિષયોની અનુકૂલતા સંસાર જ છે. અહીં અનુકૂલતારૂપી કારણમાં ૧૨રૂપી કાર્યનો ઉપચાર કરીને અનુકૂલતાને જ સંસાર કહ્યો છે. જેમ "વિષ મૃત્યુ છે." "દહિ અને કાકડી પ્રત્યક્ષ તાવ છે" (આ બધા કારણમાં

કાર્યોપચાર છે.) ઉક્ત લક્ષણવાળો પ્રતિજ્ઞોત એ સંસારમાંથી ઉત્તરણ = નિસ્તારરૂપ છે. ગાથામાં તસ્સ એ છઠ્ઠી છે, પણ સુપાં સુપો ભવન્તિ એ ન્યાયે પંચમીના અર્થમાં છઠ્ઠી સમજવી. અહીં પણ પ્રતિજ્ઞોતરૂપી કારણમાં સંસારનિસ્તારરૂપી કાર્યનો ઉપચાર કરેલો છે. જેમ ઘી આયુષ્ય છે, વરસાદ ચોખાઓને વરસાવે છે.

यस्मादेतदेवमनन्तरोदितं तस्मात्

तम्हा आचारपरक्रमेणं संवरसमाधिबहुलेणं । चरिआ गुणा अ नियमा अ हुंति साहूण ददुव्वा ॥४॥

આવું અનન્તરોદિત છે,

ગા.૪. ગાથા : તેથી આચારમાં પરાક્રમવા ૧, સંવરસમાધિબહુલ સાધુઓની ચર્યા, ગુણો અને નિયમો જોવાયોગ્ય છે.

'આચારપરાક્રમેણે'ત્યાચારે-જ્ઞાનાદૌ પરાક્રમ:-પ્રવૃત્તિબલં यस્ય સ તથાવિધ ઇતિ, ગમકત્વાદ્બહુવીહિઃ, તેનૈવંભૂતેન સાધુના 'સંવરસમાધિબહુલેને'તિ સંવરે-ઇન્દ્રિયાદિવિષયે સમાધિ:-અનાકુલત્વં બહુલં-પ્રભૂતં यस્ય સ ઇતિ, સમાસઃ પૂર્વવત્, તેનૈવંવિધેન સતા અપ્રતિપાતાય વિશુદ્ધયે ચ, કિમિત્યાહ-'ચર્યા' ભિક્ષુભાવસાધની બાહ્યાઽનિયતવાસા-દિરૂપા ગુણાશ્ચ-મૂલગુણોત્તરગુણરૂપાઃ નિયમાશ્ચ-ઉત્તરગુણાનામેવ પિણ્ડવિશુદ્ધ્યાદીનાં સ્વકાલાસેવનનિયોગાઃ 'ભવન્તિ સાધૂનાં દ્રષ્ટવ્યા' ઇત્યેતે ચર્યાદયઃ સાધૂનાં દ્રષ્ટવ્યા ભવન્તિ, સમ્યજ્ઞાનાસેવનપ્રરૂપણારૂપેણેતિ સૂત્રાર્થઃ ॥૪॥

ટીકાર્થ : જ્ઞાનાદિ આચારમાં પ્રવૃત્તિનું બલ = પરાક્રમ જેની પાસે છે. તેણે તથા ઈન્દ્રિયાદિ સંબંધી સંવરમાં પુષ્કળ સમાધિ, અનાકૂળતા જેની પાસે છે. તેણે...

આચારે પરાક્રમઃ યસ્ય સ એવા પ્રકારના બહુપ્રીણિ સમાસો સામાન્યથી ન થાય. બહુલઃ યસ્ય આવા પણ બહુપ્રીણિ પ્રાયઃ ન થાય. છતાં અહીં પણ એવા પ્રકારના અર્થને જણાવનાર હોવાથી આ સમાસ કરવો. (આચારમાં પરાક્રમવા ૧ અને ઈન્દ્રિયાદિના સંવરમાં પુષ્કળ પ્રસન્નતાવાળો...)

આવાપ્રકારના સાધુએ સંયમજીવનમાંથી પતન ન થાય એ માટે, અને વધુ ને વધુ શુદ્ધિ મળે એ માટે સાધુપણાને સાધી આપનારી એવી અનિયતવાસ વગેરેરૂપ બાહ્યચર્યા, મૂલગુણો અને ઉત્તરગુણોરૂપી ગુણો તથા પિંડવિશુદ્ધિ વગેરે ઉત્તરગુણોને જ પોતપોતાના

કાળમાં આસેવન કરવાની પ્રતિજ્ઞા-દૃઢતા... સાધુઓની આ ગ્રહ વસ્તુ જોવી જોઈએ. એટલે કે સાધુએ ઉપરોક્ત ચર્યા, ગુણો અને નિયમોનું સમ્યગ્જ્ઞાન, એનું આસેવન અને એની પ્રરૂપણા કરવી જોઈએ. આ કરવાથી તેમનું દર્શન કરાયેલું થાય.

ચર્યામાહ-

અનિએવાસો સમુઆણચરિઆ, અન્નાયઉંછં પડરિક્કયા અ ।

અપ્પોવહી કલહવિવજ્જના અ, વિહારચરિઆ ઇસિણં પસત્થા ॥૫॥

ચર્યા બતાવે છે.

ગા.પ. ગાથાર્થ : અનિયતવાસ, સમુદાનચર્યા, અજ્ઞાતઉંછ, પ્રતિરિક્તતા, અલ્પોપધિ, કલહવિવર્જના, ઋષિઓની આ વિહારચર્યા પ્રશસ્ત છે.

અનિયતવાસો માસકલ્પાદિના 'અનિકેતવાસો વા' અગૃહે-ઉદ્યાનાદૌ વાસઃ, તથા 'સમુદાનચર્યા' અનેકત્ર યાચિતભિક્ષાચરણમ્ 'અજ્ઞાતોઞ્જ્ઞં' વિશુદ્ધોપકરણગ્રહણવિષયં, 'પડરિક્કયા ય' વિજનૈકાન્તસેવિતા ચ 'અલ્પોપધિત્વમ્' અનુલ્બળયુક્તસ્તોકોપધિસેવિત્વં 'કલહવિવર્જના ચ' તથા તદ્વાસિના ભળ્ડનવિવર્જના, વિવર્જનં વિવર્જના શ્રવણ-કથનાદિના પરિવર્જનમિત્યર્થઃ । 'વિહારચર્યા' વિહરણસ્થિતિર્વિહરણમર્યાદા 'ઇયમ્' એવંભૂતા 'ઋષીણાં' સાધૂનાં પ્રશસ્તા-વ્યાક્ષેપાભાવાત્ આજ્ઞાપાલનેન ભાવચરણસાધનાત્પવિત્રેતિ સૂત્રાર્થઃ ॥૫॥

ટીકાર્થ : (૧) માસકલ્પ વગેરે દ્વારા અનિયતવાસ, અથોક્કસનિવાસ, અથવા તો અનિકેતવાસ એટલે કે અગૃહમાં=ઉદ્યાન વગેરેમાં વાસ. (નિકેત = ઘર)

(૨) અનેક સ્થાને માંગેલી ભિક્ષાનું આચરણ, અર્થાત્ ઘણાં બધા ઘરોમાં ભિક્ષા માટે ફરી થોડું થોડું લઈ નિર્વાહ કરવો તે.

(૩) વિશુદ્ધ ઉપકરણોને ગ્રહણ કરવાસંબંધી અજ્ઞાતોંછ (પોતે અપ્રગટ છતો ઉપકરણાદિ મેળવે.)

(૪) જ્યાં લોકો ન હોય તેવા એકાન્તસ્થાનને સેવવું તે.

(૫) અલ્પોપધિ = ઉદ્ભટ નહિ એવી (સામાન્ય), યોગ્ય, અલ્પ એવી ઉપધિ વાપરવી.

(૬) કલહનો ત્યાગ = તદ્વાસી સાથે એટલે કે સહવર્તી સાથે ઝઘડાનો ત્યાગ. અહીં

વિવર્જના એટલે શ્રવણ, કથન વગેરે દ્વારા કલહનો ત્યાગ. (અર્થાત્ કલહ સાંભળવો નહિ, કહેવો નહિ...) (તથા તદ્વાસિના... શબ્દનો અર્થ સ્પષ્ટ થતો નથી.) સાધુઓની આ વિહારચર્યા પ્રશસ્ત છે. આ વિહારચર્યામાં વ્યાક્રોધ ન થાય, એને લીધે આજ્ઞાનું પાલન થાય, એના દ્વારા ભાવચારિત્રની સિદ્ધિ થાય. આના કારણે આ વિહારચર્યા પ્રશસ્ત છે, પવિત્ર છે.

इयं साधूनां विहारचर्येति सूत्रस्पर्शनमाह—

દવ્વે સરીરભવિઓ ભાવેણ ય સંજઓ ઇહં તસ્સ । ડગ્ગહિઆ પગ્ગહિઆ વિહારચરિઆ મુણેઅવ્વા ॥૩૬૮॥

“સાધુઓની આ વિહારચર્યા છે” એ જે સૂત્રનો ભાગ છે, તેને સ્પર્શનારી સૂત્રસ્પર્શિકનિર્યુક્તિને કહે છે.

નિ.૩૬૮ : ટીકાર્થથી સ્પષ્ટ થશે.

સાધૂનાં વિહારચર્યાઽધિકૃતેતિ સાધુરુચ્યતે, સ ચ દ્રવ્યતો ભાવતશ્ચ, તત્ર 'દ્રવ્ય' ઇતિ દ્વારપરામર્શઃ, 'શરીરભવ્ય' ઇતિ મધ્યમભેદત્વાદાગમનોઆગમજ્ઞશરીર-ભવ્યશરીરતદ્વ્યતિરિક્તદ્રવ્યસાધૂપલક્ષણમેતત્, 'ભાવેન ચે'તિ દ્વારપરામર્શઃ, સ એવ 'સંયત' ઇતિ સંયતગુણસંવેદકો ભાવસાધુઃ । 'ઇહ' અધ્યયને 'તસ્ય' ભાવસાધોઃ 'અવગૃહીતા' ઉદ્યાનારામાદિનિવાસાદ્યનિયતા 'પ્રગૃહીતા' તત્રાપિ વિશિષ્ટાભિગ્નહરૂપા ઉત્કટુકાસનાદિવિહારચર્યા 'મન્તવ્યા' બોદ્ધવ્યેતિ ગાથાર્થઃ ॥

ટીકાર્થ : સાધુઓની વિહારચર્યા આ અધ્યયનમાં અધિકૃત છે = વિષય છે, એટલે સાધુનું વર્ણન કરાય છે. તે સાધુ દ્રવ્યથી અને ભાવથી એમ બે પ્રકારે છે. તેમાં ગાથામાં દ્રવ્યશબ્દ લાવેલો છે. તે દ્રવ્ય દ્વારનો સુચક છે.

શરીરભવ્ય એ શબ્દ લખેલો છે. એ જ્ઞશરીર, ભવ્યશરીર, તદ્વ્યતિરિક્ત એ ત્રણભેદમાંનો મધ્યભેદ લીધો છે. અને એટલે જ એ આગમ, નોઆગમજ્ઞશરીર, ભવ્યશરીર, તદ્વ્યતિરિક્ત દ્રવ્યસાધુનું ઉપલક્ષણ છે. અર્થાત્ શરીરભવ્ય શબ્દથી આ બધા ભેદો લેવા.

ભાવેન ચ શબ્દ ભાવદ્વારનો સુચક છે.

સંયત એટલે સંયતના ગુણોનું સંવેદન કરનાર ભાવસાધુ. (સ એવ શબ્દનો અર્થ ?)

આ અધ્યયનમાં તે ભાવસાધુની અવગૃહીત વિહારચર્યા અને પ્રગૃહીત વિહારચર્યા જાણવી. એમાં ઉદ્યાન, આરામ વગેરેમાં નિવાસ વગેરે અનિયત વિહારચર્યા તે અવગૃહીત. તેમાં પણ વિશિષ્ટ અભિગ્રહરૂપ ઉત્કટુક આસન વગેરે વિહારચર્યા એ પ્રગૃહીત.

સા ચેયમિતિ સૂત્રસ્પર્શોનાહ-

અણિઅં પઠ્ઠિઠ્ઠં અણ્ણાયં સામુઆણિઅં ઁંઠં । અપ્પોવહી અકલહો વિહારચરિઆ ઇસિપસત્થા ॥૩૬૯॥

‘તે આ છે’ એ સૂત્રસ્પર્શ વડે જ = સૂત્રાવયવ પ્રમાણે દેખાડે છે.

નિ.૩૬૯ અનિકેત (અનિયત), પ્રતિરિક્ત, અજ્ઞાત, સામુદાનિક ઊંઠ, અલ્પોપધિ, અક્લહ, ઋષિઓની પ્રશસ્તિવિહારચર્યા.

વ્યાખ્યા સૂત્રવદવસેયા । અવયવાક્રમસ્તુ ગાથાભઙ્ગભયાદ્, અર્થતસ્તુ સૂત્રોપન્યાસવદ્દૃષ્ટવ્ય ઇતિ ॥

ટીકાર્થ : વ્યાખ્યા સૂત્રની જેમ જાણવી. આમાં સૂત્રમાં દર્શાવેલા અવયવોનો ક્રમ જળવાયો નથી એ અક્રમ ગાથાનો ભંગ થવાના ભયથી જાણવો. ક્રમ સાચવે, તો ગાથા વ્યવસ્થિત ન બને... બાકી અર્થર્થો તો સૂત્રનાં ઉપન્યાસની જેમ જ જાણવું.

‘વિહારચર્યા ઋષીણાં પ્રશસ્તેત્યુક્તં તદ્વિશેષોપદર્શનાયાહ-

આઙ્ગ્રઓમાણવિવજ્જણા અ, ઓસન્નદિદ્ધાહહભત્તપાણે ।

સંસદુકપ્પેણ ચરિજ્જ ભિક્ખૂ, તજ્જાયસંસદ્દુ જઈ જઈજ્જા ॥૬॥

ઋષિઓની આ વિહારચર્યા પ્રશસ્ત છે. એ કહ્યું. હવે તે ચર્યામાં વિશેષ બાબતો દેખાડવા માટે કહે છે.

ગા.૬. ગાથાર્થ આકીર્ણ અને અવમાનનો ત્યાગ, ઉત્સન્નદૈષ્ઠ્યભક્તપાન, ભિક્ષુ સંસૃષ્ટકલ્પથી ચરે. યતિ તજ્જાતસંસૃષ્ટમાં યત્ન કરે.

‘આકીર્ણાવમાનવિવર્જના ચ’ વિહારચર્યા ઋષીણાં પ્રશસ્તેતિ, તત્રાકીર્ણ-રાજકુલસંઘડ્યાદિ અવમાનં-સ્વપક્ષપરપક્ષપ્રાભૂત્યજં લોકાબહુમાનાદિ, અસ્ય વિવર્જના, આકીર્ણે હસ્તપાદાદિલૂષણદોષાત્ અવમાને અલાભાધાકર્માદિદોષાદિતિ । તથા

'ઉત્સન્નદૃષ્ટાહતં' પ્રાય ઉપલબ્ધમુપનીતમ્, ઉત્સન્નશબ્દ: પ્રાયો વૃત્તૌ વર્તતે, યથા—“દેવા ઓસન્નં સાયં વેયણં વેણંતિ” કિમેતદિત્યાહ—‘ભક્તપાનમ્’ ઓદનારનાલાદિ, इदं ચોત્સન્નદૃષ્ટાહતં યત્રોપયોગ: શુદ્ધયતિ, ત્રિગૃહાન્તરાદારત इत्यर्थ:; ‘ભિક્ષુગ્ગાહી ઇગત્થ કુણઙ્ગી બીઓ અ દોસુમુવઓગ મિતિ વચનાત્, इत्येवंભૂતમુત્સન્નં દૃષ્ટાહતં ભક્તપાનમૃષીણાં પ્રશસ્તમિતિ યોગ:; તથા ‘સંસૃષ્ટકલ્પેન’ હસ્તમાત્રકાદિસંસૃષ્ટવિધિના ચરેદ્ધિક્ષુરિત્યુપદેશ:; અન્યથા પુર:કર્માદિદોષાત્, સંસૃષ્ટમેવ વિશિનષ્ટિ—‘તજ્જાતસંસૃષ્ટ’ इत्यामगोरसादिसमानजातीयसंसृष्टे हस्तमात्रकादौ यति: ‘યતેત’ યત્ત્વં કુર્યાત્, અતજ્જાતસંસૃષ્ટે સંસર્જનાદિદોષાદિત્ય-નેનાષ્ટભઙ્ગસૂચનં, તદ્વથા—‘સંસદ્દે હત્યે સંસદ્દે મત્તે સાવસેસે દલ્લે’ इत्यादि, અત્ર પ્રથમભઙ્ગ: શ્રેયાન્, શેષાસ્તુ ચિન્ત્યા ઇતિ સૂત્રાર્થ: ॥૬॥

ટીકાર્થ : ઋષિઓની આકીર્ણ - અવમાન વિવર્જનારૂપ વિહારચર્યા પ્રશસ્ત છે.

તેમાં આકીર્ણ = રાજકુળ, સંખડિ વગેરે.

અવમાન = સ્વપક્ષની બહુલતા કે પરપક્ષની = સંન્યાસી વગેરેની બહુલતાના કારણે ઉત્પન્ન થતું લોક-અબહુમાન વગેરે. (જ્યાં ઘણાં સાધુ-સાધ્વીઓ રૂપી સ્વપક્ષ હોય કે ઘણાં સંન્યાસીઓ વગેરે રૂપી પરપક્ષ હોય, ત્યાં લોકો પુષ્કળ વહોરાવવાદિના કારણે છેવટે અબહુમાન ધારણ કરી લે છે.)

આ બેનો ત્યાગ એ વિહારચર્યા છે.

એમાં આકીર્ણમાં હાથ-પગ વગેરેને ઈજા થવારૂપ દોષ હોવાથી તેનો ત્યાગ કરવો જોઈએ અને અવમાનમાં અલાભ, આધાકર્માદિ દોષ હોવાથી તેનો ત્યાગ કરવો જોઈએ. (લોકો અબહુમાનને કારણે વહોરાવે નહિ એટલે અલાભ અને એટલે સાધુઓએ આધાકર્માદિ કરાવવું પડે.)

ઉત્સન્નદૃષ્ટાહતભક્તપાન: આ શબ્દમાં ઉત્સન્ન શબ્દનો અર્થ પ્રાય: છે. જેમકે “દેવો પ્રાય: શાતા વેદનાને વેદે છે.” અહીં ઓસન્નં =ઉત્સન્ન શબ્દ પ્રાય: અર્થમાં

દૃષ્ટ = ઉપલબ્ધ = જોવાયેલું આહત = આનીત = લવાયેલું.

જે ભોજન અને પાન પ્રાય: સાધુ વડે જોવાયેલા-લવાયેલા હોય, અર્થાત્ ગૃહસ્થ સાધુની નજર પડતી હોય, ત્યાંથી ભોજન-પાન લાવતો હોય તેવા પ્રકારનું ભોજન-પાન ઓસન્નદૃષ્ટાહતભક્તપાન કહેવાય. ભક્ત=ભાત વગેરે. પાન=કાંજી વગેરે.

જ્યાં સાધુનો ઉપયોગ શુદ્ધ થાય એટલે કે ગણ ઘરનાં અંતરથી પૂર્વેના સ્થાનમાંથી લવાયેલું હોય. અર્થાત્ સાધુ જે ઘરમાં વહોરતો હોય, તે ઘર, એની પછીનું ઘર, અને

એની પછીનું ઘર... એ ત્રણ ઘરમાંથી લવાતું હોય અને સાધુની નજર પહોંચતી હોય. તે વહોરાય.

એમાં ભિક્ષા વહોરનારો એક સાધુ એકમાં = ભિક્ષાગ્રહણમાં ઉપયોગ કરે. બીજો સાધુ બેમાં = ભિક્ષા ગ્રહણમાં અને ત્રણ ઘર સુધીમાંથી લવાતી ભિક્ષામાં ઉપયોગ કરે. (એક સાથે બે સ્થાને ઉપયોગ ન રહે. પણ વારાફરતી, ઝડપથી ઉભયસ્થાને ઉપયોગ કરે...)

આવા પ્રકારનું ઉત્સન્નદેષ્ટાહતભક્તપાન ઋષિઓને પ્રશસ્ત છે... એમ જોડવું.

તથા 'ભિક્ષુ સંસૃષ્ટકલ્પથી ચરે' આ ઉપદેશ આપેલો છે.

સંસૃષ્ટકલ્પ એટલે હસ્તસંસૃષ્ટ, માત્રકસંસૃષ્ટ વગેરે વિધિથી ભિક્ષુ ગોચરીયર્યા કરે.

જો એમ ન કરે તો પૂર્વકર્માદિ દોષો લાગે.

સંસૃષ્ટનું જં વિશેષણ બતાવે છે કે તજ્જાતસંસૃષ્ટ... તજ્જાતસંસૃષ્ટમાં યતિ યત્ન કરે. અર્થાત્ કાયા ગોરસ વગેરે સમાનજાતીયથી સંસૃષ્ટ એવા હસ્ત-માત્રકાદિમાં સાધુ યત્ન કરે. કેમકે અતજ્જાતસંસૃષ્ટમાં સંસર્જનાદિ = જીવોની ઉત્પત્તિ વગેરે રૂપ દોષો લાગે છે.

આના વડે આઠભાંગાઓનું સૂચન કરી દીધું કે સંસૃષ્ટ હાથ... વગેરે. એમાં પહેલો ભાંગો સારો. બાકીના ભાંગાઓ વિચારવાયોગ્ય છે.

(આ પદાર્થ નીચે મુજબ સ્પષ્ટ કરવો.

(૧) સંસૃષ્ટહાથ સંસૃષ્ટમાત્રક સાવશેષદ્રવ્ય

(૨) સંસૃષ્ટહાથ સંસૃષ્ટમાત્રક નિરવશેષદ્રવ્ય

(૩) અસંસૃષ્ટહાથ અસંસૃષ્ટમાત્રક સાવશેષદ્રવ્ય

(૪) અસંસૃષ્ટહાથ અસંસૃષ્ટમાત્રક નિરવશેષદ્રવ્ય

(૫) અસંસૃષ્ટહાથ સંસૃષ્ટમાત્રક સાવશેષદ્રવ્ય

(૬) અસંસૃષ્ટહાથ સંસૃષ્ટમાત્રક નિરવશેષદ્રવ્ય.

(૭) અસંસૃષ્ટહાથ અસંસૃષ્ટમાત્રક સાવશેષદ્રવ્ય

(૮) અસંસૃષ્ટહાથ અસંસૃષ્ટમાત્રક નિરવશેષદ્રવ્ય.

સાધુના નિમિત્તે નહિ, પણ એમ ને એમ જ સ્ત્રીના હાથ સંસૃષ્ટ હોય, વાસણ સંસૃષ્ટ હોય અને એમાંથી સાધુ સાવશેષ = શેષ બાકી રાખવાપૂર્વક વહોરે એ પહેલો ભાંગો. દા.ત. સ્ત્રી રોટલી ઉતારતી જાય અને ઘી ચોપડતી જાય... ૨૦ રોટલી વહોરે છે. એટલે ૧૭ રોટલી બાકી રહે છે. એટલે આ સાવશેષ વહોરેલું ગણાય. હાથમાં અને

થાળીમાં બંનેમાં સાવશેષ જોઈએ. આ રીતે પહેલો ભાંગો એકદમ શુદ્ધ છે.

બાકીના ૭ ભાંગા વિચારવાના કહ્યા છે, એનો ભાવાર્થ એ કે એમાંથી જે જે ભાંગાઓમાં સાવશેષ દ્રવ્ય વહોરાય છે, તે તે ભાંગાઓમાં વહોરી શકાય. જેમ કે ૩-૫-૭ આ ભાંગાઓ. જ્યારે નિરવશેષ દ્રવ્યવાળા ભાંગાઓમાં ન વહોરાય. જેમકે ૨-૪-૬-૮. આ ભાંગાઓમાં જો થાળીમાંની બધી રોટલી વહોરી લે, તો એ ધીવાળી થાળી સ્ત્રી ધોવા પણ નાંખી દે. આ રીતે પશ્ચાત્કર્મદોષ લાગે. એમ પૂર્વે વાસણાદિ તે વસ્તુથી ખરડાયેલા ન હોય, અને હવે એ વાસણાદિથી વહોરાવવા માટે વાસણાદિને ધુએ, તો પૂર્વકર્મદોષ લાગે. ગોચરી વહોરતા પૂર્વે સાધુ નિમિત્તે જે વિરાધના થાય, તે પુરઃકર્મ, પૂર્વકર્મ. ગોચરી વહોર્યા બાદ સાધુ નિમિત્તે જે વિરાધના ઊભી થાય તે પશ્ચાત્કર્મ... આ અંગે બીજી ઘણી ઊંડી બાબતો છે. એ બહુશ્રુતો પાસેથી જાણવી.

આ સંસૃષ્ટ ભાજનાદિ પણ તજ્જાતસંસૃષ્ટ હોવા જોઈએ. આશય એ કે હાથ કે વાસણ મગ-તુવેરની દાળથી સંસૃષ્ટ હોય અને એના દ્વારા કાચું દૂધ, કાચું દહી વગેરે વહોરાવે. તો દૂધાદિની અપેક્ષાએ દાળ એ વિજાતીય, અતજ્જાત છે. આ રીતે વહોરવામાં કાચા દૂધ-દહી સાથે કઠોળનો સંપર્ક થવાથી દ્વિદળ થાય, એમાં જીવોની ઉત્પત્તિ થાય.

પણ કાચું દૂધ વહોરાવવાનું હોય, અને વાસણ પણ કાચા દૂધથી સંસૃષ્ટ હોય, તો એ કાચા દૂધ વગેરે સમાનજાતીય વસ્તુથી સંસૃષ્ટ ગણાય, અહીં જીવોત્પત્તિ ન થવાથી દોષ ન લાગે. ટુંકમાં અંસૃષ્ટમાત્રક અને સંસૃષ્ટહસ્તથી વહોરવાની વાત સાચી, પણ એમાં દ્વિદળ ન થઈ જાય એની તકેદારી રાખવી. એ વખતે કાચાદૂધ, દહીં, છાસ વહોરવાનો પ્રસંગ વધુ બનતો, આજે પણ ગામડાઓમાં ગરમ કરેલા દૂધાદિ પ્રાયઃ મળતા નથી...)

उपदेशाधिकार एवेदमाह-

अमज्जमंसासि अमच्छरीआ, अभिक्खणं निव्विगइं गया अ ।

अभिक्खणं काउस्सग्गकारी, सज्झायजोगे पयओ हविज्जा ॥७॥

ઉપદેશનો અધિકાર ચાલુ છે, તેમાં જ કહે છે.

ગા.૭ ગાથાર્થ : મદ્ય અને માંસ ન ખાનાર, અમત્સરી, વારંવાર નીલીમાં જનાર, વારંવાર કાઉસ્સગ્ગ કરનાર, સ્વાધ્યાયયોગમાં પ્રયત્ન = યત્નવાળો થાય.

अमद्यमांसाशी भवेदिति योगः, अमद्यपोऽमांसाशी च स्यात्, एते च मद्यमांसे

લોકાગમપ્રતીતે એવ, તતશ્ચ યત્કેચનાભિદધતિ-આરનાલારિષ્ટાદ્યપિ સંધાનાદ્ ઓદનાદ્યપિ પ્રાણ્યઙ્ગત્વાત્યાજ્યમિતિ, તદસત્, અમીષાં મદ્યમાંસત્વાયોગાત્, લોકશાસ્ત્રયોરપ્રસિદ્ધત્વાત્, સંધાનપ્રાણ્યઙ્ગત્વતુલ્યત્વચોદના ત્વસાધ્વી, અતિપ્રસન્નદોષાત્, દ્રવત્વસ્ત્રીત્વતુલ્યતયા મૂત્રપાનમાતૃગમનાદિપ્રસન્નાદિત્યલં પ્રસન્નેન, અક્ષરગમનિકામાત્રપ્રક્રમાત્ । તથા 'અમત્સરી ચ' ન પરસંપદ્દેષી ચ સ્યાત્, તથા 'અભીક્ષ્ણં' પુનઃ પુનઃ પુષ્ટકારણાભાવે 'નિર્વિકૃતિકશ્ચ' નિર્ગતવિકૃતિપરિભોગશ્ચ ભવેત્, અનેન પરિભોગોચિતવિકૃતીનામપ્યકારણે પ્રતિષેધમાહ, તથા 'અભીક્ષ્ણં' ગમનાગમનાદિષુ, વિકૃતિપરિભોગેઽપિ ચાન્યે, કિમિત્યાહ- 'કાયોત્સર્ગકારી ભવેત્' ઈર્યાપથપ્રતિક્રમણમકૃત્વા ન કિન્ચિદન્યત્ કુર્યાદ્, તદશુદ્ધતાપત્તેરિતિ ભાવઃ । તથા 'સ્વાધ્યાયયોગે' વાચનાદ્યુપચારવ્યાપાર આચામામ્લાદૌ 'પ્રયતઃ' અતિશયયત્નપરો ભવેત્, તથૈવ તસ્ય ફલવત્ત્વાદ્ વિપર્યય ઉન્માદાદિદોષપ્રસન્નાદિતિ સૂત્રાર્થઃ ॥૭૧॥

ટીકાર્થ : સાધુ મદ્ય ન પીનારો અને માંસ ન ખાનારો થાય. આ મદ્ય અને માંસ લોક અને આગમ બંને રીતે પ્રતીત જ છે. એટલે જ કેટલાકો જે કહે છે કે "કાંજી, અરિષ્ટા (છાશ) વગેરે પણ સંધાનના કારણે = જીવોત્પત્તિના કારણે છોડી દેવા જોઈએ, અને ભાત વગેરે પણ પ્રાણીનું અંગ હોવાથી છોડી દેવા જોઈએ..." (એમનો આશય એ છે કે દારુમાં કોઈ હિંસા નથી. પણ એમાં તેવા પ્રકારનાં વિકલેન્દ્રિયજીવોની ઉત્પત્તિ થતી હોવાના કારણે જો એ ત્યાજ્ય હોય, તો એની જેમ કાંજી વગેરેમાં પણ સંધાનની સંભાવના હોવાથી એ પણ છોડી દેવા જોઈએ. એમ માંસ એ પ્રાણીનું અંગ હોવાથી ન ખવાય, તો ભાત પણ એકેન્દ્રિય પ્રાણીનું અંગ હોવાથી એ પણ ન ખવાય...)

આ વાત ખોટી છે. કેમકે કાંજી વગેરે એ કંઈ મદ્ય નથી, ભાત વગેરે એ કંઈ માંસ નથી. એ પણ એટલા માટે કે લોકમાં અને શાસ્ત્રમાં કાંજી વગેરે મદ્ય તરીકે અને ભાતાદિ માંસ તરીકે પ્રસિદ્ધ જ નથી. એટલે લોક-આગમની પ્રસિદ્ધિ પ્રમાણે તમારી વાત તદ્દન ખોટી છે.

તમે જે સંધાન અને પ્રાણીઅંગની તુલ્યતાનાં આધારે જે આપત્તિ આપી છે, તે બરાબર નથી. કેમકે એમાં અતિપ્રસંગ દોષ થાય છે. કેમકે આ રીતે તો એમ પણ કહી શકાય કે છાસમાં દ્રવત્વ છે, એમ મૂત્રમાં પણ દ્રવત્વ છે, એટલે જો છાસ પીવાય તો મૂત્ર પણ પી શકાય. એમ પત્નીમાં સ્ત્રીત્વ છે, તો માતામાં પણ સ્ત્રીત્વ છે. એટલે જો પત્નીગમન કરાય, તો માતૃગમન પણ કરાય. આમ દ્રવત્વ અને સ્ત્રીત્વની તુલ્યતા દ્વારા મૂત્રપાન અને માતૃગમનાદિ પણ કર્તવ્ય માનવાની આપત્તિ આવે. (પણ એ ઈષ્ટ નથી. એમ અહીં પણ માંસમાં અને ઓદનમાં પ્રાણ્યંગત્વાદિની તુલ્યતામાત્રથી બંને ત્યાજ્ય

માનવાની આપત્તિ આપવી... એ બિલકુલ ઉચિત નથી.)

પ્રસંગથી સર્વું. અહીં માત્ર અક્ષરગમનિકાનો જ આરંભ કરાયો છે. (આની વિસ્તૃતચર્ચા અષ્ટકપ્રકરણ ગ્રન્થમાં ૧૭માં અષ્ટકમાંથી જાણી લેવી.)

તથા મત્સરી ન થાય = બીજાની સંપત્તિનો દ્વેષી ન થાય. (બીજાનાં વિકાસને જોઈ ઈર્ષ્યા કરનારો ન બને...)

અભીક્ષણ = વારંવાર = પુષ્ટકારણ ન હોય ત્યારે વિગઈ વિનાની વસ્તુનો પરિભોગ કરનારો થાય. અર્થાત્ પુષ્ટકારણ આવે ત્યારે જ વિગઈ વાપરે, બાકી વિગઈ ન વાપરે. આવું કહેવા દ્વારા પરિભોગ માટે ઉચિત વિગઈઓનો પણ અકારણમાં પ્રતિષેધ જણાવ્યો. (માંસાદિ તો પરિભોગને ઉચિત જ નથી. દૂધાદિ પરિભોગોચિત છે. પણ એ પણ પુષ્ટાલંબન વિના ન વાપરે.)

તથા અભીક્ષણ = ગમન, આગમન વગેરે ક્રિયાઓમાં કાયોત્સર્ગ કરે. એટલે કે ગમનાદિ ક્રિયા કરી હોય, તો ઈરિયાવહી પડિકમ્યા વિના બીજું કંઈ ન કરે. કેમકે જો ઈરિયાવહી કર્યા વિના બીજું કંઈપણ કરાય, તો એ અશુદ્ધ બનવાની આપત્તિ આવે.

અન્યલોકો અભીક્ષણં કાયોત્સર્ગકારી શબ્દનો અર્થ આ પ્રમાણે કરે છે કે અભીક્ષણ વિગઈનો પરિભોગ કરે, ત્યારે પણ... અર્થાત્ પ્રાયઃ તો વિગઈરહિત જ ભોજન વાપરે, જ્યારે વિગઈ વાપરે ત્યારે પણ એ સંબંધી કાયોત્સર્ગ કરે. (યોગોદ્વહનાદિમાં આ વાત પ્રસિદ્ધ છે...)

તથા સ્વાધ્યાયયોગમાં અત્યંત યત્નવાળો બને. સ્વાધ્યાય એટલે વાચનાદિ. તેનો યોગ એટલે વાચનાદિના વિનયરૂપ આંબિલ વગેરે વ્યાપારો. અર્થાત્ યોગોદ્વહન. એમાં યત્નવાળા બનવું. કેમકે સ્વાધ્યાય યોગોદ્વહનપૂર્વક કરવામાં આવે તો જ સફળ બને છે. જો વિપર્યય કરાય, યોગોદ્વહન વિના સ્વાધ્યાય કરાય તો ઉન્માદ, ગાંડપણ વગેરે દોષો થઈ શકે છે. (ઉત્સર્ગમાર્ગ એ છે કે જે સૂત્રના જે યોગો બતાવેલા છે, તે સૂત્રના તે યોગો કરતાં કરતાં જ તે ભણી શકાય...)

કિંચ—

ળ પડિન્નવિજ્જા સયણાસણાઙ્, સિજ્જં નિસિજ્જં તહ ભત્તપાણં ।

ગામે કુલે વા નગરે વ દેસે, મમત્તભાવં ન કહિંપિ કુજ્જા ॥૮॥

ગા.૮ ગાથાર્થ : શયન, આસન, શય્યા, નિષઘા તથા ભોજન-પાનની પ્રતિજ્ઞા ન

કરાવે. ગામ, કુલ, નગર કે દેશ... ક્યાંય પણ મમત્વભાવ ન કરે.

‘ન પ્રતિજ્ઞાપયેત્’ માસાદિકલ્પપરિસમાપ્તૌ ગચ્છન્ ભૂયોઽપ્યાગતસ્ય મમૈવૈતાનિ દાતવ્યાનીતિ ન પ્રતિજ્ઞાં કારયેદ્ગૃહસ્થં, કિમાશ્રિત્યેત્યાહ-‘શયનાસને શય્યાં નિષઘ્વાં તથા ભક્તપાન’મિતિ તત્ર શયન-સંસ્તારકાદિ આસન-પીઠકાદિ શય્યા-વસતિઃ નિષઘ્વા-સ્વાધ્યાયાદિભૂમિઃ ‘તથા’ તેન પ્રકારેણ તત્કાલાવસ્થૌચિત્યેન ‘ભક્તપાનં’ યજ્ઞકાદિકદ્રાક્ષાપાનકાદિ ન પ્રતિજ્ઞાપયેત્, મમત્વદોષાત્ । સર્વત્રૈતન્નિષેધમાહ-‘ગ્રામે’ શાલિગ્રામાદૌ ‘કુલે વા’ શ્રાવકકુલાદૌ ‘નગરે’ સાકેતાદૌ ‘દેશે વા’ મધ્યદેશાદૌ ‘મમત્વભાવં’ મમેદમિતિ સ્નેહમોહં ન ‘ક્વચિત્’ ઉપકરણાદિષ્વપિ કુર્યાત્, તન્મૂલત્વાદુઃખા-દીનામિતિ ॥૮॥

ટીકાર્થ : માસકલ્પ કે ચતુર્માસકલ્પની સમાપ્તિ થાય, એટલે સાધુ ત્યાંથી અન્યસ્થાને જતો હોય ત્યારે ગૃહસ્થની પાસે આવી પ્રતિજ્ઞા ન કરાવે કે “હું જ્યારે ફરી અહીં આવું, ત્યારે મને જ આ બધું આપવું.”

પ્રશ્ન કઈ વસ્તુને આશ્રયીને આ પ્રતિજ્ઞા ન કરાવે ?

ઉત્તર : શયન = સંસ્તારો વગેરે. આસન = પીઠક = બાજોઠ વગેરે. શય્યા = વસતિ, નિષઘ્વા = સ્વાધ્યાયભૂમિ તથા ભક્તપાન = તે તે કાળ અને તે તે અવસ્થાને ઉચિત હોય એવા પ્રકારના ખંડખાદક દ્રાક્ષાપાન વગેરે. (ખાંડની ચાસણીવાળા સાટા વગેરે ખંડખાદક કહી શકાય. આશય એ કે “ઊનાળામાં હું આવું તો મને અમુક અમુક ભોજન-પાન આપવા, શિયાળામાં હું આવું તો મને અમુક અમુક આપવા... એમ યુવાનીમાં આવું, ઘડપણમાં આવું, માંદગીમાં આવું, આચાર્યાદિ બનીને આવું... ત્યારે અમુક અમુક આપવું. આ બધું.

કમશઃ કાળ અને અવસ્થાને અનુસારે ભોજન-પાનની પ્રતિજ્ઞા ગણાય.)

આવી પ્રતિજ્ઞા ન કરાવવી. કેમકે એમાં મમત્વનો દોષ લાગે છે.

સર્વવસ્તુઓમાં મમત્વનો નિષેધ દર્શાવે છે કે શાલિગ્રામ વગેરેમાં કે શ્રાવકકુલાદિમાં કે સાકેતાદિ નગરમાં કે મધ્યદેશાદિમાં “આ મારું છે” એમ સ્નેહાત્મક મોહ ક્યાંય = ઉપકરણાદિમાં પણ ન કરે. કેમકે દુઃખ વગેરે આ મમત્વમૂલક છે. મમત્વ જ બધાનું મૂળ છે.

ઉપદેશાધિકાર એવાહ-

ગિહિણો વેઆવડિઅં ન કુજ્જા, અભિવાયણવંદણપૂઅણં વા ।

અસંકિલિદ્દેહિં સમં વસિજ્જા, મુણી ચરિત્તસ્સ જઓ ન હાણી ॥૧॥

ઉપદેશનો અધિકાર ચાલુ છે, એમાં જ કહે છે કે

ગા.૯. ગાથાર્થ : ગૃહસ્થોની વૈયાવચ્ચ, અભિવાદન, વંદન કે પૂજન ન કરવા. મુનિ અસંકિલિષ્ઠોની સાથે વસે, કે જેનાથી ચારિત્રની હાનિ ન થાય.

'ગૃહિણો' ગૃહસ્થસ્ય 'વૈયાવૃત્ત્યં' ગૃહિભાવોપકારાય તત્કર્મસ્વાત્મનો વ્યાવૃત્તભાવં ન કુર્યાત્, સ્વપરોભયાશ્રેયઃસમાયોજનદોષાત્, તથા અભિવાદનં-વાહ્નમસ્કારરૂપં વન્દનં-કાયપ્રણામલક્ષણં પૂજનં વા-વસ્ત્રાદિભિઃ સમશ્ચર્ચનં વા ગૃહિણો ન કુર્યાદ્, ઉક્તદોષપ્રસન્નાદેવ, તથૈતદ્દોષપરિહારાયૈવ 'અસંક્લિષ્ટૈઃ' ગૃહિવૈયાવૃત્ત્યકરણસંક્લેશરહિતૈઃ સાધુભિઃ સમં વસેન્મુનિઃ 'ચારિત્રસ્ય' મૂલગુણાદિલક્ષણસ્ય 'યતો' યેશ્ચઃ સાધુશ્ચઃ સકાશાન્ન હાનિઃ, સંવાસતસ્તદકૃત્યાનુમોદનાદિનેતિ, અનાગતવિષયં ચેદં સૂત્રં, પ્રણયનકાલે સંક્લિષ્ટસાધ્વભાવાદિતિ સૂત્રાર્થઃ ॥૧॥

ટીકાર્થ : ગૃહસ્થની વૈયાવચ્ચ ન કરવી. અર્થાત્ ગૃહસ્થપણામાં એને ઉપકાર થાય, તે માટે તેના કાર્યોમાં પોતાનો વ્યાવૃત્તભાવ = પોતાનું એમાં લાગી પડવું એ વૈયાવચ્ચ. (ધંધો-મકાન વગેરે વસ્તુ અપાવવી એ એના ગૃહસ્થભાવમાં ઉપકાર કરનારી છે. અર્થાત્ સાંસારિક જીવનમાં ઉપકાર કરનારી છે. એટલે જ આ ધંધાદિ અપાવવા વગેરેમાં સાધુ જોડાય તો એ ગૃહસ્થોની વૈયાવચ્ચ કરી કહેવાય. પણ એમને ઉપદેશ આપવા... વગેરે કાર્યો તો ગૃહિભાવના ઉપકાર માટે નથી. એટલે એ ગૃહસ્થની વૈયાવચ્ચ કરી ન કહેવાય. આમાં વિશેષબાબતો ગીતાર્થો પાસેથી જાણવી.)

આ વૈયાવચ્ચ ન કરવી, કેમકે એમાં સ્વ-પર બંનેને અકલ્યાણનો સંબંધ થવા રૂપ દોષ છે. (સાધુનાં વ્રતો ભાંગે, ગૃહસ્થ એમાં નિમિત્ત બને... બંનેને નુકસાન થાય.)

તથા અભિવાદન = વાણીવડે નમસ્કાર કરવા.

વંદન = કાયાથી પ્રમાણ કરવા.

પૂજન = વસ્ત્રાદિથી અર્ચના કરવી.

સાધુ ગૃહસ્થોને આ બધું ન કરે. કેમકે એમાં ઉપરનો દોષ લાગે જ છે. (બંનેનું અકલ્યાણ થાય.)

તથા આ દોષના પરિહારને માટે જ ગૃહસ્થોનું વૈયાવચ્ચ કરવારૂપ સંકલેશ વિનાના

એવા સાધુઓની સાથે મુનિ રહે કે જે સાધુઓ દ્વારા મૂલગુણાદિરૂપ ચારિત્રની હાનિ ન થાય.

(પ્રશ્ન એ સંકલિષ્ટ સાધુ સાથે રહેવા છતાં પોતે ચોક્ષ્મી રહે, તો શું વાંધો ?)

ઉત્તર એની સાથે સંવાસ કરવાથી તેના અકાર્યોની અનુમોદના થવા વગેરે રૂપ દોષો લાગવાથી એવા સાધુઓ સાથે રહેવામાં ચારિત્રની હાનિ થાય જ. પણ સંકલેશરહિત સાધુઓ થકી આ રીતે સંવાસથી તેમના અકૃત્યોની અનુમોદનાદિ વડે ચારિત્રની હાનિ ન થાય. (કેમકે તેઓ અકૃત્ય કરતાં જ નથી.)

(પ્રશ્ન : આ સૂત્ર શય્યાંભવસૂરિજીએ રચેલું છે, તો શું તે કાળમાં આવા સાધુઓ હતા ? કે જેથી એમની સાથે ન રહેવાનું કહેવું પડે.)

ઉત્તર : આ સૂત્ર ભવિષ્યકાળની અપેક્ષાએ રચાયેલું જાણવું. કેમકે જ્યારે આ સૂત્ર બનવાયું ત્યારે સંકલિષ્ટસાધુઓ ન હતા. (એટલે તે કાળના સાધુઓને આ બધું કહેવાનું રહેતું નથી.)

અસંક્લિષ્ટૈઃ સમં તસેદિત્યુક્તમત્ર વિશેષમાહ—

ण या लभेज्जा निउणं सहायं, गुणाहिअं वा गुणओ समं वा ।

इकोऽपि पावाइं विवज्जयंतो, विहरिज्ज कामेसु असज्जमाणो ॥૧૦॥

અસંકલિષ્ટોની સાથે રહેવું એ કહ્યું.

આ બાબતમાં વિશેષ બાબત જણાવે છે.

ગા.૧૦ ગાથાર્થ : ગુણાધિક કે ગુણથી સમાન નિપુણ સહાય ન મળે, તો પાપોને વર્જીતો, કામોમાં રાગી ન થતો એકલો પણ વિચરે.

કાલદોષાદ્ 'ન યદિ લભેત' ન યદિ કથચ્છિત્ પ્રાપ્નુયાત્ 'નિપુણં' સંયમાનુષ્ઠાન-કુશલં 'સહાયં' પરલોકસાધનદ્વિતીયં, કિંવિશિષ્ટમિત્યાહ—'ગુણાધિકં વા' જ્ઞાનાદિગુણોત્કટં વા, 'ગુણતઃ સમં વા' તૃતીયાર્થે પચ્ચમી ગુણૈસ્તુલ્યં વા, વાશબ્દાદ્ધીનમપિ જાત્યકાચ્છન-કલ્પં વિનીતં વા, તતઃ કિમિત્યાહ-एकोऽपि संहननादियुक्तः 'पापानि' पापकारणान्य-सदनुष्ठानानि 'विवर्जयन्' विविधमनेकैः प्रकारैः सूत्रोक्तैः परिहरन् विहरेदुचितविहारेण 'कामेषु' इच्छाकामादिषु 'असज्जमानः' सङ्गमगच्छन्नेकोऽपि विहरेत्, नतु पार्श्वस्थादिपापमित्रसङ्गं कुर्यात्, तस्य दुष्टत्वात्, तथा चान्यैरप्युक्तम्—'वरं विहर्तुं सह पन्नगैर्भवेच्छात्मभिर्वा रिपुभिः सहोषितुम् । अधर्मयुक्तैश्चपत्नैरपण्डितैर्न पापमित्रैः सह वर्तितुं क्षमम् ॥१॥ इहैव हन्युर्भुजगा हि रोषिताः, धृतासयश्छिद्रमवेक्ष्य चारयः । असत्प्रवृत्तेन

જનેન સંગતઃ, પરત્ર ચૈવેહ ચ હન્યતે જનઃ ॥૨॥ તથા-પરલોકવિરુદ્ધાનિ, કુર્વાણં દૂરતસ્ત્ય-
જેત્ । આત્માનં યોઽભિસંધત્તે, સોઽન્યસ્મૈ સ્યાત્કથં હિતઃ ? ॥૩॥ તથા-બ્રહ્મહત્યા સુરાપાનં,
સ્તેયં ગુર્વજ્ઞનાગમઃ । મહાન્તિ પાતકાન્યાહુરેભિશ્ચ સહ સંગમમ્ ॥૪॥” ઇત્યલં પ્રસજ્ઞેનેતિ
સૂત્રાર્થઃ ॥૧૦॥

ટીકાર્થ : પડતાં કાળના કારણે જો સંયમાનુષ્ઠાનમાં કુશળ એવો પરલોકની સાધનામાં
બીજો = પરલોકની સાધનામાં સહાય કરનાર સહાયક સાધુ જો કોઈપણ રીતે ન મળે
તો...

એ સાધુ કેવો વિશિષ્ટ હોય ? એ દર્શાવે છે કે જ્ઞાનાદિ ગુણોથી અધિક હોય કે
ગુણોથી સમાન હોય. (અહીં ગુણતઃ માં પંચમીવિભક્તિ ત્રીજીવિભક્તિના અર્થમાં છે.
એટલે કે ગુણોથી તુલ્ય હોય.) વા શબ્દથી સમજવું કે ગુણોથી હીન હોય તો પણ
સાચાસુવર્ણના જેવો વિનીત હોય, અર્થાત્ ગુણવાન બનવાની પાત્રતાવાળો હોય...

(આમ સ્વની અપેક્ષાએ ગુણાધિક, ગુણસમાન, કે હીનગુણ વિનીત એવો સહાયક
ન મળે તો સંઘયણ વગેરેથી યુક્ત એ સાધુ પાપના કારણભૂત ખરાબ અનુષ્ઠાનોને
ત્યાગતો, શાસ્ત્રમાં કહેલા અનેક પ્રકારો વડે એ અનુષ્ઠાનોને વર્જતો તથા ઈચ્છાકામ
વગેરેમાં સંગને નહિ પામતો છતો એકલો પણ વિચરે. પરંતુ પાર્શ્વસ્થ વગેરે પાપમિત્રોનો
સંગ ન કરે. કેમકે એ સંગ દુષ્ટ છે.

બીજાઓએ પણ કહ્યું છે કે,

“સાપોની સાથે વિહરવાનું થાય તે સારું કે લુચ્યા શત્રુઓ ાથે રહેવાનું થાય તે
સારું, પણ અધર્મયુક્ત, ચપલ, અપંડિત, એવા પાપમિત્રોની સાથે રહેવું સારું નહિ.

ગુસ્સે થયેલા સર્પો અહીં જ મારે, ધારણ કરાયેલી તલવારવાળા શત્રુઓ છિદ્રને
જોઈને, તક મેળવીને અહીં જ મારે. પણ ખોટા કામોમાં પ્રવર્તેલા લોકની સાથે સંગવાળો
જન પરલોકમાં અને અહીં હણાય છે.”

તથા

પરલોકવિરુદ્ધ કાર્ય કરનારાને દૂરથી છોડી દેવો. જે જાતને છેતરે છે = દુઃખી કરે
છે તે શી રીતે બીજાને માટે હિતકારી થાય ?

તથા

બ્રાહ્મણની હત્યા, દારુનું પાન, ચોરી, ગુરુની સ્ત્રી સાથે સંબંધ તથા આ
પાપવાળાઓની સાથેના સંગમને પણ મોટું પાપ કહે છે.

પ્રસંગથી સર્યુ.

વિહારકાલમાનમાહ—

સંવચ્છરં વાઽવિ પરં પમાણં, બીઅં ચ વાસં ન તર્હિં વસિજ્જા ।

સુત્તસ્સ મગ્ગેણ ચરિજ્જ ભિક્કૂ, સુત્તસ્સ અત્થો જહ આણવેઙ્ઠ ॥૧૧॥

વિહારનાં કાળનું પ્રમાણ બતાવે છે.

ગા. ૧૧ ગાથાર્થ : ટીકાર્થથી સ્પષ્ટ થશે.

'સંવત્સરં વાપિ' અત્ર સંવત્સરશબ્દેન વર્ષાસુ ચાતુર્માસિકો જ્યેષ્ઠાવગ્રહ ઉચ્યતે તમપિ, અપિશબ્દાન્માસમપિ, પરં પ્રમાણં-વર્ષાઋતુબદ્ધયોરુત્કૃષ્ટમેકત્ર નિવાસકાલમાનમેતત્, 'દ્વિતીયં ચ વર્ષમ્' ચશબ્દસ્ય વ્યવહિત ઉપન્યાસઃ, દ્વિતીયં વર્ષ વર્ષાસુ ચશબ્દાન્માસં ચ ઋતુબદ્ધે ન તત્ર ક્ષેત્રે વસેત્ યત્રૈકો વર્ષાકલ્પો માસકલ્પશ્ચ કૃતઃ, અપિતુ સઙ્ગદોષાદ્ દ્વિતીયં તૃતીયં ચ પરિહત્ય વર્ષાદિકાલં તતસ્તત્ર વસેદિત્યર્થઃ, સર્વથા, કિં બહુના ?, સર્વત્રૈવ 'સૂત્રસ્ય માર્ગેણ ચરેદ્ધિક્ષુઃ' આગમાદેશેન વર્તેતેતિ ભાવઃ, તત્રાપિ નૌઘત એવ યથાશ્રુતગ્રાહી સ્યાત્ અપિ તુ સૂત્રસ્ય 'અર્થઃ' પૂર્વાપરાવિરોધિતન્નયુક્તિઘટિતઃ પારમાર્થિકોત્સર્ગાપવાદગર્ભો યથા 'આજ્ઞાપયતિ' નિયુક્તે તથા વર્તેત, નાન્યથા, યથેહાપવાદતો નિત્યવાસેઽપિ વસતાવેવ પ્રતિમાસાદિ સાધૂનાં સંસ્તારગોચરાદિપરિવર્તેન, નાન્યથા, શુદ્ધાપવાદાયોગાદિત્યેવં વન્દનકપ્રતિક્રમણાદિષ્વપિ તદર્થ પ્રત્યુપેક્ષણેનાનુષ્ઠાનેન વર્તેત, ન તુ તથાવિધલોકહેર્યાં તં પરિત્યજેત્ તદાશાતનાપ્રસઙ્ગાદિતિ સૂત્રાર્થઃ ॥૧૧॥

ટીકાર્થ : સંવત્સરં વાપિ આમાં વર્ષાઋતુમાં ચારમહિનાનો જે ઉત્કૃષ્ટઅવગ્રહ છે. તે સંવત્સરશબ્દથી લેવાનો છે. (બાર મહિનારૂપી સંવત્સર નહિ.)

અપિ શબ્દથી માસ પણ સમજવો.

આ સંવત્સર કે માસ એ કમશઃ વર્ષામાં અને ઋતુબદ્ધકાળમાં ઉત્કૃષ્ટ પ્રમાણે છે. એક સ્થાને રહેવાના કાળનું આ ઉત્કૃષ્ટમાપ છે. ચોમાસામાં બીજું વર્ષ (ચોમાસું) અને ચ શબ્દથી ઋતુબદ્ધકાળમાં બીજો માસ તે ક્ષેત્રમાં ન વસવું. કે જ્યાં એક વર્ષાકલ્પ અને એક માસકલ્પ કરેલો હોય.

પરંતુ સંગદોષના ભયથી બીજા અને ત્રીજા વર્ષાદિકાળને ત્યાગીને ત્યારબાદ ત્યાં વસવું. (જ્યાં એક ચોમાસું થયું, ત્યાં એ પછી બે વર્ષ ચોમાસું ન કરાય, જ્યાં એક

મહીનો રહ્યા, ત્યાં પછી બે મહીના ન રોકવાય...)

સર્વથા વધારે શું કહેવું ? ભિક્ષુ સૂત્રનાં માર્ગે ચાલે. આગમનાં આદેશ પ્રમાણે પ્રવર્તે. તેમાં પણ ઓઘથી જ = સામાન્યથી જ યથાશ્રુતગ્રાહી ન થાય. અર્થાત્ માત્ર શબ્દાર્થને ગ્રહણ ન કરે. પરંતુ સૂત્રનો અર્થ જે પ્રમાણે આજ્ઞા કરે = જોડે, તે પ્રમાણે સાધુ વર્તે. પણ સૂત્રનાં અર્થની આજ્ઞાથી વિપરીતપણે પ્રવૃત્તિ ન કરે.

એમાં પૂર્વવાક્યો અને પછીના વાક્યોની સાથે વિરોધ વિનાનો અને શાસ્ત્રની યુક્તિઓથી સંગત તથા પારમાર્થિક ઉત્સર્ગ અને અપવાદથી ગર્ભિત એવો અર્થ એ જ સૂત્રનો અર્થ કહેવાય. એની આજ્ઞા પ્રમાણે વર્તવું.

જેમકે અહીં અપવાદથી નિત્યવાસ કરવામાં આવે તો પણ ઉપાશ્રયમાં જ દરેક મહીને, દરેક ચોમાસે સાધુઓને સંથારો, ગોચરી વગેરેના સ્થાનોનું પરાવર્તન કરવા વડે જ વર્તવાનું છે. (મહીને મહીને ઉપાશ્રયમાં જગ્યા બદલે, અને ગોચરીના ઘરો બદલે.) પણ એ વિના નહિ. કેમકે જો એ વિના વર્તે, તો એ શુદ્ધ અપવાદ ન ગણાય.

આ પ્રમાણે વંદન-પ્રતિક્રમણાદિમાં પણ સૂત્રના અર્થને પ્રત્યુપેક્ષણ કરવારૂપ-જોવારૂપ અનુષ્ઠાન વડે વર્તે. અર્થાત્ સૂત્રના અર્થને વિચારી વિચારીને વંદનાદિમાં પ્રવૃત્તિ કરે. પરંતુ તેવા પ્રકારની લોકહેરીથી = ગતાનુગતિકતાથી = લોકસંજ્ઞાથી સૂત્રના અર્થને ત્યાગી ન દે. કેમકે એમાં સૂત્રની આશાતનાનો પ્રસંગ આવે.

एवं विविक्तचर्यावतोऽसीदनगुणोपायमाह—

जो पुष्परत्तावररत्तकाले, संपेहए अप्पगमप्पगेणं ।

किं मे कडं किं च मे किच्चसेसं, किं सक्खणिज्जं न समायरामि ? ॥१२॥

આ પ્રમાણે વિવિક્તચર્યાવાળાને સંયમમાં અસીદન રૂપ ગુણની પ્રાપ્તિના ઉપાયને બતાવે છે.

ગા.૧૨ ગાથાર્થ : જે પૂર્વરાત્રિ અને અપરરાત્રિના કાળમાં આત્મા વડે આત્માને જુએ છે કે “મેં શુ કર્યું ? મારું કયું કૃત્ય બાકી છે ? શું શક્ય કાર્ય નથી આચરતો ?

यः साधुः पूर्वरात्रापररात्रकाले, रात्रौ प्रथमचरमयोः प्रहरयोरित्यर्थः, संप्रेक्षते सूत्रोपयोगनीत्या आत्मानं कर्मभूतमात्मनैव करणभूतेन, कथमित्याह—‘किं मे कृत’मिति छान्दसत्वात्तृतीयार्थे षष्ठी, किं मया कृतं शक्यनुरूपं तपश्चरणादियोगस्य ‘किं च मम कृत्यशेषं’ कर्तव्यशेषमुचितं ?, किं शक्यं वयोऽवस्थानुरूपं वैयावृत्त्यादि ‘न समाचरामि’

ન કરોમિ, તદકરણે હિ તત્કાલનાશા ઇતિ સૂત્રાર્થઃ ॥૧૨॥

ટીકાર્થ : સૂર્વરાત્રિનો કાળ એટલે રાત્રિનો પહેલો પ્રહર. અપરરાત્રિનો કાળ એટલે રાત્રિનો છેલ્લે પ્રહર, આ કાળમાં સૂત્રોપયોગની નીતિથી = શાસ્ત્રમાં ઉપયોગ રાખીને શાસ્ત્રપ્રમાણેની નીતિથી કારણભૂત આત્મા વડે કર્મભૂત આત્માને જે જુએ છે,

શી રીતે જુએ ? એ દર્શાવે છે કે “શક્તિને અનુરૂપ એવું મારા વડે શું કરાયું ? તથા તપાયરણાદિ યોગમાંથી કયું ઉચિતકર્તવ્ય મારે બાકી છે ? મારી ઉંમર અને અવસ્થાને અનુરૂપ એવું કયું શક્ય વૈયાવચ્ચાદિ કાર્ય હું નથી કરતો ?”

જો શક્યાનુષ્ઠાન ન કરવામાં આવે, તો તે કાર્યના કાળનો નાશ જ થાય છે. (કેમકે એ કાળ કંઈ ફરી આવવાનો નથી...)

સૂત્રમાં મે એ છાન્દસપ્રયોગ હોવાથી તૃતીયાવિભક્તિનાં અર્થમાં ષષ્ઠીવિભક્તિ સમજવી.

તથા—

કિં મે પરો પાસઙ્ કિંચ અપ્પા, કિં વાઽહં ખલિઅં ન વિવજ્જયામિ ।

ઇચ્ચેવ સમ્મં અણુપાસમાણો, અણાગયં નો પડિબંધ કુજ્જા ॥૧૩॥

ગા.૧૩ ગાથાર્થ : બીજો મારું શું જુએ છે ? આત્મા શું જુએ છે ? હું કયા સ્ખલિતને નથી વર્જતો ? આ પ્રમાણે સમ્યક્ જોતો અનાગત પ્રતિબંધ ન કરે.

કિં મમ સ્ખલિતં ‘પરઃ’ સ્વપક્ષપરપક્ષલક્ષણઃ પશ્યતિ ? કિં વાઽઽત્મા ક્વચિન્મનાક્ સંવેગાપન્નઃ ?, કિં વાઽહમોઘત એવ સ્ખલિતં ન વિવર્જયામિ, ઇત્યેવં સમ્યગનુપશ્યન્ અનેનૈવ પ્રકારેણ સ્ખલિતં જ્ઞાત્વા ‘સમ્યગ્’ આગમોક્તે વિધિના ભૂયઃ પશ્યેત્ ‘અનાગતં ન પ્રતિબન્ધં કુર્યાત્’ આગામિકાલવિષયં નાસંયમપ્રતિબન્ધં કરોતીતિ સૂત્રાર્થઃ ॥૧૩॥

ટીકાર્થ : સ્વપક્ષ - સાધુ-સાધ્વી વગેરે અને પરપક્ષ-અજ્ઞેનો મારી કંઈ ભૂલોને જુએ છે ? (તેઓને મારું કયું કયું વર્તન ભૂલરૂપે લાગે છે ?) ક્યાંક કંઈક સંવેગને પામેલો આત્મા પોતાની કંઈ ભૂલોને જુએ છે ? હું સામાન્યથી જ ભૂલોને વર્જતો નથી. (જે ભૂલો સામાન્ય = છોડી શકાય એવી છે, તેવી કંઈ ભૂલોને હું નથી ત્યાજતો ?) આ પ્રમાણે સમ્યગ્ જોતો સાધુ આ જ પ્રકારે ભૂલને જાણીને આગમોક્ત વિધિ વડે ફરી જુએ. તથા ભવિષ્યકાલસંબંધી એવો અસંયમપ્રતિબંધ ન કરે. (આ વખતે હું આટલું તો કરીશ જ...)

આવા પ્રકારનો અસંયમાનુષ્ઠાનોનો રાગ, દઢતા ન કરવી...)

કથમિત્યાહ-

જત્યેવ પાસે કઙ્ઙ દુષ્પ્પુત્તં, કાણ વાયા અદુ માણસેણં ।

તત્યેવ ધીરો પઢિસાહરિજ્જા, આઙ્ઙઓ ઁવિપ્પમિવ ક્વલીણં ॥૧૪॥

ગા.૧૪ ગાથાર્થ : જે ક્યાંય કાયાથી, વચનથી કે મનથી દુષ્પ્રયુક્ત કરાયેલું જુએ. ધીર ત્યાં જ પ્રતિસંહરણ કરે. જેમ આકીર્ણ = જાત્યઅથ ઝડપથી ખલિનને ગ્રહણ કરે.

‘યત્રૈવ પશ્યેત્’ યત્રૈવ પશ્યત્યુક્તવત્પરાત્મદર્શનદ્વારેણ ‘ક્વચિત્’ સંયમસ્થાનાવસરે ધર્મોપધિપ્રત્યુપેક્ષણાદૌ ‘દુષ્પ્રયુક્તં’ દુર્વ્યવસ્થિતમાત્માનમિતિ ગમ્યતે, કેનેત્યાહ-કાચેન વાચા અથ માનસેનેતિ, મન એવ માનસં, કરણત્રયેણેત્યર્થઃ ‘તત્રૈવ’ તસ્મિન્નેવ સંયમસ્થાનાવસરે ‘ધીરો’ બુદ્ધિમાન્ ‘પ્રતિસંહરેત્’ પ્રતિસંહરતિ ય આત્માનં, સમ્યગ્ વિધિ પ્રતિપદ્યત ઇત્યર્થઃ, નિદર્શનમાહ-આકીર્ણો જ્વાદિભિર્ગુણૈઃ, જાત્યોઽશ્ચ ઇતિ ગમ્યતે અસાધારણવિશેષણાત્, તચ્ચેદમ્-‘ક્ષિપ્રમિવ ઁલિનં’ શીઘ્રં કવિકમિવ, યથા જાત્યોઽશ્ચો નિયમિતગમનનિમિત્તં શીઘ્રં ઁલિનં પ્રતિપદ્યતે, એવં યો દુષ્પ્રયોગત્યાગેન ઁલિનકલ્પં સમ્યગ્વિધિમ્, એતાવતાઙ્ઙેન દૃષ્ટાન્ત ઇતિ સૂત્રાર્થઃ ॥૧૪॥

ટીકાર્થ ઉપર કહ્યા પ્રમાણે પર વડે અને આત્મા વડે દર્શન કરવા દ્વારા સંયમસ્થાનના અવસરભૂત ધર્મોપધિનાં પ્રતિલેખનાદિ જે કોઈ કાર્યમાં સાધુ પોતાના આત્માને કાયાથી, વચનથી કે મનથી ખરાબ રીતે રહેલો જુએ. તે જ સંયમસ્થાનાવસરભૂત પ્રતિલેખનાદિ જે કોઈ કાર્યમાં સાધુ પોતાના આત્માને કાયાથી, વચનથી કે મનથી ખરાબ રીતે રહેલો જુએ. તે જ સંયમસ્થાનાવસરભૂત પ્રતિલેખનાદિમાં બુદ્ધિમાન સાધુ પોતાના આત્માને પ્રતિસંહરી લે. એટલે કે તેમાં સમ્યક્વિધિને સ્વીકારી લે.

દષ્ટાન્ત કહે છે કે

આકીર્ણ = વેગ વગેરે દ્વારા જાતિમાન્ અથ નિયમિતગમનનાં નિમિત્તભૂત એવા ખલિનને ઝડપથી સ્વીકારે. (ઘોડાનાં મોઢામાં દોરી વગેરે બાંધી લગામ તૈયાર કરાય, જેના દ્વારા ઘોડાની ગતિ-નિયમિત કરી શકાય. જાતિમાન્ ઘોડો આવી લગામને જલ્દી સ્વીકારે.) એમ જે સાધુ દુષ્ટપ્રયોગોના = દુષ્ટમન વગેરેના ત્યાગ વડે ખલિનસમાન સમ્યગ્વિધિને સ્વીકારે... આટલા અંશથી જ આ દષ્ટાન્ત છે.

અહીં આકીર્ણ ઝડપથી ખલિનને ગ્રહણ કરે... આ બધા વિશેષણો સામાન્ય અશ્વોમાં

ન હોય. એટલે અસાધારણ આ વિશેષણોથી આ અથ તરીકે જાત્ય અથ જ ગ્રહણ કરવો.

યઃ પૂર્વરાત્રેત્યાદ્યધિકારોપસંહારાયાહ—

જસેરિસા જોગ જિઙ્ઠિઅસ્સ, ધિઈમઓ સપ્પુરિસસ્સ નિચ્ચં ।

તમાહુ લોએ પડિબુદ્ધજીવી, સો જીઅઈ સંજમજીવિણં ॥૧૫॥

જો પુવ્વરત્તા... એ ૧૨મી ગાથાના અધિકારનો ઉપસંહાર કરવા માટે કહે છે કે ગા.૧૫.ગાથાર્થ : જિતેન્દ્રિય, ધૃતિમાન્, સત્પુરુષ એવા જેના નિત્ય આવા પ્રકારના યોગ છે. લોકમાં તેને પ્રતિબુદ્ધજીવી કહે છે. તે સંયમજીવન વડે જીવે છે.

યસ્ય સાધોઃ 'ઈંદુશાઃ' સ્વહિતાલોચનપ્રવૃત્તિરૂપા 'યોગા' મનોવાક્કાયવ્યાપારા 'જિતેન્દ્રિયસ્ય' વશીકૃતસ્પર્શનાદોન્દ્રિયકલાપસ્ય 'ધૃતિમતઃ' સંયમે સધૃતિકસ્ય 'સત્પુરુષસ્ય' પ્રમાદજયાન્મહાપુરુષસ્ય 'નિત્યં' સર્વકાલં સામાયિકપ્રતિપત્તેરારખ્યામરણાન્તમ્ 'તમાહુલોકે પ્રતિબુદ્ધજીવિનં' તમેવંભૂતં સાધુમાહુઃ-અભિદધતિ વિદ્વાંસઃ લોકે-પ્રાણિસંઘાતે પ્રતિબુદ્ધજીવિનં-પ્રમાદનિદ્રારહિતજીવનશીલં, 'સ' એવંગુણયુક્તઃ સન્ જીવતિ 'સંયમજીવિતેન' કુશલાભિસંધિભાવાત્ સર્વથા સંયમપ્રધાનેન જીવિતેનેતિ સૂત્રાર્થઃ ॥૧૫॥

ટીકાર્થ : જેણે સ્પર્શન વગેરે ઈન્દ્રિયોનો સમૂહ વશ કરી લીધો છે, જે સંયમમાં ધૃતિવાળો છે, પ્રમાદનાં જયથી જે મહાપુરુષ છે. એવા જે સાધુનાં સામાયિકનાં સ્વીકારથી માંડીને મરણ સુધી આવા પ્રકારના યોગો = પોતાના હિતની વિચારણા અને પ્રવૃત્તિરૂપી વ્યાપારો છે, વિદ્વાનો આ જીવલોકમાં આવા પ્રકારના સાધુને પ્રતિબુદ્ધજીવી = પ્રમાદ અને નિદ્રાથી રહિત જીવન જીવવાના સ્વભાવવાળો કહે છે.

આવા પ્રકારના ગુણવાળો સાધુ સંયમજીવન વડે જીવે છે. અર્થાત્ કુશલ વિચારો હોવાથી સર્વપ્રકારે સંયમપ્રધાન જીવન વડે જીવે છે.

શાસ્ત્રમુપસંહરન્નુપદેશસર્વસ્વમાહ—

અપ્પા યલુ સયયં રક્ષિઅવ્વો, સવ્વિદિઈહિં સુસમાહિઈહિં ।

અરક્ષિઓ જાઇપહં ઉવેઙ્, સુરક્ષિઓ સવ્વદુહાણ મુચ્ચઈ ॥૧૬॥ ત્તિ બેમિ ॥

વિવિત્તચરિઆ ચૂલા સમત્તા ॥૨॥

શાસ્ત્રનો ઉપસંહાર કરતાં ઉપદેશનાં સર્વસ્વને કહે છે.

ગા.૧૬ ગાથાર્થ : સુસમાહિત સર્વઈન્દ્રિયો વડે આત્મા સતત રક્ષણ કરવો જોઈએ. અરક્ષિત જન્મમાર્ગને પામે છે, સુરક્ષિત સર્વદુઃખોનાં મોક્ષને પામે છે.

‘આત્મા ખલ્વિ’તિ ખલુશબ્દો વિશેષણાર્થઃ, શક્તૌ સત્યાં પરોઽપિ ‘સતતં’ સર્વકાલં ‘રક્ષિતવ્યઃ’ પાલનીયઃ પારલૌકિકાપાયેભ્યઃ, કથમિત્યુપાયમાહ-‘સર્વેન્દ્રિયૈઃ’ સ્પર્શનાદિભિઃ ‘સુસમાહિતેન’ નિવૃત્તવિષયવ્યાપારેણેત્યર્થઃ, અરક્ષણરક્ષણયોઃ ફલમાહ-અરક્ષિતઃ સન્ ‘જાતિપન્થાનં’ જન્મમાર્ગ સંસારમુપૈતિ-સામીપ્યેન ગચ્છતિ । સુરક્ષિતઃ પુનર્યથાગમમપ્રમાદેન ‘સર્વદુઃખેભ્યઃ’ શારીરમાનસેભ્યો ‘વિમુચ્યતે’ વિવિધમ્-અનેકૈઃ પ્રકારૈરપુનર્ગ્રહણપરમસ્વાસ્થ્યાપાદનલક્ષણૈર્મુચ્યતે । ઇતિ બ્રવીમીતિ પૂર્વવદિતિ સૂત્રાર્થઃ ॥૧૬॥

ટીકાર્થ : સર્વકાળ આત્મા પરલોકસંબંધી અપાયોમાંથી રક્ષણ કરવા યોગ્ય છે. ખલુ શબ્દ વિશેષ અર્થ દર્શાવવા માટે છે. શક્તિ હોય તો પરનું પણ રક્ષણ કરવું જોઈએ.

પ્રશ્ન : આત્માનું રક્ષણ કેવી રીતે કરવું ?

ઉત્તર એ ઉપાય બતાવે છે કે સ્પર્શ વગેરે ઈન્દ્રિયોનો પોતપોતાના વિષયોમાં વ્યાપાર=પ્રવૃત્તિ બંધ થઈ જાય, તો એના દ્વારા આત્માનું રક્ષણ કરી શકાય.

આત્માના અરક્ષણ અને રક્ષણનું ફલ બતાવે છે કે નહિરક્ષાયેલો તે જન્મમાર્ગને = સંસારને પામે છે, સામીપ્યથી પ્રાપ્ત કરે છે. પણ આગમપ્રમાણે અપ્રમાદથી સુરક્ષિત થયેલો આત્મા શારીરિક અને માનસિક બધા દુઃખોમાંથી વિવિધ રીતે = અનેક પ્રકારે = ફરીથી એ દુઃખોનું ગ્રહણ કરવાનું ન થાય એ રીતે પરમ સ્વસ્થતાની પ્રાપ્તિરૂપી પ્રકાર વડે મુક્ત થાય છે.

બ્રવીમિ એ પૂર્વની જેમ સમજવું.

इति श्रीहरिभद्रसूरिविरचितायां दशवैकालिकबृहद्वृत्यां द्वितीया चूलिका
संपूर्णा ॥२॥

વિવિક્તચર્યા નામની દ્વિતીયચૂલિકા વ્યાખ્યાન કરાઈ.

॥ इइ दसवेआलिअं सुत्तं समत्तं ॥

શ્રી હરિભદ્રસૂરિવિરચિતટીકોપસંહારઃ ।

યં પ્રતીત્ય કૃતં તદ્વક્તવ્યતાશેષમાહ—

છર્હિં માસેર્હિં અહીઅં અજ્ઞયમિણં તુ અજ્ઞમણગેણં । છમ્માસા પરિઆઓ અહ કાલગઓ
સમાહીએ ॥૩૭૦॥

જેને આશ્રયીને આ દશવૈ. કરાયેલું છે, તેની કહેવા જેવી બાકીની બાબતોને જણાવે છે કે
નિ.૩૭૦ ગાથાર્થ આર્યમનક વડે છ માસમાં આ અધ્યયન ભણાયું. છ માસ
પર્યાય. સમાધિથી કાળ પામ્યો.

षड्भिर्मासैः 'अधीतं' पठितम् 'अध्ययनमिदं तु' अधीयत इत्यध्ययनम्-इदमेव
दशवैकालिकाख्यं शास्त्रं, केनाधीतमित्याह-आर्यमणकेन-भावाराधनयोगात् आराद्यातः
सर्वहेयधर्मेभ्य इत्यार्यः आर्यश्चासौ मणकश्चेति विग्रहस्तेन, 'षणमासाः पर्याय' इति
तस्यार्यमणकस्य षणमासा एव प्रव्रज्याकालः, अल्पजीवितत्वात्, अत एवाह—'अथ
कालगतः समाधिने'ति 'अथ' उक्तशास्त्राध्ययनपर्यायानन्तरं कालगत-आगमोक्तेन
विधिना मृतः, समाधिना-शुभलेश्याध्यानयोगेनेति गार्थः ॥३७०॥ अत्र चैवं वृद्धवादः-
यथा तेनैतावता श्रुतेनाराधितम् एवमन्येऽप्येतदध्ययनानुष्ठानत आराधका भवन्त्विति ॥

ટીકાર્થ : જે ભણાય તે અધ્યયન. આ જ દશવૈકાલિક નામનું શાસ્ત્ર આર્યમનકે છ
માસના કાળ વડે ભણ્યું. એ મુનિ ભાવ-આરાધનાયોગ દ્વારા બધા હેયધર્મોથી દૂર ગયેલા
છે, માટે તે આર્ય. આર્ય એવા આ મનક આ પ્રમાણે સમાસ કરવો.

તે આર્યમનકનો છ મહિના જ પ્રવ્રજયાકાળ છે, કેમકે તે અલ્પજીવનવાળા હતાં.
આથી જ કહે છે કે સમાધિથી કાળ પામ્યા.

અથ શબ્દ લખેલો છે, એટલે અર્થ આ પ્રમાણે કે કહેવાયેલા શાસ્ત્રનું અધ્યયન અને
છ માસનાં પર્યાય પછી તરત જ આગમમાં કહેલી વિધિથી શુભલેશ્યા અને ધ્યાનનાં
યોગથી મૃત્યુ પામ્યો.

અહીં આ પ્રમાણે વૃદ્ધવાદ છે કે જેમ તેના વડે આટલા શ્રુતથી આરાધના કરાઈ,
એમ બીજાઓ પણ આ અધ્યયનના અનુષ્ઠાન દ્વારા આરાધક થાઓ.

आणंदअंसुपायं कासी सिज्जंभवा तर्हि थेरा । जसभदस्स य पुच्छ कहणा अ विआलणा संघे

॥३७१॥

નિ.૩૭૧ ગાથાર્થ : ત્યાં સ્થવિર શય્યંભવસૂરિએ આનંદઅશ્રુતપાત કર્યો, યશોભદ્રની પૃચ્છા, કથન, સંઘમાં વિચારણા.

'આનન્દાશ્રુપાતમ્' અહો આરાધિતમનેનેતિ હર્ષાશ્રુમોક્ષણમ્ 'અકાર્ષુઃ' કૃતવન્તઃ 'શય્યમ્ભવાઃ' પ્રાગ્વ્યાર્વાર્ણિતસ્વરૂપાઃ 'તત્ર' તસ્મિન્ કાલગતે 'સ્થવિરાઃ' શ્રુતપર્યાય-વૃદ્ધાઃ પ્રવચનગુરવઃ, પૂજાર્થં બહુવચનમિતિ, યશોભદ્રસ્ય ચ-શય્યમ્ભવપ્રધાનશિષ્યસ્ય ગુર્વશ્રુપાતદર્શનેન કિમેતદાશ્ચર્યમિતિ વિસ્મિતસ્ય સતઃ પૃચ્છા-ભગવન્ ! કિમેતદકૃતપૂર્વમિત્યેવંભૂતા, કથના ચ ભગવતઃ-સંસારસ્નેહ ईदृશઃ, સુતો મમાયમિત્યે-વંરૂપા, ચશબ્દાદનુતાપશ્ચ યશોભદ્રાદીનામ્-અહો ગુરાવિવ ગુરુપુત્રકે વર્તિતવ્યમિતિ ન કૃતમિદમસ્માભિરિતિ, એવંભૂતપ્રતિબન્ધદોષપરિહારાર્થં ન મયા કથિતં નાત્ર ભવતાં દોષ ઇતિ ગુરુપરિસંસ્થાપનં ચ । 'વિચારણા સંઘ' ઇતિ શય્યમ્ભવેનાલ્પાયુષમેનમવેત્ય મયેદં શાસ્ત્રં નિર્યૂઢં કિમત્ર યુક્તમિતિ નિવેદિતે વિચારણા સંઘે-કાલહ્રાસદોષાત્ પ્રભૂતસત્ત્વાનામિદમેવોપકારકમતસ્તિષ્ટત્વેતદિત્યેવંભૂતા સ્થાપના ચેતિ ગાથાર્થઃ ॥૩૭૧॥

ટીકાર્થ : “અહો ! આના વડે આરાધના કરાઈ” એ પ્રમાણે હર્ષનાં આંસુઓ શય્યંભવસૂરિએ પાડ્યા. તેમનું વર્ણન પૂર્વે થઈ ગયેલું છે.

તે મુનિ કાળ પામ્યા ત્યારે શ્રુત અને પર્યાયથી વૃદ્ધ પ્રવચનગુરુ એવા એમણે આનંદાશ્રુપાત કર્યો. અહીં પૂજાને માટે, બહુમાનને માટે બહુવચનનો પ્રયોગ કરેલો છે.

ગુરુનો અશ્રુપાત જોઈને શય્યંભવગુરુનાં મુખ્ય શિષ્ય યશોભદ્રવિજયજી “આ શું આશ્ચર્ય” એમ વિસ્મય પામ્યા, અને એમણે પૃચ્છા કરી કે “ભગવન્ ! પૂર્વે ક્યારેય આ રીતે અશ્રુપાત કર્યો નથી, તે આ શું ?”

શય્યંભવસૂરિએ કહ્યું કે “સંસારનો સ્નેહ આવા પ્રકારનો છે. આ મારો પુત્ર હતો.” ગાથાના ચ શબ્દથી સમજવું કે એ પછી યશોભદ્રવિજયજી વગેરેને પશ્ચાત્તાપ થયો કે “અરે ! ગુરુના પુત્રને વિશે તો ગુરુની જેમ વર્તવું જોઈએ. પણ અમારા વડે આ ન કરાયું.”

ગુરુએ એમને આશ્વાસન આપી શાંત કર્યા કે “આવા પ્રકારના પ્રતિબંધદોષનાં (તમારા એના પ્રત્યેના અતિરાગરૂપી દોષનાં) પરિહારને માટે જ મેં તમને કહેલું નહિ. એમાં તમારો દોષ નથી.”

શય્યંભવસૂરિજીએ સંઘને નિવેદન કર્યું કે આને અલ્પઆયુષ્યવાળો જાણીને મારા વડે આ શાસ્ત્ર ઉદ્ધૃત કરાયેલું છે. આમાં શું યોગ્ય છે ?”

अे पछी संघमां विचारणा थर्छ के “काणनी छानि थर्छ रडी छे, आ दोषना कारणे आ अध्ययन धर्षां जिवोने उपकारी छे, आधी आ अध्ययन भले रडो.” आ प्रमाणे स्थापना थर्छ. अर्थात् ग्रन्थ रडेवा देवामां आव्यो.

उक्तोऽनुगमः, साम्प्रतं नयाः, ते च नैगमसंग्रहव्यवहारऋजुसूत्र-शब्दसमभिरूढैव-
म्भूतभेदभिन्नाः खल्वोद्यतः सप्त भवन्ति । स्वरूपं चैतेषामथ आवश्यके सामायिकाध्ययने
न्यक्षेण प्रदर्शितमेवेति नेह प्रतन्यते । इह पुनः स्थानाशून्यार्थमेते ज्ञानक्रियानयान्तर्भावद्वारेण
समासतः प्रोच्यन्ते-ज्ञाननयः क्रियानयश्च, तत्र ज्ञाननयदर्शनमिदम्-ज्ञानमेव
प्रधानमैहिकामुष्मिकफलप्राप्तिकारणं, युक्तियुक्तत्वात्, तथा चाह-णायमि गिण्हिअव्वे
अगिण्हिअव्वमि चेव अत्थमि । जइअव्वमेव इइ जो उवएसो सो नओ नाम ॥१॥ ‘णायमि’त्ति
ज्ञाते सम्यक्परिच्छिन्ने ‘गिण्हिअव्वे’त्ति ग्रहीतव्य उपादेये ‘अगिण्हिअव्वे’त्ति
अग्रहीतव्येऽनुपादेये हेय इत्यर्थः, चशब्दः खलूभयोर्ग्रहीतव्याग्रहीतव्ययोर्ज्ञातत्वानुकर्षणार्थं
उपेक्षणीयसमुच्चयार्थो वा, एवकारस्त्ववधारणार्थः, तस्य चैवं व्यवहितः प्रयोगो द्रष्टव्यः-
ज्ञात एव ग्रहीतव्ये तथाऽग्रहीतव्ये तथोपेक्षणीये च ज्ञात एव नाज्ञाते, ‘अत्थमि’त्ति अर्थे
ऐहिकामुष्मिके, तत्रैहिको ग्रहीतव्यः स्वक्चन्दनाङ्गनादिः अग्रहीतव्यो विषयस्त्रकण्टकादिः
उपेक्षणीयस्तृणादिः, आमुष्मिको ग्रहीतव्यः सदृशनादिरग्रहीतव्यो मिथ्यात्वादिरूपेक्षणीयो
विवक्षया अभ्युदयादिरिति तस्मिन्नर्थे, ‘यतितव्यमेवे’ति अनुस्वारलोपाद्यतितव्यम् ‘एवम्’
अनेन प्रकारेणैहिकामुष्मिकफलप्राप्त्यर्थिना सत्त्वेन प्रवृत्त्यादिलक्षणः प्रयत्नः कार्य इत्यर्थः
। इत्थं चैतदङ्गीकर्तव्यं, सम्यग्ज्ञाते प्रवर्तमानस्य फलाविसंवाददर्शनात्, तथा चान्यैरप्युक्तम्-
“विज्ञप्तिः फलदा पुंसां, न क्रिया फलदा मता । मिथ्याज्ञानात्प्रवृत्तस्य, फलप्राप्तेरसंभवात्
॥१॥” तथाऽऽमुष्मिकफलप्राप्त्यर्थिनाऽपि ज्ञान एव यतितव्यं, तथा चागमोऽप्येवमेव
व्यवस्थितः, यत उक्तम्-“पढमं नाणं तओ दया, एवं चिडुइ सव्वसंजए । अण्णाणी किं
काही, किंवा णाहीइ छेअपावगं ? ॥१॥” इतश्चैतदेवमङ्गीकर्तव्यं, यस्मात्तीर्थकरगणधरै-
रगीतार्थानां केवलानां विहारक्रियाऽपि निषिद्धा, तथा चागमः-“गीअत्थो अ विहारो बिइओ
गीअत्थमीसिओ भणिओ । एत्तो तइअविहारो णाणुण्णाओ जिणवरेहिं ॥१॥” न
यस्मादन्धेनान्धः समाकृष्यमाणः सम्यक्पन्थानं प्रतिपद्यत इत्यभिप्रायः । एवं
तावत्क्षायोपशमिकं ज्ञानमधिकृत्योक्तं, क्षायिकमप्यङ्गीकृत्य विशिष्टफलसाधकत्वं तस्यैव
विज्ञेयं, यस्मादर्हतोऽपि भवाम्भोधितटस्थस्य दीक्षाप्रतिपन्नस्योत्कृष्टतपश्चरणवतोऽपि न
तावदपवर्गप्राप्तिर्जायते यावज्जीवाजीवाद्यखिलवस्तुपरिच्छेदरूपं केवलज्ञानं नोत्पन्नमिति,

તસ્માજ્ઞાનમેવ પ્રધાનમૈહિકામુષ્મિકફલપ્રાપ્તિકારણમિતિ સ્થિતમ્, 'ઇતિ જો ડવઁસો સો ણઓ ણામં'તિ 'ડૂતિ' ઁવમુક્તેન ન્યાયેન ય 'ડપદેશો' જ્ઞાનપ્રાધાન્યઁહ્યાપનપરઃ સ નયો નામ, જ્ઞાનનય ઇત્યર્થઃ, અયં ચ જ્ઞાનવચનક્રિયારૂપેડસ્મિન્નઁધ્યયને જ્ઞાનરૂપમેવેદમિચ્છતિ, જ્ઞાનાત્મકત્વાદસ્ય, વચનક્રિયે તુ તત્કાર્યત્વાત્તદાયત્તત્વાન્નેચ્છતિ ગુણભૂતે ચેચ્છતીતિ ગાથાર્થઃ ॥ ડત્તો જ્ઞાનનયઃ,

અનુગમ કહેવાઈ ગયો. હવે નયો... તે નૈગમ, સંગ્રહ, વ્યવહાર, ઋજુસૂત્ર, શબ્દ, સમભિરુઢ, એવંભૂત આ ભેદથી સામાન્યથી સાત છે.

આ બધાનું સ્વરૂપ પૂર્વે આવશ્યકમાં સામાયિકઅધ્યયનમાં વિસ્તારથી કહેવાયેલું છે. એટલે અહીં વિસ્તારાતું નથી. અહીં તો સ્થાન શૂન્ય ન રહે એ માટે આ ડ નયોનો જ્ઞાન અને ક્રિયા નયમાં સમાવેશ કરવા દ્વારા આ ડનયો સમાસથી=સંક્ષેપથી કહેવાય છે.

નનય અને ક્રિયાનય.

તેમાં જ્ઞાનનયનું દર્શન = મત = વિચારણા આ

જ્ઞાન જ ઐહિક અને આમુષ્મિક = પારલૌકિક ફલોની પ્રાપ્તિનું પ્રધાનકારણ છે. કેમકે એ યુક્તિયુક્ત છે. કહ્યું છે કે "ગ્રાહ્ય અને અગ્રાહ્ય અર્થો જણાયે છતે જ યત્ન કરવો આ પ્રમાણે જે ઉપદેશ, તે નય છે." જ્ઞાત- સારીરીતે જણાયેલ. ગિણિહઅવ્વે ઉપાદેય.. અગિણિહઅવ્વે = અનુપાદેય = હેય. ચ શબ્દ ગ્રહીતવ્ય અને અગ્રહીતવ્ય એ બંનેમાં જ્ઞાતત્વ ધર્મને ખેંચવા માટે = જોડવા માટે છે. એટલે કે ઉપાદેય અને હેય બંને પદાર્થ જ્ઞાત બને ત્યારે... એમ દર્શાવવા માટે છે. અથવા તો ઉપેક્ષણીય નામના ત્રીજા પદાર્થનો સમુચ્ચય = સંગ્રહ કરવા માટે ચ શબ્દ છે. ઁવ કાર અવધારણ અર્થવાળો છે. તેનો આ પ્રમાણે વ્યવહિતપ્રયોગ જોવો = કરવો. જ્ઞાતે ઁવ... પણ ન અજ્ઞાતે

તેમાં ઐહિક ગ્રાહ્ય અર્થ - માળા, ચંદન, સ્ત્રી વગેરે.

" અગ્રાહ્ય અર્થ - જેર, શસ્ત્ર, કાંટા વગેરે.

" ઉપેક્ષણીય અર્થ - ઘાસ વગેરે.

પારલૌકિક ગ્રાહ્ય અર્થ - સમ્યગ્દર્શનાદિ.

" અગ્રાહ્ય અર્થ - મિથ્યાત્વાદિ

" ઉપેક્ષણીય અર્થ - વિવક્ષાએ સ્વર્ગાદિ. (મોક્ષની અપેક્ષાએ સ્વર્ગ ઉપેક્ષણીય છે.. એમ વિવક્ષા પ્રમાણે તે ઉપેક્ષ્ય છે.)

જઙ્ઘઅવ્વમેવ અહીં ગાથામાં અનુસ્વારનો લોપ થયેલો હોવાથી જઙ્ઘઅવ્વમેવં એમ પાઠ સમજવો. (“યત્ન કરવો જ જોઈએ” એમ ક્રિયાની પ્રધાનતાવાળો જ કાર જ્ઞાનનય ન બોલે...) એટલે અર્થ આવો થાય કે ગ્રાહ્ય વગેરે અર્થો જણાય પછી જ, તે અર્થોમાં આલોકપરલોકના ફલની પ્રાપ્તિની ઈચ્છાવાળા જીવે પ્રવૃત્તિ કરવા વગેરેરૂપ પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. (પણ અજ્ઞાતમાં તો નહિ જ.)

આ વાત આ પ્રમાણે સ્વીકારવી જ જોઈએ. કેમકે સમ્યક્ જણાયેલા અર્થમાં જ પ્રવૃત્તિ કરનારાને ફલનો અવિસંવાદ, ફલપ્રાપ્તિ દેખાય છે.

બીજાઓએ પણ કહ્યું છે કે “જ્ઞાન પુરુષોને ફલદાયી છે, ક્રિયા ફલદાયી મનાયી નથી. કેમકે મિથ્યાજ્ઞાનથી પ્રવૃત્ત થયેલાનો ફલપ્રાપ્તિનો અસંભવ છે.”

તથા પારલૌકિક ફલની પ્રાપ્તિની ઈચ્છાવાળાએ પણ જ્ઞાનમાં જ યત્ન કરવો જોઈએ. જુઓ, આગમ પણ એજ પ્રમાણે વ્યવસ્થિત છે. અર્થાત્ આગમ પણ આ જ હકીકત જણાવે છે. કેમકે આગમમાં કહ્યું છે કે “પ્રથમ જ્ઞાન, પછી દયા, આ રીતે સર્વસંયત રહે. અજ્ઞાની શું કરશે ? શું પુણ્યાપને જાણશે ?”

વળી આ કારણસર પણ આ વાત આમ સ્વીકારવી જોઈએ. કેમકે તીર્થંકરો અને ગણધરોએ એકલા અગીતાર્થોની વિહારક્રિયાનો પણ નિષેધ કરેલો છે. આગમમાં કહ્યું છે કે, “ગીતાર્થ વિહાર, બીજો ગીતાર્થમિશ્રિત વિહાર કહેવાયેલો છે. આ સિવાય ત્રીજાવિહારની જિનવરોએ રજા આપેલી નથી.”

આ રજા નથી આપી કેમકે અંધ વડે ખેંચીને લઈ જવાતો અંધ સમ્યક્માર્ગને પામતો નથી... એ અભિપ્રાય છે.

આમ આ બધું ક્ષાયોપશમિકજ્ઞાનને આશ્રયીને કહ્યું.

ક્ષાયિકજ્ઞાનને આશ્રયીને પણ વિશિષ્ટ ફલસાધકતા જ્ઞાનની જ જાણવી. કેમકે સંસારસમુદ્રના કિનારે રહેલા, દીક્ષા પામેલા, ઉત્કૃષ્ટતપ અને ચારિત્રવાળા એવા પણ અરિહંતોને પણ ત્યાંસુધી મોક્ષની પ્રાપ્તિ થતી નથી, જ્યાં સુધી જીવ, અજીવ વગેરે સઘળી વસ્તુઓના બોધરૂપ કેવલજ્ઞાન ઉત્પન્ન ન થાય. તેથી જ્ઞાન જ ઐહિક-આમુષ્મિક ફલોની પ્રાપ્તિનું પ્રધાન કારણ છે, એમ નક્કી થયું.

આ ઉપર પ્રમાણે જે જ્ઞાનની પ્રધાનતાને કહેવામાં તત્પર જે ઉપદેશ, તે નય જ્ઞાનનય છે. આ અધ્યયન જ્ઞાન, વચન અને ક્રિયા એ ત્રણ સ્વરૂપ છે, આમ છતાં આ નય આ અધ્યયનને જ્ઞાનરૂપ જ માને છે. (આ અધ્યયન શ્રુતજ્ઞાનરૂપ છે, વચનરૂપ છે, અને

આમાં સાધુક્રિયાઓનું પ્રતિપાદન હોવાથી એ રીતે ક્રિયારૂપ છે...) કેમકે આ અધ્યયન (જ્ઞાનનયનાં મતે) જ્ઞાનાત્મક છે. વચન અને ક્રિયા એ તો જ્ઞાનનું કાર્ય છે, એટલે, તે જ્ઞાનને આધીન છે. એટલે આ નય આ અધ્યયનને વચન ક્રિયા રૂપ ઈચ્છતો નથી. ગૌણ તરીકે ઈચ્છે છે. (વક્ત્રતાને જ્ઞાન છે, એટલે તે દશવૈ. બોલે છે. આમ વચન એ જ્ઞાનથી જન્ય છે. એ વચન પ્રમાણે તેતાને જ્ઞાન થાય, પછી ક્રિયા થાય છે, આમ ક્રિયા પણ જ્ઞાનને જ આધીન છે.)

જ્ઞાનનય કહેવાયો.

અધુના ક્રિયાનયાવસરઃ, તદ્દર્શનં ચેદમ્-ક્રિયૈવ પ્રધાનમૈહિકામુષ્મિકફલપ્રાપ્તિ-કારણં, યુક્તિયુક્તત્વાત્, તથા ચાયમપ્યુક્તલક્ષણામેવ સ્વપક્ષસિદ્ધયે ગાથામાહ-‘નાયંમિ ગિણિહઅવ્વે’ ઇત્યાદિ, અસ્યાઃ ક્રિયાનયદર્શનાનુસારેણ વ્યાખ્યા-જ્ઞાતે ગ્રહીતવ્યે અગ્રહીતવ્યે ચૈવ અર્થે એહિકામુષ્મિકફલપ્રાપ્ત્યર્થિના યતિતવ્યમેવેતિ, ન યસ્માત્પ્રવૃત્ત્યાદિલક્ષણપ્રયત્ન-વ્યતિરેકેણ જ્ઞાનવતોઽપ્યભિલષિતાર્થાવાસિદ્દ્શ્યતે, તથા ચાન્યૈરપ્યુક્તમ્-“ક્રિયૈવ ફલદા પુંસાં, ન જ્ઞાનં ફલદં મતમ્ । યતઃ સ્ત્રીભક્ષ્યભોગજ્ઞો, ન જ્ઞાનાત્સુખિતો ભવેત્ ॥૧૧॥” તથાઽઽમુષ્મિકફલપ્રાપ્ત્યર્થિનાઽપિ ક્રિયૈવ કર્તવ્યા, તથા ચ મૌનીન્દ્રવચનમપ્યેવમેવ વ્યવસ્થિતં, યત ઉક્તમ્-“ચેઙ્ઞઅકુલગણસંઘે આયરિઆણં ચ પવયણસુએ અ । સવ્વેસુવિ તેણ કયં તવસંજમમુજ્જમંતેણં ॥૧૧॥” ઇતશ્ચૈતદેવમઙ્ગીકર્તવ્યં, યસ્માત્તીર્થકરગણધરૈઃ ક્રિયાવિકલાનાં જ્ઞાનમપિ વિફલમેવોક્તં, તથા ચાગમઃ-“સુબહુંપિ સુઅમહીઅં કિં કાહી ચરણવિપ્પમુક્કસ્સ ? । અંધસ્સ જહ પલિત્તા દીવસયસહસ્સકોડીવિ ॥૧૧॥” દૃશિક્રિયાવિકલ-ત્વાત્તસ્યેત્યભિપ્રાયઃ, એવં તાવત્ક્ષાયોપશમિકં ચારિત્રમઙ્ગીકૃત્યોક્તં, ચારિત્રં ક્રિયેત્યનર્થાન્તરં, ક્ષાયિકમપ્યઙ્ગીકૃત્ય પ્રકૃષ્ટફલસાધકત્વં તસ્યૈવ વિજ્ઞેયં, યસ્માદર્હતોઽપિ ભગવતઃ સમુત્પન્નકેવલજ્ઞાનસ્યાપિ ન તાવન્મુક્ત્યવાસિઃ સંજાયતે યાવદગ્લિલકર્મેન્થનાનલભૂતા હ્રસ્વપચ્છાક્ષરોદ્ધિરણમાત્રકાલાવસ્થાયિની સર્વસંવરરૂપા ચારિત્રક્રિયા નાવાપ્તેતિ, તસ્માત્ક્રિયૈવ પ્રધાનમૈહિકામુષ્મિકફલપ્રાપ્તિકારણમિતિ સ્થિતમ્ ‘ઇતિ જો ઉવએસો સો ણઓ ણામં’તિ ઇત્યેવમુક્તેન ન્યાયેન ય ઉપદેશઃ ક્રિયાપ્રાધાન્યખ્યાપનપરઃ સ નયો નામ, ક્રિયાનય ઇત્યર્થઃ, અયં ચ જ્ઞાનવચનક્રિયારૂપેઽસ્મિન્નધ્યયને ક્રિયારૂપમેવેદમિચ્છતિ, તદાત્મકત્વાદસ્ય, જ્ઞાનવચને તુ તદર્થમુપાદીયમાનત્વાદપ્રધાનત્વાન્નેચ્છતિ ગુણભૂતે ચેચ્છતીતિ ગાથાર્થઃ ॥ ઉક્તઃ ક્રિયાનયઃ,

હવે ક્રિયાનયનો અવસર છે.

તેની માન્યતા આ છે.

ક્રિયા જ ઐહિક, આમુખિક ફલોની પ્રાપ્તિનું કારણ છે. કેમકે યુક્તિયુક્ત છે. આ નય પણ પોતાના પક્ષની સિદ્ધિને માટે ઉક્તલક્ષણવાળી જ ણાયમિ... ગાથાને કહે છે. (બંને નયો સ્વપક્ષની પુષ્ટિ માટે આ એકજ ગાથા બોલે છે, માત્ર એમાં એવ કારનું સ્થાન બદલીને પોતપોતાના અભિપ્રાયને પુષ્ટ કરે છે...)

ક્રિયાનયદર્શનનાં અનુસારે આ ગાથાની વ્યાખ્યા આ પ્રમાણે છે કે ગ્રાહ્ય અને અગ્રાહ્ય પદાર્થો જણાયે છતે ઐહિક, આમુખિકફલની પ્રાપ્તિની ઈચ્છાવાળાએ યત્ન કરવો જ જોઈએ. કેમકે પ્રવૃત્તિ વગેરે રૂપી પ્રયત્ન વિના તો જ્ઞાનવાળાને પણ ઈષ્ટઅર્થની પ્રાપ્તિ દેખાતી નથી. બીજાઓએ પણ કહ્યું છે કે “ક્રિયા જ પુરુષોને ફલદાયી છે, જ્ઞાન ફલદાયી મનાયું નથી. કેમકે સ્ત્રી અને ભોજનના ભોગનો જ્ઞાતા જ્ઞાનથી સુખી થતો નથી.”

તથા આમુખિક ફલની પ્રાપ્તિની ઈચ્છાવાળાએ પણ ક્રિયા જ કરવી જોઈએ. જિનેશ્વરોનું વચન પણ આ જ પ્રમાણે વ્યવસ્થિત છે. કેમકે કહ્યું છે કે ચૈત્ય, કુલ, ગણ, સંઘ, આચાર્ય, પ્રવચન અને શ્રુત... તપમાં અને સંયમમાં ઉદમવાળાએ આ બધા જ પદાર્થોમાં પોતાનું કર્તવ્ય બજાવી દીધું સમજવું. (અહીં તપાદિમાં ઉદમ જ મુખ્ય દર્શાવ્યો છે...)

વળી આ કારણસર પણ આ વાત આ પ્રમાણે સ્વીકારવી જોઈએ. કેમકે તીર્થકરો અને ગણધરોએ ક્રિયા વિનાનાઓનું જ્ઞાન પણ નિષ્ફળ જ કહ્યું છે. આગમમાં કહ્યું છે કે ચારિત્રથી વિપ્રમુક્તને અતિઘણું પણ ભણાયેલું શ્રુત શું કરશે ? જેમ પ્રગટેલા લાખો કરોડો દિવાઓ પણ અંધને શું લાભ કરે ? કહેવાનો ભાવ એ છે કે અંધ જોવાની ક્રિયા વિનાનો હોવાથી દીપક એને નકામા છે.

આ તો ક્ષાયોપશમિકચારિત્રને આશ્રયીને કહ્યું. ચારિત્ર અને ક્રિયા એ અર્થાન્તર = જુદા જુદા પદાર્થો નથી પણ એક જ છે. એટલે ચારિત્રનય એ જ ક્રિયાનય છે.

ક્ષાયિકચારિત્રને આશ્રયીને પણ ઉત્કૃષ્ટ ફલસાધકતા ચારિત્રની જ જાણવી. કેમકે ઉત્પન્ન થયેલા કેવલજ્ઞાનવાળા એવા પણ અરિહંત ભગવંતોને પણ ત્યાંસુધી મોક્ષની પ્રાપ્તિ થતી નથી. જ્યાંસુધી સઘળા કર્મો રૂપી ઈંધનને બાળવા માટે અગ્નિ સમાન, દ્રુસ્વ પાંચ અક્ષરો બોલવામાં જેટલો કાળ લાગે. એટલો કાળ રહેનારી સર્વસંવરરૂપ

ચારિત્રક્રિયા પ્રાપ્ત ન થાય.

તેથી ક્રિયા જ ઐહિક અને આમુષ્મિકફલોની પ્રાપ્તિનું પ્રધાનકારણ છે, એ નક્કી થયું.

આ જે ઉપદેશ તે નય છે અર્થાત્ ઉક્તન્યાયથી ક્રિયાની પ્રધાનતા દર્શાવવામાં તત્પર એવો જે ઉપદેશ, તે ક્રિયાનય.

આ અધ્યયન જ્ઞાન, વચન અને ક્રિયારૂપ છે. છતાં આ નય તો આને ક્રિયારૂપ જ માને છે. કેમકે આ અધ્યયન (આના મતે) ક્રિયાત્મક છે. જ્ઞાન અને વચન તો ક્રિયાને માટે જ ગ્રહણ કરાતાં હોવાથી તે અપ્રધાન છે. અને એટલે એને ઈચ્છતો નથી. ગૌણરૂપે ઈચ્છે છે.

ક્રિયાનય કહેવાઈ ગયો.

इत्थं ज्ञानक्रियानयस्वरूपं श्रुत्वाऽविदिततदभिप्रायो विनेयः संशयापन्नः सत्राह-
किमत्र तत्त्वम् ?, पक्षद्वयेऽपि युक्तिसंभवात्, आचार्यः पुनराह-“सर्वेसिपि नयाणं
बहुविधवक्तव्यं निसामेत्ता । तं सव्वनयविसुद्धं जं चरणगुणद्विओ साहू ॥१॥” अथवा
ज्ञानक्रियानयमतं प्रत्येकमभिधायाधुना स्थितपक्षमुपदर्शयन्नाह-‘सर्वेसि गाहा’ ‘सर्वेषामपि’
मूलनयानाम्, अपिशब्दात्तद्भेदानां च ‘नयानां’ द्रव्यास्तिकादीनां ‘बहुविधवक्तव्यतां’
सामान्यमेव विशेषा एव उभयमेव वाऽनपेक्षमित्यादिरूपाम् अथवा नामादीनां नयानां कः
कं साधुमिच्छतीत्यादिरूपां ‘निशम्य’ श्रुत्वा तत् ‘सर्वनयविशुद्धं’ सर्वनयसंमतं वचनं
यच्चरणगुणस्थितः साधुः, यस्मात्सर्वनया एव भावविषयं निक्षेपमिच्छन्तीति गाथार्थः ॥
नमो वर्द्धमानाय भगवते, व्याख्यातं चूडाध्ययनं, तद्व्याख्यानाच्च समाप्ता
दशवैकालिकटीका । समाप्तं दशवैकालिकं चूलिकासहितं निर्युक्तिटीकासहितं च ॥

॥ इत्याचार्यश्रीहरिभद्रसूरिविरचिता दशवैकालिकटीका समाप्ता ॥

આં પ્રમાણે જ્ઞાનનય અને ક્રિયાનયનાં સ્વરૂપને સાંભળીને તેના અભિપ્રાયને નહિ જાણી શકેલો શિષ્ય સંશયને પામેલો છતો કહે છે કે “આમાં સાચું શું ? કેમકે બંને પક્ષમાં યુક્તિઓનો સંભવ છે.”

આચાર્ય કહે છે કે “બધા નયોની ઘણાં પ્રકારની વક્તવ્યતાને સાંભળીને તે સર્વનયવિશુદ્ધ જાણ, કે જે ચારિત્રગુણમાં રહેલો સાધુ...”

અથવા

જ્ઞાન અને ક્રિયા નયનાં પ્રત્યેકનાં મતને કહીને હવે સ્થિતપક્ષ - પ્રમાણપક્ષને દેખાડતાં કહે છે કે સર્વેસિં પિ...

સર્વેષામપિ એટલે મૂલનયો... અપિ શબ્દથી તેના ભેદો.

એ નયો દ્રવ્યાસ્તિકનય, પર્યાયાસ્તિકનય વગેરે.

તેઓની અનેક પ્રકારની પ્રરૂપણાઓ છે. તે આ પ્રમાણે (૧) સામાન્ય જ પદાર્થ છે.

(૨) વિશેષ જ પદાર્થ છે. (૨) સામાન્ય અને વિશેષ બંને છે, પણ પરસ્પર અપેક્ષા વિનાના છે. (આમાં સામાન્ય, વિશેષ, અનપેક્ષઉભય... આ બધા પદાર્થો અન્ય ગ્રન્થમાંથી જાણી લેવા.)

અથવા તો

નામનય, સ્થાપનાનય વગેરે નયોની બહુવિધ પ્રરૂપણાઓ, જેમકે કયો નય કોને સાધુ માને?... વગેરે. આ બધી પ્રરૂપણાને સાંભળીને તું જાણ કે તે વચન સર્વનયને સંમત છે કે “ચરણગુણસ્થિત એવો સાધુ.”

પ્રશ્ન : બધા નયોને આ શા માટે માન્ય છે ?

ઉત્તર : કેમકે તમામે તમામ નયો ભાવવિષયક નિક્ષેપને ઈચ્છે છે. (ચારિત્રગુણ = ચારિત્રપારિણામ એ ભાવ છે.) અને તમામ નિક્ષેપાઓ ભાવને તો માને જ છે. જેમ બે જણ વચ્ચે ઝઘડો થાય, એમાં મધ્યસ્થ રાખવો હોય, તો એકને કોઈક માણસ મધ્યસ્થ તરીકે માન્ય નથી, બીજાને છે. અન્ય કોઈક માણસ એકને માન્ય છે, બીજાને માન્ય નથી. પણ ત્રીજો કોઈ માણસ એવો છે, જે બધાને મધ્યસ્થ તરીકે માન્ય છે. એમ વેષધારી સાધુ, નામધારી સાધુ, વગેરેને સાધુ માનવામાં નયોને પરસ્પર મતભેદ પડે... એ શક્ય છે. પણ જે ચારિત્ર પરિણામવાળો સાધુ એ તમામે તમામ નયોને માન્ય છે. કેમકે ત્યાં ભાવનિક્ષેપો છે. અને ભાવનિક્ષેપાને તો બધા જ સ્વીકારે છે.

આ વિષયમાં વિશેષબાબતો અન્યગ્રન્થોથી જાણવી.

વધર્માન ભગવાનને નમસ્કાર થાઓ.

ચૂડા અધ્યયન વ્યાખ્યાન કરાયું.

તેના વ્યાખ્યાનથી દશવૈકાલિક ટીકા સમાપ્ત થઈ.

ચૂલિકાસહિત, નિર્યુક્તિ અને ટીકાસહિત દશવૈકાલિક સમાપ્ત થયું.

આ પ્રમાણે આચાર્ય હરિભદ્રસૂરિવિરચિત દશવૈકાલિક ટીકા સમાપ્ત થઈ.

મહત્તરાયા યાકિન્યા, ધર્મપુત્રેણ ચિન્તિતા ।
 આચાર્યહરિભદ્રેણ, ટીકેયં શિષ્યબોધિની ॥૧॥
 દશવૈકાલિકે ટીકાં વિધાય યત્પુણ્યમર્જિતં તેન ।
 માત્સર્યદુઃખવિરહાદુણાનુરાગી ભવતુ લોકઃ ॥૨॥

યાકિનીમહત્તરાનાં ધર્મપુત્ર આચાર્ય હરિભદ્રવડે આ શિષ્યબોધિની ટીકા ચિંતવાઈ છે = બનાવાઈ છે. દશવૈકાલિકની ટીકાને બનાવીને જે પુણ્ય મેળવાયું, તેના વડે લોક ઈર્ષ્યારૂપી દુઃખના વિરહદ્વારા ગુણાનુરાગી થાઓ.

इति श्रीमद्भरिभद्राचार्यविरचिता सचूलिकदशवैकालिकव्याख्या समाप्ता ॥
 દશવૈકાલિકસૂત્ર હારિભદ્રીવૃત્તિનું ભાષાંતર = વિવેચન સમાપ્ત થયું.

દિવાળી - વિ.સં. ૨૦૬૩

નવસારી, મહાવીરનગર જૈન સંઘ

સભાષાંતર દશવૈકાલિકસૂત્ર ભાગ-૪ સંપૂર્ણ

પ.પૂ. પંઠ્યાસશ્રી ચન્દ્રશેખરવિજયજી મ.સાહેબ
લિખિત-પ્રેરિત-અનુવાદિત અધ્યયનોપયોગી સાહિત્ય...

- (૧) ન્યાયસિદ્ધાંત મુક્તાવલિ ભાગ-૧, ૨
- (૨) વ્યાપ્તિપંચક (માથુરી ટીકા)
- (૩) સિદ્ધાન્તલક્ષણ ભાગ-૧, ૨
- (૪) સામાન્યનિરુક્તિ
- (૫) ઓઘનિર્યુક્તિ ભાગ-૧, ૨
- (૬) ઓઘનિર્યુક્તિ સારોદ્ધાર ભાગ-૧, ૨
- (૭) સામાચારી પ્રકરણ ભાગ-૧, ૨
- (૮) જૈન શાસ્ત્રોના ચૂંટેલા શ્લોકો ભાગ-૧, ૨
- (૯) દશવૈકાલિક સૂત્ર - (હારિભદ્રી ટીકા) સભાષાંતર ભાગ-૧ થી ૪

સંયમજીવનોપયોગી - ઉપદેશાત્મક સાહિત્ય...

- (૧) ગુરુમાતા
- (૨) હવે તો માત્ર ને માત્ર સર્વવિરતિ !
- (૩) સંવિગ્ન સંયમીઓની નિયમાવલિ
- (૪) મુનિજીવનની બાલપોથી ભાગ-૧, ૨, ૩
- (૫) અષ્ટપ્રવચનમાતા
- (૬) વિશ્વની આધ્યાત્મિક અજાયબી : આપણાં સાધુ-સાધ્વીજી ભગવંતો ભાગ-૧, ૨
- (૭) શૂન્ય બનીને પૂર્ણ બનું
- (૮) ક્યારે બનીશ હું સાચો રે સંત !
- (૯) દશવૈકાલિક ચૂલિકા

